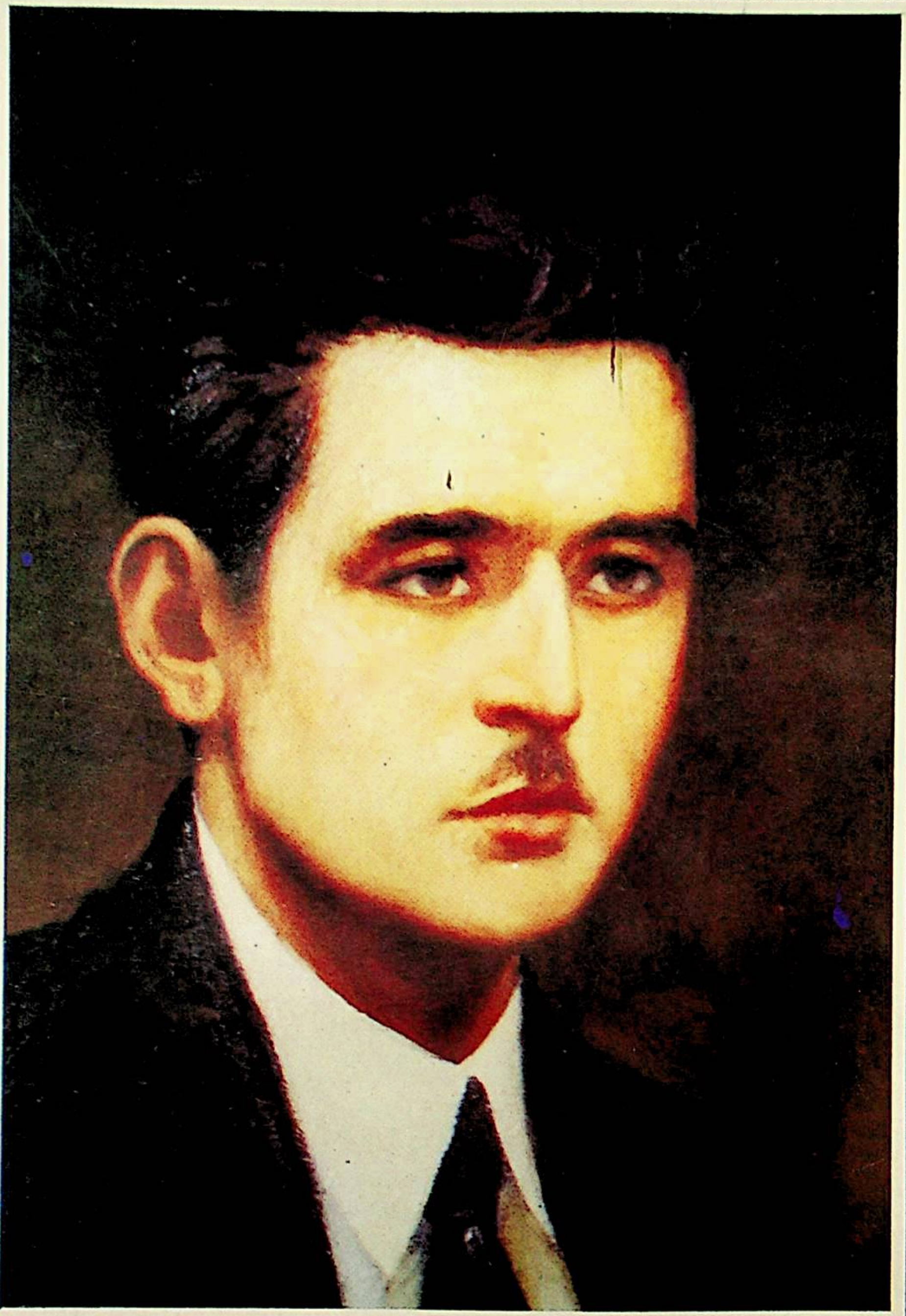
● مەشھۇر مائارىپچى، شائىر، كومپوزىتور: مەمتىلى توختاجى (تەۋپىق) ●

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

XINJIANGCIVILIZATION

4

1997

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىگى تارقىسى
www.uyghurkitap.com

مەملىكەت بويىچە ئۇيغۇر مۇقامچىلىقىدا خىزمەت كۆرسەتكەن مۇقامشۇناس، مۇزىكا
تەتقىقاتچىسى، كومپوزىتور ئەمەتجان ئەھمىدى (1939 - 1997)

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
46 - يىل نەشرى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
1997 - يىل 4 - سان (ئومۇمىي 227 - سان)

بۇ سانىدا

گادىل هوشۇرغا بارىكاللا

خەۋەرلەر ..... ئىلهام ئىمىن، مېهرىئاي ياقۇپ، ماشۇن 2
ئويغىنىۋاتقان ئەجداد روهى ..... يالقۇن روزى 7

ئەجدادلار شەجەرىسى

ئونتۇلغان ئەڭگۈشتەر - تەۋفىق روهى ..... يالقۇن روزى 11

ئەدەبىيات گۈلزارى

كونا پاختا ..... (هېكايە) ..... ئەختەم ئۆمەر 21
قىرتاق جاكارلار ..... (ئەدەبىي خاتىرىلەر) ..... تۇرسۇنبەگ ئىبراهىم 28
ئىگىسىز مازارغوجام ..... (ئەبجەش خاتىرىلەر) ..... باتۇر روزى 31
روه غەلىيانلىرى ..... (نەسرلەر) ..... رەخىم ياسىن قاينامى 35
شائىر، تىل ۋە روه ..... بۇغدا ئابدۇللا 36

مەدەنىيەت تارىخىمىزدىن

قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىن قىسقىچە بايان ..... ئىمىن تۇرسۇن 38

ئۇرۇپ - ئاسىيا

ئۇيغۇرلاردا ئىسىم قويۇش ..... مۇتەللىپ سىدىق 50

ئاممىۋى مەدەنىيەت

يېزا مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە يېزا - بازار مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ ئىجتىمائىي رولى توغرىسىدا ..... مۇھەممەت ئىسمائىل 56

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

قىممەت قارىشىمىز هەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز ..... ئىبراهىم ئەمەت 58

دوقمۇشتىكى پاراڭلار

ئۇنۇان: قاچا بىلەن داشقازان مۇناسىۋىتى ..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 61
«ئېچىۋېتىش» هەققىدە ئويلىغانلىرىم ..... تۇردى لېتىپ 65

ئەينەك

ھەزىلكى ئەبگالىق ..... تەكلىماكانى 67

دانالار ھەزىنىسى

هايات هەقىقەتلىرى ..... توپلىغۇچىلار: ئە. خۇما، ئەزىزى، ئە. ناشتۇمۇر، ئىلتىكىن، د. قۇربان 76
مۇقاۋىدا: مەشهۇر ماۋارىپچى، شائىر، كومپوزىتور مەمتىلى توختاجى (تەۋفىق). ئابدۇشۇكۇر كېرىم سىزغان. مۇقاۋا لايىهىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)
مۇھەررىر ۋە كاتىپ: رىسالەت مۇھەممەت بازكۇر سانىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە نەشرىياتكورى: قۇربان مامۇت

ئۇيغۇر كتابخانىسى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

ئادىل هوشۇرغا بەخسىلانغان مەخسۇس سەپە

ئادىل هوشۇر سەنشيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ، يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى يارىتتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى ئىلھام ئىمىننىڭ چۈچمەك شەھرى فىگجېي ناھىيىسىدىن «شىنجاڭ گېزىتخانىسى» غا بەرگەن تېلېفون خەۋىرى: شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىدىن 26 ياشلىق دارۋاز ئادىل هوشۇر 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشيا بوغۇزىغا تارتىلغان 7.640 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات ئارغامچىدىن 13 مىنۇت 48 سېكۇنتتا ئۆتۈپ ژەتەن، خەلقە شان - شەرەپ كەلتۈردى. كانادالىق كوچرەين 1995 - يىل 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى بۇ يەردە يارىتقان 53 مىنۇت ئون سېكۇنتتا ئۆتۈشتەك دۇنيا جېننىس رېكورتىنى بىراقلا 39 مىنۇت 63 سېكۇنت ئالدىغا سۈرۈۋەتتى.

شۇ كۈنى هاۋا ئوچۇق ئىدى. سەنشيا بوغۇزىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا توپلانغان 50 مىڭغا يېقىن تاماشىبىن ئادىل هوشۇرنىڭ سەنشيا بوغۇزى بوشلۇقىدىن ئۆتۈشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 11 دە ئادىل هوشۇر ئۇزۇنلۇقى 8.9 مېتر، ئېغىرلىقى 12.2 كىلوگرام كېلىدىغان تەڭشەكنى كۆتۈرۈپ پولات ئارغامچىغا چىقتى ۋە چەبدەسلىك بىلەن يۈرۈپ كەتتى. سەنشيا بوغۇزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، تەڭشەكنى بېشىنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ سېرىك هەرىكىتى ئىشلىدى. يەنە تەمكىن مېڭىپ، ئادىل هوشۇر سەنشيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ، يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى يارىتقان ۋاقىتتا تەڭشەكنى پەس چۈشۈرۈپ تەڭشەكتىن ئاتلاپ ئۆتۈش هەرىكىتىنى ئىشلىدى. نۇرغۇن تاماشىبىن ئەينى ۋاقىتتا كوچرەيىنىڭ پۈتىنىڭ ئۇچىدىن كۆز ئۈزمەي، هەرىكەت ئىشلىمەي ماڭغانلىقىنى كۆرگەندى، بۇگۈن ئادىل هوشۇرنىڭ بۇ ماهارىتىنى كۆرۈپ هەيرانۇ هەس قىلىشتى. ئاخىرقى نۇقتىغا 100 مېترچە قالغاندا ئادىل هوشۇر ئۇچىنچى هەرىكىتىنى ئىشلىدى. 60 مېتر قالغاندا، بىر غەيرەت بىلەن پولات ئارغامچا ئۈستىدە يۇگۇرۇپ ئاخىرقى نۇقتىغا يەتتى. شۇ هامان ئەتراپىنى تەنتەنە، قىقاس - چوقان ساداسى قاپلىدى. كىشىلەر بۇ باتۇر ئوغلانىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋالدى. شۇ ئەسنادا تاغ ئۈستىدە دۆلەت بايرىقى چىقىرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. دۇنيا جېننىس رېكورتى كومىتېتى شاڭخەي باش شتابىدىن كەلگەن ۋاكالەتچى دۇنيا جېننىس رېكورتى گۇۋاهنامىسىنى ئادىل هوشۇرغا تاپشۇرۇپ بەردى. ئادىل هوشۇرنىڭ يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتى يارىتقانلىقى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، فىگجېي ناھىيىلىك ئۆمۈر سۈغۇرتىسى شىركىتى شۇ مەيداندىلا ئادىل هوشۇرنى 8000 يۈەن خەلق پۇلى بىلەن مۇكاپاتلىدى.

ئادىل هوشۇر نۇرغۇن مۇخبىرنىڭ قورشاۋىدا قالدى.

ئۇ، مۇخبىرغا مۇنداق دېدى: «مېنىڭ بۇ قېتىم سەنشيا بوغۇزىدىن ئۆتۈشۈمگە يارەمدە بولغان رەھبەرلەرگە، مېنى قوللىغان، ياردەم بەرگەن ئورۇن، شەخسلەرگە چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.»

ئادىل هوشۇرغا باركالا!

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەبرىك تېلېگراممىسى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىگە:

جۇڭگو شىنجاڭلىق «دارۋاز» نامى چاڭجيالڭ سەنشيا بوغۇزىدىن ئۆتۈشكە تەييارلىق كۆرۈش ئورنىغا:

شىنجاڭ سېرىك ئۆسكىدىن دارۋاز يولداش ئادىلنىڭ چاڭجيالڭ سەنشيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق، ئۇنى قىزغىن تەبرىكلەيمىز!

يولداش ئادىل پۈتۈن كۈچى بىلەن ئېلىشىپ، خەۋپ - خەتەرگە باتۇرلۇق بىلەن ئېتىلىپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى سېرىك سەنئىتىنىڭ كارامىتىنى، جۈڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيىتىنى نامايان قىلدى. بۇ، يولداش ئادىلنىڭ كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەنگەنلىكىنى، قېتىرقىنىپ مەشق قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، شۇنداقلا شىنجاڭ سېرىك ئۆسكىدىكىلەرنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلغانلىقىنىڭ، كوللېكتىپ تەرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكىنىڭ نەتىجىسى. سىلەرنىڭ غەيرەت ئۆستىگە غەيرەت قىلىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، يەنمۇ يېڭى پەللىگە ئۆرلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز!

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى

1997 - يىل 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى

ئادىل ھوشۇر روھىغا باركاللا!

«شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ئوبزورچىسى

بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرى كانادالىق كوچرەين چاڭجيالڭ دەرياسىنىڭ سەنشيا بوغۇزى بوشلۇقىدىن پولات ئارغامچىدا ئۆتۈپ دۇنيا جېننىس رېكورتىنى يارىتاندا، خېلى كۆپ ۋەتەنداشلار ئۆز زېمىنىدا چەتئەللىكنىڭ جېننىس رېكورتى يارىتانلىقىدىن ئەپسۇسلانغانىدى. تۇنۇگۈن ياش دارۋاز ئادىل ھوشۇر سەنشيا بوغۇزى بوشلۇقىدىن ئۆتۈپ ئۆتۈپ كوچرەينىنىڭ رېكورتىنى يېڭىلىدى، جۇڭگو خەلقىنى پۇخادىن چىقاردى. ئادىل ھوشۇرنىڭ يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتىنى يارىتانلىقى جۇڭگو خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى، مىللىي غۇرۇرىنى ئۇرغۇتۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ شىياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتۇرۇلۇشىغا يوللانغان خاسىيەتلىك سوۋغات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بىز ئادىل ھوشۇرنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيىتىنى، قىزغىن تەبرىكلەيمىز.

ئادىل ھوشۇرنىڭ ئاسمان - پەلەك پولات ئارغامچا ئۈستىدە قىيىن ھەرىكەتلەرنى ئورۇنداپ، كوچرەينىدىنمۇ نەچچە ھەسسە تېز سۈرئەتتە سەنشيا بوغۇزى ئۈستىدىن ئۆتكەنلىكى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو خەلقىنىڭ چەتئەللىكلەر قىلالمىغان ئىشنى قىلالايدىغانلىقىنى، بەلكى ياخشىراق قىلالايدىغانلىقىنى، جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭمۇ سوتسىيالىستىك چوڭ ئائىلىدە دۇنياۋى كارامەت يارىتالايدىغانلىقىنى كۆچلۈك ئىسپاتلاپ بەردى.

ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى - پاراسەتلىك، جاسارەتلىك خەلق. ئۇلار ۋەتىنىمىزنىڭ بۈيۈك مەدەنىيىتىنى بىرلىكتە يارىتقان، دۇنيا مەدەنىيىتىگە تۆھبە قوشقان. بۈگۈنكى كۈندە ئۇلار جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ۋەتەننى گۈللەندۈرۈش ، قۇدرەت تاپقۇزۇش، ۋەتەننىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغداشتا نى - نى ئىشلارنى قىلماقتا. ئۇلارنىڭ مۇنداق قىلالىشى ئادىل ھوشۇردەك سانسىز ئەزىمەتلەرنىڭ كۆچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن ۋەتەنگە شان - شەرەپ كەلتۈرۈش يولىدا شجائەت كۆرسەتكىنىدە، بوشاشماي تىرىشۋاتقانلىقىدا ئىپادىلەنمەكتە. ئەگەر ھەممە ۋەتەنداش ئاشۇنداق روھتا بولۇپ تىرىشىدىغانلا بولسا، ئەلنى گۈللەندۈرۈش، ئەۋلادلارغا بەخت يارىتىش ئىشىنى تېخىمۇ ياخشى قىلالايمىز.

ئاپتونوم رايونىمىز نىسپىي نامرات رايون، ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتتە قېرىنداش ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلاردىن ئارقىدا تۇرىدۇ. ئەمما بۈنىڭلىق بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىدە ئۆزىنى تۆۋەن چاغلايدىغان، يېڭى پەللىگە ئۆرلەشتە دادىل بولالمايدىغان روھىي ھالەت شەكىللىنىپ قالسا بولمايدۇ، خەلقىمىزدە ئادىل ھوشۇردەك رىقابەتلىشىش روھى، يۇقىرى ئۆرلەشكە ئىنتىلىش روھى، يېڭىلىق يارىتىش روھى بولۇشى كېرەك. مۇشۇنداق روھ بولغاندىلا، شىنجاڭنىڭ گۈللەندۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش ئۈچۈن بوشاشماي تىرىشقىلى، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك يارىتقىلى، ھەر ساھە - كەسىپتىكى خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەپ، ئېلىمىزنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىگە تېز يېتىشۋالغىلى بولىدۇ. ئادىل ھوشۇرنىڭ قىممەتلىك يېرى دەل مۇشۇ يەردە!

1997 - يىل 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

سەنشيا بوغۇزى بوشلۇقىدىن ئۆتۈشتىكى قىزىقارلىق سېلىشتۇرمىلار

شىنخۇا ئاگېنتلىقى، چۆڭچىڭ، 23 - ئىيۇن تېلېگراممىسى. چاڭجيالڭ دەرياسىنىڭ كۈيمەن دېگەن يېرىدە، ئوخشاش بىر جايدا، ئوخشاش بىر پولات ئارغامچىدا شىنجاڭلىق دارۋاز ئەۋلادى ئادىل ھوشۇر يېنىك قەدەم

تاشلاپ، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سۈرئەتتە كانادالىق كوچرەين ياراتقان جېننىس دۇنيا رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى.

ئادىل ھوشۇر كوچرەيننىڭ بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن - 1995 - يىل 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى كۈيمىنىدا پولات ئارغامچىدا ماڭىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، كوچرەين بىلەن بىللە، بوشلۇقتا ماھارەت كۆرسىتىش ئارزۇسىنى كۆپ قېتىم، كۆپ خىل ۋاستىلەر بىلەن ئىپادىلىگەن، لېكىن ئارزۇسىغا يېتەلمىگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئادىل ھوشۇر كوچرەينگە قارىغاندا تېخىمۇ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، تېخىمۇ پىشقان ماھارىتى بىلەن كۈيمىنىدىن ئۆتۈپ، يېڭى رېكورت يارىتىشقا بەل باغلىدى ھەم ئاخىرى مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. بۇ ئىككىيلەنىنىڭ پولات ئارغامچىدا چاڭجيالىڭ دەريياسىدىن ئۆتكەن ئەھۋاللىرىنى سىلىشتۇرۇپ كۆرىدىغان بولساق، نۇرغۇن قىزىقارلىق ئەھۋالنى بايقىيالايمىز.

تۈرى	كوچرەين	ئادىل ھوشۇر
ئۆتكەن ۋاقتى	53 مىنۇت	13 مىنۇت 48 سېكۇنت.
يېشى	51 ياش	26 ياش
نىكاھ ئەھۋالى	ئۆيلەنمىگەن	ئۆيلەنگەن
ماھارەت كۆرسەتكەن يىل	38 يىل	18 يىل
نەق مەيدانغا كېلىش ئەھۋالى	تىك ئۇچار ئايروپىلان بىلەن بارغان	سالغا ئولتۇرۇپ ۋە پىيادە مېڭىپ بارغان
پائالىيەت راسخوتى	20 مىليون يۈەن	400 مىڭ يۈەن
تاماشىبىنلار سانى	20 مىڭ كىشى	50 مىڭ كىشى
تەڭشەكنىڭ ئېغىرلىقى	27 كىلوگرام	12 كىلوگرام
تەڭشەكنىڭ تېپى	تىتاندىن ياسالغان	ئالىيۇمىندىن ياسالغان
تەڭشەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى	13 مېتر	8.9 مېتر
ماھارەت كۆرسىتىشتە كىيگەن ئاياغ	دەرىجىدىن تاشقىرى نېپىز ئاياغ	سىكىر چەملىك ئاياغ
قىيىپاش تارتىلغان سىملارنىڭ پولات ئارغامچىنى چىڭىتىش شارائىتى	72 يەردىن مۇقىملاشتۇرۇلغان	36 يەردىن مۇقىملاشتۇرۇلغان، تەۋرىنىش بىر قەدەر زور
تەييارلىق ئەھۋالى	بىر ئاي بۇرۇن بارغان	10 نەچچە كۈن بۇرۇن بارغان

«يارايسەن ئادىل، ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلدىڭ!»
ئابلەت ئابدۇرېشىت «بوشلۇق شاھى» ئادىل ھوشۇر بىلەن كۆرۈشتى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىئاي ياقۇپ خەۋىرى: 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىدە، سەنشيا بوغۇزىدىن زەپەر قۇچۇپ يېڭىلا قايتىپ كەلگەن «بوشلۇق شاھى» ئادىل ھوشۇر بىلەن كۆرۈشتى.

ئابلەت ئابدۇرېشىت شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن ئادىل ھوشۇرنى قىزغىن تەبرىكلىدى ۋە ئۇنىڭغا بىر دەستە گۈل تەقدىم قىلدى، كېيىن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ: «يارايسەن ئادىل، ئوغۇل بالىدەك ئىش قىلدىڭ!» دەپ ماختىدى.

ئابلەت ئابدۇرېشىت شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇن ۋە شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ باشلىقى مىجىت ساۋۇت قاتارلىقلارنىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى: ئادىل ھوشۇر ئۇيغۇر دارۋازلىقىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىسىنى نامايان قىلىپ، دۇنياۋى مۆجىزە يارىتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ جاپالىق مەشق قىلىش، خەتەردىن، ئۆلۈمدىن قورقماسلىق ئىرادىسى، بىلەن ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى نامايان قىلدى. ئۇ، يېڭى دۇنيا جېننىس رېكورتىنى يارىتىپ پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە زور شان - شەرەپ كەلتۈردى ۋە شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشى ئۈچۈن كاتتا سوۋغات تەييارلىدى. مەدەنىيەت نازارىتى ۋە شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى ئادىل ھوشۇرنىڭ چاڭجيالىڭ دەريياسى

سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈشكە تەييارلىق كۆرۈش جەريانىدا تۇرلۈك قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ ئۇنىڭغا يېقىندىن ياردەم بەردى. جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە، ھەر مىللەت ئاممىسى ئۇنى ناھايىتى قىزغىن قوللىدى. سىچۈەن ئۆلكىسى، جۇملىدىن فېڭجيې ناھىيىسى ھەر جەھەتتىن ياردەم بەردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئادىل ھوشۇرنىڭ مۇشۇنداق زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشىدە مۇھىم رول ئويناندى. مەن يۇقىرىقى ئورۇنلارغا ۋە ئادىلغا ياردەم بەرگەن جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە، ھەر مىللەت خەلقىگە چوڭقۇر رەھمەت ئېيتىمەن.

ئابلەت ئابدۇرېشىت ئادىل ھوشۇرنىڭ غەلىبە ئالدىدا مەغرۇرلانماي، كەمتەر، ئېھتىياتچان بولۇپ، تېخىمۇ تىرىشىپ كەسپىي ماھارىتىنى داۋاملىق يۇقىرى كۆتۈرۈشنى، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە، ھەر كەسىپتىكىلەرنىڭ ئادىل ھوشۇرنىڭ ئالىيجاناب ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنىشنى ئۈمىد قىلدى.

ئادىل ھوشۇر ئۆز گىرادىسىنى بىلدۇرۇپ مۇنداق دېدى: مەن گەرچە دارۋاز ئاگىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن بولسامۇ، پارتىيە ۋە خەلق مېنى تەربىيلىمىگەن، ماڭا ئۆز ماھارىتىمنى كۆرسىتىش سورۇنى ھازىرلاپ بەرمىگەن بولسا، بۈگۈنكىدەك شان - شەرەپكە ئېرىشىشىم مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا، مەن بۇنىڭدىن كېيىن پارتىيە ۋە خەلقنىڭ مەندىن كۈتكەن ئۈمىدىنى تېخىمۇ ياخشى ئاقلاپ، ئۇيغۇر دارۋازلىق سەنئىتىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا دۇنياغا تونۇتۇش ئۈچۈن تىرىشىپ تۆھپە قوشىمەن.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئادىل ھوشۇرغا نام بېرىش ۋە ئۇنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزدى

ئادىل ھوشۇرغا «بوشلۇق شاھى» دەپ نام بېرىلدى ۋە ئۇ 150 مىڭ يۈەن پۇل، بىر يۈرۈش ئۆي بىلەن مۇكاپاتلاندى

«شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى مېھرىنىساي ياقۇپ خەۋىرى: 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چۈشتىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىدا شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ مۇنەۋۋەر سېرىك ئارتىسى، يېڭى دۇنيا جېنىنىس رېكورتىنى يارىتىپ، ۋەتەن ۋە خەلققە شان - شەرەپ كەلتۈرگەن ئادىل ھوشۇرغا نام بېرىش ۋە ئۇنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزدى.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى خوجىخان ھاكىموۋ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مىجىت ناسىر، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەنىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى ۋاڭ گۇيجېن قاتارلىقلار يىغىنغا قاتناشتى.

ئادىل ھوشۇر يىغىن مەيدانىغا كىرىپ رەئىس سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغاندا، يىغىنغا قاتناشقان ئامما ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۇزاققىچە ئالقىش ياڭراتتى ۋە ئۇنىڭغا دەستە - دەستە گۈللەرنى سۇندى.

«دۆلەت شېئىرى» مۇزىكىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن يىغىن رەسمىي باشلاندى. يىغىندا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇن ئادىل ھوشۇرنىڭ چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش جەريانىنى تونۇشتۇردى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئابلىز باقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىغا ۋەكالىتەن ئادىل ھوشۇرغا تون كىيگۈزگەندە زال ئىچىدە يەنە گۈلدۇراس ئالقىش ساداسى ياڭرىدى. يىغىندا شىنجاڭ

يارىتىش روھى، رىقابەتلىشىش روھىدىن ئۆگىنىپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش، ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش، باتۇرلۇق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشۇشقا چاقىردى.

يىغىندا يەنە دۆلەت تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ تەبرىك تېلېگراممىسى ئوقۇپ ئۆتۈلدى.

«ئادىل ھوشۇر جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ پەخرى»

- شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇننى زىيارەت «شىنجاڭ گېزىتى» مۇخبىرى ماشۇن

شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ مۇنەۋۋەر دارۋازى ئادىل ھوشۇرنىڭ كوچرەين يارانقان جەننىس دۇنيا رېكورتىنى يېڭىلىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى، ھەتتا پۈتكۈل مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتتى ۋە ئۇلارغا ئىلھام بەردى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەت زۇنۇن ئادىل ھوشۇرنىڭ چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشىيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكەنلىكىنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتى بىلەن يېقىندا زىيارىتىمنى قوبۇل قىلدى.

مۇھەممەت زۇنۇن ئادىل ھوشۇرنىڭ چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ سەنشىيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكەنلىكىگە دائىر كۆپ تەرەپلىمە سەۋەبلەرنى ئوبيېكتىپ ھەللىل قىلىپ مۇنداق دېدى: بىرىنچىدىن، ئادىل ھوشۇر ئىشى 70 تىن ئاشقان ئۇستازى زۇنۇن ئاخۇن ۋە خەنزۇ ھەشقاۋۇلنىڭ بىۋاستە ياردىمى بىلەن مۇئەييەن تېخنىكا ئىگىلىدى ۋە كۆپ قېتىم مەملىكەتلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئارقىلىق تېخنىكا ۋە سەنئەت جەھەتتە پىشىپ يېتىلدى؛ ئىككىنچىدىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقىدا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى خەلق دارۋازلىرى 90 - يىللاردا ماھارەت كۆرسىتىش ئەترىتى بولۇپ تەشكىللىنىپ، شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدىكى كوللېكتىپقا ئايلاندى. ئادىل ھوشۇرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى پارتىيىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت سىياسىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى، سېرىك ئۆمىكىنىڭ كوللېكتىپ ئەقىل - پاراسىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى؛ ئۈچىنچىدىن، ئادىل ھوشۇر ئاجايىپ غەيرەت - شىجائەتكە ئىگە. 1995 - يىل 10 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى كانادالىق كوچرەين سەنشىيا بوغۇزىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئادىل ھوشۇر ئاخبارات ئورۇنلىرى ئارقىلىق كوچرەينگە جەڭ ئېلان قىلىپ، جۇڭگولۇقلار ئۈچۈن شان - شەرەپ كەلتۈرۈش، ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن شان - شەرەپ كەلتۈرۈشتەك ئىنتايىن زور ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقىنى ئىپادىلىدى.

مۇھەممەت زۇنۇن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى: ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشىيا بوغۇزىدىن قېيىن ھەرىكەتلەرنى ئورۇنداپ تېز ئۆتكەنلىكىدىن ئىبارەت مۆجىزە 100 مىليونلىغان خەلقنىڭ يۈرەك تارىنى تىترەتتى. مەركەزدىن تارتىپ يەرلىككىچە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى ئادىل ھوشۇرنىڭ سەنشىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈشىگە يېقىندىن كۆڭۈل بۆلدى. تۆمۈر داۋامەت، ئىسمائىل ئەھمەد قاتارلىق مەركەز رەھبەرلىرى ئادىل ھوشۇرنىڭ كېتىۋېتىش ئالدىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ سۆزلەشتى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋالىڭ لېچۈەنمۇ پائالىيەتنىڭ كېتىۋېتىش ئالدىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت ئالاقىدار دوكلاتلارنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئادىلنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنى ئېنىق مۇئەييەنلەشتۈردى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشقا رەھبەرلىرىمۇ بۇ پائالىيەتكە يېقىندىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە بۇ قېتىمقى پائالىيەتنى چوقۇم ياخشى ئۆتكۈزۈش توغرىسىدا كۆرسەتمە بەردى.

ئادىل ھوشۇر ئۆتكەن سەنشىيا بوغۇزى ئەتراپىدىكى جايلار، چوڭچىڭ شەھىرى ۋە فىڭجىپ ناھىيىسىدىكىلەرمۇ بۇ پائالىيەتكە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى.

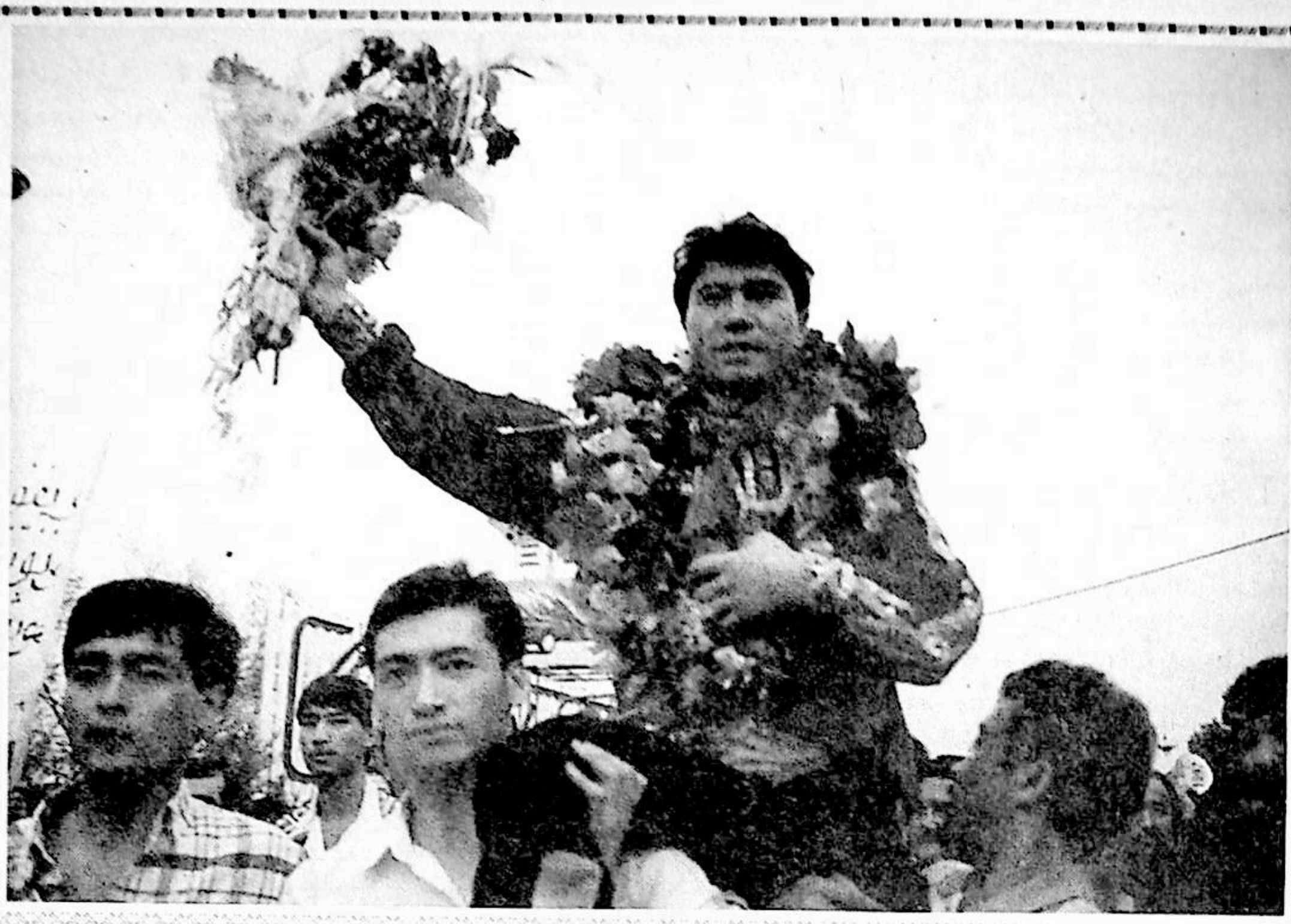
مۇھەممەت زۇنۇن خۇلاسىلەپ مۇنداق دېدى: «يۇقىرىدىكى ئەھۋاللار ئادىل ھوشۇرنىڭ چاڭجياڭ دەرياسىدىن ئۆتكەنلىكىنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ۋە ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسىنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئارقىسىدا ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ».

مۇھەممەت زۇنۇن ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى: مەن 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى پائالىيەت ئۆتكۈزۈلىدىغان جايغا باردىم ھەم 6 - ئاينىڭ 22 - كۈندىكى سەنشىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىگە رىياسەتچىلىك قىلدىم.

سەنشىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پائالىيىتىنىڭ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئىگىلمەس - سۇنماس باتۇرلۇقى ۋە قەيسەر روھىنى نامايان قىلدى. مۇھەممەت زۇنۇن ھاياجانلانغان ھالدا مۇنداق دېدى: ئادىل ھوشۇر سەنشىيا بوغۇزىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكەندىن كېيىن نەق مەيداندا دۆلەت شېئىرى ئورۇندالدى، دۆلەت بايرىقى چىقىرىلدى. 50 مىڭدىن ئارتۇق تاماشىبىن ئارقا - ئارقىدىن «جۇڭگولۇق ياشىسۇن!» دەپ تەنتەنە قىلىشقاندا، مەن بۇنىڭ ھەقىقەتەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ مەدھىيە كۈيى ئىكەنلىكىنى چىن قەلبىمدىن ھېس قىلدىم.

مۇھەممەت زۇنۇن ئاخىرىدا مۇنداق دېدى: «ئادىل ھوشۇر شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پەخرى بولۇپلا قالماستىن پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭمۇ پەخرى!» (M2)

ئۆتكۈر نىجاد فوتوسى

ئويغىنمۇ ئىتقان ئەجداد روھى

يالقۇن روزى

يازنىڭ يېرى ھېسابلىنىدىغان 7 ـ 8 ـ ئايلاردا ئۇرۇمچى ناھايىتى زېرىكىشلىك تۇس ئالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن تۇغقان يوقلاشقا، سەيلە ـ سایاھەتكە، كوماندىروپكىغا، دەم ئېلىشقا، قۇمغا كۆمۈلۈپ، ئارشاڭلارغا چۈشۈپ داۋالىنىشقا باردىغانلار تۇشمۇ تۇشتىن ھەرتەرەپكە يول ئېلىشىدۇ.

1996 ـ يىل بۇنداق پۇرسەتلەرنىڭ بىرەرسىمۇ ماڭا نېسىپ بولمىغان يىل بولدى. شۇنداق قىلىپ، مېنىڭ ئېزىلەڭگۈ ھەم مەنىسىز بۇ كۈنلەرنى «خىزمەت ئالدىراشمۇ؟» دەپ زورمۇ زور سالاملىشىدىغان ئۇرۇمچىلىكلەر ئارىسىدا تونۇش چىرايلارغا تەكرار ـ تەكرار دوقۇرۇپ، تونۇش كوچىلاردا تەكرار ـ تەكرار مېڭىپ، كۈندىن كۈنگە مەززىسى قالمايۋاتقان خىزمەتلەرنى تەكرار ـ تەكرار ئىشلەپ، جۇڭگو بوينىچە ئەملى ئەڭ تۆۋەن يوقلىمىچى باشلىقىمنىڭ كۈندە تۆت ۋاق تەرلەپ ـ پۇشۇلداپ قىلىدىغان يوقلىمىسىدىن تەكرار ـ تەكرار ئۆتۈپ ئۆتكۈزۈشۈمگە توغرا كەلدى. ساپاسى، بەرىكىتى يوق ھاياجانسىز بۇ ھاياتنىڭ تېخىمۇ مەنىسىز بۇ كۈنلىرىدە قولۇمغا قەلەم ئېلىپ ئازابلىق ئوي ـ پىكىرلىرىمنى يازغىممۇ، روھىي تەسەللىگە باي ئېسىل كىتابلارنى بېرىلىپ ئوقۇغۇمۇ كەلمەيتتى. ئايالىم زەينەپ بىلەن ئوغلۇم كامال تۇرك تۇغقان يوقلاپ قۇمۇلغا كەتكەن بولغاچقا، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەنىسىزلىكلىرىنى بىردەم بولسۇمۇ ئۇنتۇلدۇرىدىغان ئائىلە ئىللىقلىقىمۇ يوقلىپ، مەنىسىزلىك ئۆي ئىچىنمۇ قاپلىدى. تەلىيىمگە دەل شۇ كۈنلەردە ئامېرىكىنىڭ ئاتلانتا شەھىرىدە 26 ـ نۆۋەتلىك خەلقئارا ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلىۋاتقان بولغاچقا، تۈن كېچىدە سائەت ـ سائەتلەپ تېلېۋىزور ئېكرانىغا تىكىلىپ ئولتۇرۇپ، بۇ دۇنياۋى مۇسابىقىنى تاماشا قىلىپ، باشلىنىش مۇراسىمىدىن تارتىپ ئاخىرلىشىش مۇراسىمىگىچە بولغان 17 كېچىنى تېلېۋىزور ئالدىدا ئەپلەپ ـ سەپلەپ ئۆتكۈزدۇم.

بۇ قېتىمقى ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ مۇقەددەس مەشئىلىنى ئامېرىكا نوپۇسىنىڭ 12 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان قارا

تەنلىكلەر ئارىسىدىن چىققان، دۇنيا ئېغىر دەرىجىلىكلەر بوكس مۇسابىقىسىنىڭ سابىق چېمپىيونى، «دۇنيا بوكس شاهى» 54 ياشلىق مۇھەممەد ئەلى پارکىنسون كېسىلى تۇپەيلى لاغىلداپ تۇرغان قوللىرى بىلەن تۇتاشتۇرغاندا كىشى قەلبىنى هاياجانغا سالىدىغان بۇ مەنزىرىدىن ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتقا چۆمگەندىم. كېيىنكى ئاخشاملىرى غەلبە قىلغان ماهىرلارنىڭ بوينىغا ئالتۇن مېدال ئېسىلغاندا، ئالتۇن مېدال ئالغان دۆلەتلەرنىڭ بايرىقى يۇقىرىغا كۆتۈرۈلگەندە، يۈز مىڭلىغان تاماشىبىنلار غەلبە قىلغان ماهىرلارغا ئالقىش ساداللىرىنى ياڭرىتىپ، ئەسەبىيلىكتىن خۇددىنى يوقاتقاندا، مەن بولسام تېلېۋىزور ئېكرانى ئالدىدا يامغۇردا قالغان ئۆردەك چۈجىسىدەك شۇمشىيىپ ئولتۇرۇپ، چاناقلىرىمدىن پۇر - پۇر ياش قويۇلغان هالدا هەسرەت بىلەن ئۇه تارتاتتىم. قەلبىمده بىر ئۇلۇغۋار قىزغىنىش چۇقان سالاتتى. يۈرىكىمنى ئاتەش كەبي ئارمانلار پۇچۇلايتتى.

مەن باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇيدىغان چاغلىرىمدا تەنتەربىيە ئىشلىرىنىڭ مۇهىملىقى تەكىتلىنىدىغان «تەنتەربىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، خەلقنىڭ تەن ساغلاملىقىنى ئاشۇرايلى، هۇشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ ۋەتەننى قوغدايلى» دېگەندەك شوئارلارنى كۆپ ئاڭلايتتىم. نېمە ئۈچۈنكىن، بۇنداق يالتىراق شوئارلار مەندە تەنتەربىيە ئىشلىرىغا نىسبەتەن هېچقانداق قىزىقىش قوزغىيالمايتتى. چوڭ بولغانچە گېزىت - ژۇرناللاردىن تەنهەرىكەت بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ تەن ساغلاملىققا ئېلىپ كېلىدىغان پايدىسى توغرىسىدىكى ئاجايىپ تەجرىبە ۋە پاكىتلارنى ئوقۇدۇم. ئۇلاردا كىشىلەرنىڭ چېنىقىش ۋە جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغاندا بەدىنىدىكى هەر خىل ئەزالارنىڭ ياخشى فىزىئولوگىيىلىك هالەتتە تۇرىدىغانلىقى، كېسەلگە بولغان قارشىلىق كۈچىنىڭمۇ كۈچلۈك بولىدىغانلىقى، شۇڭا يېتەرلىك هەرىكەت مىقدارىنى ئورۇنلاشنىڭ تولىمۇ زۆرۈرلۈكى تەكىتلەنگەن. هەتتا ئالىملارنىڭ تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق، ياۋا توشقاننىڭ ئۆمرى 15 يىلدىن يۇقىرى بولىدىغانلىقىنى، ئۆي توشقىنىنىڭ بولسا 4 - 5 يىللا ياشىيالايدىغانلىقىنى، ياۋا پىلنىڭ 200 يىلدىن كۆپرەك ئۆمۈر كۆرىدىغانلىقىنى، ئەمما هايۋاناتلار باغچىسىدىكى پىلنىڭ 80 يىل ئەتراپىدا ياشىيالايدىغانلىقىنى، پادا ئىتىنىڭ 27 يىل ياشىيالايدىغانلىقىنى، ئەمما ئۆي ئىتىنىڭ ئادەتتە 13 يىللا ياشىيالايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ چىققانلىقىدەك قىزىقارلىق تەجرىبىلەر كۆرسىتىلىپ، ياۋايى هايۋانلارنىڭ ئوزۇق ئىزلەش ۋە دۈشمىنىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن قىلىدىغان هەرىكىتىنىڭ مىقدارى ئۆيدە بېقىلىدىغان هايۋانلارنىڭكىدىن زور دەرىجىدە كۆپ بولغاچقا، بۇ هال ئۇلارنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتىشقا سەۋەب بولغانلىقى چۈشەندۈرۈلگەن.

تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ ئىنسانىنىڭ سالامەتلىكىگە كەلتۈرىدىغان پايدىسى كىشىنى قىل سىغمايدىغان دەرىجىدە قايىل قىلىدۇ. ئەمما، بىز تەنتەربىيىنىڭ بۇنىڭدىنمۇ زور پايدىسىنىڭ بارلىقىنى بارا - بارا تونۇپ يەتتۇق. شۇڭا، باشقىلار تېلېۋىزور ئالدىدا مەستانىلىق ۋە زوقلىنىش هېسسىياتى بىلەن ئولىمپىنىك مۇسابىقىسىنى كۆرسە، بىزدەكلەر تامامەن باشقىچە هېسسىياتتا ئولتۇرۇپ كۆرىدۇق.

ئۆزىگە بولغان مىللىي ئىشەنچىسى ۋە ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى ئاجايىپ كۈچلۈك گېرمانلار 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن مادديي ۋە مەنىۋي جەهەتتە تەلتۆكۈس گۈمران بولۇپ، ئازاب، مەيۈسلۈك، ئاچارچىلىق، خورلۇق ۋە نامراتلىقنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتىپ، ئۈمىد ۋە ئىستىقبالدىن ئايرىلغان مەنسىز تۇرمۇشىنى قانداق ئۆتكۈزۈشنى بىلمەي تۇرغان يىللاردا، كىم ئۇلارنىڭ مىللىي ئىشەنچىسىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشىغا هەقىقي يوسۇندا ياردەم قىلغان؟

شۇبهىسىزكى، گېرمانلار بۇ سوئالغا بىردەك «مىللىي قەهرىمان - فرىتىس ۋولتېر» دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

فرىتىس ۋولتېر 1950 - يىللاردىكى دۇنياغا مەشهۇر پۇتبول چولپىنى. ئەينى يىللىرى، ئۇ، ئۆز كوماندىسىدىكىلەرگە يېتەكچىلىك قىلىپ ئوينىغان هەر بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى گېرمانىيىلىكلەرنىڭ تۇرمۇشىدىكى بىردىنبىر كۆڭۈل ئېچىش ئىدى. فرىتىس ۋولتېر ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى يەكشەنبە كۈنىدىكى 90 مىنۇتتا ئوينىغان توپ، مىليونلىغان گېرمانىيىلىكلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، كىنوخانا، قەهۋەخانا ۋە مۇزىكا زالىنىڭ ئورنىنى ئالغان.

فرىتىس ۋولتېر 1954 - يىلى گېرمانىيە كوماندىسىنى باشلاپ، بېرندا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنيا لوڭقىسى مۇسابىقىسىنىڭ چېمپىيونى بولۇپ، گېرمانىيىلىكلەرنىڭ مەغلۇبىيەتلىك ئۇرۇشتىن كېيىن ئۆزىگە بولغان مىللىي ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزۇشىغا مۆلچەرلىگۈسىز تۆهپە قوشقان.

بۇ پاكىت بىزگە تەنهەرىكەتنىڭ، بىز تەربىيە ۋە تەشۋىقاتلىرىمىزدا تىلغا ئېلىپ باقمىغان تېخىمۇ قالتىس ئەهمىيىتىنىڭمۇ بارلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەگەر تەنهەرىكەتنىڭ مۇشۇنداق خاسىيەتلىك ئەهمىيىتى بولمىغاندا ئىدى، ئاتوم بومبىسىغا ئۇچرىغان بولغاندا هېچقانداق تەنتەنە قىلمىغان ئامېرىكىلىقلار، 18 ياشلىق مۇهەممەد ئەلى 1960 - يىلى رىمدا ئۆتكۈزۈلگەن ئولىمپىك تەنهەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ يېنىك دەرىجىلىكلەر

بوكس مۇسابىقىسىدا ئالتۇن مېدالغا ئېرىشىپ دۆلىتىمىزگە قايتقاندا، ھۆكۈمەت تەرەپ ئايرودرومغا مەخسۇس ئۇنى كۈتۈۋالغىلى ھۇرمەت قاراۋۇللىرىنى چىقارمىغان، ئېتىبارلىق تۈيغۇسىغا چۆمگەن نەچچە ئون مىڭلىغان قارا تەنلىكلەر بىلەن ئاق تەنلىكلەر يولىنىڭ ئىككى قاسىتىدا تۇرۇپ تەنتەنە قىلىشىپ بولاتتى.

تەقدىر بىر مىللەتنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىپ، ئېتىبارلىق تۈيغۇسىنى قوزغايدىغان بۇنداق مىللىي قەھرىمانلارنى ھەممىلا خەلقتە نېسىپ قىلىۋەرمەيدىكەن. چۈنكى ئۇنداق مىللىي قەھرىمانلار مىليونلىغان، ھەتتا مىليارد لىغان كىشىلەرگە نىسبەتەن غالىب ھېسابلىنىدىغان بولغاچقا، بىزدەك ساندىمۇ - ساپادىمۇ نۇرغۇنىنىڭ كەينىدە قالغان بىر مىللەتنىڭ بۇنداق مىللىي قەھرىمانلاردىن تامايىمىزمۇ يوق ئىدى. پەقەت باشقىلارغا ھەۋەسلىنىپ قاراپلا تۇراتتۇق. چۈنكى «يىپەك يولى» خارابلاشقاندىن بۇيانقى بىر نەچچە ئەسىر مابەينىدىكى تارىخنىڭ تۈگىمەس تاسقاشلىرى، رەھىمسىزلىك بىلەن تەكرار - تەكرار سىناشلىرى بىزنى جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتە سۆزلەپ تۈگەتكۈسىز كەچمىشلەرگە مۇپتىلا قىلغانىدى. لېكىن، پاختىنىڭ ئىچىدە چوغ ساقلايدىغان تەقدىر ئىلاھى مىللىي ۋۇجۇدىمىزدىكى نەچچە مىڭ يىللىق ھاياتىي كۈچكە باي ئىرسىي گېنىنىڭ ئۇنداق ئوخشاي يوقالمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بېپايان كەڭلىكلىرىدە دەۋران سۈرگەن ھون چەۋەندازلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدا ۋايىغا يەتكەن بۇ خىل ئىرسىي گېن بۇگۈنكى كۈندە تەنھەرىكەت مۇنبىرىدە ئۆزىنى ناھايىتى تېزلا نامايان قىلدى. باتۇرلۇققا، تەۋەككۈلچىلىككە، رىقابەتچانلىققا، خىرىسچانلىققا، ھۇشيارلىققا تويۇنغان، ئەمما تارىخنىڭ چاڭ - توزانلىرىدا كۆمۈلۈپ قالغان بۇ قەدىمىي مىللىي روھ 21 - ئەسىرنىڭ ھارپىسىدا يېڭىباشتىن ئويغىنىشقا باشلىدى. تالانت ۋە ئىقتىدارنى نامايان قىلىدىغان پۇرسەت تۇغۇلۇۋىدى، مۇشۇ بىر يىل ئىچىدىلا خەلقىمىزنىڭ قەھرىمان ئوغۇللىرى - ئابدۇشۇكۇر بىلەن ئادىل باشلىرىغا «جۇڭگو بوكس شاھى» ۋە «دۇنيا بوشلۇق شاھى» دېگەن تاجنى كىيىشتى.

يوشۇرۇن كۈچكە باي بۇ مىللەتنىڭ پۇرسەت ۋە تاللاش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشسىلا، ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلالايدىغانلىقى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاندى.

پۇرسەت ۋە تاللاش تالانتنىڭ گۈللىرىنى پورەكلىتىدىغان مۇھىم شەرت. پۇرسەت ۋە تاللاش ئىمكانىيىتى بولمىغان مۇھىتتا، ئالەمشۇمۇل تالانت ئېگىلىرىمۇ ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان ھالدا ئادەتتىكىچە ياشاپ توپا ئاستىغا كىرىپ كېتىدۇ. نېمە ئۈچۈن نامى تىللاردا داستان قىلىنىدىغان قوماندانلارنىڭ ھەممىسى دۇنيا تارىخىدىكى مۇھىم ئۇرۇشلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ؟ جۇغېلىيالڭ بامبۇكزارلىقتىكى كەپسىدىن چىقىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن بولسا، تارىختىكى تالاي نامسىز تالانت ئىگىلىرىدەك ئىز - دېرەكسىز كۆمۈلۈپ قالماسمىدى؟ سادىر پالۋان سۇلتان ئەلاخان باشلىغان قوزغىلاڭغا قاتنىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن بولسا، ئادەتتىكى بىر مەھەللىۋى «لۇكچەك پالۋان» بولۇپ قالماسمىدى؟ ئۇ چاغدا ئەۋلادلار ھەرگىزمۇ ئېلىپبەنى ئۆگەنگەندىن باشلاپ ئۇنىڭ نامىنى يادلىمىغان بولاتتى.

شۇنىسى ھەممىگە ئايانكى، سادىر پالۋان ھەرگىزمۇ تۇغما مىللىي قەھرىمان ئەمەس، بەلكى كۈچتۈڭگۈرلۈكى بىلەن يۇرت سورايدىغان ئادەتتىكى نوچىلارغا ئوخشاش، نوچىلىقىنى قەيەردە نامايان قىلىشنى، پەم - پاراسىتىنى قەيەردە جارى قىلدۇرۇشنى بىلمىگەن ئادەتتىكى بىر مەھەللىۋى «لۇكچەك پالۋان» ئىدى. شۇڭا، شائىر موللا بىلال بىن موللا يۈسۈپ ئۆزبېكنىڭ مەشھۇر داستانى «غازات دەرمۇلكى چىن» دە سادىر پالۋاننى:

بار ئېردى ئوشۇل جەڭدە ئەييارکار،
بەغايەت ھەربىي، دۇز روزکار.
بىراۋ قالماغان ئېردى قاقشاتماغان،
بىر ئۆي قالماغان مالىنى ئالماغان.
ئۇچ ئوغلى، ئاتاسى ھاراقچى ئېدى،
ھاراقچى ئېدى ھەم قاراقچى ئېدى.
ئوغۇرلۇق قىلىپ كېچىلەر ئۇيماغان،
فەقىرۇ غەنى مالىنى قويماغان.
سىپاھلارغا ھەم زەررە بوي بەرمەگەن،
خاتۇن ئالسا يۇرتىغا توي بەرمەگەن.
بۇ ئەييارنىڭ ئاتى سادىر ئېدى،
يامانلىقتا چۇن رەئىد شاتىر ئېدى.
دەپ تەرىپلىگەن.

لېكىن، سۇلتان ئەلاخان رەھبەرلىكىدە قوزغالغان 1860 - يىللاردىكى ئىلى قوزغىلىڭى سادىر پالۋانغا پەم - پاراسىتىنى ۋە كۈچ - قۇدرىتىنى ھەقىقىي نامايان قىلىدىغان تارىخىي پۇرسەتنى ئاتا قىلمىغىدى، نەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپ، نەچچە يۈز ئادەم ئۆلۈپمۇ ئالالمىغان بايانداي سېپىلى بىلەن كۈرە سېپىلىنىي سادىر پالۋان ئۈچ ئوغلى بىلەن بۇزۇپ تاشلاپ، تارىخىمىزدىكى نامى ئۆلمەس مىللىي قەھرىمانغا ئايلانغان.

ئەلۋەتتە، ئۇرۇش بولمىسا، سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننىڭكىدەك ئارغىماق بولسىمۇ سۆرەمگە سالمىغان، ئوغۇزخاننىڭكىدەك ئۆتكۈر نەيزە بولسىمۇ تونۇرغا كۆسەي قىلمىغان، چىن تۆمۈر باتۇرنىڭكىدەك مىسران قىلىچ بولسىمۇ چامغۇر

ئاقلاشقا ئىشلىتىدىغان گەپ. شۇڭا، پۈرسەت ۋە تاللاشقا ئېرىشىش بەكمۇ مۇھىم.

شۇنداق ئېيتالايمىزكى، ئالتە ئەۋلادىدىن بېرى داۋاملىق بىلەن شۇغۇللانغان ئادىلىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىغا سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈش پۈرسىتى نېسىپ بولغان بولسا، بۇ شان - شەرەپنى ئادىلىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى بىر - ئىككى ئەسىر ئىلگىرىلا قولغا كەلتۈرگەن بولاتتى. تارىخ بۇ پۈرسەتنى ئادىلغا نېسىپ قىلمۇدى، ئۇ، ھەممە كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك سۈرئەتتە سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈپ، دۇنياۋى شەخس بولۇپ قالدى.

ئادىل بىزنىڭ مىللىي قەھرىمانىمىز، ئۇ، بىزنىڭ پەخرىمىز، ئۇ، 21 - ئەسىرنىڭ ھارپىسىدا ئويغىنىۋاتقان، يوشۇرۇن كۈچكە باي مىللىي روھىمىزنىڭ سىمۋولى.

1996 - يىلى كۈز ئايلىرىدا تېلېۋىزور كۆرۈۋېتىپ «دۇنيا ۋەزىيىتى» پروگراممىسىدا فىلىپپىن زۇڭتۇڭى رامۇسىنىڭ ئوتتۇرا شەرق، جەنۇبىي ئاسىيا قاتارلىق رايونلاردىكى باي دۆلەتلەرگە بېرىپ، ئائىلە خىزمەتچىسى بولۇپ مىشلەپ پۇل تېپىپ، تۇركۇم - تۇركۇملەپ ۋەتىنگە قايتىپ كېلىۋاتقان نەچچە يۈز مىڭ فىلىپپىنلىق ئايالىنى فىلىپپىنىنىڭ تاشقى پىرېۋوت زاپىسىنىڭ كۆپىيىشىگە ھەسسە قوشقانلىقى ئۈچۈن «بۇ ئايالار بىزنىڭ مىللىي قەھرىمانلىرىمىز» دەپ مەدھىيىلىگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم.

فىلىپپىنلىقلار مەدىكارلىرىنى «مىللىي قەھرىمانلىرىمىز» دەپ پەخىرلەنگەن يەردە، بىز ئادىلدەك ئەزىمەتلىرىمىزدىن قانچىلىك پەخىرلەنسەك ئەرزىيدۇ. ئادىل باتۇر، تەۋەككۈلچى ۋە مەغرۇر ئەجدادلىرىمىزنىڭ ۋارىسى. ئۇنىڭ باتۇرلۇقى بىلەن مەغرۇرلۇقى مەندە ئۆزگىچە تەسىرات پەيدا قىلدى.

ھەممىگە مەلۇم، ئادىل سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈشتىن ئىلگىرى تېلېۋىزور ۋە رادىئولاردا قىلچە ئىككىلەنمەستىن، كانادالىق رەقىبى كوچرەيننى يېڭىۋېتىدىغانلىقىنى ئوچۇق - ئاشكارا بىلدۈرگەن. ئاتالمىش كەمتەرلىككە ۋە ئېھتىياتچانلىققا مۇخالىپ كېلىدىغان بۇ روھ دەل ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھىدۇر.

بىزنىڭ ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. مۇناسىپ كېلىدىغان مەغرۇرلۇقنىڭ ئۆزىنى چاكىنىلاشتۇرىدىغان ئادەتتىن تاشقىرى كەمتەرلىكتىن ئۇستۇن كۆرەتتى. «تۇركىي خەلقلەرنىڭ بىسماركى» دەپ تەرىپلىنىدىغان ئۇلۇغ دانىشمەن ۋەزىرىمىز بىلگە تۇنيۇقۇق «تۇنيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» غا: «ھەر قانداق يەردىكى خاقانلىق خەلقلەردە مەندەك ئادەم بولمىدىكەن ئۇلاردا نېمە غەم بولسۇن... ئىلتەرىس خاقان تېرىشمىغان بولسا، مەن ئۆزۈم - بىلگە تۇنيۇقۇق تېرىشمىغان بولسام، قاپاغان خاقان ۋە تۇرك سىر خەلقى تۇپرىقىدا خەلق - ئادەم - ئىنسان بولمىغان بولاتتى» دەپ چەكتۈرگەن. ئۇلۇغ ئالىممىز مەھمۇد قەشقەرىمۇ: «مەن شۇ تۈركىلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكىرنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن، ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن ۋە جەڭ ئىشلىرىدا ئۈستا نەيزىۋازلىرىدىن» دەپ ماختانغان. كىتابىنى بولسا: «ئەبەدىي يادىكارلىق ۋە پۈتمەس - تۈگىمەس بىر بايلىق بولۇپ قالسۇن، دەپ ئۇلۇغ تەڭرىگە سېغىنىپ، بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم» دەپ ئۇلۇغلىغان. ھەرگىزمۇ ساختا كەمتەرلىك بىلەن ياغلىما سۆزلەرنى قىلىپ، ئۆزىنى ۋە ئۆز مېھنىتىنىڭ قىممىتىنى تۆۋەنلەشتۇرمىگەن. ئۆزىگە بولغان ئىشەنچسىنى سۇسلاشتۇرمىغان. روشەنكى، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى كۈچلۈك ئادەملەر مەغرۇر ۋە روھلۇق كېلىدۇ. ئۇلارنىڭ غەلىبىسىلا ئەمەس، بەلكى مەغلۇبىيىتىمۇ كىشىنىڭ ھۆسنى كەلتۈرىدۇ. شۇڭا ئەجدادلىرىمىز ئاجىزلارنىڭ نىقابىنى تاقاپ يۈرۈشنى راۋا كۆرمىگەن. مەغرۇر ۋە روھلۇق يۈرۈشنى، ئۆزىنى ئىپادىلەپ ياشاشنى ئەلا بىلگەن.

ئادىل سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتۈشتىن ئىلگىرى مانا شۇنداق ئەجداد روھىنى نامايان قىلدى. ئۇ، ئىككىلەنمەستىن جەڭ ئېلان قىلدى. بىز شۇنداق ئېيتالايمىزكى، ئەگەر ئادىل سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتەلمەي قالغان تەقدىردىمۇ بىزگە يەنىلا ئۇنىڭ جەڭ ئېلان قىلىشتىن، خىرىس قىلىشتىن، ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان باتۇر روھى مىراس قالغان بولاتتى.

تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئۇ سەنئىيا بوغۇزىدىن ئۆتتى. ئۆتكەندىمۇ كىشىنى تاڭ قالدۇرىدىغان زور غەلىبە بىلەن ئۆتتى. بۇ بىز ئۈچۈن تولىمۇ ئۇلۇغ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىش بولدى. چۈنكى بۇ ئارقىلىق ئويغىنىۋاتقان مىللىي روھىمىز ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئۇرغىتىشتا تولىمۇ زۆرۈر بولغان مىللىي ئىشەنچكە ئېرىشتى. ئىشەنچىمىز كاملىكى، ئويغىنىۋاتقان مىللىي روھىمىز پات ئارىدا پۈرسەت ۋە تاللاش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم بولۇپ قالمىسىلا، ھەر قايسى تۈر ۋە كەسىپلەر بويىچە سانسىز «ئادىل» لارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ. چۈنكى بىزدەك تارىخىي كەچمىشكە ئىگە مىللەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، مىللىي ئىشەنچ كېلەچەكتىكى تالاي غەلىبە - مۇۋەپپەقىيەتلىرىمىزنىڭ خېمىرتۇرۇچى.

ئادىل بۇ خېمىرتۇرۇچنىڭ بىر پارچىسىنى بوشلۇقتىن ئېلىپ چۈشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئادىلغا مىڭلارچە تەشەككۈر.

ئابدۇكېرىم ياقۇپ فوتوسى

1997 - يىل 29 - ئىيون، ئۈرۈمچى (M1)

ئۇنتۇلغان ئەنگۈشتەر -

«ئەۋرىشىم رۇھى»

- مەمتىلى ئەپەندى قەتلى قىلىنغانلىقىنىڭ 60 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

يالقۇن روزى

تارىخنىڭ سىرىلكىسى 21 - ئەسىرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. شۇبھىسىزكى، 21 - ئەسىردە ئىنسانىيەتنىڭ ئۆز مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان كۈرەشلىرى تېخىمۇ دەھشەتلىك ۋە تېخىمۇ رەھىمسىز بولىدۇ. كۆرگەن - بىلگىنىمىز ئاز بولسىمۇ، ئېنىق ھېس قىلىپ يەتتۇقكى، يەر شارىدىكى تۇرلۇك ئىرقلار، دۆلەتلەر ۋە مىللەتلەر 21 - ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرۇپ، كېلەچىكى ئۈستىدە تەخىرسىزلىك بىلەن ئىزدەنمەكتە. بىز بولساق، بۇ كېلىۋاتقان ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تەشۋىشكە چۆمگەن ھالدا تېگىرقاپ تۇرۇپتىمىز. تەقدىرنىڭ بۇ قىسمىتى بىزگە سىر ئەمەس. ئالقىنىدا ئەگىشتىرى يوق خەلقنىڭ تارىخنىڭ رەھىمسىزلىك بىلەن شاللىۋېتىشىدىن قۇتۇلالىشى بەسى مۇشكۈل!

نادانلىقنىڭ بېپايان دالاسىدا تىنەپ - تەمتىرەپ يۈرگەن خەلقلەر ئەگىشتەرگە، زۇلمەت باسقان زامانىنىڭ قۇچىقىدا ئېگىراۋاتقان خەلقلەر مەشئەلگە بەكمۇ موھتاج بولىدۇ. دانكونىڭ قىممىتى شۇڭا بىباھا، ئۇت ئوغرىسى پرومىتىنىڭ ئۇلۇغلۇقى شۇڭا تەگىشسىز! ھەممىگە ئايانكى، پرومىتى ئوغرىلىغان ئوتنىڭ خاسىيىتى تۇپەيلى، ئىنسانلار مەدەنىيەتلىك ھاياتقا تۇنجى قېتىم ئاياغ باسقان، ئاشۇ بىر تال چوغ بۇگۈنكى كۈندە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ئۇلۇغلانماقتا. چۈنكى ئاشۇ خاسىيەتلىك چوغ ئارقىلىقلا ئىنسانلار تۇنجى قېتىم يېمەكلىكلەرنى پىشۇرۇپ يېيىشنى ئۆگەنگەن. ئاشۇ خاسىيەتلىك چوغنى ئەگىشتەر بىلىپ، نادانلىق دالاسىدىن مەدەنىيەت سەيناسىغا قاراپ بۇرۇلغان.

ئەپسۇسكى، دانكو ۋە پرومىتى ھەممە خەلقلەرگە ھەممە زاماندىلا نېسىپ بولۇۋەرمەيدۇ. خەلقىمۇ دانكو ۋە پرومىتىنىڭ قەدىرىگە ھە دېگەندىلا يېتىۋەرمەيدۇ. خەلقلەرنىڭ مىسلىسىز پاجىئەسى دەل مانا مۇشۇنداق نادانلىق تۇپرىقىدا ئاپىرىدە بولىدۇ. كۈلپەتلىك تەقدىرى دەل مانا مۇشۇنداق ئەقلى كورلۇقتىن تۇغۇلىدۇ!

ئەجدادلىرىمىز بىزنىڭ ھايات يولىمىزغا تالاي ئەگىشتەرلەرنى كۆمۈپ قويغان ۋە تالاي مەشئەللەرنى يېقىپ قويغان. لېكىن بىز ئۇلارغا تولىمۇ ئېتىبارسىز مۇئامىلە قىلدۇق.

«مەگۇ تاشلار» نېمە مەقسەتتە تىكلەنگەن؟ «تۇركىي تىللار دىۋانى» نېمە مەقسەتتە يېزىلغان؟ «قۇتادغۇبىلىك» چۇ؟ بىزنى بۇ مىڭ يىللار ئىلگىرىكى ئۇنتۇلغان ئەگىشتەرلىرىمىز بىلەن كىملەر ئۇچراشتۇردى؟!

تارىخنىڭ بېپايان ئۇپۇقىدا مىڭ يىللاردىن

ئەجدادلار شەجەرىسى

بىرى تېنىمسىز چاراقلاپ كەلگەن يۇلتۇزلاردەك شىر يۈرەك ئەزىمەتلىرىمىز بىلەن ئوت يۈرەك مۇتەپەككۇرلىرىمىزنىڭ يالقۇنلۇق ئىستەكلىرىدىن بىز ھېلىھەم تولۇق خەۋەردارمۇ - يوق؟!

نادانلىقىمىز تۈپەيلى، تەقدىرىمىز تۈز سۈيىدەك ئاچچىق بولۇپ كېلىۋەردى. ئەگىشىرلىرىمىز ئېتىبارسىز قېلىۋەردى. يول بەلگىسى يوق يولدا ئاغزى - بۇرنىمىزنى قان قىلىپ كېتىۋەردۇق. كۆرمىگەن كۈنىمىز قالمىدى. «قانلىرىمىز سۈدەك ئاقتى، سۆڭەكلىرىمىز تاغدەك دۆۋىلەندى. بەگ بولىدىغان ئوغۇللىرىمىز قۇل بولدى، خانىش بولىدىغان قىزلىرىمىز دېدەك بولدى»①.

تارىختا ئاجايىپ سەلتەنەتلىك خانلىقلارنى قۇرۇپ ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ بىر پايان باغرىدا ئارغىماقلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ سەييارىلەردەك ئەركىن ۋە بىمالال ياشاپ ئۆتكەن، شۇنداقلا كۆزنى قاماشتۇرىدىغان مەدەنىيەت مۆجىزىلىرىنى يارىتىپ، تۈركۈم - تۈركۈم مەرىپەت يۇلتۇزلىرىنى چاقنىتىپ مەدەنىيەت ئاسمىنىنى بېزىگەن بۇ خەلق «يىپەك يولى» نىڭ چۆلدەرىشى بىلەن تەڭ تۇغمەس سەرسانچىلىقلارغا گىرىپتار بولدى.

مانا مۇشۇنداق ئۇزاققا سوزۇلغان كۇلپەتلىك تەقدىر پەقەت نادانلىقىمىزدىنلا تۇغۇلدى. بۇنىڭغا ئەلۋەتتە ئالدى بىلەن ئۆزىمىز سەۋەبچى. نادانلىقتىن قۇتۇلماي تۇرۇپ كۇلپەتلىك تەقدىرىمىزنى ئۆزگەرتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. 20 - ئەسىرگە قەدەم قويۇش ھارپىسىدا، باشقا ئەللەردە ياشىرىغان مەرىپەت قۇياشىغۇرىقىنىڭ ساداسىدىنمۇ، ياكى ئەتراپىدىكىلەرنىڭ دەھشەتلىك خورەك ئاۋازىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر بەزى ئىمان - ئېتىقادى سەزگۈر كىشىلەر ئويغىنىپ، ئۆز خەلقىنىڭ ھالىغا قاراپ چۆچۈپ كەتتى.

ئۇيغۇر يېڭىچە ماارىپىنىڭ ئاساسچىلىرى ئاكا - ئۇكا ھۈسەنباي بىلەن باھاۋۇدۇنبايلار ئەنە شۇلارنىڭ جۈملىسىدىندۇر. ئۇلار تومۇرىدا ئېقىۋاتقان «بۇغرا روھى» ۋە «ياغما روھى» بىلەن كۇلپەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئەگىشتىرىنى ئىزدەپ، ئاخىرى يېڭىچە مەكتەپ ماارىپىنى يولغا قويۇشقا تۇتۇش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار 1885 - يىلى ئانا يۇرتى ئاتۇش ئېكساقتا تۇنجى بولۇپ يېڭىچە مەكتەپ ماارىپىنىڭ مەشئىلىنى ياقتى.

مەكتەپ خاسىيەتلىك كولدۇرما. ئۇ، ئۆزىنىڭ ياخشى ئاۋازى بىلەن غەپلەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولغانلارنى چۆچۈتۈپ ئويغىتىدۇ.

مەكتەپ نۇرانە مەشئەل. ئۇ، زۇلمەت ئىچىدە تېنەپ يۇرگەنلەرگە پارلاق مەنزىلنى ئايان قىلىدۇ.

ئاكا - ئۇكا ھۈسەنباي بىلەن باھاۋۇدۇنباي ئاتۇش ئېكساقتا ياققان بۇ مەرىپەت مەشئىلىنى ئۆزىنىڭ نۇرانە شۇلىسى بىلەن تەڭرىتاغنىڭ زۇلمەت باسقان ئاسمىنىغا يورۇقلۇق سېپىۋاتاتتى. گەرچە بۇ مەشئەلنىڭ يورۇقى ئاجىز بولسىمۇ، ئىلھامى كۈچلۈك بولدى. ئاتۇش، كۇچا، تۇرپان ۋە ئىلى ۋادىلىرىدا تاشاخۇنۇم، مەخسۇت مۇھىدى، ھامۇت ھاجى... قاتارلىق مىللەتپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر بايلار يېڭى - يېڭى مەرىپەت مەشئەللىرىنى ياقتى. شۇنداق قىلىپ، 20 - ئەسىرنىڭ كىرىشى بىلەن مىللەتنىڭ تەقدىرى، ۋەتەننىڭ ئىستىقبالى ئۈستىدە ئىزدىنىشنىڭ مۇقەددەسىي باشلاندى... نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى جاھالەت تۇتەكلىرى قاپلاپ كەلگەن تارىم ۋادىسىنىڭ ئاسمىنىدا نۇرانە يۇلتۇزلار چاراقلاشقا، تەڭرىتاغ ئاننىڭ گىگانت گەۋدىسى بىلىنەر - بىلىنمەس مىدىرلاشقا، ئۇن - تىنسىز ئېقىپ كېلىۋاتقان ئىلى دەرياسى شاۋقۇنلاشقا، نەچچە ئەسىردىن بېرى پۇشۇلداپ ياتقان بۇ قەدىمىي تۇپراق ئاستا - ئاستا سىلكىنىشكە باشلىدى.

ئەپسۇسكى، مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشىدا تەقدىرىمىزنىڭ ئارغامچىسىنى 20 يىلغا يېقىن چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان سىياسىي سېھرىگەر يالڭ زېڭشىننىڭ «خەلقنى نادانلىقتا قالدۇرۇپ، بىخوتلۇقىدا تىزگىنلەش» سىياسىتىنىڭ كاساپىتى تۇپەيلىدىن تارىخىي ئويغىنىش باسقۇچىغا قەدەم قويغان بۇ مىللەتنىڭ ئۆز تەقدىرى ۋە ئىستىقبالى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرى مۇقەددەمە ھالىتىدىلا تۇرۇپ قالدى. چۈنكى يالڭ زېڭشىن يۈەن شىكەيگە يازغان ئاسما خېتىدە: «چەنتۇلارنىڭ مەدەنىيەت - ماارىپ ئىدىيىسى زاۋاجلاندۇرۇلسا، ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت ئىدىيىسى قوزغىلىدۇ. بۇ، چوقۇم شىنجاڭنى قالايمىقانچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ»② دېيىلگەن. شۇڭا ئۇ، ئۆز ئىشخانىسىنىڭ تېمىغا:

«جۇمھۇرىيەت تۇنجى رەت قىلدى ئىزھار مەرىپەت،
ئۇيات ئەمدى بەش خاقان، يەتتە بەگدەك دەۋرىمەك.
جۇڭيۈەندىكى غەۋغاغا پەرۋا قىلىش نە كېرەك،
چىگرا دىيار بەئەينى باغى ئېرەم ھۆسنىدەك.
مۇسۇلمانىنى جەنۇبتىن شىمالغىچە بەنت قىلساق،
ئىپتىدائىي پۇقرالار ئاڭقاۋ بولسا ئۆزەلرەك.»③

دېگەن نەزمىسىنى يېزىپ ئېسىۋالغانىدى.

مانا مۇشۇنداق قارانىيەت ئەقىدىنى ئەڭگۈشتەر قىلىپ تۇتۇۋالغان يالڭ زېڭشىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىدا كېشىنى مەڭگۈ ئەپسۇسلاندۇرىدىغان ھەسرەتلىك سەھىپىنى پەيدا قىلغانىدى.

سىياسىي يالماۋۇز يالڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلۈپ ئۇزاق ئۆتمەي خوجىنىياز ھاجىنىڭ يېتەكچىلىكىدە

---

① «كۆلتىكىن مەڭگۈ تېشى» دىن ئېلىندى. ② ژېن فېيرەننىڭ «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 8 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «شىنجاڭدا ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى مىللىي بىرلىكىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ ئۇزۇلۇشى» دېگەن ماقالىسىغا قارالسۇن.
③ سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «ئۆمۈر داستانى»غا قارالسۇن.

قوزغالغان قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابى ئۆزىنىڭ نىسبىي غەلىبىسى بىلەن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا ئازادلىق ۋە ئەركىنلىك شوئارلىرىنىڭ تۇشمۇ تۇشتىن ياڭراپ، مەرىپەت چوقانلىرىنىڭ ئەۋجىگە چىقىشىغا تارىخىي پۇرسەت كېلىپ كەلدى. مانا مۇشۇ 30 - يىللاردا قوزغىلىپ پۈتكۈل تارىم ۋادىسىنى زىلزىلىگە سالغان يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىدە مەمتىلى ئەپەندى (تەۋفىق) سەركەردىلىك رول ئوينىدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ماۋارىپچىغا خاس نۇرانە ئوبرازى، سەنئەتكارغا خاس مەغرۇر خىسلىتى شۇنداقلا جەڭچىگە خاس قەيسەر خاراكتېرىنى نامايان قىلىپ، مىللەتنىڭ قارا تەقدىرىنى ماۋارىپ ئارقىلىق ئۆزگەرتىش يولىدا بارلىقىنى بېغىشلاپ، ئاجايىپ پىداكارلىق كۆرسىتىپ، ياۋۇز كۈچلەر بىلەن تىنمۇ تىنغ ئېلىشىپ، نادانلىقنىڭ قۇچىقىدا ئېڭراۋاتقان مىليونلىغان قېرىنداشلىرىنى ئويغىتىشقا، كۈلپەتلىك تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلىپ، ئاخىرىدا ئۆز ئېتىقادى ئۈچۈن كۆيۈپ كۈل بولۇپ، ئىلھامبەخش مەنگە باي «تەۋفىق روھى» نى رويابقا چىقاردى. ئۇنىڭ بۇ روھى:

ئۇيغۇر خەلق، يۇرتۇڭنى سەن قۇتۇلدۇر،
مەكتەپ بىلەن چىراغ ياققىن، نۇر تولدۇر.
پۈتسۇن ئەمدى زۇلمەت دەۋرى ئىستىبدات،
شۇم تەقدىردىن، قارا كۈندىن بول ئازاد.

دېگەن يالقۇنلۇق مىسرالىرىدا تولۇق نامايان قىلىنىپ، مەڭگۈلۈك ساداً بولۇپ قالدى.

بىز ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىدە سەركەردىلىك رول ئويناپ، كىشىنى ھاياجانغا سالمىغان مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بۇ ئۇلۇغ ئىنسانىنىڭ ھايات پائالىيىتى بىلەن قىسقىچە بولسىمۇ تونۇشۇپ چىقىشنى ئارتۇقچە، دەپ ھېسابلىمايمىز.

مەمتىلى ئەپەندى 1901 - يىلى قارا خانىيلارنىڭ قەدىمىي ئاستانىسى ئاتۇشنىڭ بۇيامەت كەنتىدە توختاجى ئىسمىلىك تېۋىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئانىسى پاتمىخان تاشاخۇنۇمنىڭ ئاچىسى ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى مەكتەپ يېشىغا توشقاندا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. كېيىن ئاكىسى نىزامىددىن بىلەن ئاتۇش تىجەنلىك قۇناجىم دېگەن كىشى ئاچقان پەننىي مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرگەن. ئۇ، بۇ مەكتەپتە تۈركىيىلىك مەشھۇر ماۋارىپچى ئەھمەد كامالدىن يېڭىچە بىلىملەرنى ۋە يېڭىچە تەربىيىنى قوبۇل قىلغان.

ئەھمەد كامال ئەسلى باھاۋۇدۇنبايلىق تەكلىپى بىلەن ئۈستۈن ئاتۇشنىڭ ئېكساق كەنتىدە ئېچىلغان «ھەبىبزادە دارىلمۇئەللىمىن سىنىپى» غا ئوقۇتقۇچىلىققا كەلگەن. ئۇ، بۇ مەكتەپتە 1907 - يىلدىن 1909 - يىلغىچە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. شۇ چاغدا قەشقەردە ئۆمەرباي ئىسىملىك بىر مەشھۇر باي بولۇپ، ئۇ، باھاۋۇدۇنباي بىلەن تەسىر كۈچ ۋە ئابروي تالىشىپ ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرىدىغان بولغاچقا، باھاۋۇدۇنبايىنى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ قولى بىلەن جازالىتىش مەقسىتىدە قەشقەر دوتىيىگە: «ئاتۇش ئېكساقتىكى باھاۋۇدۇنباي ئېكساقتا ئىسيانچى - توپىلاڭچىلارنى تەربىيىلەيدىغان جەدىدلىك مەكتىپى ئېچىپ، سىزگە قارشى ھەرىكەت قىلمۇاتىدۇ. بۇنىڭ خەتىرى ناھايىتى چوڭ، بۇنىڭ ئالدىنى ئالمىساق ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ، ھەتتا ئۇلار تۈركىيىدىن ئادەم ئەكىلىپ ئىشلىتىمۇاتىدۇ»[1] دېگەن. شۇنىڭ بىلەن قەشقەرنىڭ دوتىيى باھاۋۇدۇنبايغا ئەھمەد كامالنى كەتكۈزۈۋېتىشنى بۇيرۇغان. دەل شۇ چاغدا ئاتۇش تېجەندە مەكتەپ ئاچقان قۇناجىم مەخپىي ھالدا ئەھمەد كامالنى تېجەنگە ياندۇرۇپ كەلگەن. ئەھمەد كامال قۇناجىم ئاچقان «تېجەن ئاق مەيدان مەكتىپى» دە ئىككى - ئۈچ يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. كېيىن ئۆمەر باي ئەھمەد كامالنىڭ تۈركىيىگە قايتىپ كەتمىگەنلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن دەرھال ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلغان. نەتىجىدە ياڭ زېڭشىن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، «ئەھمەد كامالنى قەپەزگە سولىتىپ ئۇرۇمچىگە ياندۇرۇپ كەلگەن[2]. بۇ چاغدا ئاق مەيدان مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان مەمتىلى ئەپەندى باشلىق ئوقۇغۇچىلار:

ئىستانبۇلدىن كەلدى ئەھمەد،
مەرىپەتچىلەر قىلدى ھۆرمەت.
مىلك - مىلك ياشا مەرىپەتچىلەر،
زاۋال تاپسۇن ئۆمەر ھەزىلەك.
دەپ قوشاق توقۇشقان.

ئەھمەد كامالنىڭ تۈتۈپ كېتىلىشى بىلەن «ئاق مەيدان مەكتىپى» تاقىلىپ قالغان. مەمتىلى ئەپەندىمۇ ئوقۇشسىز قالغان. مەمتىلى ئەپەندى بۇ چاغدا 13 ياشلارغا كىرىپ قالغان بولۇپ، ئىلاجسىز دادىسىدىن تېۋىپلىقنى ئۆگىنىشكە باشلىغان.

يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ جەمئىيەتنى چۈشىنىشى چوڭقۇرلاشقان، مەسىلىلەرنى كۆزىتىشى ئۆتكۈرلەشكەن مەمتىلى ئەپەندى ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتىنىڭ رەزىل ماھىيىتىنى ۋە نادانلىقنىڭ ئاقىۋىتىنى تونۇپ يەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەھەللىسىدىكى ئوقۇش يېشىغا توشقان

① ئىبراھىم نىيازنىڭ «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتوتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1983 - يىللىق 2 ـ، 3 (قوشما) - سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئېكساق كەنتىدە يېقىنقى زامان پەننىي ماۋارىپى» دېگەن ماقالىسىدىن ئېلىندى. ② يازغۇچى، تارىخچى خېۋەر تۇمۇرنىڭ «ئابدۇقادىر داموللا ھەققىدە قىسسە» ناملىق رومانىنىڭ 189 - بېتىگە قارالسۇن.

بالىلارنى تەشكىللەپ، قوي باققىلى چىققان يەرلەردە، ئورمانلىقلاردا، چولۇ دەرەخلەرنىڭ سايىسى ئاستىدا، بەزى كەچلىرى ئۆيدە ئوقۇتۇشقا باشلىغان. ئۇ، ئەمەد كامالدىن ئۆگەنگەن جەڭگىۋار ناخشىلارنى، يېڭى بىلىملەرنى ئۆگەتكەن، بالىلارنى قىزىقتۇرىدىغان تەنھەرىكەت پائالىيەتلىرىنى تەشكىللىگەن. . .

مەمتىلى ئەپەندى سۆزگە چىۋەر، تەمبۇر چېلىپ ناخشا ئېيتىشقا ماھىر، بالىلارنى تەشكىللەشكە ئۇستا، بىلىدىغانلىرىنى ئىپادىلەش ئىقتىدارى يۇقىرى يىگىت بولغاچقا، مەھەللىسىدىكى بارلىق بالىلارنى رام قىلىۋالغان. ئۇنىڭ سىنىپسىز ئوقۇتۇش شەكلى ئاجايىپ ئۇنۇملۇك بولغان. كىشىلەر مەمتىلى ئەپەندىنى «بالا ئەپەندى» دەپ تەرىپلەشكەن. لېكىن مۇتەئەسسىپلىك، نادانلىق قان - قېنىغا سىڭىپ كەتكەن بەزى كىشىلەر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەھەللىدىكى بالىلارنى قاتار تىزىلدۇرۇپ، ناخشا ئوقۇتۇپ، مەشكە دەسسىتىپ، توپ تەپتۇرۇپ يۇرگەنلىكىنى كۆرۈپ: «توختاجىنىڭ بالىسى بالىلىرىمىزنى ئىمانسىز شەيتانغا ئايلاندۇرۇپ قويۇۋاتىدۇ» دەپ، ئۆزلىرىنىڭ ۋە تۇغقانلىرىنىڭ بالىلىرىنى مەمتىلى ئەپەندىگە ئەگىشىشتىن توسىغاندىن سىرت، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ دادىسى توختاجىغا ئوغلىغا نەسىھەت قىلىش ھەققىدە مەسلىھەت بەرگەن. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلار بىلەن تىغمۇ تىغ ئېلىشىپ، ئۇلارنى ھەجۋىيلەشتۇرىدىغان قوشاقلارنى توقۇپ، «ئوقۇغۇچىلىرى» غا ئۆگىتىپ ئوقۇتقان.

تاشاخۇنۇمدىن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشلىرىنى ئاڭلىغان باھاۋۇدۇنباي مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ھەرىكىتى ۋە غەيرىتىدىن سۆيۈنۈپ، ئۇنىڭغا مەدەت بېرىش ئۈچۈن، بىر قېتىم ئاتۇش مەشھەتتىكى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان جامەسىگە جۈمە نامىزى ئوقۇغىلى ماڭغاندا ئاتايىن بۇيامەتكە كېلىپ، مەمتىلى ئەپەندىنى ئېتىنغا مىنگەشتۇرۇپ جۈمە نامىزىنى ئوقۇغىلى بىللە بارغان. ئەل ئىچىدە يۇقىرى ئابروي - ئىناۋەتكە ئىگە باھاۋۇدۇنباينىڭ بۇ ئىشىنى كۆرگەن جاھىل كۆچىلەرنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن. مەمتىلى ئەپەندى پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ھەرىكىتىنى تېخىمۇ ئەۋج ئالغۇزۇپ، كەچ كۈرس پائالىيىتى تەشكىللىگەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن «كەچ كۈرستا ئادەم كۆپەيىپ كېتىدۇ. كەچ كۈرس ھەر كۈنى تۈن يېرىمغىچە داۋام قىلىپ، كۈرستىكىلەر ناخشا ئوقۇيدۇ، ھېكايە ئاڭلايدۇ، كونسېرت - ئويۇنلارنى كۆرىدۇ. ھۆپىگەرلەر يىغىلىپ مەيدان ئاۋاتلىشىپ، ئاجايىپ قاينام - تاشقىنلىق بىر ھايات ھاسىل بولۇپ، خەلق خۇشاللىقتا چۆمىدۇ. مۇتەئەسسىپ ئۇنسۇرلار توختاجىنىڭ كىچىك ئوغلى مەمتىلىنىڭ ھۆ ھەرىكەتلىرىدىن نارازى بولىدۇ. ئۇلار ئىش مۇشۇنداق كېتىۋەرسە ئۆزلىرىگە ياخشى بولمايدىغانلىقىنى سېزىپ، ئاتۇش ھېگىگە، يۇرت چوڭلىرىغا، شائىيۇلارغا پارە ھېرىپ ئەرز قىلىدۇ. مەمتىلىنىڭ ئاتىسىغا ۋە مەمتىلىگە تەھدىت سېلىپ مەمتىلىنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەيدۇ. مۇتەئەسسىپلەرنىڭ قىلمۇاتقان ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىگە چۈشەنگەن توختاجى ئوغلى مەمتىلىنى بېشىغا كېلىدىغان پېشكەللىكتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن 1920 - يىلى يۇرتىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىپ ئىلى، بورتالا ۋە چۆچەككە بېرىپ، شۇ يەردە تىرىكچىلىك قىلىدۇ»[1]. مەمتىلى ئەپەندى سەپەر جەريانىدا سايرام كۆلىنى كۆرۈپ، مەشھۇر شائىرى «سايرام كۆلى» نى ئوقۇيدۇ:

سايرام كۆلى ئۆزۈڭ كىچىك، دەردىڭ تولا،
داۋالغۇيسەن ساھىللاردىن تاشالمايسەن.
ئەتراپىڭنى قورشىۋالغاچ ئېگىز تاغلار،
ئۇمتۇلسەن، داۋانلاردىن ئاشالمايسەن.

مەمتىلى ئەپەندى چۆچەككە بارغاندىن كېيىن ساتراشلىق، دادىسى تېۋىپلىق قىلغان. مەمتىلى ئەپەندى ھەققانىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك، پىكرى ئۆتكۈر، گەپ - سۆزى ئورۇنلۇق، قەددى - قامىتى كېلىشكەن، ناخشا - ئۇسسۇلغا ماھىر، تەمبۇر چېلىشقا ئۇستا بولغاچقا، ئۇزاق ئۆتمەيلا چۆچەك ياشلىرى ئارىسىدا ئابروي - ئىناۋەت تېپىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ساتراشلىق دۇكىنى ياشلارنىڭ پىكىرلىشىدىغان، مۇنازىرىلىشىدىغان، يېڭى خەۋەرلەرنى سۆزلىشىدىغان «سالون» غا ئايلانغان.

مەمتىلى ئەپەندى چۆچەكتە مەشھۇر تاتار ئالىمى مۇراد ئەپەندى بىلەن ئىنتايىن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. 1924 - يىلى قەشقەردە ئوتتۇرا ئاسىيانى زىلزىلىگە سالغان ئابدۇقادىر دامۇللامنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ۋەقەسى يۈز بەرگەن. بۇ خەۋەر چۆچەككە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، غەزەپ - نەپرىتى قاينىاپ - تاشقان مەمتىلى ئەپەندى «ئوقۇدى، ئاشتى» دېگەن غەزىلىنى يېزىپ، ساتراشلىق دۇكىنىنىڭ تېمىغا چاپلاپ قويغان، دوست - بۇرادەرلىرىگە تارقاتقان، ئاھانىغا سېلىپ سورۇنلاردا تەمبۇر بىلەن ناخشا قىلىپ ئوقۇغان. . .

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چۆچەكتىكى پائالىيىتىنىڭ كۈچىيىپ، تەسىرىنىڭ كېڭىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىغان ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇنىڭغا دۇشمەنلىك كۆزىنى تىككەن. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنى بىرەر باھانە - سەۋەب بىلەن قولغا ئېلىشنى پىلانلاۋاتقان چاغدا مەمتىلى ئەپەندى

---

① ئابدۇكېرىم ماخمۇتوپنىڭ «شىنجاڭ تارىخىدىن تەرجىمەلەر» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىللىق 2 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر ماتارىپچى مەمتىلى ئەپەندى» دېگەن ماقالىسىغا قارالسۇن.

دادىسى توختاجى، ئوستازى مۇراد ئەپەندىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، چەت ئەلگە چىقىپ كېتىش نىيىتىگە كەلگەن. مۇراد ئەپەندى مەمتىلى ئەپەندىگە بىر ئات ۋە پۇل يارەمم قىلغان ھەم شەمەي شەھىرىدىكى دوستلىرىغا خەت يېزىپ بەرگەن. مەمتىلى ئەپەندى تەخمىنەن 1926 - يىلىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئاتلىق كېچىلەپ چېگرىدىن ئۆتۈپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن. ئۇ، ئايلىنىپ تاشكەنتكە بارغان. تاشكەنتتە ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىن چىققان ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەر، سودىگەرلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى تاشكەنتتە دەسلەپ ئاشخانىلاردا ئىشلىگەن. كېيىن ئاتۇشلۇق خەللاق دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن ئوقۇش پۈرسىتىگە ئېرىشكەن (قايسى دەرىجىدىكى مەكتەپتە ئوقۇغانلىقى ئېنىق ئەمەس، ئەمما ئوقۇغانلىقى ئېنىق). ئۇ، يېڭىدىن قۇرۇلۇپ مۇستەھكەملىنىۋاتقان سوۋېت ھاكىمىيىتى شارائىتىدىكى تاشكەنتتە ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە قاتتىق قىسىلغان. كۈنسېرى كۈچىيىۋاتقان ستالىنىزملىشىشتىن قاتتىق بىزار بولغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تەخمىنەن 1929 - يىلىنىڭ باشلىرىدا تۈركىيىگە چىقىش مەقسىتىدە ئۈزۈن مۇساپىنى بېسىپ، قارادېڭىز بويىدىكى قىرىم يېرىم ئارىلىغا يېتىپ كەلگەن. ئۇ، بىر مەزگىل قىرىم يېرىم ئارىلىدىكى سېۋاستوپول پورتىدا بوينىغا تەنزە ئېسىپ تىرىكچىلىك قىلغاچ تۈركىيىگە چىقىشنىڭ ئامالىنى ئىزدىگەن. مۇشۇ جەريانىدا ئۇ تۈركىيىلىك بىر پاراخوت خىزمەتچىسى بىلەن تونۇشۇپ قالغان. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ، تەمبۇر چېلىپ بېرىپ ئۇنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغان. ئۇ كىشى مەمتىلى ئەپەندىنى پاراخوتقا سېلىپ، مەخپىي ھالدا ئىستانبۇلغا يەتكۈزۈپ قويغان. مەمتىلى ئەپەندى ئىستانبۇلغا بارغان دەسلەپكى كۈنلەردە جان بېقىش ئۈچۈن بىر تۈرك بېلىقچىغا يارەملىشىپ بېلىقچىلىق قىلغان. بارا - بارا تونۇش - بىلىشلىرى كۆپەيگەن. يۇرتداشلىرى بىلەن تونۇشقان. شۇنداق قىلىپ، ئۇ باشقىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئىستانبۇلدىكى بىر دارىلمۇئەللىمىنىڭ قارا خىزمەتچىلىكىگە قوبۇل قىلىنغان. ئۇ، مەكتەپتە قارا خىزمەت قىلىش بىلەن بىرگە، داڭلىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ لېكسىيىسىنى دېرىزە تۈۋىدە، ئىشىك يېنىدا تۇرۇپ تىڭشىغان. مەمتىلى ئەپەندى مەكتەپتە مۇئەييەن مۇناسىۋەتكە ئاساسىنى بەرپا قىلغاندىن كېيىن، مەكتەپ مۇدىرىغا ئۆزىنى ئوقۇغۇچىلىققا قوبۇل قىلىش توغرىسىدا ئىلتىماس سۇنغان. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ روھىدىن تەسىرلەنگەن مەكتەپ مۇدىرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىلتىماسىغا قوشۇلغان. ئوقۇش ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشقان مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنى ئونتۇغان ھالدا تىرىشىپ ئوقۇپ، ئۇزۇنغا قالمايلا مەكتەپ ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنۈش بىلەن بىرگە، ئۆزىنىڭ مۇزىكا تالانتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئاھالىگە ئىجادىيىتىگە كىرىشكەن. بىر قېتىم ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۆزى ئىجاد قىلغان «بىز ئۇيغۇرنىڭ بالىلىرى» دېگەن ناخشىسىنى تەمبۇر بىلەن ئاجايىپ زور ماھارەتتە گورۇنداپ بېرىپ، قالتىس ئالقىشقا ئېرىشكەن.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇچ يىللىق ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملىغاندىن كېيىن، ئىستانبۇلدىكى بىر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان. ئۇ، شۇ كۈنلەردە تۈركىيە گېزىتلىرىدىن، شىنجاڭدىن ھەج سەپىرىگە چىققانلاردىن، سودىگەرلەردىن خوجىنىياز ھاجى، شېك شىمەي ۋە ماجۇڭيىڭلارغا ئائىت خەۋەرلەرنى كۆرۈپ ۋە ئاڭلاپ، 1933 - يىلى كۈزدە سىياسىي ۋە ھەربىي كۈچلەر جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقان قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن. 1934 - يىلى باھاردا قەشقەر ۋەزىيىتى تىنجىغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى ۋەزىيەتنى مۆلچەرلەپ، يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتى قوزغاشنىڭ تارىخىي پۈرسىتى تۇغۇلغانلىقىنى ھېس قىلغان. چۈنكى شۇ چاغدا شېك شىمەي تەرەققىيپەرۋەرلىك نىقابى بىلەن ئۆزىنىڭ «ئالتە بۇيۇك سىياسەت» ىنى بازارغا سېلىۋاتاتتى. خوجىنىياز ھاجى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىك ئورنىغا ئولتۇرغان، مەھمۇد مۇھىدى (مەھمۇد سىجاڭ) جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى سالاھىيىتى بىلەن قەشقەرگە ئورۇنلاشقانىدى.

ئەتراپلىق پىلان تۈزۈپ، قەتئىي نىيەتكە كەلگەن مەمتىلى ئەپەندى شۇ يىلى يازدا ئانا يۇرتى ئاتۇشقا چىقىپ يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىگە تۈتۈش قىلغان.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىلىم ئاساسى كۈچلۈك، تەشكىللەش ئىقتىدارى يۇقىرى، نۇتۇق قابىلىيىتى ئۇستۇن، كۆركەن - بىلگىنى كۆپ بولغاچقا، ئۆز غايىسىنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئاتۇشتىكى تەرەققىيپەرۋەر بايلارنى، يۇرت چوڭلىرىنى ۋە ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئاستىن ئاتۇشنىڭ 24 كەنتىدە ئالتە ئاي ئىچىدە 24 مەكتەپ ئېچىشقا نىيەت باغلىغان. قولىدا ھېچقانداق ھوقۇقى، يانچۇقىدا پۇلى، يۇرت ئىچىدە نوپۇزى يوق 33 ياشلىق مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بۇنداق زور پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشىغا كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئوقۇغۇچى مەنبەسىگە كاپالەتلىك قىلىش، ئوقۇتقۇچىلار مەسىلىسىنى ھەل قىلىش كىشىنى تېخىمۇ ئەندىشىگە سالاتتى. لېكىن مەمتىلى ئەپەندى قەتئىي ئىرادىگە كەلگەن بولۇپ، كۆڭلىدە مۇكەممەل پىلان تۈزۈپ قويغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئالدى بىلەن، دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان، مۇئەييەن بىلىم ئاساسىغا ئىگە، ئىلغارلىققا، يېڭىلىققا، تەرەققىياتقا تەلپۈنىدىغان ياشلاردىن 60 تىن ئارتۇقنى

تىزىملاپ، ئاتۇشىنىڭ ئوڭۇبرىق كەنتىدە ئالتە ئايلىق مۇئەللىم يېتىشتۇرۇش كۇرسى ئېچىپ، دەرس ئۆتۈشكە باشلىغان.

مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئوقۇغۇچىلار ئوقۇشىنى تاماملاپ بولغۇچە 24 كەنتتە 24 يېڭى مەكتەپ سېلىپ بولۇش ئۈچۈن، توققۇز كىشىدىن تەركىب تاپقان « مەكتەپ باشقۇرۇش ھەيئىتى» تەشكىل قىلغان، ئاندىن ھەر قايسى كەنتلەرنى بىرلىك قىلىپ ئوچتىن تۆتكىچە كىشىدىن تەركىب تاپقان «ئاتىلار ھەيئىتى» قۇرغان. «مەكتەپ باشقۇرۇش ھەيئىتى» بىلەن ئاتىلار ھەيئەتلىرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سەپەرۋەر قىلىشى بىلەن بايلاردىن ئىئانە توپلاپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ئىش باشلىغان ۋە پۈتۈش ئالدىدا تۇرغان مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتىنى ئىشلىگەن. بۇ جەريانداا مەمتىلى ئەپەندى بىر تەرەپتىن «مۇئەللىم يېتىشتۇرۇش كۇرسى» دىكى ئوقۇغۇچىلارغا كۇنىگە ئالتە سائەتتىن مۇنتىزم دەرس ئۆتۈش، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈش قاتارلىق بىر قاتار ئىشلارنى قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەر كۇنى كەنتلەرگە ئاتلىق بېرىپ، يېڭى مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش خىزمىتىدە كۆرۈلگەن مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغان. يەنە بىر جەھەتتىن شېئىر - مۇزىكا ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ، ئوقۇغۇچىلارغا جەڭگىۋار مەزمۇندىكى ناخشا - مارشلارنى ئۆگەتكەن. : .

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاستىن ئاتۇشىنىڭ 24 كەنتىدە يېڭىچە ماڭارىپ ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىش پىلانى باشلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ كۇچلەرنىڭ توسقۇنلۇقىغا ۋە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان. قىيىنچىلىققا ئەزەلدىن باش ئەگمەيدىغان مەمتىلى ئەپەندى 1934 - يىلى كۇزدە مۇئەللىم يېتىشتۇرۇش كۇرسىدىكى 60 نەچچە ئوقۇغۇچىسىنى باشلاپ، رەتلىك تىزىلدۇرۇپ، نەي - بارابانلارنى ياڭرىتىپ، ناخشا - مارشلارنى توۋلاپ ھەيۋەت بىلەن ئۇدۇل مەھمۇد مۇھەممەتنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش شتابىغا يېتىپ بېرىپ، توسقۇن كۇچلەر ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ، ئۆزلىرىنى قوللاپ قۇۋۋەتلىشىنى تەلەپ قىلغان.

1910 - يىللىرى تۇرپان ئاستانىدا ئاكىسى مەخسۇت مۇھەممەدى بىلەن بىرلىشىپ يېڭى مەكتەپ ئاچقان مەھمۇد مۇھەممەدى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىر - بىرىدىن چېچەن، تەرتىپ - ئىنتىزاملىق ئوقۇغۇچىلىرىغا قاراپ، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئاتۇشنىڭ تۆتلۈك ماتاسىدىن تېكىلگەن ماشرەك مەكتەپ فورمىسىنى كۆرۈپ، جەڭگىۋار ناخشا - مارشلىرىنى ئاڭلاپ، مېڭىش - تۇرۇشلىرىنى، مەشكە دەستىشلىرىنى كۆرۈپ ئىچ - ئىچىدىن قايىل بولغان. ھاياجانلانغان مەھمۇد مۇھەممەدى ئاتۇشتىكى يۇرت كاتتىلىرى، ئۇلىمالار ۋە پۇقرالارغا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېڭىچە ماڭارىپ ھەرىكىتىنى قوللاش توغرىسىدا مەخسۇس بۇيرۇق چۈشۈرگەن ۋە ئىككى ئەسكىرىنى مەمتىلى ئەپەندىنى دائىم قوغداشقا بەلگىلەگەن، زىيانكەشلىك ۋە توسقۇنلۇق قىلىشقا ئۇرۇنغانلارنى قولغا ئېلىشقا بۇيرۇغان.

مەھمۇد مۇھەممەدنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە مۇيەسسەر بولغان مەمتىلى ئەپەندى قەشقەردىن قايتىپ چىققاندىن كېيىن، ئاتۇش مەشھەتتىكى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان جامەسى ئالدىدىكى چوڭ مەيداندا 10 مىڭ كىشىلىك يىغىن ئېچىپ مەھمۇد مۇھەممەدنىڭ بۇيرۇقىنى ئوقۇپ بەرگەن ۋە ئۆزىنىڭ مەقسەت - مۇددىئاسىنى بايان قىلغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشلىرى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق داۋاملاشقان. ① 1934 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مۇئەللىم يېتىشتۇرۇش كۇرسىنىڭ ئوقۇشى تاماملانغان، ھەر قايسى كەنتلەردىكى يېڭى مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشىمۇ ئاخىرلاشقان.

1935 - يىلى يانۋاردا مەمتىلى ئەپەندى ئالتە ئايلىق كۇرسىنى تاماملىغان 60 نەچچە ئوقۇغۇچىسىنى رەتلىك تىزىلدۇرۇپ، نەي - بارابانلارنى چالدۇرۇپ، ئۆزى ئىجاد قىلىپ ئۆگەتكەن «مەرىپەت مارشى» نى ئېيتقۇزۇپ، ئاتۇش كوچىلىرىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتكەن.

I

بىز مۇئەللىم، يۇرتلاردا مەكتەپ ئاچىمىز،
خەلقىمىزگە يوپيورۇق نۇرلار چاچىمىز.
تالاي يىللار زۇلمەتتە تىنەپ خار بولدۇق،
ئىلىم - ئېرپان يولىغا شۇنچە زار بولدۇق.
خۇراپاتتا قالدۇرۇپ ئەزدى زالىملار،
كۆزلىرىمىز قارىغۇ، كۆپ ناچار بولدۇق.

II

بىزنىڭ ماڭغان يولىمىز ساۋادەت يولى،
بىز ۋەتەننىڭ يېڭىدىن ئېچىلغان گۈلى.
ئوقۇتمىز ئەۋلادنى يېڭى پەن بىلەن،
پۈختا بولسۇن مەكتەپنىڭ بىسلغان ئۇلى.

II

يورۇق تاڭغا تەلپۈندى ۋىلايىتىمىز،
ئىلىم بىلەن تىكلىنەر ئىناۋىتىمىز.
مەنبە بولدى ئېرپانغا يۇرتىمىز ئاتۇش،
ئېرپان بىلەن ئېچىلغاي سائادىتىمىز.

دېگەن مارشنى ئوقۇپ ماڭغاندا مىڭلىغان كىشىلەر يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تۇرۇپ ھەيرانلىق ۋە ھەۋەس نەزەرى بىلەن يېپىيېڭى قىياپەتتىكى بۇ مۇئەللىملەرگە قاراپ تەنتەنە قىلىشقان.

مەمتىلى ئەپەندى بۇ يېڭى مۇئەللىملەرنى

① سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «ئۆمۈر داستانى» ناملىق كىتابىنىڭ 1 - تومىغا قارالسۇن

ئاتۇش كوچىلىرىدا ئۇچ - تۆت كۈن ئايلاندۇرغاندىن كېيىن، ھەر قايسى كەنتلەردىكى يېگىدىن سېلىنغان مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىنغان. تەقسىم قىلىنغان ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپكە بېرىپ سىنىپتا كىرگەندە ئۇلارنى سىنىپتا تولۇپ ئولتۇرغان ئوقۇغۇچىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت سالىمى بىلەن قارشى ئالغان. بۇنىڭ كۆرگەن مۇئەللىملەر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قاچانلاردا بۇ ئوقۇغۇچىلارنى مۇشۇ ھالەتكە كەلتۈرۈپ بولغانلىقىغا ھەيران قېلىشقان. ئۇلار بۇ ئۇلۇغ ئۇستازنىڭ نەقەدەر كۆپ جاپا چەككەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىشقان. ئۇلار ھاياجاندىن تىترىگەن قوللىرى بىلەن مۇنبەردە تۇرغان يوقلىمىنى ۋاراقلاپ ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باسقان. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئۇلۇغ ماۋارىپچىغا خاس نۇرانە ئوبرازى، سەنئەتكارغا خاس مەغرۇر خىسلىتى، جەڭچىگە خاس قەيسەر خاراكتېرى ۋە يالقۇنلۇق تەلىم - تەربىيىسى بۇ يېڭى مۇئەللىملەرنىڭ ۋۇجۇدىنى ئاللىقاچان بىر پارچە ئوتقا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى.

شۇنداق قىلىپ، 1935 - يىلنىڭ باشلىرىدا ئاتۇشتا، ئۇيغۇر تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن يېڭىچە ماۋارىپچىلىق ھەرىكىتى باشلانغان. 24 كەنتتىكى يېڭىدىن سېلىنغان مەكتەپلەردە 10 مىڭغا يېقىن ئوقۇغۇچى ئوقۇشقا باشلىغان. مەمتىلى ئەپەندى تۇزگەن ئوقۇتۇش پروگراممىسى ۋە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، شۇنداقلا مەمتىلى ئەپەندى ئىجاد قىلغان مەكتەپ ناخشىلىرى ھەممە مەكتەپلەردە بىردەك ئومۇملاشقان. مەمتىلى ئەپەندى قوزغىغان بۇ يېڭى ماۋارىپچىلىق ھەرىكىتىنىڭ داغدۇغىسى پۈتكۈل تارىم ۋادىسىنى لەرزىگە سالغان. ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، كورلا ۋە تۇرپان قاتارلىق جايلاردا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېڭى مەكتەپ ئېچىشتىكى چارە - تەدبىرلىرى، ئوقۇتۇش پروگراممىسى، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى ھەل قىلىش، «ئىزچىلار تەرتىپى» تەشكىللەش ئۇسۇللىرى، گىمناستىكا شەكىللىرى ۋە جەڭگىۋار ناخشا - مارشلىرى كەڭ كۆلەمدە ئومۇملاشقان.

مەمتىلى ئەپەندى تۇنجى قەدەمنى مۇۋەپپەقىيەتلىك باسقاندىن كېيىن، تېخىمۇ ئۇلۇغ مەقسەتلەرنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، يەنە بىر قاتار پىلانلارنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشكەن. بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئىززەت - ئابرويى بەكمۇ ئۆسۈپ، ئۇ، ئوتتۇرىغا قويغان پىلانلارنى قوللايدىغان، ھىمايە قىلىدىغانلار، ئىقتىسادىي جەھەتتە ياردەمنى ئايىمايدىغانلار بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە كۆپەيگەن.

مەمتىلى ئەپەندى 15 كۈندە بىر قېتىم ئېچىلىدىغان «توپلاندى» دەپ ئاتىلىدىغان كەسپىي يىغىن ئارقىلىق ئاتۇشتىكى بارلىق مەكتەپلەرگە يېتەكچىلىك قىلغان. مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش كىشىلىرى نورمال كىزغا چۈشكەندىن كېيىن، ھەر قايسى مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان 10 مىڭغا يېقىن ئوقۇغۇچى ئىچىدىن يېشى بىر قەدەر چوڭ، ئوقۇشتا ئەلاچى، ئىقتىدارلىق ئوقۇغۇچىلاردىن 80 نى تاللاپ، مەشھەتتە ئىككى سىنىپلىق ئوتتۇرا مەكتەپ تەسىس قىلغان. بۇ مەكتەپنى ئۆزى بىۋاستە تۇتقان. بۇ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار «مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىزچىلىرى» دەپ ئاتالغان. مەمتىلى ئەپەندى سىياسەت، ئاناتىل، ۋەتەن تارىخى، مىللەت تەربىيىسى، ھەربىي مەشق، ناخشا دەرسلىرىنى ئۆزى ئۇستىگە ئېلىپ ئوتكەن. بۇ ئىزچىلار بەكمۇ قاتتىق تەلەپ بىلەن تەربىيىلەنگەن.

مەمتىلى ئەپەندى يەنە مەشھەت، تېجەن كەنتلىرىدە «چوكانلار سىنىپى» تەسىس قىلىپ، ھەر قايسى مەكتەپلەر ئوچۇن ئايال ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۇرگەن. كىشىلەر ئەر ئوقۇتقۇچىلارنى «ئەپەندىم»، ئايال ئوقۇتقۇچىلارنى «خانىم» دەپ ئاتاشقان.

مەمتىلى ئەپەندى يەنە ھەر قايسى كەنتلەردىكى مەكتەپلەردە ئوچتىن بەشكىچە كەچكۈرس سىنىپلىرىنى ئېچىپ، ساۋات چىقىرىشقا تېگىشلىك ئەر - ئاياللارنى تەشكىللەپ ساۋاتىنى چىقارغان. نەتىجىدە 1935 - يىلىدىن 1937 - يىلىغىچە ئاستىن ئاتۇشتىكى ساۋات چىقىرىشقا تېگىشلىك ئاھالىنىڭ %70 تىن ئارتۇقراقى ساۋاتلىق بولۇپ بولغان.

مەمتىلى ئەپەندى يەنە ھەر يىلى نەۋرۇز بايرىمىدىن كېيىن بارلىق مەكتەپلەرنى كۆچەت تىكىشكە سەپەرۋەر قىلىپ، ئاتۇشنىڭ يول ياقىلىرىغا ۋە ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىغا 100 مىڭ تۇپتىن ئارتۇق كۆچەت تىككەن.

مەمتىلى ئەپەندى 1936 - يىلى كۈزدە ئۆزىنىڭ شانلىق ھاياتىدىكى يەنە بىر نۇرلۇق سەھىپىنى ياراتقان.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ ئىزچىلىرىدىن 40 نى تاللاپ، ئاتۇشتا يولغا قويۇلغان يېگىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىش، كەڭ كۆلەمدە يولغا قويۇشنى تەرغىب قىلىش مەقسىتىدە ئاتۇشتىن پىيادە يولغا چىقىپ، بىر ئايدەك ۋاقىت ئىچىدە پەيزاۋات، يېڭىسار، تاشمىلىق، ئوپال، توققۇزاق، قەشقەر شەھىرى قاتارلىق جايلارنى ئايلاندۇرۇپ كەلگەن. ئىزچىلار يېتىپ بارغانلا جايدا مەمتىلى ئەپەندى ئۆگەتكەن ناخشىلارنى ئوقۇپ، سەنئەت نومۇرلىرىنى ئورۇندىاپ، تەشۋىقات تېكىستلىرىنى سۆزلەپ، يېڭىچە ماۋارىپنى تەشۋىق قىلغان. ئۇچىسىغا ئاتۇشنىڭ تۆتلۈك ماتاسىدىن تىكىلگەن ماشرەڭ ئىزچىلار فورمىسى، پۇتىغا بىر خىلدا تىكىلگەن خۇرۇم ئۆتۈك كەيگەن، دۇمبىسىگە پالتا قىستۇرۇلغان كىچىك چامادان ئارتىۋالغان، قوللىرىغا قىپقىزىل بۇيالغان ئىزچىلار كالتىكى

تۇتۇۋالغان، رەتلىك تىزىلىپ تەكشى مەشكە دەسسەپ، نەي - بارابانلارنى ماھىرلىك بىلەن چېلىپ، جەڭگىۋار ناخشا - مارشلارنى ياڭرىتىپ ھەيۋەت بىلەن كېتىۋاتقان بۇ «ئاجايىپ قوشۇن» نى كۆرگەن مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان كىشىلەر ئىچ - ئىچىدىن ھاياجانلىنىپ كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئېلىشقان. مەمتىلى ئەپەندى باشلاپ ماڭغان بۇ ئىزچىلار بارغانلا يىرىدە كىشىلەرنى لەرزىگە سېلىۋەتكەن.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى بىلەن بۇ خاسىيەتلىك ماتارىپ سەپىرىنى تولىمۇ غەلىبىلىك تاماملاپ، بىر ئايدىن كېيىن ئاتۇشقا قايتىپ كەلگەن. مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرىغا سەپەر جەريانىدا ئۆزى ئىجاد قىلىپ ئۆگەتكەن «كەلدۇق سالامەت ئايلىنىپ» دېگەن ناخشىنى ئوقۇتۇپ، مەشھەت بازىرىغا يېقىنلاشقاندا مىڭلىغان يۇرتداشلار، ئاتا - ئانىلار، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار يول ياقىسىدا تۇرۇپ، ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالغان.

1937 - يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا شىنجاڭنى زىلزىلىگە سالغان «مەھمۇد سېجالڭ ۋەقەسى» يۈز بەرگەن. بۇ چاغدا ستالىن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شېڭ شىسەينىڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىشىگە ياردەم قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن قان ئىچەر ئۇچ ھاجىنىڭ بىرى، «سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ ئالاھىدە خىزمەت خادىمى»[1]، قەشقەر ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قادىر ھاجى قەشقەر تەۋەسىدىكى مىللەتپەرۋەر زىيالىيلارنى، تەسىرى زور يۇرت كاتتىلىرىنى دەرھال قولغا ئېلىشقا كىرىشكەن.

1937 - يىلى 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قادىرھاجى ئۆزىنىڭ مۇئاۋىنى ئوبۇلقاسىم بىلەن بىر نەچچە ساقچىنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولغا ئېلىشقا ئاتۇشقا ئەۋەتكەن. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنى قولغا ئېلىپ قەشقەر ياۋاغ تۇرمىسىنىڭ 14 - كامېرىغا ئاڭ خەتەرلىك سىياسىي مەھبۇس سۈپىتىدە يالغۇز قامىغان. قادىر ھاجى مەمتىلى ئەپەندىنى ئۆزى سوراق قىلغان. ئۇ، مەمتىلى ئەپەندىگە تاشكەنتتە تۇرغان چاغلىرىدىكى زىددىيەتلىرىنى ئەسلىتىپ، «بىز بىلەن بىر سەپتە تۇرمىغانلىقىڭدىن ئاخىرى مۇشۇ كۈنگە قالدىڭ» دەپ قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتكەن. مەمتىلى ئەپەندى قادىر ھاجىغا مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن قاراپ: «ئۆلۈشكە رازىمەنكى، مىللىي مۇناپىقلار بىلەن ئېغىز - بۇرۇن يالاشمايمەن. مەن بۇ كۈنگە قالغىنىمغا ئۆكۈنمەيمەن. ھاياتتا كۆپ ھاللاردا مەردلەرنىڭ ياقىسى نامەردلەرنىڭ چاڭگىلىدا بولىدىغان ئىش كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ» دېگەن.

مەمتىلى ئەپەندى تۇرمىدە دوشمەنگە قىلچە باش ئەگمەي باتۇرانە كۈرەش قىلغان، ئۇ، تۇرمە تاملىرىغا كېسەك بىلەن شېئىرلارنى يېزىپ تولدۇرۇۋەتكەن:

تاقىتىم ناق بولدى مۇندىكى خەلقىنىڭ نىدايىدىن،
قۇلاقلىرىم گاس بولدى كىشەنلەر سادايىدىن.
گۇناھى نە ئىكىن بۇندا قامالغان نەۋ قېرانلارنىڭ؟
ھەققە ئۇيغۇنى يوقتۇر تېڭىلغان شۇم گۇمانلارنىڭ.

* * *

بۇلبۇللار تۇتقۇن بولدى يۇرتنى بۇلغىدى قاغا،
كىم بولسا ۋەتەنپەرۋەر بىر كۈن ئېسىلۇر دارغا.

* * *

ئۇرغۇپ تۇرغان ئىسسىق قان جىسىمدا ئىسيان ئېتەر،
كۈندە مۇشتۇمدەك كېسەك خەت يېزىپ تۇگەپ كېتەر.

.....

1937 - يىلى 29 - مايدا شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەن مەھمۇد سېجاڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرى ئابدۇنىياز كامالنىڭ باشچىلىقىدا ماخۇسەن بىلەن ئىتتىپاق تۇزۇپ قەشقەر شەھىرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغان. شۇ چاغدا قەشقەر ياۋاغ تۇرمىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقى قىرغىز ئاتلىق پولكىنىڭ پولكوۋنىكى مەۋلانوپ ساقلاۋاتقان بولۇپ، ئۇ، ئىسيانچىلار بىلەن كېچىچە ئېتىشىپ ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمەي، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قادىر ھاجى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، 30 - مايى كۈنى تاڭ سەھەردە تۇرمىدىكى مەمتىلى ئەپەندى باشلىق 300 دىن ئارتۇق سىياسىي مەھبۇسنى تۇرمە ھويلىسىغا ئېلىپ چىقىپ، پىلىموتقا تۇتۇپ بولۇپ بەنزىن چېچىپ كۆيدۇرۇۋەتكەن. بۇ مىسلىسىز پاجىئەدە ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ئوغۇللىرىدىن، جۇملىدىن 20 - ئەسىر ئۇيغۇر تارىخىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ ماتارىپچى، تالانتلىق تەشكىلاتچى، ئوت يۈرەك كومپوزىتور ۋە شائىر مەمتىلى ئەپەندىدىن ئايرىلىپ قالغان. ئۇ، شۇ چاغدا ئەمدىلا 36 ياشقا كىرگەن نەۋقىران يىگىت ئىدى.

ھايۋان كەبىي قىسمەتكە مۇپتىلا بولغان خەلقىنى ئىنسانغا خاس ياشاش سالاھىيىتىگە ئېرىشتۈرگە دەۋەت قىلغان بۇ مەرىپەت ئوغلىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىگە 60 يىل بولدى. بىز بۈگۈن چوڭقۇر تارىخىي ھېسسىيات، چەكسىز ئىپتىخار ۋە قويۇق تراگىدىيە تۇيغۇسى بىلەن بۇ ئۇلۇغ ئۇستازنى ئەسلەپ تۇرۇۋاتىمىز.

ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ قەدىمى بىزنى 21 - ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىغا قىستاپ قويدى. ئۆز تەقدىرىگە مەسئۇلىيەتچان خەلقلەر ئۆزلىرىنىڭ كېلەچىكىنى ئەستايىدىل ئويلىنىش ئارقىلىق لايىھىلىمەكتە. بىز بولساق، كېلەچىكىمىز

---

① لېۋزىشاۋنىڭ جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئەشرىياتى تەرىپىدىن ئەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر تارىخى» ناملىق كىتابىنىڭ 2 - قىسىم 668 - بېتىگە قارالسۇن.

ئۇستىدە يەڭگىلتەكلىك بىلەن «پال» ئېچىپ، دىمىقىمىزدا: «ئەتىمىز گۈزەل پارلاق» دېگەندەك ناخشىلارغا ئىگىشىپ، كۆڭلىمىزنى خۇش ئېتىپ ئولتۇرۇپتىمىز. شۇنىسى ھەممىگە ئايانكى، يەڭگىلتەكلىك بىلەن «پال» ئېچىش ئارقىلىق كېلەچەكنى ياراتقىلى بولمايدۇ!

كىرىزىس ئىچىدە قېلىپ، قىيىن تاللاشقا دۇچ كەلگەندە، شۇبھىسىزكى، ھەر قانداق بىر خەلق گۈز ئەۋلادلىرىنىڭ مۇشكۈلات ئالدىدا تەمتىرەپ قالمايدىغان، ئىزدىنىش ۋە رىقابەتلىشىش روھىغا باي قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىش ئۈچۈن ماۋارىپقا مۇراجەت قىلىدۇ.

ئۇلۇغ ماۋارىپچى مەمتىلى ئەپەندىمۇ مەرىپەت مەشئىلىنى توختاۋسىز يېلىنجىتىشتا، مانا مۇشۇنداق ئىستەكتىن كۈچ - قۇۋۋەت ئالغانلىقى تەبىئىي. ئۇ، ئەينى يىللاردىلا بالدۇر ئويغانغان ئىنسانغا خاس تۇيغۇ بىلەن ماۋارىپ ئارقىلىق مىللەتنىڭ كۈلپەتلىك تەقدىرىنى ياخشىلاش يولىغا ئۆزىنى بېغىشلىغان. لېكىن، تەتۈر پەلەك ئۆزىنىڭ ياۋۇز قۇدرىتى بىلەن، دىللاردا قەيسەرلىك بىلەن تىكلەنگەن نى - نى ئىرادىلەرنى مىيىپ قىلىپ، ئاجايىپ ئۇلۇغ ئارمانلارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇپ، بۇيۇك ئۇرۇنۇشلارنىڭ بارىنى بىتچىت قىلىپ تاشلىغان. ئۆز خەلقىنىڭ زۇلۇم ۋە زۇلمەت ئاستىدا تىپچەكلەۋاتقان ئېچىنىشلىق ھالىتىگە قاراپ چىداپ تۇرالماي، «شۇم تەقدىردىن، قارا كۈندىن» خالاس قىلىشقا كۆكرەك كېرىپ چىققان بارلىق ئەزىمەتلەرنى گۈناھكار ھېسابلاپ قىرىپ تاشلىغان. ئەنە شۇ قاتاردا مەمتىلى ئەپەندىمۇ كۆيدۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇ قوزغىغان يېڭىچە ماۋارىپ ھەرىكىتىمۇ ئۆزاققا بارمايلا شېكى شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتلىرىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ، ئەسلىدىكى مەقسىتىدىن چەتلىتىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ چاكىنا مەقسىتىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلۇغانىدى.

زامان ئۆزگەردى. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر ماۋارىپى زور تەرەققىياتقا ئېرىشىپ، كۆلەم جەھەتتە قالتىس زورايدى. ئەۋلادلارنىڭ تەربىيىلىنىش پۇرستىمۇ تارىختىكى ھەر قانداق دەۋردىكىدىن كۆپەيدى. ئەمما سۈپەت مەسىلىسى ئادەمنى ئەندىشىگە سالماقتا. يۇقىرى سۈپەتلىك ماۋارىپ يۇقىرى ساپالىق ئادەملەرنى يېتىشتۇرىدۇ. يۇقىرى ساپالىق ئادەملەر ئۆزىنىڭ ئېتىقاد ۋە ئىرادىسى ئارقىلىق رېئاللىقتا ھامان تەشەببۇسكار ئورۇندا تۇرىدۇ؛ ئۇلاردا پەرق ئېتىش ۋە ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى، ئىزدىنىش ۋە رىقابەتلىشىش روھى، باشقىلارنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ ئىنسانىي قەدىر - قىممىتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىش تۇيغۇسى كۈچلۈك بولىدۇ.

گەرچە، زامانداشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ماۋارىپىنىڭ ھەل قىلغۇچ ئامىل ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت شوئارنى يادقا بىلىسىمۇ، لېكىن ماۋارىپقا ئەھمىيەت بېرىش ۋە ماۋارىپنىڭ رولىنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن چۈشىنىش جەھەتتە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ زامانداشلىرىغا يەتمەيدۇ.

روشەنكى، ماۋارىپقا ئېتىبارسىز مۇئامىلە قىلىش، ئىنسانىنىڭ ئۆزىگە ۋە ئەۋلادلىرىغا ئېتىبارسىز مۇئامىلە قىلىش ھېسابلىنىدۇ. ھەقىقىي مەنىدىكى ماۋارىپ - جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئىنسانىي، ئەقلىي، روھىي دۇنياسىنىڭ شەكىللىنىشىنى تېزلىتىدىغان ھەمدە ئۆلارنىڭ مەدەنىي تەرەققىيات سەۋىيىسىنى ۋە كەسىپ، تېخنىكا ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشكە كاپالەتلىك قىلىدىغان ئۆزلۈكسىز تەربىيىلەش ۋە ئىلمىيلاشتۇرۇش جەريانى. ئۇ، مىللەتنىڭ ۋە پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ قىممەتلىك بايلىقلىرىنى، بارلىق ئىلمىي ۋە ئەمەلىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئۆگىتىش ئاساسىدا شەخسنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان شارائىت ۋە قولايلىق بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. شەخسنىڭ روھىي ئىقتىدارى ۋە بەدەن (جىسمانىي) ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئىنسانىي ۋە ئالىيجانابانە تۇرمۇش ئادىتىنى شەكىللەندۈرۈشىگە مۇستەھكەم ئۇل سالىدۇ ۋە شەخسنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن شارائىت يارىتىپ بېرىش ئارقىلىق ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىنى بېيىتىدۇ. شەخسكە ئۆزىنىڭ ئىنسانىيەت، ئائىلە، مىللەت، جەمئىيەت ھەمدە دۆلەت ئالدىدىكى ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتىنى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئۇنىڭ دۆلەتنىڭ ئىجتىمائىي، مەدەنىي، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ھاياتىغا قاتنىشىش ئاكتىپلىقىنى يېتىلدۈرىدۇ.

ماۋارىپنىڭ مانا مۇشۇنداق بۇيۇك رولى بولغاچقا، مەلۇم بىر مۇتەپەككۇر: «ئۇرۇشتا مەغلۇب بولغان مىللەت ھامىنى باش كۆتۈرىدۇ، ئەمما ماۋارىپتا مەغلۇب بولغان مىللەت مەڭگۈ باش كۆتۈرەلمەيدۇ» دەپ تولىمۇ توغرا ئېيتقان.

بىز ماۋارىپتىكى مەغلۇبىيىتىمىزنى تەن ئېلىشىمىز كېرەك. شەكىلدە ماۋارىپقا ئەھمىيەت بېرىدىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالساقمۇ، لېكىن رېئاللىقىمىز ھەممىنى ئاشكارىلاپ تۇرۇپتۇ.

مەمتىلى ئەپەندى 30 - يىللىرى ئۆز شاگىرتلىرىنى باشلاپ «مەرىپەت مارشى» نى ياڭرىتىپ ئۆتكەن كوچىلاردا، 90 - يىللارغا كەلگەندە ھەجۇي مەنىگە باي «سودا مارشى» ياڭرىماقتا:

بىز مۇئەللىم، مەكتەپتە بوتكا ئاچىمىز،
بالىلارغا لەڭپۇڭنى زورلاپ ساتىمىز.
بىزنىڭ ماڭغان يولىمىز تاپاۋەت يولى،
شۇ قەدىرلىك دۇنيادا كۆپ بولسا پۇلى.
پۇل - بايلىققا تەلپۈندى يۈرەك - قەلبىمىز،
بايلىق بىلەن تىكلىنەر ئىناۋىتىمىز.
مەنبە بولدى سودىغا يۈرتىمىز ئاتۇش،

سودا بىلەن ئېچىلغاي مائادىتىمىز...

پۇل ئۆزىنىڭ سېھرىي قۇدرىتى بىلەن يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ھەقىقەتەنمۇ ئېتىقادى ۋە ئىرادىسى ئاجىز كىشىلەرنى تۇرکۈم - تۇرکۈملەپ تىز پۈكتۈرۈپ كەلمەكتە. خېلى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. «تەۋپىق روھى» غا يۈز كېلەلەيدىغان ئوقۇتقۇچىلارنى تېپىش خېلىلا مۇشكۈل. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇتقۇچىغا ئوخشىمايدىغان، دوختۇرلار دوختۇرغا ئوخشىمايدىغان، قەلەمكەشلەر قەلەمكەشكە ئوخشىمايدىغان... چۈشكۈنلىشىش، چىرىكلىشىش ۋە ياتلىشىش بىلەن تولغان مەنىۋى مۇھىتتا ئالىيجاناب ئەخلاقنىڭ نۇرانە جۇلاسىنى، ھەقىقەتنىڭ غالىب تەنتەنىسىنى، ۋىجدانىنىڭ لەپىلدەپ تۇرغان ئۆچمەس بايرىقىنى كۆرۈش ھەقىقەتەنمۇ تەس ئىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى يارانقان «تەۋپىق روھى» نىڭ ئەڭ ئالىي نىشانى مىللىتىمىزنىڭ ھەر بىر ئەزاسىنى يۈكسەك ساپاغا ئىگە كىشىلەردىن قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىشتىن ئىبارەت ئىدى. ساپاسى تۆۋەن ئادەملەرنىڭ ھايۋان بىلەن بولغان ئارىلىقىنىڭ ئىنتايىن قىسقا بولىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان. ساپاسى تۆۋەن ئادەملەرنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىمۇ ئىنتايىن چاكىنا، غايىسى ئىنتايىن نامرات بولىدۇ. ھەر قانداق ئۇلۇغ ئىش ساپاسىز ئىنسانلارنىڭ قولىدا تېگىش بىلەن تەڭ چاكىنىلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىدۇ. ساپاسىزلىق ماھىيەتتە نادانلىقتىن ئىبارەت. نادان ئادەملەرنىڭ تەقدىر - قىسمىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى بىزگە سىر ئەمەس!

1995 - يىلى كۈزدە ئاتۇش ئېكساقتا ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر يېڭىچە مائارىپى دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 110 يىللىق تويىغا قىزىلسۇ ئوبلاستى ۋە ئاتۇش شەھىرىدىكى ئاساسلىق ئەمەلدارلارنىڭ «خىزمىتى ئالدىراش» بولغاچقا، تولۇق قاتنىشالماي ۋەكىل ئەۋەتكەنلىكى، ئەمما ئاتۇش ئىشتاچى يېزىسىدىكى مەلۇم بىر چوڭ باي بالىسىنىڭ تويىنى قىلغاندا «خىزمىتى ئالدىراش» بۇ چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ۋاقىت چىقىرىپ، تولۇق قاتنىشىپ بەرگەنلىكىنىڭ ئۆزىلا نادانلىقىمىزنى ئېسىل كىيىملەرنى كىيىش، ئالىي پىكاپلاردا ئولتۇرۇش، تەنتەنىلىك نوتۇقلارنى سۆزلەش بىلەنلا تۈگەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئاتۇشنىڭ ئىشتاچى يېزىسىدىكى بىر قىسىم بايلارنىڭ غايەت زور پۇل سەرپ قىلىپ، داڭقى پۈتكۈل شىنجاڭغا پۇر كەتكەن ھەشەمەتلىك مەسچىت سالدۇرغانلىقى، ئەمما، قارا خانىيلارنىڭ ئۇلۇغ خاقانى سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننىڭ ئادەتتىكىچە لايىھىلەنگەن قەبرە ۋە مەسچىت قۇرۇلۇشىنىڭ ئون نەچچە يىلدىن بۇيان تاماملانمايۋاتقانلىقىنىڭ ئۆزىلا «تويوتا»، «سانتانا» لاردا كېتىۋاتقان بۇ بايلىرىمىزنىڭ روھىي ساپاسىنىڭ ئۆتمۈشتە تۆگىگە مىنىپ سودا قىلغان ئەجدادلىرىنىڭ روھىي ساپاسىدىن تۆۋەن تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ.

ئويلاپ باقايلى، ئادەتتىكى بىر ئادەمنىڭ مەريكىسىنى قانداقمۇ مائارىپنىڭ تويىدىن مۇھىم چاغلىغىلى بولسۇن؟ سۇلتان ساتۇق بۇغراخاندەك ئالەمشۇمۇل خاقانلىرىمىزنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ قويۇپ، قانداقمۇ مەھەللىۋى شۆھرەت قوغلىشىپ باشقا ئەرزىمەس ئىشلارغا پۇل سەرپ قىلىشقا كۆكۈل ئۇنىسۇن؟ مۇشۇ ئىككى مىساللا مائارىپقا، تەربىيىلىنىشكە سەل قارىغانلىقىمىزنىڭ كاساپىتى ئەمەسمۇ؟!

مەن خەلقىمىزنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشتىن ئىلگىرى «ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆتمۈشى بايـ پومپىشچىكلار بىلەن نامرات - كەمبەغەللەرنىڭ زىددىيىەت ۋە كۈرەش تارىخى» دەپ چۈشىنەتتىم. كېيىن بىلدىمكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆتمۈشى ئۇنداق ئاددىي تارىخ بولماستىن، بەلكى قان - ياشلىق، سەلتەنەتلىك، ئازابلىق، شانلىق، پاجىئەلىك ۋە ئالاھىدە مۇرەككەپ تارىخ ئىكەن. ئۇنىڭدا ئاجايىپ نۇرانە ئەڭگۈشتەرلەرمۇ، ئاجايىپ لەنەتكەردى پاسىق سۆڭەكلەرمۇ بار ئىكەن. بىزگە ھازىر ئەڭ زۆرۈر بولۇۋاتقان ئەڭگۈشتەرلەر تارىخنىڭ ئەنە شۇ قوۋم باسقان بىسپايان ئېتەكلىرىدە كۆمۈلۈپ تۇرۇپتۇ. مەن نېمە ئۈچۈن مۇشۇ بىلىملەرنى باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى چاغلىرىمدا بىلمۇالالمىدىم؟ چۈنكى مېنىڭ مۇئەللىملىرىم مېنى، مەمتىلى ئەپەندى ئۆز شاگىرتلىرىنى تەربىيىلىگەندەك:

سەن كىمنىڭ ئوغلىسەن، ئويلىساڭچۇ،
ئىززىتىڭ، ھۆرمىتىڭ كەم بولۇرمۇ؟
كۆكرىكىڭدىن يېنىپ تۇرمىسا ئوتلىرىڭ،
ئەللىرىڭ، يۇرتلىرىڭ نۇر بولۇرمۇ؟

دەپ تەربىيىلىگەن ئەمەس. شۇڭا، نۇرغۇن نەرسىلەرنى كېچىكىپ ئۆگەندىم. ئون يىللاپ ئوقۇپ ئۆز مىللىتىمنىڭ تارىخىنى، ئۆزىنىڭ ئىتنىڭ يىلتىزىنى بىلىپ بولالمىغان بىر ئوقۇغۇچىنى نېمە دېيىش كېرەك؟!

بىز يوقىتىپ قويغان ئەڭگۈشتەرلىرىمىزنى ئىزدەيلى، ئۇنتۇلۇپ قالغان ئەڭگۈشتەرلىرىمىزنى تاپايلى. بىز بۈگۈن يېرىم ئەسىردىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان ئۇنتۇلۇپ قالغان ۋە ئۇنتۇلدۇرۇۋېتىلگەن قىممەتلىك ئەڭگۈشتەرىمىز «تەۋپىق روھى» بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنى ئەسلەپ، سېغىنىپ تۇرۇۋېتىمىز. ئەمدىكى گەپ ئۇنىڭ قەدىرىگە يېتىشتە.

21 - ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تېگىرقاپ تۇرغان مىليونلىغان قەبرىنداشلىرىمغا شۇنداق ۋارقىرىغۇم كېلىدۇ: بىزنىڭ كېلەچىكىمىزگە مۇناسىۋەتلىك ئەڭ ئاخىرقى ئۇمىدىمىز مائارىپقا باغلىق. چۈنكى قىيامەتنىڭ پىلتىسى مائارىپ زاۋال تاپقان يەردە!

1997 - يىل كىيۈن، ئۈرۈمچى

ئاپتور: «شىنجاڭ مائارىپى گېزىتى» نىڭ مۇھەررىرى (M1)

كونا پاختىا

(هېكايه)

ئەختەم ئۆمەر

دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۇچىدىكى يوپۇرماقلار كەچكۈزنىڭ ئۇششۇكى بىلەن تۆكۈلۈپ، پەستىكى يوپۇرماقلار غازاڭ بولۇش ئالدىدا سارغىيىپ، سالپىيىپ كەتكەنىدى. چەكسىز كەتكەن كېۋەزلىكلەرنىڭ قىزغۇچ رەڭگە كىرىپ قورۇلغان غازانلىرىدىكى شەبنەملەر ئاق بالداقتەك ئېچىلغان كېۋەزلەر بىلەن تەڭ كۈنگە قاراپ كۈلمەكتىدى. كىشىلەر كېۋەزلىكتە ئۆمىلىگەندەك مېڭىپ كېۋەز تېرىۋاتاتتى. كېۋەز تېرىۋاتقانلارنىڭ كۆپچىلىكى ئاياللار بىلەن بالىلار بولۇپ، ھەممىسى توپا چىراي بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار پات - پات باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، يېرىم يالىڭاچلانغان دەرەخلەر ئارىسىدىن يېرىم - ياتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئۆيلىرى تەرەپكە قاراپ قويۇشاتتى. چۈنكى ھەممەيلەن تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن تەڭ ئىسسىق يوتقانلىرىدىن سۈغۇرۇلۇپ چىقىپلا كېۋەزلىككە كەلگەن، چاشكا بولغانغا قەدەر ناشتا قىلمىغانىدى. دەل - دەرەخلەرنىڭ دالدىسىدىكى ئۆيلەر ئۇستىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىسلار چەكسىز كەتكەن كېۋەزلىكلەر ئۇستىگە سوزۇلۇپ كېلىپ، سۇس تۈمان ھاسىل قىلغانىدى.

سايىت پوقاق كېۋەزلىكنىڭ ئىرىقنىڭ ئىچى بىلەن ئېشىكىنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ، پات - پات ئارقىسىغا قارايتتى ۋە ئېشىكىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان سېرىق چۈپۈرلۈق قانجىقىنى تىللاپ، ھەيۋە قىلاتتى. سايىت پوقاق ئاخشام تۈگمەنگە ئۇگۈت ئېلىپ ماڭغاندا قانجىق ھېچ يەردە كۆرۈنمىگەنىدى. تۈگمەندىن ئۇننى ئېلىپ چىققاندا قانجىقنىڭ ئېشىكىنىڭ كەينىدە قۇيرۇقىنى چاتىرىقىغا تىقىپ تۈرغانلىقىنى كۆردى. قانجىقنىڭ ئەتراپىغا سىر مۇنچە كۈسۈك ئىتلار ئولىشىۋالغاندىدى. سايىت پوقاقنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كېلىپ قانجىقنى تىللاپ قوغلىۋېدى، كۈسۈك ئىتلار تالىۋەتكىلى تاس تاماس قالدى. ئۇ، بىر توپ كۈسۈك ئىتنىڭ قورشاۋىدا قېلىۋېدى، كالتەك كۆتۈرۈپ چىققان تۈگمەنچى قۇنقۇزۇۋالدى.

- تېرىكمەك سايىت ئاكا، قانجىقىڭىز سىزگە بىرمۇنچە كۈيئوغۇللارنى يىغىپ بېرىپتۇ. ئەمما بۇ كاساپەتلەر ئۆزىنىڭ قېيىن ئاتىسىنى تونۇمايۋاتاس قاپتۇ تالىۋەتكىلى. بۇلارنى ھويلىڭىزغا ئەگەشتۈرۈپ ئاپىرىپ پەم بىلەن باغلىۋېلىڭ. ھەپتە - ئون كۈندىن كېيىن بازارغا ئاپىرىپ ساتساڭىز تۈگمەن غەللىسىنى تۆلىۋېتەلەيسىز.

سايىت پوقاقنىڭ ئالمىدەك پوقىقى قېرى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ، كۆزى چەكچەيدى. ئۇن توزانلىرى بېسىپ ئاقىرىپ كەتكەن شاپ بۇرۇتى، كۆتمەك ساقىلى دىردايدى. تۈگمەنچى دەرھال يالۇرۇپ ھىجايدى:

- ئاھاي، سايىت ئاكا، تەرۋاز بولۇپ كېتىپسىز جۇما. چاقچاق قىلىپ قويدۇم. ئۆزىڭىز بىلىسىز، مېنىڭمۇ قانجىقىم بار، مەھەللەمگە بارسىڭىز كۆرىسىز. ھەر يىلى مۇشۇنداق كۈسۈك

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئىتلار مەھەللەمگە يىغىلىدۇ. ئۆيگە بەخىرامان كىرىپ - چىقالماي قىيامەتنى كۆرىمىز. بۇلتۇر چوڭ بالام ئۇچ ئىتنى ھويلىغا سولاپ قويۇپ، شەھەردىن چىققان بىرەيلەنگە سېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر مۇنچە پۇل تېپىپتىكەن. ئەمدى...

- بالىلىرىڭغا باي بولۇشنى ئوبدان ئۆگىتىپسەن. ئىتنىڭ گۆشىنى يېگەندەك بولۇپسىلەر... سامان ئارىلاشمىسا لاي بولمايدۇ، هارام ئارىلاشمىسا باي بولمايدۇ، دېگەن گەپ بار.

سايىت پوقاق شۇنداق دەپلا ئېشىكىگە تاغاردىكى ئۇننى ئارتىپ، ئۇستىگە مىنىپ ماڭدى.

- ئەبگا پوقاق، يانچۇقىدا بىر تىيىن پۇلى يوق، گېپىنىڭ يوغانلىقىنى كۆر... هالال ياشىغانلارنىڭ هەممىسى ساڭا ئوخشاش قەرزدار بولىدۇ.

سايىت پوقاق تۆگىمەنچىنىڭ گېپىگە جاۋاب ياندۇراي دېدىيۇ، تىلىنىڭ تۆتۈق يېرى بولغاچقا، ئاڭلىماسقا سېلىپ كېتىۋەردى. ئۆزىدىن قورقۇپ بىردەم كېۋەزلىكتە، بىردەم جىگدىلىك ئارقىدا مۆكۈنۈپ يۇرۇپ ئەگىشىپ كېلىۋاتقان قانجىق ئىتنىنى پات - پات ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ تىللاپ قويياتتى. ئۇ، كۆڭلىدە بالىلار هەقىچان سەھەردە قوپقان بولسا، بۇ چاغقىچە هېچ بولمىسا ئۇچ تاغار كېۋەز تېرىپ بولدى. چۈشكىچە يەنە ئۇچ تاغار تەرسەك، چۈشتىن كېيىن زاۋۇتقا ئاپىرىپ ساتساق... هەي، چۈشتىن كېيىن ئۆچرەت تەگمەي ساتالماي قالارمىزمۇ، دەپ ئويلايتتى. ئېشەك كېۋەزلىكنىڭ قۇرۇق ئېرىقىدا كېتىۋېتىپ پات - پات يۇمران يېشىل خۇىنى پەم بىلەن بىر چىشلەۋالاتتى. هەر قېتىم بىر چىشلەم ناشتىلىققا ئېرىشكەندە ئىگىسىدىن بىر تاياق يەيتتى. تاياق يېسىمۇ بىر چىشلەم يېمەكلىك ئۈچۈن كۆزىنى يۇمۇپلا تەۋەككۇل قىلاتتى. كېۋەزلىكتە ئادەملەر ئۆمىلىشىپ يۇرەتتى. «هوي، بىزنىڭ كېۋەزلىكتەئادەم يوقمۇ، نېمە؟» ئاخىرى ئۇ ئەنسىرىگەن ئىش بولغاندى. بالىلار كېۋەزلىكتە كۆرۈنمەيتتى. ئۇلار كېۋەز تەرگىلى چىقمىغاندى. بالىلارنىڭ ئانىسى بۇلتۇر ئوپېراتسىيەدىن كېيىن ياخشى بولۇپ كېتەلمەي ئۆيدە كېسەل كۆرپىسى بولۇپ ياتاتتى. سايىت پوقاق تاياق ئۆتمەس بولۇپ كەتكەن ئېشەكنىڭ يۈگلۈق بېشىغا تازا ساۋۇندى.

- هاي، هاي، سايىتباي، ئۇنىمۇ خۇدا يارالتقان، نېمىدەپ ئۇرۇۋېرىسەن؟ ئېشىكىڭنى ئۇرغىچە، ئېچىلىپ يېتىم ئوغلاقنىڭ ماڭقىسىدەك چۈۋۈلۈپ كەتكەن ئاۋۇ كېۋەزنىڭنى تېرىپ ساتساڭ بولمامدۇ؟ - دېدى كېۋەز تېرىۋاتقان بىر ئايال.

- كېۋەزنىڭنى تېرە جەددال! ماڭا تاكتاكچىلىق قىلماي. تېرەمدىم - تەرمەمدىم، ئۆزۈمنىڭ ئىشى.

- بۇگۈن ساڭا جىن چاپلىشىپتۇ، سارالڭ بولۇپ قوپۇپسەن سايىتباي. ساڭا گەپ قىلغان زۇۋانىمغا ئوبدانلا تەقىپ تويۇزدۇڭ. ساڭا گەپ قىلىدىغان ئاغزىمنى بۇنىڭدىن كېيىن كاكىل بىلەن سۈۋاپ ئېتىۋەتەرمەن، ئىگەكتىم.

ئايال كوتۈلداپلا قالدى. سايىت پوقاق بىر ئوبدان قوشنىسىنىڭ دىلىغا ئازار بېرىپ قويغىنىغا ئازابلىنىپ تېخىمۇ پۇشقۇنۇپ كەتتى. خۇدانىڭ ئۆزىنى نېمىشقا مۇشۇنداق شور پېشانە يارىتىپ قويغىنىغا ئېچىندى. بۇنداق كۈنگە قالغىچە تۇغۇلمىغانلا بولسام بۇ كۈنلەرنى كۆرمەستىم، دەپ ئويلىدى. كۆپۈرلۈق بولمىسۇن دەپ ئاسمانغا قاراپ توۋا - ئىستىغپار ئوقۇۋاتتى. بىر قانىتى چۈۋۈلۈپ، شاللىرى ساڭگىلاپ قالغان دەرۋازىغا بىرەر يۈز ماڭدام قالغاندا تاقەتسىزلىنىپ ئېشەكتىن سەكرەپ چۈشۈپ يۈگۈردى. هويلا تېمىنىڭ يان تەرىپى قىشتىكى يەر تەۋرەشتە ئۆرۈلۈپ چۈشكەندى. كۈزدە كېۋەز ئېچىلغاندا، قولغا پۇل كىرسە هويلىنىڭ تېمىنى قوپۇرۇۋالارمەن، دەپ قاغىلەك جىگدىنىڭ شوخسىدا چىتلاپ قويغانىدى. كېۋەزمۇ ئېچىلدى، سەككىز مەرتەم تېرىپ ئاپىرىپ ساتتى. ئەمما پاختا زاۋۇتىنىڭ سوقا باش بوغالتىرى پاختا ساتقان پۇلنى بېرىدىغان كامىردا چوتنىڭ ئۇرۇقىنى تاراسلىتىپ ئولتۇرۇپ، پاختا پۇلىنى ئۇ قەرز، بۇ قەرز، دەپ تولايدىغان داخۇر كالۋاسىغا تېقىۋەردى. مانا ئەمدى قولغا پۇل كىرسىمۇ تام قوپۇرغىلى بولمايدىغان كەچكۈز كەلدى. ئەتىيازلىققا تام قوپۇرمەن دەپ بولغىچە پاختا ساتقان پۇلنى قولدا تۇتۇپ قالغىلى بولامدۇ. قولغا پۇل كىرىپ بولغۇچە نەگە كەتكىنىنى بىلگىلى بولمايلا توزۇپ تۇگەيدۇ. هويلا تېمى يەنە خۇداغا ئامانەت بولۇپ، كېلەر يىلغا قالدى - دە. سايىت پوقاق ئۆيگە ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى. تولا تەرلەپ، قۇلاق تۇۋىدىكى تۈكلىرى چاپلىشىپ كەتكەن ئېشەك قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ، تۇمشۇقىنى شەبنەمدىن نەمدىلىپ قالغان بوز توپىغا تەگكۈزۈپ بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن قاغىلەك جىگدە شۇخسىدا چىتلاپ قويۇلغان توساقنىڭ يېنىغا كەلدى. چىتلاقنىڭ تۇۋىدىكى قويۇق شوخا ئارىسىدا تېخىچە ئۇششۇك تەگمەي ساق - سالامەت تۇرغان يېشىل خوخا، چىگىلىكلەرنى بىردىن - بىردىن يۇلۇپ يېيىشكە باشلىدى. ئېشەك هەر قېتىم قارا تۇمشۇقىنى كۆك ئوتقا ئۇزاتقاندا قويۇق، ئۆتكۈر تىكەنلەر ئۇنىڭ باش - كۆزىگە سانچىلاتتى. ئەمما ئۇ بىر چىشلەم يېمەكلىك ئۈچۈن هەممە ئاغرىقلارغا چىداپ، تىكەنلەر ئارىسىغا بېشىنى تىقىشقا رازى ئىدى.

سايبت پوقاق بوغۇلغان هالدا ئۆيگە ئېتىلىپ كىرگەندە، قاراڭغۇدا هېچ نەرسىنى كۆرەلمىدى. تۆڭلۈكتىن چۈشكەن يورۇقلۇق پەقەت تۆڭلۈك ئۇدۇلىدىكى تۈكى چۈشۈپ قارىداپ كەتكەن ئۆشكە تېرىسىنىڭ سىڭا تەرىپىنى يورۇتۇپ تۇرغانىدى. ئۆينىڭ باشقا يەرلىرى مۇز گەمىسىدەك قاراڭغۇ

ھەم سوغۇق كىدى. كۆيدىن سېسىق تەر پىخسىپ تۇراتتى. شور پىلەن كۆشكە چۈپۈردا لاي كېتىپ ياسالغان مەش كوچاقتا كوت يېقىلمىغاچقا، نېپىز كېسەكتىن قوپۇرۇلۇپ كاكىلدا سۇۋالغان دۇتخانىمۇ يېقىلمىز كۆرۈندى.

ـ كېۋەز تەركىلى تېخى چىقمايدۇ، مەشكە كوت ياقمايدۇ، قېنى بۇ جېنىمغا تۆرەلگەن چېكەتكىلەر.

. . . ـ سايىت پوقاق قاتتىق بوغۇلغانلىقىدىن خىرىلداپ قېلىپ يۆتىلىپ كەتتى.

ـ تولا گەپ قىلىپ دېمىم كېسىلىپ كەتتى، گېپىمنى ئاڭلامدىغان بۇ جاۋىلداقلار. بالاتۇغماي ېشىمغا بالا تۇغۇپتىكەنمەن. . . ـ دۇتخانىنىڭ تېمىغا يۆلەپ سېلىنغان كونا يوتقان ئارىسىدىن بىر ئايالنىڭ ئىنجىقلاپ ئاران گەپ قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ـ تېخى ھېلىلا ئۆگزىدە. . . ئاتام كېلىۋاتىدۇ، دېيىشىپ كۇسۇلداشقان ئاۋازى ئاڭلانغان. شۇنىڭدىن كېيىن گۆلدۇرلىشىپ جىمىقتى. سامانلىققا مۆكۈنۈۋالدىمكىن دەيمەن.

سايىت پوقاق ئۆيدىن بوراندەك ئېتىلىپ چىقىپ سامانلىققا كىردى. دىمىقىغا سامانىنىڭ ئاچچىق توپىسى ئۇرۇلدى. يۇز ـ كۆزىگە چاپلاشقان ئۆمۈچۈك تورىنى يېڭى بىلەن سۇرتۈۋېتىپ ۋارقىرىدى:

ـ چىقىشە، ئوغرى مۇشۇكتەك مۆكۈنۈۋالماي. ھېلى باكا دەسسەپ قوۋۇرغىنى سۇندۇرۇۋېتىمەن!

سايىت پوقاق دۆۋىلەنگەن سامانلار ھەقىچان قىمىرلايدۇ، دېگەن ئۇمىد بىلەن چەكچىيىپ قارىۋىدى، سامانلار قىمىرلىمىدى. ئېگىزرەك بىر دۆۋىنى غەزەپ بىلەن تېپىۋېدى، سامان سورۇلۇپ باش ـ كۆزىگە چېچىلدى. ئاچچىق سامان توپىسىدىن كاڭشىپ يۆتىلىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ سامان ئارىسىغا قولىنى تىقىپ شۇنچە مالتىلاپمۇ بىرەرسىنى تاپالمىدى. بالىلارنىڭ سامان ئارىسىغا مۆكۈۋالمىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن ئۆگزىگە يۈگۈردى. ئالدىراشچىلىقتا شوتىنىڭ ۋاخىنىسىنى تاقلاپ كېتىپ، پۈتى سېپىلىپ يىقىلغىلى قىل قالدى. ئۆگزىگە چىقىپلا قوناق شېخى ئارىسىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان پاتاقلارنىڭ① قىمىرلىغىنىنى كۆرۈپ قالدى. بېلىنى رۇسلاپ بىرەدەم دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن پاتاقنىڭ ئارىسىغا قولىنى تىقىپلا بىرسىنى كوكۇلىسىدىن قامالىلاپ تارتىپ چىقتى. بۇ، بالىلارنىڭ چوڭى ـ قىزى تۇرالا ئىدى. ئۇنىڭ تارالماي پاخپىيىپ كەتكەن چاچلىرىغا قوناق شېخىنىڭ كۆكۈندىلىرى، قوناقنىڭ قۇرۇپ قالغان ساقاللىرى چاپلىشىپ قالغانىدى. كۆزىنىڭ ئېقى قۇۋۇەتسىزلىكتىن كۆكىرىپ كەتكەنىدى. سايىت پوقاق تۇرالانىڭ كاچىتىغا بىر تەستەك سېلىۋىدى، تۇرالا بېشىنى تىك تۇتۇپ، ئاتىسىغا نەپرەت بىلەن چەكچىيىپ قارىدى. سايىت پوقاقنىڭ جۇدۇنى تېخىمۇ گۆرلەپ قاتتىق تەپتى. تۇرالا گەسكى تۇماقتەك گۆچۈپ بېرىپ يېگىدىن دۆۋىلەنگەن نەمخۇش تېرەك غازىنگى گۇستىگە چۈشتى. گەمما گۇ يەنە سەكرەپ قوپۇپ، مۇشۇككە خىرىس قىلغان چاشقان بالىسىدەك ھۇرپەيىپ تۇردى. سايىت پوقاق بىردىنلا سەگەكلىشىپ ھەيران قالدى. تۇرالا ئىلگىرى بۇنداق چاغلاردا دىرىلداپ تىترەپ: «ۋاي كوبدان ئاتا، پوندىلەك ئاتا، نېمە دېسەك شۇنى قىلاي، ئۇرمىغىن» دەپ يالۇۋراتتى.

سايىت پوقاق كونا تامنىڭ كامېرىغا قولىنى تىقىپ، قۇشقاچ بالىلىرىنى بىردىن تارتىپ چىقىرىپ، بوغۇپ تاشلاۋاتقان ئوغرى مۇشۇكتەك ئاۋۇال كەنجى ئوغلى توختى قارىيىدى، ئاندىن ئۆزىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى قويۇۋالغان چوڭ ئوغلى پالتابەگنى قامالىلاپ پاتاق ئارىسىدىن سۆرەپ چىقتى - دە، سۆڭەكتىن قىزغىنىپ ئۆزىنىڭ بالىسىنى تالاۋاتقان ئىتتەك ئىككى ئوغلىنى دۇمبالاپ كەتتى. بالىلار يۇمۇلۇنۇپ، ۋارقىراپ كەتتى:

ـ تازا ئۇرە ئوغرى! ئۇرە. بىزنى. ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ مۇرادىڭغا يەت!

قىزى تۇرالا بار ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ يىغلاپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى. توختى قارىي بىلەن پالتابەگنى بولۇشىغا ئۇرۇپ ـ تېپىۋاتقان سايىت پوقاق قىزىنىڭ چىرقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختاپ قالدى. قىزى قولىغا سۇنۇق ئارىنى ئېلىۋالغانىدى. تۇرالانىڭ كۆزلىرىدىن بىر خىل ئەسەبىي ئۆچمەنلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئارىنى كۆتۈرەلمەي ھەر تەرەپكە قىڭغىيىپ كېتىۋاتقان يىگىلەك گەۋدىسى، ئىنچىكە بېغىشلىرى دىرىلداپ تىترىمەكتىدى. سايىت پوقاق ھەيرانلىقتىن ئاغزىنى ئېچىپ قالدى. بارلىق ئاچچىقى بىردىنلا ئىچ ئاغرىشقا، ئۆمرىدە كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىچى كۆيۈشكە ئۆزگەردى. تېنى لاسسىدە بوشۇشۇپ كەتتى. ئۇنىڭ 12 ياشلىق قىزىغا ئۆمرىدە بۇنداق ئىچى كۆيۈپ باقمىغان، بۇنداق قاراپ تۇرۇشقا چولىسىمۇ تەگمەيدىغان ئىدى. ئۇ، ھەممىنى ئۇنتۇپ قىزىنى باغرىغا باسقۇسى كەلدى. بىردىنلا بارماقلىرىنىڭ ئوتتا كۆيگەندەك ئېچىشىپ ئاغرىشىدىن چۆچۈپ ئېسىگە كەلدى. پالتابەگ بىلەن توختى قارىي ئۇنىڭ بىردىن بارمىقىنى قاتتىق چىشلىگەنىدى.

ـ بىز. . . بىزنى ئۇرغان. . . چەمدەك قېلىن قولۇڭمۇ ئاغرىمدىكەن. . . ـ پالتابەگ ئېسەدەپ يىغلاپ تۇرۇپ ئاتىسىنىڭ چۈپۈرقاش ئاستىدا چامغۇر ئورنىدەك چوڭقۇرلاپ كەتكەن كۆزلىرىگە، قورۇق ھەم ساقال بېسىپ كەتكەن يۈزىگە ئۆچمەنلىك ۋە يىلىنىش بىلەن قارىدى.

سايىت پوقاق لاسسىدە ئىزغا ئولتۇرۇپ

---

① پاتاق ـ پاخال

قالدى. 10 ياشلىق پالتابەگ بىلەن سەككىز ياشلىق توختى قارىنىڭ ئاق توپىغا ھۇلانغان يۈزىدىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرىنى چەمدەك قېتىپ، جىگدە قوۋزىقىدەك يىرىكلىشىپ كەتكەن ئالقانلىرىدا سۈرتتى. بالىلارنىڭ تاتىراڭغۇ يۈزلىرىدە توپا بىلەن ياش ئارىلىشىپ لاي سۈۋاق ھاسىل بولدى. ئۇ، ئىككى ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى. تۇرالامۇ ئارىنى تاشلىۋېتىپ كېلىپ ئاتىسىنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئېتىپ يىغلىدى.

- توۋا قىلدىم خۇدايىم، توۋا. . . بالىلىرىم. . . مەن سىلەرنى ئۇرمايتتىم. . . ئاھ، خۇدا! بىزگە نېمە كۈنلەرنى كۆرسىتىۋاتسەن. خۇدايىم، ئۆزۈڭ كۆرۈپ تۇرۇۋاتسەن، بىردەم بىكار ئولتۇرۇپ قالغان، ئىش قىلمىغان كۈنۈم يوق. سەن ئۇخلاشقا بۇيرۇغان كېچىلەردىمۇ بەخىرامان ئۇخلىمايمەن شۇ دېھقانچىلىقنىڭ كويىدا. شۇنداق ئىشلىسەممۇ يا بۇ ئىشنى تۈگىتىپ بولالمايمەن، يا بىر نېنىم ئىككى بولمايدۇ. . . توۋا قىلدىم خۇدايىم، توۋا، نېمە گۇناھىم باردۇر، بىلمىدىم. خەققە بەرگەن ئاسايىش كۈنلىرىڭنى بىزگىمۇ نېسىپ قىلساڭ بولمامدۇ! بىز سېنى سېغىنمىز، ئەمما سەن بىزنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتسەن، ئەي ئۇلۇغ خۇدا.

سايىت پوقاق بالىلىرى بىلەن ھازا ئاچقاندەك بىر دەم يىغلاشتى.

- نېمىشقا كېچىز تەرگىلى چىقمىدىڭلار؟

بالىلار گەپ قىلماي بىر - بىرىگە قاراشتى.

- قورسىقىڭلار دېكىنى دەڭلار. مەن چىرايلىق سوراۋاتقاندىكىن سىلەرمۇ چىرايلىق جاۋاب بەرسەڭلەر، مەنمۇ سىلەرنى ئۇرمايمەن. نېمىشقا كېچىزلىككە چىقمىدىڭلار؟ مەن تۇغمەندىن كەلگىچە ھېچ بولمىسا بىر تاغارنى بولسىمۇ ئۆزە قىلىپ تۇرغان بولساڭلار، ئاندىن كېيىن ھەممىمىز بىرلىشىپ يەنە بىرسىنىمۇ توشقۇزاتتۇق. بىزمانلىققا پاختا زاۋۇتىغا ماڭاتتىم. قورسىقىڭلارغا بىرەر غۇم بارمۇ، دەڭلار.

- مەن. . . مەن. . . باشتا دەي. سەن، خۇدايىم بۇيرۇسا كۈزدە پاختا ساتقاندا ھەمەر باينىڭ تونۇر كاۋىپىدىن، تۇردى قۇشنىڭ ئەنجان پولۇسىدىن ئېلىپ بېرىپ سېنى تازا بىر تويغۇزۇۋېتەي، دېگەن. ھازىرغىچە ھەر كۈنى شۇنداق دەپ گوللاپ پاختا تەرگۈزۈۋاتسەن. سەككىز مەرتەم پاختا ساتتىڭ. ھېچنېمە ئەپىرىمىدىڭ. كېچىزنىڭ ئاخىرقى تېرىمى قالدى. ئەمدى بۇ قېتىم بىر تەرسەك تۆگەيدۇ. ئەمدى تەرمەيمەن، ئۆزۈڭ تەر. . . ھە. . . مېنى گوللىغاندىكىن، تەرمەيمەن.

- سەنچۇ، پالتابەگ؟

- ھەر قېتىم پاختا ساتقاندا ئۆتۈك ئېلىپ بېرىمەن دەيسەن. پۇتۇم توڭۇپ پەقەت بولالمىدىم. ئۆتۈك ئېلىپ بېرىمەن، دەپ گوللاپ ئىككى قىشنى ئۆتكۈزدۇڭ، ئېلىپ بەرمىدىڭ. ئەمدى پاختا تۆگەي دېدى. ھۇ قېتىم ئۆتۈك ئېلىپ بەرمىسەڭ ھۇ قىشتا يازلىق خەي بىلەن قىشنى چىقىرالمايمەن.

- ۋەزىپە توشمىدى، دەپ يوتقىنىمىڭ پاختىسىنى كېچەزگە ئارىلاشتۇرۇپ ساتتىڭ. ھۇلتۇر بىر قىش يوتقانلىق ئىسسىقىنى كۆرمەي چىقتىم. بۇ يىل ھەر قېتىم كېچەز تەرگەندە، يەنە بىر قېتىم تەرگەندە يوتقىنىڭغا سېلىۋالارسەن، دەپ كەلدىڭ. مانا ئاخىرقى تېرىمى قالدى. يوتقىنىمغا سالغىلى پاختا بەرسەڭ تېرىمەن، بولمىسا خەقنىڭ كېچىنى تېرىپ بېرىپ يوتقىنىمغا لايىق پاختا تاپمەن. ئەمدى سېنىڭ گەپىڭگە ئىشەنمەيمەن.

سايىت پوقاقنىڭ بېشى ساڭگىلاپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇغدىيىكى ئاستىدىكى ناسۋال قاپىقىدەك يارىشقى ساقاللىق ئېڭىكى ئارىسىغا چۆكۈپ كۆرۈنمەي قالدى. ئۇ، قانجىقىنىڭ كاڭىلدىغان ئاۋازىدىن چۆچۈپ بېشىنى كۆتەردى.

- بالىلىرىم، بۇگۈن گەپىمىز گەپ، بۇگۈن سىلەر مەكتەپكە بارماڭلار. ھەممىمىز كېچەز تېرىمىز. تۇرالا پاختىدىن سەن يوتقىنىڭغا لايىق ئالمىسەن. قالغىنىنى سېتىپ پۇلىغا كاۋاپ، پولۇ. . . نېمە يېگىمىز كەلگەن بولسا، بازاردا نېمە بولسا شۇنى يەيمىز. پالتابەگ، سەن قايسى ئۆتۈكنى تۇتساڭ شۇنى ئەپېرەي، بولامدۇ!

- گەپىڭىز گەپمۇ، ئاتا؟

بالىلار خۇشاللىقتىن سەكرىشىپ كەتتى.

- ئاناڭلارنىمۇ پاختىنىڭ تۆپىسىگە ياتقۇزۇپ ئاپىرايلى، بازارنى كۆرسۇن، نېمە يېسە شۇنى ئەپ بېرەيلى.

بالىلار خۇشلۇقتا چۇرقىراپ سەكرىشىپ، تەلپەكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشتى.

- سەكرىمەڭلار بالىلىرىم، سەكرىمەڭلار. مەن سىلەرگە شۇنى دەپ قويای: ئۆگزىگە چىققاندا پۇتۇڭلارنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ مېڭىڭلار. بولمىسا ئۆگزە يىلتىڭداپ ئۆيگە توپا چۈشۈپ، يامغۇر ئۆتىدىغان بولۇپ قالىدۇ. ھەي. . . بۇرنۇڭلارنىڭ ئۇچىنى كۆرۈپ ئەتىنى ئويلىمايدىغان بەغەرەز بالىلار بوپ چوڭ بولدۇڭلار. بىزدىن كېيىن قالساڭلار قانداقمۇ جان باقارسىلەر.

- مەن چوڭ بولسام ھەرگىز سەندەك بىكارغا ئىشلەپ بالىلىرىمنى ئاچ - يالىڭاچ قويمايمەن، - دېدى پالتابەگ ئاتىسىغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ.

- راست، ئاتا، سەن بەك دۆتكەنسەن. يىل بويى بىر كۈن باكا تۇرماي ئىشلەيسەن. ئالغان ھوسۇلۇڭنى سوقاباش ھېسابچى يېزىپ. بەرگەن قۇرۇق قەغەزگە تېگىشىپ، مۇنچىلىك قەرزىم قالدى، دەپ سالپىيىپ ئولتۇرىدىكەنسەن. ئىت يىلىدىن ئېشەك يىلىغىچەتۇگىمەيدىغان قانداق قەرز

ېۇ. نېمىدەپ يازسا، خوش دەپ تۇرىدىكەنسەن، - دېدى توختى قاري.

- ئاتا، مەن ئەقلىمگە كەلسەم قەرزىمىز بار دەيتتىڭ. زىرائەتلىرىمىز بەك ئوخشايدۇ. بۇغداي خامىنى، قوناق خامىنى قارا دۆگدەك چوقچىيىپ دۆڭلىشىدۇ. يەنە قەرزىڭ تۆگىمەيدۇ...

- تولا كاپىلداشما، بېشىمنى ئاغرىتماي. بۇنداق ھېساباتنى ئاڭلىسام بېشىم ئاغرىيدۇ. ئىلدام بولۇش. مۇشۇ قۇرۇق گەپلەرنى قىلىپ بولغىچە كېۋەزلىككە بېرىپ بولاتتۇق.

- ېۇ، قۇرۇق گەپ ئەمەس، ئاتا. سەن ئىشلەشنى بىلىپ ھېسابىنى ئېلىشنى بىلمەيسەن. ئەمگەك قىلىشنى بىلىپ، ھەققىنى ئېلىشنى بىلمەيسەن. مۇنچىلىك قەرزىڭ بەر دېسە، خوش دەپ تۇرىسەن. شۇڭا سېنىڭ ئاشۇنداق بوزەك قىلىدۇ، - دېدى تۇرالا شوتىدىن چۇشۇۋېتىپ.

- بالىلىرىم، سىلەر ئۇنداق ساقال غېرىچلىماڭلار. قەرزى ئېشىپ قالىدىغان ئىش مەن تۇغۇلسام بار ئىكەن. ئاتام بىلەن ئانام ئۆلۈپ كەتكەندە، ئۇلارنىڭ 113 كوي ئۇماچ قەرزى ماڭا مىراس قالغان.

- چوڭ ئاتام، چوڭ ئانىلار ئىشلىمەيدىغان ھۇرۇن خەقمىدى؟

- ياق، ماڭا ئوخشاش كېچە - كۈندۈز ئېتىزدىن كەلمەي ئىشلەيتتى. ھەتتا ئەتىيازدىكى تېرىلغۇ، كۈزدىكى يىغىم ۋاقتىدا ئېتىزدا تۇنەپ ئىشلەيتتى.

- ئۇنداقتا، بىز ئەمگەك قىلىشنى بىلىپ، ئەمگەك ھەققىنى ئېلىشنى بىلمەيدىغانلارنىڭ بالىلىرىكەنمىز - دە، - دېدى تۇرالا.

- بىكارغا ئىشلەيدىغان كالۋالارنىڭ بالىلىرىكەنمىز.

- تولا ھەددىدىن ئېشىشما دەيمەن!

ئۇلار كېۋەزلىككە ماڭغاچ ئاشۇنداق تالىشىپ مېڭىشتى.

- دوقاباش ھېسابچىنىڭ يېرىنى ھەممىلار تېرىپ، يىغىپ بېرىدىكەنسىلەر. ئۇنىڭ بۇغدىيى، سامىنى، كېۋىزى، شادىسىغچە پۇل بولىدىكەن.

- يېزىدىكى ھەممە باشلىقلارنىڭ شۇنداق.

- ئۇلارنىڭ پادىشاھنىڭ ئوردىسىدەك يېڭى ئۆيى، ماشىنىسى بار.

- ئۇلار بىزدەك ئىشلىمەيدۇ، لېكىن يېڭى كىيىملەرنى كىيىدۇ، يىل بويى كاۋاپ، پولۇ يەيدۇ. بىز بەك ئىشلەيمىز، يەنە ئاچ - يالىڭاچ ياشايمىز.

- سەن ھېساب قىلىشنى بىلمىسەڭ، بىزنى ھېلىقى دوقاباش ھېسابچى بىلەن ھېسابات قىلىشقا ئاپار. بىز ھېسابلىشىمىز، ماقۇلمۇ؟ - دېدى تورالا.

- راست، ئاچام ھېسابقا ئۇستا. ھېساب قىلساق چوقۇم قەرزدىن قۇتۇلىمىز، شۇنداق قىلىلى، ئاتا.

سايىت پوقاق نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي، تېز - تېز قەدەم تاشلاپ بالىلارنىڭ ئالدىدا كېتىۋەردى. بالىلار يۈگرۈپ يەنە ئالدىغا ئۆتۈۋالدى.

- ئاتا، سېنىڭ جەينىكىدەكلا كېلىدىغان ھېسابچىدىن نېمىشقا قورقىسەن؟ - دېدى پالتابەگ.

- ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمىنى، دېگەندەك دوقاباش ھېسابچىدىن ئالالمىغان دەردىنى بىزدىن ئالىدۇ بۇ ئاتام، - دېدى توختى قاري.

- بالىلىرىم، مېنى قىستىماڭلار. بۇلتۇر كۆكتىكەندىكى مەنسۇر سېرىق دوقاباش ھېسابچى بىلەن ھېسابات قىلىشىمەن دەپ ئۇرۇشۇپ قېلىۋېدى، ساقچىلار تۆتۈپ ئەپكېتىپ ئالتە ئاي سولاپ قويدى. جەرىمانە قويدۇق دەپ ئوي - ۋاقىنى سۇپۇرۇپ ئەپچىقىپ كەتتى. مەنسۇر سېرىقنىڭ بالا - چاقىسى ئاچ قېلىپ ئۆي - ۋاقى، يەرلىرىنى سېتىپ يەپ تۈگەتتى. مەنسۇر سېرىق تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن بالىلىرىنى ئېلىپ ئۇرۇمچى تەرەپكە چىقىپ كەتكەن. ئاڭلىساق، ئۇرۇمچىدە ھارۋا سۈرەپ باققاللىق قىلىپ يۈرۈپتىكەن، يېقىندا تۆيۈقسىز ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئۇرۇمچىگە بارغانلار مەنسۇر سېرىقنىڭ بالىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. ئۇلارنىڭ ھال - كۈنى تەسكەن. مەنسۇر سېرىققا ئوخشاش ئاشۇنداق خاپىلىق تارتىپ يۈرتتىن چىقىپ كەتكەنلەر تولا. ئەمما ھەممەيەردە قازانىنىڭ قۇلىقى تۆت. باشلىقلارمۇ بىر ئادەم

قالمىمز، - دېدى تۇرالا.
- شۇنداق قىلىلى، - دېدى توختى قارىيمۇ.
- بۇنداق جېنىمىزنى قىيناپ يۈرگىچە ئادەم ياشىمايدىغان يەرگە كېتىپ جېنىمىزنى جان ئەتسەك بولمامدۇ. ئۇ يەردە باشلىقمۇ، ساقچىمۇ، دوقاباش ھېسابچىمۇ بولمىغاندىكىن، ئۆزىمىزنىك نەرسىسىگە ئۆزىمىز ئىگە بولۇپ ياشايتتۇق، - دېدى پالتابەگ كوتۇلداپ.
- جاھاندا ئۇنداق يەر نەدىكەن؟ بولمىسا، خەقلەر جاھاننىك چېتىدە بىر مۇزلۇقنى، ئاسماندىكى ئاينى پاسىل قىلىپ ئىگىلەپ يۈرمەيتتى، - دېدى تۇرالا.
- ھەببەللى بالام، ئوبدان گەپ قىلدىك. بىزگە مۇشۇ يەردىنمۇ ئوبدان يەر يوق.

* * *

زورلىغان بىلەنمۇ بولمىدى، بالىلارنىك ئانىسى ئازنا بازارغا بىرىپ مېھمان بولۇپ كېلىشكە ئۇنىمىدى. سايىت پوقاقنىكىمۇ، بالىلارنىكىمۇ كۆڭلى يېرىم بولدى. سايىت پوقاق ئېشەك ھارۋىسىغا بېسىلغان بەش تاغار ياختىنىك ئۈستىدە كۆككە تىكىلىپ يېتىپ، جاھاننىك تولىمۇ تار يارىتىلغانلىقى توغرىسىدا خىيال سۈرەتتى. تۇرالا بىلەن توختى قاري ئاتىسىنىك ئىككى بېقىنىدا دۇم يېتىۋېلىپ، ئازنا بازارغا بارغاندا يېمەكچى بولغان كاۋاپ بىلەن پولۇنى ئويلاۋاتاتتى.
پالتابەگ ھارۋا ھەيدەشكە ئامراق ئىدى، ھەم ئائىلە بوينچە ھارۋىنى ئەپچىل ھەيدەيتتى. بۇز ئېشەكمۇ پالتابەگنىك ئاۋازىنى ئوبدان تونۇيتتى. پالتابەگ قولىدىكى سېرىق سۆگەتنىك كۆك كەسمىسى بىلەن ئېشەكنىك بوينىغا كېلىشتۇرۇپ تازا ئۇردى. كۆك كەسمە ھەر قېتىم يۆگۈشۈپ تەگكەندە بۇز ئېشەك خارتىلداپ سوكۇلداشقا باشلايتتى. ئېشەكنىك تۇكلۇك كالتا پاچىقى قۇمساڭغۇ قۇرۇق توپىغا پېتىپ كۆتۈرۈلگەندە توپا ئۇچۇپ ئاسمانغا توزان ئۆرلەيتتى. پالتابەگ ئانىسىنىك تاپشۇرۇقلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ ئارقىسىغا قاراپ سورىدى:
- ئانام نېمىدەپ تاپىلىدى؟
- كاۋاپ بىلەن پولۇنىك يېغىدا يۈزۈڭلەرنى ياغلاڭلار دېدى شۇ، - دېدى توختى قاري.
- ئاتا، ئانامغىمۇ ئانىنىك ئارىسىغا ئېلىپ سىڭا تاۋاق پولۇ بىلەن بەش زىق كاۋاپ ئالغاچ بارايلى، مۇزلاپ قالسىمۇ ئېغىز تەگسۇن، - دېدى پالتابەگ.
- شۇنىمۇ دېيىش كېتەمدۇ، ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمىز، - دېدى توختى قاري.
پالتابەگ ئانىسىنى تولىراق ئويلاپ قالدى. «ھارۋىنى سىلكىشتۇرمەي سىلىق ھەيدەيلى قەندەك ئانا، ناۋات ئانا. بازارغا بار، ئۆيدە يېتىۋەرسەڭمۇ بىر كېسەل ئىككى بولۇپ تېخىمۇ توڭشىپ كېتىسەن» دېدى پالتابەگ. ئانا بىردەم شۇكلەپ كېتىپ جاۋاب بەردى: «بولسىغۇ بارسام بولاتتى، بالام. بولدى، سىلەر بېرىپ كۆرۈپ، تويۇپ كەلسەڭلەر مەن كۆرگەنگە، مەن تويغانغا ئوخشاش. كۆڭلۈڭلەر مانا تىگىل بولدى».
ئانىنىك سۆزلىرىنى قايتا يادىغا ئالغان پالتابەگنىك قاپقارا كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلدى.
ئۇلار ئېشەكنى قارا تەرگە چۆمدۈرۈپ بولۇشىغا ھەيدەپ نامازدىگەر مەھەلدە ئازنا بازارغا ئاران ئولگۈرۈپ باردى. پاختا زاۋۇتىنىك ھالى ئوستۇن، مۇز قاپاق پىريومچىلىرىنىك دۆشكەللەشلىرىگە چىداپ، پاختىنىك دەرىجىسىنى تۆۋەنلەتسىمۇ ماقۇل دەپ ئاران ئۆتكۈزدى.
پاختىنىك پولىنى ئالىدىغان تۆشۈككە يېقىنلاشقانسېرى سايىت پوقاقنىكى يۈرىكى سېلىپ، پۇت - قوللىرى دىرىلداپ تىترىگىلى تۇردى. ئۇنىنىك پوتون ۋۇجۇدىنى ئەنسىزلىك چىرمىۋالغانىدى. كەچ كىرىپ قالغاچقا، پاختا ساتىدىغانلارنىك ئايىغى بېسىقىپ، پۇل ئېلىش تۆشۈكىدە ئادەم قالمىغانىدى. سايىت پوقاق تۆشۈككە قاراپلا چۆچۈپ كەتتى. دوقاباش ھېسابچى شىرەگە بېشىنى قويۇپ خورۇلداپ ئۇخلىماقتىدى. جاسارجا شەپكىسى چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ، بېشى ئاپتاپ چېقىپ كەتكەن كۆكچىقوغۇندەك ئاق ھەم تاقىر ئىدى. سايىت پوقاق بىر قانچە قېتىم يۆتەلدى. دوقاباش ھېسابچى ئويغانمىدى. توۋلاپ ئويغىتىشقا پېتىنالماي ئەستاغپۇرۇللا، دەپ توختىماي ئېڭىكىنى سىلىغىلى تۇردى. بوز ئېشەك ئەنسىز ھاڭرىدى. دوقاباش ھېسابچى ئەندىكىپ ئويغىنىپ كەتتى. پالتابەگ ئېشەكنىك بۇرنىغا پاختا كەپلەپ ھاڭرىتقانىدى.
- ئېشىكىڭنى نېرى ئاپىرىشە ھاي، ئەجەب سەت ھاڭرىدىيا بۇ قوتۇر ئېشەك... كەچ... بولغاندا پاختا ساتقىلى كەلگەن قانداق لاممۇ نېمىلەر بۇ، - دېدى ھېسابچى سايىت پوقاقنىكى قولىدىن پاختىنىك تالۇنىنى ئېلىپ.
- بۇ... بۇگۈن كەچ قالدۇق، تۇزىتىۋالمىز، تۇزىتەيلى ئەمدى، - دېدى سايىت پوقاق خۇشامەت بىلەن ھېجىيىپ تۇرۇپ.
ھېسابچى قىزىل تاشلىق قېلىن دەپتەرنى ئېلىپ ئالدىرىماي ۋاراقلىدى. كېيىن شىرتىلدىتىپ بىر نېمىلەرنى يازدى، ئاندىن تالۇنغا ۋاققىدە تامغا بېسىپ سايىت پوقاقنىكى ئالدىغا تاشلىدى. سايىت پوقاقنىك يۈرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ قالدى.
- پۇ... پۇل... پۇل بەرمەملا؟
- ۋەزىپەڭ توشمىسا، قەرزىڭ ئۈزۈلمەي تۇرسا، پۇل دەيسەنغۇ، ئاكا. پاختىنى جىقراق ئۆتكۈزسەڭ ئاندىن كېيىن بەرمەمدىم ئۇ پۇلنى.
- ۋاي، خېلى جىق ئۆتكۈزدۇم، تۇگىمىدىما ئۇ قەرز؟
- تۇگىگەندە مەن ساڭا مانا پۇل دەيمەن.
- ئوبدان ئۇكام...
تۆشۈكىنىڭ ئېشىكى جالاق قىلىپ يېپىلدى. سايىت پوقاقنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، بېشى مەيدىسىگە سانگىلاپ كەتتى. ئۇ، بالىلىرىغا يەر تېگىدىن گۇناھكارەك قارىدى. بالىلار ئاتىسىغا غەزەپ، ئىچ ئاغرىتىش، نەپرەت ئارىلاشقان نەزەر بىلەن جىممىدە قاراپ تۇرۇشماقتىدى.
- ئاتا، ئەينا ئۇ ئوغرى، بېرىپ دەپباقە يەنە، - دېدى تۇرالا.
سايىت پوقاق بۇرۇلۇپ قارىدى. دوقاباش ھېسابچى ئۆزىدەكتەك ئېغاڭلاپ مېڭىپ

دوقمۇشتىكى ئاشخانا تەرەپكە كېتىۋاتاتتى.
- قانچىلىك ئۆتكۈزدۇڭ، قەرزىڭ قانچىلىك قالدى، ھېرىپ ھېسابلاشمامسەن؟ سېنىمۇ ئاتا دېگىلى بولامدۇ. قەرزىڭ بار دەپ بولغۇچە قورقۇپ تىترەپ كېتىدىكەنسەن. تاك تۇرۇپ گەپ قىلساڭ، ھاپ گېتىپ يەپ كېتەمدۇ ئۇ سېنى؟ - دېدى توختى قاريې.
سايىت پوقاق يۈگۈرگىنىچە ھېسابچىغا يېتىشۋالدى:
- ئوبدان... ئوبدان ئۇكام، مەن... مەن سىزدىن بىر خۇش بولاي. ئۇ... ئۇ دۆرەملىك پاختا پۇلىنى بېرىۋەتسىڭىز، بالىلىرىم بۈگۈن كەچكىچە تاماق يېمىدى.. ئۇنىڭ تاشايىندا قىشلىق ئۆتۈكى يوقتى. مەن بالىلارغا سۆز بېرىپ كەلگەن. بۈگۈن ئۇلارنىڭ غەلۋىسىدىن قۇتۇلاي. ئەتىدىن باشلاپ ساقىنىمنى قەرزگە ھېساب قىلساق.
- ئوھۇش... ئاكاۋاي، تولا كاپىلداپ بېشىمنى ئاغرىتمىغىنا... ماڭا ھېساب ئۆگىتىمەن دېمە. مەن ئۇنداق نەق - نېسى مەكتەپتە ئوقۇمىغان.
- قانداق تۇگىمەيدىغان قەرزكەن ئۇ. ھېسابنى بىزگە ئوچۇق دەپ بېرىڭ، - دېدى ئاتىسىغا ئەگىشىپ كەلگەن تۇرالا.
ئاتىسى دەرھال ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر شاپىلاق سالدى.
- كەچ بولغاندا نەدىن كەلدى بۇ كۆك پىتلار، ئادەمگە چاپلىشىۋېلىپ!
- بىز كۆك پىت ئەمەس، ئاغزىڭىزغا بېقىپ سۆزلەڭ، - دېدى توختى قاريې.
- زۇۋانىڭنى ئۆچۈرۈش دەيمەن! خاپا بولمىسلا، خاپا بولمىسلا، مەن ناماقۇل. بۇ نېمىلەرنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىسلا. ھېچ بولمىسا بىر قۇرساق باققۇدەك تاماق پۇلى بەرسىلە، - دېدى سايىت پوقاق يالۋۇرۇپ.
- مەن ساڭا ئۇرغۇيچە گەپ قىلىۋاتىمەن، ئاكا. ساڭا بېرىدىغان پۇل يوق. قەرزىڭ پۈتكەنده پۇل ئالىسەن. بولمىسا بېشىڭنى تامغا ئۇرساڭمۇ پۇل بەرمەيمەن.
دوقاباش ھېسابچى شۇنداق دەپلا ياغلىشىپ كەتكەن مىلەڭزىنى زەردە بىلەن قايرىپ ئاشخانا ئىچىگە كىرىپ كەتتى.
- ئاتا، نېمانداق تىلەمچىدەك يالۋۇرۇۋېرىسەن؟ بىز ئۇنىڭدىن تىلەۋاتمايمىز، ئۆزىمىزنىڭ پاختا ساتقان پۇلىنى بەر دەۋاتىمىز. مۇشۇنداق يالۋۇرمايدىغان ئىشقىمۇ يالۋۇرۇپ مۇشۇ ھالغا قاپتىكەنسەن، - دېدى تۇرالا.
- ئوبدان بالام، جېنىم بالام، مەن قانداق قىلسام قىلىپ ئۇنىڭدىن ئازراق بولسىمۇ پۇل ئېلىشنىڭ كويىدا بولاي. سىلەر تالادا تۇرۇپ تۇرۇڭلار، چوڭ ئادەمنىڭ ئىشىغا ئارىلاشماڭلار، مەن خوش بوپكېتەي.
سايىت پوقاق ئاشخانا بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، ھېسابچى ئولتۇرغان شىرە ئالدىغا كەلدى.
- ئوبدان ئۇكام، ئۇششاق سېرىق توكلەرنىڭ توك گېپىنى كۆڭۈللىرىگە ئالمىسلا. سىلىدىن ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا خۇش بولاي، ئازراق بولسىمۇ پۇل بەرسىلە. بالىلىرىم بۈگۈن كەچكىچە تاماق يېمىدى. بىزگە بىر ۋاقلىق تاماق پۇلى بەرسىلە.
- قانداق گەپ ئۇقمايدىغان نېمىسەن، ساڭا پۇل بېرەلمەيمەن دېگەندىكىن گەپ تۇگىدى. تاماق يەمسەن - يېمەمسەن، مېنىڭ نېمە كارىم. ياكى پاختىنى ماڭا ساتتىڭمۇ. ساتساڭ ھۆكۈمەتكە ساتتىڭ. مېنى تاماق يېگىلى قويامسەن - قويمامسەن؟! قورسىقىم ئېچىپ ئاران قالدىم.
ئاشپەز ھېسابچىنىڭ ئالدىغا بىر تەخسە ئاشمانتا كەلتۈردى.
- بىر ھارغانغا، بىر ئاچقانغا گەپ قىلما، دەپتىكەن. گەپ بولسا كېيىن دېمەمسەن، ئاكا،
- دېدى خامسىمىز ئاشپەز سالاچىلىق قىلىپ.
- ھەي ئوغرى، بىزنىڭمۇ قورسىقىمىز ئاچ. ئەتىگەندىن بېرى قارنىڭنى ئىككى مەرتىم توقلىغانسەن. بىز تۇنۇگۈن قورساق توقلىغانچە... بىز يىل بويى كېۋەز تېرىپ پاختا ساتىمىز، قەرزىمىز تۇگىمەيدۇ. سەن يىل بويى كېۋەزلىككە دەسسەپ باقمايسەن، ھېسابخانىدا ئولتۇرۇپ گۆش، پولۇ يەيسەن، قەرزىڭ يوق، پۇلۇڭ تۇگىمەيدۇ. بىزنىڭ رىسقىمىزنى سەن ئوغرىلاپ يېمىگەن بولساڭ، كېۋەز تېرىماي تۇرۇپ قانداق باي بولدۇڭ؟!
ھېسابچى ئورنىدىن سەكرەپ قوپۇپ ھور چىقىپ تۇرغان ئاشمانتا تەخسىنى پالتا بىلەن قارىتىپ ئاتتى. تەخسە تامغا تېگىپ پارە - پارە بولۇپ يەرگە چۈشتى. پولۇ، مانتا يەرگە چېچىلدى:
- ھەي ئىتنىڭ بۇرنىدىن چۈشكەن يېتىم ئوغلاق! زۇۋانىڭنى دارغا تارتىمەن باكا...
ھېسابچى ئېيىقتەك پالتابەگكە ئېتىلدى.
- ھاي... ھاي... - سايىت پوقاق ھېسابچىنى توسۇالدى.
ھېسابچى بىر مۇشت ئۇرۇپ سايىت پوقاقنى ئوڭدىسىغا چۈشۈرۈۋەتكەندىن كېيىن پالتا بىلەن ساپاقتەك بوينىدىن تۇتۇپ بىر ئېتىۋېدى، پالتابەگ كونا چاپاندەك ئۇچۇپ بېرىپ گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتقان مەشكە ئۇرۇلدى. مەش ئۇستىدىكى كاستېرىلكىدا قايناۋاتقان قايناقسۇ ئۆرۈلۈپ پالتابەگنىڭ ئۇستىگە تۆكۈلدى. پالتابەگ چىرقىراپ كەتتى. سايىت پوقاقنىڭ قولىدىكى گۆش چانايدىغان يوغان قىڭغاق ھېسابچىنىڭ سېمىز بوينىغا چېپىلدى. ھېسابچى كەينىگە ئۆرۈلۈشىگە قىڭغاق ئۇنىڭ گۆشلۈك يۈزىگە چېپىلدى. ھېسابچى ھۆركىرىگەنچە گۈپ قىلىپ يېقىلدى. بۇ ئىش كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە يۈز بەردى. ئاشپەزلەر، خېرىدارلار ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى. سايىت پوقاق قىڭغاقنى تاشلىۋېتىپ چىرقىراپ يىغلاپ يۈگىلاۋاتقان پالتابەگنى قۇچىقىغا ئالدى. پالتابەگنىڭ بېشىدىكى ھور چىقىپ تۇرغان بۆكنى ئېلىۋېدى، باشىنىڭ تېرىسى بۆك بىلەن بىرگە سويۇلۇپ چىقىپ، بالىنىڭ بېشى قىزىل بولۇپ قالدى - دە، بىرلا چىرقىراپ جىم بولدى...

1997 - يىل 7 - يانۋار، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ «تەڭرىتاغ» كىنو ستودىيىسىنىڭ سىناريىستى (M1)

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى
www.uyghurkitap.com

ئاچچىق چۇچۇك پاراڭلار

قىرتاق جاكارلار

(ئەدەبىي پارچىلار)

تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم

ئۆزگىرىش

ئۆزگىرىش ئىككى خىل بولىدۇ، بىرى، ۋەددى قۇياش غەربتىن چىققاندەك تۇيۇقسىز ئۆزگىرىش، مۇنداق ئۆزگىرىش تۇيۇقسىز ۋەلغاننىڭ ئۇستىگە تولىمۇ تېز بولىدىغان بولغاچقا، كىشىلەرنى بىر مەھەل ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدۇ. بىراق، خۇددى قاراڭغۇ دۇنيادىن يورۇق ئالەمگە كۆز ئاچقان بوۋاقمۇ تۇغۇلغىنىدا ھەر قانچە يىغلىغان بىلەن، كېيىن بارا - بارا كۆنۈپ قالغاندەك، كىشىلەرمۇ ئۇنىڭغا ئاستا - ئاستا كۆنۈپ قالىدۇ.

ئىككىنچىسى، سۇكۇت ئىچىدىكى جىمجىت ئۆزگىرىش. مۇنداق ئۆزگىرىش خۇددى ھەر كۈنى قۇياش شەرقتىن چىقىپ غەربكە ئولتۇرغانغا ئوخشاش، ئاستا ۋە جىمجىت يۈز بېرىدۇ. بۇ داغدۇغىسىز جىمجىت ئۆزگىرىش گەرچە كىشىلەرنى قىلچە ھاڭ - تاڭ قالدۇرالمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ سان ۋە سۈپىتى ھەرگىزمۇ ئالدىنقىسىدىن كەم ئەمەس، بەلكى ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۆزگىرىش مانا شۇنداق جىمجىت يۈز بېرىپ كەلمەكتە. ۋەھالەنكى، ئەمەلىيەتتە ئەڭ ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدىغىنى ئەرزىيدىغىنى - دەل مۇشۇنداق جىمجىت ئۆزگىرىش. بۇنىڭغا گۇماندا بولسىڭىز، تۆۋەندىكى ئەمەلىي ئىسپاتنى كۆرۈپ بېقىڭ:

يەكشەنبە. مۇئەللىپ ئەمدىلا ئۇلاغ بازىرىغا كىرىشىگە بىر ئادەم قوينىنى كۆرسىتىپ ماختاپلا كەتتى:

- كەلسىلە، مانا بۇ قوينى ئېلىپ بېقىپ قويسىلا، شۇنداق يۇۋاش، شۇنداق ئىشتەيلىك قويكى، ھەتتا چۆچۈرە بەرسىلىمۇ يەۋېرىدۇ...

قوينىڭ چۆچۈرە يەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقمىغان مۇئەللىپ گۇمانىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن قوينى ئالدى. دېگەندەك، ئەتىسى كەچتە ئۇ قوي ئاشقان يېرىم قاچا چۆچۈرىنى يەۋەتتى.

چۆچۈرىنى قوي گۆشىدە ئېتىدىغانلىقى ھېچكىمگە سىر ئەمەس. ئەمدىلىكتە قوينىڭ گۆشىنى ئادەم ۋە ئىت - مۇشۇكلەرنىڭ يەۋاتقانلىقىنى ئاز دەپ، يۇۋاشلىقتا پىر سانىلىدىغان قويمۇ ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېيىشنى ئۆگىنىپتۇ. مانا بۇ ھەقىقەتەن ئادەمنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرغۇدەك ئېچىنىشلىق ئۆزگىرىش ئەمەسمۇ!؟

سەدىقە

يۇرتىمىزدا دۇئانە شۇ قەدەر كۆپىيىپ كەتتىكى، ھەر كوچىدا قەدەمدە بىردىن ئۇچراپ ئادەمنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرۇۋالغىنىنى ئاز دەپ، مانا ئەمدى ھەر ئەتتىگىنى ئىشىك قېقىپ، بىرنى يولغا سالسا بىرى كېلىپ، ئادەمنى تولىمۇ قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىدىغان بولۇۋالدى.

مانا بۇگۈنمۇ ئورنۇمدىن تۇرۇپ بولغىچە ئىشىك قېقىلىپ: «غېرىبنىڭ قەدىمى يەتتى، بالانىڭ يەتمىسۇن!» دېگەن سوزۇق ئاۋاز ئاڭلاندى. ئالدىراپ داستىخانىنى ئاقتۇرۇۋېدىم، بالىلار چالا يەپ تاشلاپ قويغان بىر - ئىككى توغرام نان‌دىن باشقا، پۈتۈن بىر نانمۇ چىقمىدى. يانچۇقلىرىمنى ئاقتۇرۇپ باقتىم، ئەمما «ناھىيىنىڭ مالىيىسىدە قىزىل رەقەم كۆرۈلدى» دەپ ماڭاشنى بەرمەيۋاتقىنىغا ئىككى ئاي بولغان تۇرسا، ماڭاشتىن باشقا تاپاۋىتى بولمىغان مەندەك بىر ئاددىي خىزمەتچىنىڭ يانچۇقىدا پۇل نېمە ئىش قىلسۇن؟ بېشىم تازا قاتقان بولسىمۇ، ئويلاشقا ۋاقىت يوق ئىدى، چۈنكى سەل كېچىكسەم قالسام، بارغانسېرى ھالى ئۇستۈن بولۇپ كېلىۋاتقان دۇئانىلار رەنجىپ كېتىپ قالاتتى - دە، ئالمادىس «غېرىبنىڭ قەدىمى» ئورنىغا ئۇ ئېيتقان باشقىچە

بىرەر «قەدەم» يېتىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇنى ئەمدى كۆتۈرگۈچىلىكىم قالمىغانىدى. شۇڭا ئامالسىز ئۇچامدىكى ئالغىنىمغا تېخى ئىككى ئايمۇ بولمىغان كۆڭلەكنى سالدىم - دە، مايكىچان ئىشەك تۇزنگە باردىم. گەرچە ئۇستىبېشىغا قاسماقلىشىپ كەتكەن كونا كىيىملەرنى كىيىۋېلىپ، ساقلىنى بولۇشىغا قويۇۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن پارقىراپ تۇرغان قىپقىزىل مايلىشاڭغۇ يۈزىدىن تېخى 40 ياشتىن ئاشمىغانلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرغان بىر تەندۇرۇس ئادەم قولۇمدىكى كۆڭلەكنى كۆرۈپ، ئۇشنىسىدىكى كۆتۈرەلمەي قالغان يوغان خالتىنى كۆپپىدە يەرگە قويدى - دە، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىشقا باشلىدى.

بىراق ئۇنىڭ ئەتىسى يەنە كېلىشىنى ئەدىن بىلەي؟ تاڭ سەھەردىلا ھېلىقى تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ بېشىمغا كۈن چۈشتى. يەنە بىرەر قۇر كىيىم ئەپچىقىپ بېرەي دېسەم، سەدىقە قىلدۇرغۇدەك كىيىمنىڭ تايىنى قالمىغانىدى. بەرمەي دېسەم، ناۋادا ئۇ تاڭ سەھەردىلا قارغىۋەتسە...

شۇ ئەسنادا، ئاخشام ئوقۇپ بولالماي ياستۇق يېنىغا قويۇپ قويغان ژۇرنال كۆزۈمگە چېلىقتى - دە، كۆڭلۈمگە بىر پىكىر كەلدى. «توختا، - دەپ ئويلۇدۇم ئىچىمدە، - ئەقەللىي ساۋات بويىچە ئېيتقاندىمۇ ئىنسان ھەم ماددىي، ھەم مەنىۋى ئوزۇقلۇققا موھتاج. ئۇ گەرچە بىر دىۋانە بولسىمۇ، لېكىن ئۆمۈر بويى ماددىي ئوزۇق يېغىپلا ئۆتكەچكە، بۇ جەھەتتە مەندىن بايلىقى ئېنىق؛ يەنە كېلىپ مەنمۇ ئۇنىڭغا ماددىي ئوزۇقلا بەردىم. قېنى بۇگۈن بىر مەنىۋى ئوزۇق بېرىپ باقمايمۇ؟...»

شۇنداق قىلىپ، مەن تېخى تولۇق ئوقۇپ بولالمىغان، قانمىغان ژۇرنالنى كۆزۈم قىيمىغان ھالدا ئېلىپ چىقىپ ئۇنىڭغا تەڭلىدىم. ئۇ، گويا بۇ دۇنيادا كۆرۈپ باقمىغان غەلىتە بىر نەرسىنى ئوچرىتاندەك، بىر قولۇمدىكى ژۇرنالغا، بىر ماڭا قاراپ تۇرۇپلا قالدى.

- ئۆيىمىزدە بۇنىڭدىن قىممەتلىك بىرەر نەرسە يوقكەن، قېنى، ئاز بولسىمۇ ئالسىلا، - دېدىم ئۇنىڭغا.

- ئادەمنى زاڭلىق قىلىپ... قانداق گەپ بۇ، - دېدى ئۇ خالتىسىنى مۇرىسىگە سېلىۋېتىپ.

ئەمدى ئۇنىڭدىكى ھەيرانلىق ماڭا ئۆتكەنىدى. ھەر قانچە ئويلاپمۇ، مەنىۋى ئوزۇققا ئەڭ موھتاج بىر كىشىنىڭ ئۆزىدە زادىلا بولۇپ باقمىغان بىر قىممەتلىك «سەدىقە» نى ئالماي كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىدىم. بىراق، كېيىن شۇنى بىلدىمكى، شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇ ئىككىنچى مەھەللىمىزگە كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ناگاھان - ناگاھاندا ئېزىپ بىر كېلىپ قالسىمۇ، مېنى كۆرسىلا خالتىسىنى يۇدۇپ، قولۇمدىكى سەدىقىگە قاراپمۇ قويماستىن كېتىپ قالىدىغان بولدى.

زىننەت دەرىخى

قۇياش نۇرى كۆچىدىن كېتىدىغان قىش - زىمىستاندا بارلىق گۈل - گىياھ، دەل - دەرەخلەرنىڭ ئەركىن ئۆسۈشتىن توختىشى ئەلۋەتتە تەبىئىي ئەھۋال. ئەمما باھار كېلىپ يەر - جاھان ئىللىق قۇياش نۇرىغا چۆمۈلگەن چاغدىمۇ يەنىلا ئەركىن - ئازادە ئۆسۈشتىن مەھرۇم ھالدا ئالدىنقى يىلدىن قىلچە پەرقسىز ياشايدىغان بىر بىچارە دەرەخ بار. گەرچە، ھەتتا ئۇنىڭ ئىسمىنىمۇ تارتىۋېلىپ، كىشىلەر ئۇزلىرىچە: «زىننەت دەرىخى» دەپ ئاتىۋالغان بۇ دەرەخ ئۇزۇندىن بۇيان باغچا، كوچىلارغا مىسلىسىز گۈزەللىك بېغىشلاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ھەر يىلى ۋاقتى - قەرەلىدە رەھىمسىزلارچە قايچىلىنىپ كېلىنمەكتە.

ئاشۇلارنى ئويلاپ يېتىپ بىر چۈش كۆرۈپتىمەن. چۈشۈمدە قايچىدىن سورايمىشمەن:

- ھەي رەھىمسىز قايچا، ئۇزۇنئىنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىڭنى بىلەمسەن؟ خۇدا ھەممە گۈل - گىياھ، دەل - دەرەخلەرگە ئوخشاش «زىننەت دەرىخى» گىمۇ ئەركىن ئۆسۈش، چوڭىيىش ھوقۇقىنى بەرگەن تۇرسا، سەن ئۇنى بىر غېرىچ ئۆسۈپ بولغۇچە ئىككى - ئۈچ قېتىم قايچىلاپ تۇرساڭ، بۇ ئادىللىق بولامدۇ؟

قايچا ئاغزىنى ئېچىپ خۇددى ئادەمدەك گەپ قىلارمىش:

- قارىغاندا، مېنى ئازراقمۇ چۈشەنمەپسەن. قېنى سەندىن بىر سوراپ باقاي: مەن ئۆزۈمدىن يۇمشاقلارنى قايچىلاپ تۇرمىسام نېمە ئىش قىلىمەن؟ مەن نېمىشقا يۇلغۇن، سۇۋادان، قارىغايلارنى قايچىلىمايمەن؟ كىم ئۇنى «زىننەت دەرىخى» بول دەپتۇ...

مەن ئويغىنىپ قايچىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاز قەغەزگە چىرايلىق يېزىپ چىقتىم ھەمدە ئۇنى زىننەت دەرىخىنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويدۇم.

بىراق ئۇ...

مودا

مەشھۇر كىنو پېشۋاسى چارلىز چاپلىننىڭ سىمۋوللۇق خاراكتېرىگە ئىگە ئەسىرى «مودا دەۋرى» دىن ھېسابلىغاندا، غەرب دۇنياسىدا مودا دەۋرىنىڭ ئەۋجىگە چىقىپ پەسەيگىنىگە گەرچە بىر ئەسىردىن ئاشقان بولسىمۇ، لېكىن بىزدە تېخى ئەمدىلەتىن باشلاندى.

بىزنىڭ بۇ يەردە مەنسەپ بىر مودا. ئەدناسى ئۈچ ئادەمگە باشلىق بولغان گۇرۇپپا باشلىقى چاغلىق مەنسەپكە ئېرىشكەن ئادەم مەنسىپىدىن شۇنچە پەخىرلىنىدۇكى، ناۋادا بىرەرسى ئاشۇ مەنسەپ نامىنى قاتماي، ئاتا - ئانىسى قۇلىقىغا ئەزان قىچقارتىپ قويغان مۇبارەك ئىسمىنى ئاتاپ سالىدىغان بولسا، شۇ ھامان دەككىسىنى يېمەي قالمايدۇ. دەل ئاشۇنداق ئورۇنسىز، مۇتتەھەم دەككىلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن، تىلىمىزدىكى «ھاكىم»، «مۇدىر»، «ئىدارە باشلىقى» دېگەنگە ئوخشاش مەنسەپ نامىلىرى ئىسمىغا قوشۇپ ئاتاشقا ئەپلىككەن دەپ «شىيەنجاڭ»، «جۇرىن»، «جۇجاڭ» لارغا ئالماشتى. ئادەمنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى، ئاشۇ «جاڭ» لىق مەنسىپىگە ئېرىشكەنلەرنىڭ خېلى بىر قىسمى گەرچە ئۆزىنىڭ ھېچقانداق بىر ئەمەلىي مەسئۇلىيىتى ھەل قىلالمايدىغان قارانچۇق ئىكەنلىكىنى كۆڭلىدە

ياخشى بىلسىمۇ، لېكىن ئاشۇ قارانچۇق مەنسەپ ئۈچۈن ئادەمىلىكتىن ۋاز كەچتى...

بىزنىڭ بۇ يەردە ئەرلەر ئۈچۈن كۈسىلىق (ساقال - بۇرۇتسىزلىق) بىر مودا. دېھقانلار بىلەن دىنىي زاتلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كادىرلىرىمىز، زىيالىيلىرىمىز ئاللا تائالا ئادەم ئاتىدىن باشلاپ ئەرلەرگە تەبىئىي زىننەت قىلىپ بەرگەن بىچارە ساقال - بۇرۇتىنى كۈنىگە نەچچە ۋاق قىرىپ، مومىسىغا ئوخشىيالماي ئاۋارە. بۈگۈنىنى تارتقان ئايرىم ساندىكى يېگىتلىرىمىزنىڭ بۇرۇتى بارۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ 50 - 60 ياشلارغا كىرىپ قالغان دادىسى تېخىچە ئاق تۈمشۇق. ئەجىبا ئۇلار: «ساقال - بۇرۇتۇم بولمىسا، ئەزرائىل تېخى ياشكەن، دەپ قىلىپ ئالدىراپ جېنىمنى ئالمايدۇ...» دەپ ئويلامدىكىنە؟

بىزنىڭ بۇ يەردە توزنىڭ توخۇنى دورىشىمۇ بىر مودا. تەبىئىيكى، بىزنىڭ ھالال تۈپرىقىمىزنىڭ پاك نازۇ - نېمەتلىرى بىلەن ئۆزۈقلىنىپ چوڭ بولغان سۈيۈملۈك خوتۇن - قىزلىرىمىز بەئەينى گۈزەل توزغىلا ئوخشايتتى: ئۇلارنىڭ ھەر خىل دوپپا، ئۈكە - تاجلىرى گويا توزنىڭ تاجىسىغا ئوخشىسا، تال - تال ئۆرۈم چاچلىرى بىلەن يارىشىملىق شايى - ئەتلەس كۆڭلەكلىرى خۇددى كەلگە يېيىلغان توز قانىتى مىدى... بىراق مودا قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ ھەتكەن بىچارىلارغا قۇيرۇقى يوق سوكال مىكىيان ئۆزەل كۆرۈنۈپ كەتكەن چېغى، «تاج» ۋە «قانات» لىرىنى يۇلۇپ تاشلاپ، قۇيرۇقسىز سوكال مىكىيانەگ سوكۇلداپ يۈرۈۋالمىسا كۆڭلى تىنمايدۇ. تېخىمۇ يامىنى، ناۋادا بىرى ئاقكۆڭۈللۈك قىلىپ، ئۇلارغا: «ئەسلىدە سىلەر بىر گۈزەل توز تۈرۈپ، مىكىيانىنى دورىغىنىڭلار نېمىسى؟» دەپ سالمىدىغان بولسا، ئۇلار سوكال مىكىيانىنىمۇ ئاشۇرۇپ ۋاتاقلايدىغىنى ئېنىق.

مۇشۇلارنى يېزىۋاتقان قەلەم مودىنىڭ كارامەتلىرىدىن ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئەسلى ماھىيىتىنى سورىۋېدى، مودا شۇنداق جاۋاب بەردى:

- مەن ئاللا تەرىپىدىن بەندىلەرگە بۈيرۇلغان ئەمەس؛ ھېچقانداق قانۇن، ھېچقانداق پروگراممىدا بەلگىلەنگەنمۇ ئەمەس؛ ھېچقانداق ھۆكۈمەت، ھېچقانداق ئالىم مېنى كىشىلەرگە تەشەببۇس قىلغانمۇ ئەمەس؛ مەن پەقەت مەنمەنلىكتە ئۆچىغا چىققانلارنىڭ ئەخمەقلىقتە ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن بەسلىشىدىغان بىر خىل دوراش مۇسابىقىسىدىن ئىبارەتمەن، خالاس.

بىزنىڭ يول

يولمۇ دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇداتلارغا ئوخشاش يوقلۇقتىن بارلىققا كەلگەن؛ كىچىكلىكتىن زورايغان؛ ئاددىيلىقتىن ئالىيلاشقان.

دۇنيادا تۇنجى قېتىم ئاپىرىدە بولغان يول - ئېھتىمال چېغىر يول بولسا كېرەك. كېيىن ھارۋا - چاڭغىلارنىڭ كەشپ بولۇشىغا ئەگىشىپ ھارۋا يوللىرى، ماشىنا - پويىزلارنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن تاشيول - تۆمۈر يوللار، ئايروپىلان - پاراخوت دەۋرىدە بولسا، سۇ ۋە ھاۋا يوللىرى بارلىققا كەلگەن.

چېغىر يول - دۇنياغا تۇنجى قېتىم ئاپىرىدە بولغان ستېخىيىلىك يول بولۇش سۈپىتى بىلەن، پۈتكۈل پۈتلۈق جانلىقلارغا مەنسۇپ. چۈنكى پۈتى بارلىكى جانلىق ماڭىدۇ، مېڭىشلا بولىدىكەن تەبىئىي يوسۇندا يول ئېچىلىدۇ. بىراق ھارۋا يولى ھارۋا ئىجاد قىلغانلارغا مەنسۇپ. چۈنكى ھارۋا ئىجاد قىلىنمىغان بولسا، ھارۋا يولىمۇ بولمىغان بولار ئىدى. بۇ جەھەتتە بىز ئۆز ئىسمىنى تارىخقا «ئېگىز ھارۋىلىقلار، قانقىللار» دەپ يېزىپ قالدۇرغان ئەقىللىك ئەجدادلىرىمىزدىن پەخىرلىنىشكە ھەقلىق.

ئەمما باشقىلار بىزگە ماشىنا، پويىز، پاراخوت ۋە ئايروپىلانلارنى كەشپ قىلىپ بەردى. ئۇلار سۈدىلا ئەمەس، ھاۋادىمۇ ئەركىن قاتناۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزدىن پەخىرلىنىش بىلەن مەست بولۇپ، يەنىلا قەدىمىي ھارۋا يولىدىن چىقالماي، باشقىلارنىڭ كەينىدىن تەمتىرەپ يۈرۈشىمىز ئادەمنى قاتتىق ئېچىندۇرىدۇ. بۇ ئېچىنىشلىق ساۋاق شۇنداق بىر ھەقىقەتنى ئىسپاتلايدۇكى، يول - ئۆزىنى ئاچقان ۋە مېڭىۋاتقانلار بىلەن ئوك تاناسىپتا بولىدۇ. يەنى ئۇ ئاچقانسېرى - ماڭغانسېرى شۇنچە داغدامىلىشىدۇ؛ داغدامىلاشقانسېرى ئۇنىڭدا ماڭغۇچىلارمۇ شۇنچە روناق تېپىپ سۈرئىتى تېزلىشىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، يول تالاشقانسېرى ئۇنىڭدا ماڭغۇچىلارنىڭ قەدىمى ئاستىلاپ، بارغانسېرى ئارقىدا قالىدۇ.

يولنى ھەرگىزمۇ باشقىلار ئېچىپ بەرمەيدۇ، بەلكى ھەر كىم ئۆز يولىنى ئۆزى ئاچىدۇ، ئۆزى تاپىدۇ. شۇڭا، گەرچە شەكىل جەھەتتىن ئاز - پاز ئوخشاشتەك تۇيۇلسىمۇ لېكىن ماھىيەت جەھەتتىن ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. ھېچكىمنىڭ يولى ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. يولنىڭ بىر - بىرىگە ئوخشىماسلىقى، يولغا ئەمەس، بەلكى ئاشۇ يولنى ئاچقۇچىلارغا، ئاشۇ يولدا ماڭغۇچىلارغا باغلىق.

ئىنسانلارنىڭ نەزەر دائىرىسى، نىيەت - ئىقبالى، بىلىم قۇرۇلمىسى ۋە ئادەملىك ساپاسى ھەر خىل بولغاچقا، بۈگۈنكى دۇنيادىمۇ ھەر خىل يوللار مەۋجۇت. مەسىلەن، ئالايلۇق، ئالەم كېمىسىگە ئولتۇرۇپ ئوربىتانى بويلاپ «مېڭىپ» ئايغا يېتىپ بارغىلى بولىدىغان پارلاق يول؛ ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ مىڭ كىلومېتر مۇساپە بىر سائەتتە تاماملىنىدىغان ھاۋا يولى؛ پويىزغا ئولتۇرۇپ كېچە - كۈندۈز توسالغۇسىز ئىلگىرىلەيدىغان تۆمۈر يول؛ پىكاپ، ئاپتوبۇسلارغا ئولتۇرۇپ سائىتىگە 100 كىلومېتردىن ئارتۇق يول ماڭغىلى بولىدىغان يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيول... ئەمما بۇلارنىڭ قايسىسى بىزگە تەئەللۇق؟ قايسىسىنى بىز «بىزنىڭ يولىمىز» دېيەلەيمىز؟؟

ناۋادا سىزنىيو - يورك، لوندون، موسكۋا، توكيولاردىن يولغا چىقسىڭىز، ئەتىسىلا ئورۇمچىگە ھەتتا قەشقەر، خوتەنلەرگىمۇ يېتىپ كېلەلەيسىز. لېكىن ئۆيىڭىز جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ناھىيىلىرىدە بولۇپ قالسا، بوسۇغىڭىزغا قەدەم قويغىچە بەك تېز بولسا 4 - 5 كۈن، بولمىسا بىر - ئىككى ھەپتە كېتىدۇ. ئاشۇ بىر - ئىككى

ھەپتىلىك سەپەر جەريانىدا، قارشى تەرەپتىن بىرەر ماشىنا كېلىپ قالسا، يۈرەك جىغىلدايدىغان تار يوللاردىكى ساناقسىز توساق - تەكشۈرۈشلەر، خاتا مېڭىۋېلىپ دەخلى قىلىۋاتقان ھارۋا - ئۇلاغلار، ھېچكىمنىڭ كارى بولمايدىغان ئېقىن - كاتاڭلار، رېۋايەتلەردىكى كۈيقاپنى ئەسلىتىدىغان چالما - توزانلار جېنىڭىزنى جاق تويغۇزىدۇ.

مانا بۇ - بىزنىڭ يول.

ناۋادا سىز ناھىيىدىن يېزىلارغا، يېزىلاردىن كەنت - مەھەللىلەرگە بارماقچى بولسىڭىز، باھالاش ئېھتىياجى ئۈچۈن يوللارغا مەجبۇرىي دۆۋىلۇېتىلگەن قىغ - ئەخلەتلەر، توپا ئېلىش ئۈچۈن كولىنىپ تىندۇرۇلمىغان ئازگاللار، قالايمىقان بېسىپ قويۇلغان ياغاچ - تاشلار قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدۇ. شۇلارنىڭ كاساپىتىدىن بەزىدە تېخى ئۆتەلمەي ئارقىڭىزغا قايتىپمۇ كېتىسىز.

مانا بۇ - بىزنىڭ يول.

ناۋادا سىز كوچىلارغا چىقىپ بۇ باشتىن - ئۇ باشقا ئۆتمەكچى بولسىڭىز، «بۇ يولدا مەندىن باشقا ئادەممۇ ماڭار» دېگەننى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمايدىغان بىكار تەلەپلەرنىڭ يولنى توسۇپ ھاڭۇېقىپ تۇرۇپ كېتىشكەنلىرىنى، ۋېلىسىپىت، ھارۋا، غالتەك، يايمىچىلارنىڭ دەستىدىن پىيادىلەرنىڭمۇ تەستە ئۆتۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز قوشۇمىڭىزنى تۇرىسىز.

مانا بۇ - بىزنىڭ يول.

ناۋادا سىز بىرەر سودا ئۇچۇن رەستىگە كىرىپ قالسىڭىز، پۇل تېپىشتىن باشقا ھېچ نەرسىنى ئويلىمايدىغان ھۆپىگەرلەر سىم تارتىپ ئېسىۋەتكەن ئىشتان - پايپاقلار باش - كۆزىڭىزگە يۆگىشىپ ھېچ يەرنى كۆرەلمەيسىز. بىرەر ھۆپىگەرنىڭ ئالدىدا تۆت ئادەم مال كۆرۈۋاتقان بولسا، يولنىڭ تارلىقىدىن ئۇلارنى يانداپ ئۆتۈپ كېتەلمەيسىز.

مانا بۇ - بىزنىڭ يول.

يول ئۆزلۈكىدىن تارلىشىپ قالمايدۇ، بەلكى ئۇنى ئاشۇ يولدا ماڭغۇچى ئادەملەر بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ ئۆزلىرى تارلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

يول ئۆزلۈكىدىن راۋانلىشىپ قالمايدۇ. پەقەت ئۇنى ئاشۇ يولدا ماڭغۇچىلار ئۆزىنىلا ئويلاشتىن ۋاز كېچىپ، ئورتاق نىيەتكە كېلىپ ئۆزلىرى راۋانلاشتۇرمىغىچە، بىراۋلارنىڭ يولىنى يەنە باشقا بىراۋلار كېلىپ راۋانلاشتۇرۇپمۇ بەرمەيدۇ.

ئاپتور: مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خادىمى

ئىگىسىز مازار غوجام

(ئەبجەش خاتىرىلەر)

باتۇر روزى

قۇل ۋە پاھىشە

قەدىمكى گرېتسىيەدە بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىللار ئىلگىرىلا ئەدەبىيات - سەنئەت، مېدىتسىنا، فىزىئولوگىيە، پەلسەپە، ئاستىرونومىيە قاتارلىق ئاساسلىق پەنلەر بويىچە يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغان ئالىي دەرىجىلىك پاھىشەلەرنى تەربىيىلەيدىغان مەخسۇس ئىنىستىتۇتلار تەسىس قىلىنغان. بۇ ئىنىستىتۇتلاردا ھەتتا چوڭقۇر سىياسىي تەپەككۇرغا ئىگە پاھىشەلەرمۇ يېتىشىپ چىقىپ، پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ بۇيۇك گرېك ئىمپېرىيىسىدە دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەبكار بولۇپ قالغان. مۇشۇ خىلدىكى تارىخىي ۋەقەلەرگە بېغىشلانغان رومانلارنىڭ بىرىدە مۇنداق بىر تەپسىلاتنى ئۇچراتقىنىم ئېسىمدە: پاھىشەلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ دوختۇرخانىسىدا ئۆزىنىڭ روھىي كېسەلگە گىرىپتار بولغان قۇلىنى داۋالىتىۋاتقان بىر قۇلدار ئاسپاشا ئىسىملىك بىر ئوقۇغۇچىغا كۆيۈپ قالىدۇ. بۇنداق «پراكتىكا پۇرسىتى» نى غەنىيمەت بىلگەن ئاسپاشا قۇلداردىن ئۆزىنىڭ كۆڭۈل بېرىشىگە ئېرىشىش بەدىلىگە ھېلىقى قۇلغا ھۆرلۈك بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. قۇلدار دەرھاللا ھۆرلۈك بېرىدۇ. بىراق ھېلىقى قۇل ھۆرلۈكنى قەتئىي قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمايدۇ ۋە ئۇنىڭ كېسىلى تېخىمۇ ئېغىرلاپ كېتىدۇ. چۇنكى قۇللۇق ئۇنىڭ قان - قېنىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. پاھىشەلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ دوختۇرخانىسى روھىي كېسەللىكلەرنى داۋالاشتا ئەينى زامانداكى گرېتسىيەدىكى ئەڭ ئالدىنقى قاتاردىكى دوختۇرخانىلاردىن بولغىنىغا قارىماي، زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ ھېلىقى قۇلدىكى قۇللۇقتا ئادەتلىنىش پسىخىكىسىنى زادىلا داۋالىيالمايدۇ؛ ساھىبجامالىلارنىڭ سەنئەتتە ۋايىغا يېتىپ تۇيۇنغان ناز - كەرەشمىلىرىمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا سېھرىي كۈچىنى تامامەن يوقىتىپ قويىدۇ. چۇنكى قۇللۇقتا ئادەتلىنىپ قالغان ئادەمدىن سۆيۈشنى تەلەپ قىلىش خۇددى مۇردىدىن گەپ تاما قىلغان بىلەن باراۋەر - دە؟!

ئۆزىمىزگە ۋە ئەتراپىمىزدىكىلەرگە ئوبدانراق بىر قاراپ باقايلى. بىزدە قۇللۇقتا ئادەتلىنىپ قېلىش پسىخىكىسىغا گىرىپتار بولمىغانلاردىن زادى قانچىلىكى چىقار؟ ئات ئۈستىدىن باشسىز غۇلاپ چۈشكەن سانسىز تەنلەرنىڭ، قۇم بارخانلىرىنى گۈمبەزدەك قاتۇرۇپ قويغان بىھىساب قانلارنىڭ بەدىلىگە نەچچە ئون يىللار ئىلگىرى بىزگە ئىنئام قىلىنغان ھۆرلۈك بۇگۈنكى كۈندە يەنىلا قۇللۇقتا ئادەتلىنىپ قېلىش پسىخىكىسىزنىڭ بىھۇدە قۇربانىغا ئايلىنىپ قېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ. توغرىسى، ئىلگىرى قۇللۇقتا ئادەتلىنەلمەي ئىنقىلاب قىلغان بولساق، مانا ئەمدىلىكتە ئەكسىگە يېنىپ، بىزگە قوش قوللاپ بېرىلىۋاتقان ھۆرلۈككە ئادەتلىنەلمەيۋاتقاندەك قىلىمىز. جاھاندا قۇللۇقتا ئادەتلىنەلمىگەنلەر ھۆرلۈككە ئادەتلىنەلمەيدىغانلارنىڭ ھۆرلۈكى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشلەردە قۇربان بېرىدىغان بىمەنىلىكلەر نېمانچە كۆپ - ھە؟! رېۋايەت قىلىنىشچە، قەدىمكى زاماندا بىر قەۋم بىر

ناۋاينىڭ بالىسنى پادىشاھ قىلىپ سايلىسا، ئۇ، شاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇپمۇ ئوت پۈۋدەيدىغان يەلپۈگۈچنى قولىغا ئېلىۋېلىپ يەلپۈپ ئولتۇرغانىكەن. «خەلق» ساريىدىن ئەزىم دەريادەك ئېقىپ چىققان سىياسەتلەر نېمىشقىدۇ يېزا - قىشلاقلىرىمىزغا يېتىپ كەلگىچە ئېرىقتا، مەركەزدىن تەرەپ - تەرەپكە سوزۇلغان داغدام يوللار بىز سەپەرگە چىققاندا قارىسىاق چىغىر يوللارغا ئايلىنىپ قالىدۇ. مەركەز ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز رەھبەرلىرىنىڭ ئۇخلىسا چۈشىگە كىرمەيدىغان قالايمىقان ھەق ئېلىش، پۇل يىغىشلار، ئاجايىپ - غارايىپ جەرىمانىلەر، قانۇنسىز ھالدا ھەسسىلەپ كۆپەيتىپ ئېلىنىۋاتقان باج -سېلىقلار، «يەرلىك خاقان» لىرىمىز دېھقانلار ئۈچۈن كۆتىگە شاپالليالا ئويدۇرۇپ تاپقان بىھۇدە ھاشارلار، يول - يوللاردا شوپۇرلارنى قاقشىتىپ تۇرۇپ پۇل يىغىۋېلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان توساقلار ئاز كەلگەندەك، ئاي - ئايلاپ كېچىككەنىڭ ئۈستىگە قانداقتۇ يوقىلاڭ باھانە - سەۋەبلەر بىلەن يېرىمى دېگۈدەك تۇتۇپ قېلىنغان مائاشىنى ئۆيىدىكى بىر قازان چۆچۈرىدەك تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان بالىلىرىنىڭ غېمى بىلەن قوشۇپ ساناپ بېشىدىن تۇتۇن چىقىرىپ زوڭ ئولتۇرۇپ قالغان خىزمەتچىلەر، ئۆز ئارا سۆ تالىشىپ ئېچىق بېشىدا بىر - بىرىنى كەتمەن بىلەن چانىشىۋاتقانلار، داۋالانغىلى پۇلى يوق دوختۇرخانا ئىشكىدە جان ئۈزۈۋاتقانلار، يىل بويى ئېتىزدىن چىقماي تاڭدىن شامغىچە قۇلدەك ئىشلەپمۇ يىل ئاخىرىدا پاتىمىدا قەرز ئېشىپ قېلىۋاتقان دېھقانلارنىڭ ھالىغا نېمە دەيسىز؟ ئۆيىگە «قىزىل بولاق» ۋە ئالىي دەرىجىلىك ھاراق - تاماكىلارنى كۆتۈرۈپ ھەجىيىپ كىرگۈچىلەرنىڭ تويمىغۇر نەپسى ئۈچۈن پارتىيە ئىنتىزامى، دۆلەت قانۇنىنى قايرىپ قويۇپ خەلقنىڭ جانجان مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىۋېتىپمۇ قىلچە ۋىجدان ئازابى ھېس قىلماي، بەخىرامان خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقان بەزى يەرلىك قورقۇنچلۇق ئەمەلدارلارنىڭ ئۆيگە ئوغرى كەلسىمۇ، ئىگىسى ئويغىتىپ قويمىغۇچە قاۋىمايدىغان ھۇرۇن ئىتلاردىن نېمە پەرقى بار؟

تەبىئىيكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەدەنىيەت ئالمىشىشى ئۆكسۈپ قالغان ئۇزۇن يىللىق بېكىنمە ھالەتنىڭ ھامىلىسى بولغان نادانلىقتىن كېلىپ چىققان ئاقىۋەت. خەلقنىڭ سىياسىي ھوقۇقىغا ۋەكىللىك قىلغۇچى بەزى تاجدارلار ھەتتا ئىككى مىڭ يىل ئىلگىرىكى گرېتسىيەدە قۇللارغا ھۆرلۈك تەلەپ قىلغان ھېلىقى پاھىشچىلىك بولالمايۋاتسا، ئادەملىرىمىز نادانلىق تۈپەيلى قۇللۇققاخۇمار بولۇپ قالغۇچى ھېلىقى قۇلغا ئوخشاپ قېلىۋاتسا، خەلقنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرىدىغان مائارىپ قاتمۇ قات ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىۋاتسا، يەنە قانداق ئاقىۋەت يۈز بەرمەكچىدى؟ بىزدە ئائىلە تەربىيىسىدىن تارتىپ مەكتەپ تەربىيىسىگىچە، ھەتتا ئىجتىمائىي ئەخلاق ئۆلچەملىرىگىچە باشتىن - ئاخىر يۈۋاش بولۇش ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلگەن. ھەممىلا يەردە يۈۋاشلىق مودا. يۈۋاشلىق ھۈجەيرە - ھۈجەيرىمىزگە سىڭىپ كەتكەن. يۈۋاشلىق بىزدە ئەخلاقنىڭ ئەڭ ئالىي ئۆلچىمى. بىزدە يۈۋاشلىق جىنايىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان كۆڭۈلسىزلىك ئاقىۋىتىلەرمۇ تالايلاپ تېپىلىدۇ: پارىخورلار پارا بەرگۈچىلەرنىڭ، ھاكاۋۇر ئەمەلدارلار خۇشامەتچىلەرنىڭ كەشپىياتى!

ھېكايەت: ئاۋسترالىيەدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان بىر ئۇيغۇر قىزنىڭ بىر ئىنگلىز يىگىت كۆيۈپ قاپتۇ. ئۇ ئىككىسى رەسمىي توي قىلىشقا پۇتۇشكەندە يىگىتنىڭ ئاتىسى ئاڭلاپ: «تارىخىدا ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەشمىگەن بىر مىللەت بىلەن توي قىلىپ، جەمەتىمىزنىڭ قېنىنى ھۇلغاي دەمسەن؟» دەپ قەتئىي نارازىلىق بىلدۈرۈپتۇ. بوپتۇ، ھېلىقى ئىنگلىز يىگىتنىڭ دادىسىنىڭ ئەركىنلىك ئۈچۈن تىنماي كۈرەش قىلىپ ئۆتكەن شانلىق تارىخىمىزنى بىلمىگەنگىمۇ چىقىرىۋېتىلى. بىراق، ئەنە شۇ شانلىق تارىخقا ئىگە بولغان مىللەتنىڭ باتۇر ئوغلانلىرى قان كېچىپ تۇرۇپ ئېلىپ بەرگەن بۈگۈنكى ھۆرلۈككە كۆنەلمەي قۇللۇققا ئادەتلىنىپ قېلىۋاتقان ھازىرقى ئەۋلادلىرىنى نېمە دېگۈلۈك؟!

ساختىلىق مۇسابىقىسى

لەتىپە: ئامېرىكىدىكى تازا ئاۋات باغچىلارنىڭ بىرىدە، باغچىغا ئەك كۆپ خېرىدار جەلىپ قىلىدىغان بىرمايمۇن ئۆلۈپ قاپتۇ. مايمۇنىنىڭ ئۆلۈپ قالغانلىقىنى جاكارلىۋەتسە، باغچىنىڭ تاپاۋىتىدىن قۇرۇق قالىدىغانلىقىنى پەملىگەن باغچا خوجايىنى مايمۇن كۆندۈرگۈچىنى ئۆلگەن مايمۇنىنىڭ تېرىسى بىلەن نىقابلىنىپ، مايمۇنىنىڭ رولىنى ئېلىشقا بۇيرۇپتۇ. بىر كۈنى مايمۇن كۆندۈرگۈچى مايمۇننىڭ دوراپ ئىلەكۈچتە ئۇچۇۋاتقاندا تاماشىبىنلار گۈلدۈراس ئالقىش يانگىرىتىپتۇ. ئالقىشلارغا مەست بولۇپ ھاياجانلىنىپ كەتكەن مايمۇن كۆندۈرگۈچىنىڭ قولى تۇيۇقسىز ئارقاندىن ئاجراپ كېتىپتۇ - دە، كۆتۈلمىگەندە ئۇ ئاستىدىكى شىرنىڭ قەپىزىگە يېقىلىپ چۈشۈپتۇ. قورقۇنچتىن جان - پېنى چىقىپ كەتكەن مايمۇن كۆندۈرگۈچى قەپەزدىن قېچىپ چىقىپ كېتىشكە كۆزى يەتمەي، ئامالسىز ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرغاندا ھېلىقى شىر تۇيۇقسىز زۇۋانغا كېلىپ: «قورقما بۇرادەر، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش ئادەم» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئارىمىزدا بىزنى شىرنىڭ، مايمۇنىنىڭ رولىغا زورلىغۇچىلارمۇ يوق ئەمەس. ئەكسىچە شىرنىڭ، مايمۇنىنىڭ رولىنى تالاشقۇچىلار بولسا ساماندەك. بىراق بىزدە بۇ خىل رولنى ئالغۇچىلار كۆپ ھاللاردا ئۆزىنىڭ ئەسلىدە ئادەم ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، بىر - بىرىنى يەۋېتىشتىن يانمايدۇ. بەزى ئادەملىرىمىز دە ئۇستۇنلۇك تالىشىش ۋە ئەمەلپەرەسلىك خۇمارى ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرغۇدەك دەرىجىگە بېرىپ يەتتى. شۇ كۈنلەردە ھەممىزلا ئۆز تەبىئىتىمىزنى يوشۇرۇپ ياكى يوقىتىپ بىر خىل نىقاب ئىچىدە ياشاۋاتىمىز. جەمئىيىتىمىزدە ساختىلىق مودا، سۈنئىي مۇناسىۋەت ۋە يالغان گەپ خېرىدارلىق. راست سۆزلىگۈچىلەر، ئوچۇق - ئاشكارا ئىش قىلغۇچىلار ئەخمەق سانىلىدۇ. ئۆز ئارا بەسلەشسەكمۇ ياخشىلىق، سەمىمىيلىك، ئارتۇقچىلىقتا بەسلەشمەي، بىر - بىرىنى يەۋېتىشتىن يانمايدۇ. بەزى ئادەملىرىمىز دە ئۇستۇنلۇك تالىشىش ۋە ئەمەلپەرەسلىك خۇمارى ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرغۇدەك دەرىجىگە بېرىپ يەتتى. شۇ كۈنلەردە ھەممىزلا ئۆز تەبىئىتىمىزنى يوشۇرۇپ ياكى يوقىتىپ بىر خىل نىقاب ئىچىدە ياشاۋاتىمىز. جەمئىيىتىمىزدە ساختىلىق مودا، سۈنئىي مۇناسىۋەت ۋە يالغان گەپ خېرىدارلىق. راست سۆزلىگۈچىلەر، ئوچۇق - ئاشكارا ئىش قىلغۇچىلار ئەخمەق سانىلىدۇ. ئۆز ئارا بەسلەشسەكمۇ ياخشىلىق، سەمىمىيلىك،

كولاشتا، يالغانچىلىقتا، قالاقلىقتا بەسلىشىمىز. بازارلاردىن تارتىپ گىشخانىلارغىچە ھەممىلا يەرنى ساختا، ناتوغرا رىقابەت قاپلاپ كەتكەن. كۆپ ساندىكى سودىگەرلىرىمىزنىڭ بىرىنچى شوئارى قويمىچى بولۇش. ئۇلارغىمۇ قويمىچى بولماي ئامال يوق. چۈنكى ناتوغرا سودا رىقابىتىدە ئۇلارنى مۇقەررەر يوسۇندا يا قويۇش، يا قويۇلۇشتىن ئىبارەت ئىككىلا تەقدىر كۈتۈپ تۇرغان بولىدۇ. ئارىلىقتا ئۇچىنچى بىر خىل يول يوق دېيەرلىك؛ بار بولسىمۇ پەقەت قىسىلچاقتىنلا ئىبارەت. بازارلارنى ساختا تاۋارلار، ئىغىز لارنى يالغان گەپلەر قاپلاپ كەتكەن. قازاندا نېمە بولسا چۆمۈچكە شۇ چىقىدۇ - دە؟ ئادەملىرىمىز ساختا بولغاندىكىن، قالغىنى نېمە بولماقچىدى؟ ئەڭ ئېچىنىشلىقى شۇكى، بىز بۇ خىل ساختا رىقابەت مۇھىتىغا كۆنۈپ قېلىۋاتىمىز. «ئەلگە كىرسەڭ ئېلىكچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىكچە»، «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ» دېگەندەك قۇللۇق، غالچىلىققا كۆنۈكتۈرىدىغان قارغىشتەككۇر پەتۋالار بىزنىڭ ھەربىكەت ئۆلچىمىمىزگە، ياشاش مىزانىمىزغا ئايلىنىپ قالدى. رىۋايەتلەردە، ئىلاھىي بۆرە بىزنى ھالاكەت غارىدىن پايانسىز بوشلۇققا باشلاپ چىققانىدى. ئادەملىكتىن چەتنەپ، شاختىلىق مۇسابىقىسىغا چۈشكەن بۇگۈنكى ئەۋلادلار ھالاكەت غارىغا يېڭىباشتىن قايتىپ كېتىۋاتىمىز. توختا، كەينىگگە قارا، سەن يۈز ئۆرىگەن ئىلاھىي بۆرە بۇقۇلداپ يىغلىغان ھالدا سېنى ساقلاپ تۇرماقتا. يۈرىكىڭنى تىڭشا، ئۇ، ۋۇجۇدۇڭنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا تۇنجۇقۇپ ياتقان بىر خىل روھ. ئۇ، ساختا رىقابەت تورىنى بەربات قىلالايدىغان قۇدرەتكە ئىگە ئۈيغۇشۇش روھى، كۆپ قىرلىق رىقابەت ئېڭى، مىللىي گەۋدە ئېڭى!

ئىگىسىز مازارغوجام

بىر چاغلاردا «شائىر» دەپ ئاتىلىپ قالغان قوشاقچىلىرىمىزدىن بىرى ئۆز مىللىتىدىن يىرگىنىپ: «مەن مىللىتىمنى ئۆزگەرتىۋېتىمەن!» دەپ جار سېلىپ يۈرەتتى. «مىللەتنى ئومۇمىي گەۋدە سۈپىتىدە ئۆزگەرتىش ناپالىيوندەك تالانتلىق بولۇپ كەتسەڭمۇ، سېنىڭدەك بىرەر «شائىر» نەڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس. مىللىتىڭنى ئۆزگەرتىۋېتىمەن دېگۈچە، ئالدى بىلەن ئۆزۈڭنى بىر ئۆزگەرتىپ باقە!» دەپ رەددىيە بەرگىنىمىدە، ئۇ: «ھەي كالۋا، مەن ئارخىپتېكى «مىللىتى» دېگەن كاتەكچىگە تولدۇرىدىغان «ئۇيغۇر» دېگەن ئىسىمنى ئۆزگەرتىۋېتىمەن، دېدىم!» دەپ چالۋاقاپ كەتكەندى. كېيىن قارىسام، ئۇ يەنە ئۇيغۇر «شائىرى» بولۇۋەردى؛ قاملاشمىغان قوشاقلىرىنى داۋاملىق «ئۆتمەس ماتا، زورلاپ ساتا» دېگەندەك قىلىپ، بەزى ھاماقەت تەھرىرلىرىمىزنى كولدۇرلىتىپ يۈرۈپ، يەنىلا ئۆزى يىرگىنىپ كەتكەن ئۇيغۇرلارغا سېتىپ جان بېقىۋاتىدۇ. ئەگەر يىرگىنىشكە توغرا كەلسە، ئۇ ئالدى بىلەن ئۆزىدىن يىرگەنسە بولاتتى؛ لېكىن تېخىچە بۇ قوشاقچىمىزدىن ئۇنداق سادا چىقمىدى.

مىللىي خاراكتېرىمىزدىكى ماھىيەتلىك ئاجىزلىقلارنى بايقاشقا قۇربى يەتمىسىمۇ، ھادىسىۋى قاتلاملاردا تەمەم تېرىپ يۈرگەن بەزى گەدىبلىرىمىزمۇ: «بۇ مىللەتنى يېغىرنى كوچىلاپمۇ ئۆزگەرتكىلى بولمىدى» دەپ قاقشاپ يۈرىدىيۇ، لېكىن ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ يېغىرنى كوچىلاپ باقمايدۇ. ئۆزىنىڭ كۆزىتىش ئىقتىدارى ۋە پىكىر قىلىش ئۇسۇلىدىكى نۇقسانلارنى بايقاشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۇلار ھە دېسىلا گەتتىدن كەچكىچە مىللەتنىڭ ئىشەنچى ۋە غورۇرىنى يەرگە ئۇرىدىغان، چاپقىنى ئالمەن، دەپ كۆزىنى موخۇ قىلىدىغان ۋايسىاشلىرىنى بىلجىرلىغىنى بىلجىرلىغان. ئۇلار ئىجتىمائىي ئىللەتلىرىمىزگە شۇ قەدەر چۈشكۈن ۋە ئۈمىدسىز كەيپىياتتا دىئاگنوز قويۇپ، بىمار مىللەتكە چىقىش يولى كۆرسىتىپ بېرىشكە يارىمايدىيۇ، يەنە قايسى ھالىغا مىللەتنى پۈتۈن بىر گەۋدە سۈپىتىدە ئىنكار قىلىشقىچە بېرىپ يېتىدۇ؟ ئۇلار ئۆزىنى ئۆزگەرتەلمەيدىيۇ، قانداقسىگە پۈتۈن بىر مىللەتنى ئۆزگەرتەلسۇن؟ مىللىتىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ئەدىبلەرلا ئەمەس، ئالىملىرىمىزمۇ، سودىگەرلىرىمىزمۇ، كادىرلار ھەتتا دېھقانلىرىمىز- مۇ قاقشايدۇ. «ئېشەككە كۈچۈك يەتمىسە ئۇر توقۇمىنى» دېگەندەك، ھەممىلا مىللەتتىن ئىبارەت بۇ «ئىگىسى يوق مازا غوجام» دىن قاقشايدۇ. ھەتتا ئالدىغا ئىش كەلمىگەن موزدۇزنىڭمۇ: «مەن ئۇيغۇر ئۇچۇن ئاياغ تىكىۋاتسام، مېنىڭكىنى ئالماي خەقنىڭ ئايىغىغا دۇم چۈشتى» دەپ قاقشىغىنى پات - پاتلا قۇلىقىمىزغا كىرىپ قالىدۇ. ئەپسۇسكى، بۇ مىللەت كىمدىن قاقشايدۇ؟ ھېچكىممۇ ئۆزىدىن قاقشاپ باقمايدۇ. ھەممىمىز مەسئۇلىيەتنى بىر - بىرىمىزگە دۆڭگەشكىلا ئۇرۇنغان. ئەگەر دۆڭگەش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلسە جېننىس دۇنيا رېكورتى قامۇسىغا كىرگۈزۈلىدىغانلارنىڭ بىرىنچىسى بىزنىڭ ئارىمىزدىن چىقىدىغانلىقىدا شەك يوق. ھەممىمىزلا ئەيىبنى بىر - بىرىمىزگە دۆڭگەۋەرسەك، مىللەتتىن ئىبارەت بۇ ئىگىسى يوق مازا غوجامنى يەنە كىم قۇتقۇزماقچىدى؟ ھېكايەت: ھۇشىنى تاپقان بىر توپ چاشقان مۇشۇكنىڭ ھۇجۇمىغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈپ، ھەممىسى بىردەك مۇشۇكنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ بوينىغا قوڭغۇراق ئېسىپ قويۇشقا كېلىشىپتۇ. چاشقانلاردىن بىرى: «مۇشۇكنىڭ بوينىغا قوڭغۇراقنى كىم ئاسىدۇ؟» دەپ سورىسا، ھەممىسى يەرگە قاراپ جىم بولۇشۇپ قاپتۇ. بىزمۇ ئەنە شۇ چاشقانلارنى دوراپ قېلىۋاتامدۇق، قانداق؟ شۇڭا ھەممىمىز پىشانىمىزنى سىلىۋېتىپ ئالدى بىلەن ئۆزىمىزنى ئۆزگەرتكىنىمىز، ئۆزىمىزنى يەڭگىنىمىز، ئاندىن مىللەتنىڭ تەقدىرى ھەققىدە گەپ ئاچقىنىمىز تۇزۇكتەك قىلىدۇ.

تەۋەررۈك ساددىلىق

ئەينى ۋاقىتتا ئامېرىكا قىتئەسىدىكى ئىندىئانلارنىڭ يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قېلىشىدا ھاراق ئاساسلىق رول ئوينىغانىدى. ئۇلارنى ھاراقتىن ئىبارەت بۇ «سۇيۇق خىروئىن» نى ئىچىشكە ھېچكىم مەجبۇرلىمىغان، ئەمما ئۇلار

ئۆزلىرى تالىشىپ بەس - بەس بىلەن ئىچكەنىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر نەچچە بوتۇلكا ھاراق ئۇچۇن پۇتۇن بىر كەنتنى، كانلارنى ھەتتا قۇل ئورنىدا قېرىنداشلىرىنىمۇ سېتىۋېتىدىغان قىسمەن ساتقىنلارمۇ چىققانىدى. خوجىلار دەۋرىدە بىزنىڭ ئادەملىرىمىزمۇ ساختا ئېتىقادنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ، نەشنى بولۇشىغا چېكىپ، قايغۇنى، ئازابنى ھېس قىلمايدىغان، شېرىن بىر چۇش تۇمانىدىلا ياشايدىغان، دۇشمەنلىرى ئالدىغا قىلىچ كۆتۇرۇپ كەلسىمۇ ھىجىيىپ، ئۇسسۇل ئويناپ قارشى ئالىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ھاراقكەش ئىنىدىنانلارمۇ، چۇشكۇنلەشكەن ئۇيغۇر بەگلىرى- نىڭمۇ تېگىدىن ساتقىنلىق قىلىش مەقسىتى يوق بولۇپ، ئۇلاردا ئاتا - بوۋىلىرىدىن تەۋەررۇك بولۇپ قېپقالغان ساددىيلىقلا بار ئىدى، خالاس. بۇ خىل تەۋەررۇك ساددىيلىق، ساددىيلىق پەقەت ياراشمايدىغان بۇگۇنكى يۇكسەك تەرەققىي قىلغان زاماندا ئۇيغۇرلىرىمىز ئارىسىدا يەنە يېگىباشتىن باش كۆتۇرۇپ چىقماقتا: ئەنئەنىۋى مېھماندوست- لۇق بۇگۇنكى كۇندە خۇدىمىزنى بىلمەيلا ھاراق بىلەن بىر - بىرىمىزنى قەستلەيدىغان ئىجتىمائىي ئاپەتكە ئايلىنىپ قالدى.

بىر يىلى $x\ x$ ناھىيىسىگە خىزمەتكە بارغانىدىم. بىر توپ ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى شەرىپىمگە خېلى كايىپ بىر سورۇن تۇزدى. سورۇننىڭ بېشىدىلا مېھماندوست $x\ x$ لىقلارنىڭ مېھمانىنى مەست قىلمىغۇچە مېھمان كۇتكەندەك بولمايدىغان «ئەنئەنىسى» بويىچە ھەممىمىزنىڭ ئالدىغا پىيالىلەردە يۇقىرى گرادوسلۇق ھاراقنى «بىلىق كۆزى» قىلىپ قۇيۇپ بىردىن توختىتىپ قويدى. بېشىمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى. سورۇننىڭ بېشىدىلا: «مەن $x\ x$ قا ھاراق ئىچكىلى ھاشارغا كەلمىگەن، دىدار غەنىيمەت، ئەتە بىر - بىرىمىزنى تونىيالماي قالمايلى يەنە» دەپ ئېتىراز بىلدۇردۇم. ھەممىسى بىر ئېغىزدىن: «كۆنگىلىمىز» دەپ تۇرۇۋېلىشۋالدى. يالۇۇرۇشلارمۇ كار قىلمىدى. ساھىبخانىنىڭ كۆڭلىگە كېلىپ قالمىسۇن، دەپ كۆزۇمنى يۇمۇپلا ئىچىۋەتتىم. باشقىلارمۇ گۇررىدە قوزغىلىپ «ۋۇسۇچىلاپ» ئىچىشتى. كۆزلىرىمدىن ياش چىقىپ كەتتى، بېشىم «پىررىدە» قىپىپ، پۇتۇن بەدىنىم ئوت بولۇپ ياندى. دەل شۇ چاغدا بىرەيلەن: «قانداق قىلساق مىللىتىمىزنى ھازىرقى قالاق ھالەتتىن قۇتقۇزۇۋالغىلى بولىدۇ؟» دەپ سورىدى. ھاراقنىڭ ئاچچىقىدا جان - ئىمانىم چىقىپ تۇرغانىنىڭ ئۇستىگە بۇ تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك تومتاق گەپ تېخىمۇ ئوغامنى قاينىتىۋەتتى: «ھەممىز مېھماندوستلۇقنى باھانە قىلىپ بىر - بىرىمىزنى ھاراق بىلەن قەستلەپ تۇگەتكەندە» دەپ جاۋاب بەردىم - دە، سورۇندىن پېشمىنى قېقىپ چىقىپ كەتتىم.

ئەتراپىدىكىلەر بىلەن ئارىلاشساڭ تېخى، ئارىلاشمىساڭ تېخى. ئارىلاشساڭ ھاراقتا زورلاپ، ھاياتىڭغا قەست قىلغان؛ ئارىلاشمىساڭ، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىندەك تارىخىمىزدا كەم ئۇچرايدىغان تىرىشچان ئالىممىزنى سېپستقاندەك پىتنە - پاساتقا كۆمۇۋەتكەن. بۇ خىل ئورۇنسىز مېھماندارچىلىق ئەمەلىيەتتە بىزنى خۇدىمىزنى بىلمەي بىر - بىرىمىزنى ئولتۇرۇشكە ئادەتلەندۇرمەكتە. خەلقىمىزنىڭ ئۇلۇغ ھۇرمىتىگە ئېرىشكەن بۇيۇك سەنئەتكار، تەڭداشسىز ناخشىچى ئابدۇرېھىم ئەخمەدى شىنجاڭدا خىزمەت قىلمۇاتقان ۋاقتىدا سورۇنلاردا ئۆزىگە ھاراق زورلىغۇچىلارغا: «ھاراق ئاۋازىم ئۇيغۇر پەردىسىنى كۆيدۇرۇۋېتىدۇ. مېنىڭ ئاۋازىم ئۇيغۇر سەنئىتى ئۇچۇن بىرغەنىيمەت، ئاۋازىمنى قوغداپ قېلىڭلار!» دەپ يالۇۇرۇپ كېتىدىكەن. بەزى ھاماقەتلەر ئۇنى ھەتتا مۇشۇ گېپى ئۇچۇن ئېغىزغا ئالغۇسىز سەت گەپلەر بىلەن ھاقارەتلىگەنىكەن. ئەگەر ئۇ شۇ چاغدا ھاقارەتلەرگە چىداپ، ئاۋازىنى قوغداپ قالمىغان بولسا، تارىخىمىزدا كەم تېپىلىدىغان بۇنداق بۇيۇك تالانتنى تەڭرى بىزگە نېسىپ قىلمىغان بولاتتى. تەۋەررۇك ساددىيلىق ئۇستىگە قۇرۇلغان مېھماندوستلۇق ئەنئەنىسى تەرەققىي قىلىپ، بىزنى ھاراق بىلەن زەھەرلەپ خۇدىمىزنى يوقىتىۋەرسە، ئۆيىمىزگە كىرگەن ئوغرىنىمۇ تەبەسسۇم قىلىپ، ئالدىغا ھەشەمەت بىلەن داستىخان سالىدىغان بولۇپ قالساقمۇ ئەجەب ئەمەس!

«ھېسابتا بار، ھەمدەمدە. يوق»

«ھەممە ئىشنى موللا بىلەر، موللا قوپۇپ كۆلگە سىيەر» دېگەن توغرا ئوخشايدۇ. بولۇپمۇ بىزگە نىسبەتەن تېخىمۇ شۇنداق. زىيالىيلار بىر مىللەتنىڭ يول باشلاپ ماڭىدىغان سەركىلىرى ھېسابلىنىدۇ. بىراق بىزنىڭ سەركىلىرىمىز خەلقنى ئەمەس، ھەتتا ئۆزىنىمۇ توغرا يولغا باشلىيالمايۋاتىدۇ. شۇڭا، ئادەملىرىمىز «موللامنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما» دېگەن ھېكمەتكە مۇراجىئەت قىلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. مېنىڭچە، بۇ يەردە گەپنى پەردازلاپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى يوق. ئوچۇقنى ئېيتقاندا، زىيالىيلىرىمىزدا نېمىنى سۆيۈش ۋە نېمىلەرگە نەپرەتلىنىش ھەققىدىكى ئەقەللىي مۇھەببەت - نەپرەتمۇ ناھايىتى كەمچىل. بىزنىڭ ئەڭ سۆيىدىغىنىمىز ئۆزىمىزمۇ ئەمەس، مىللەتمۇ ئەمەس (ئۆزىنى سۆيۈشنى بىلمىگەن كىشى ئەلۋەتتە مىللىتىنىمۇ سۆيمەيدۇ)، ئەكسىچە بىر - بىرىمىزنىڭ ئاجىزلىقى، بەختسىزلىكى، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ خانۇۋەيرانچىلىقى، تەپرىقچىلىق، بۆلگۇنچىلىك، ئارا بۇزۇش، ئادەملەرنى بىر - بىرىگە دۇشمەنلىككە تەييارلاشنىڭ تۇپ مەنبەسى بولمىش غەيۋەت - شىكايەت، چېقىم - سانقىنلىق، بىر - بىرىمىزنى چاپۇتلاش، ئورنىغا ئىتتىرىش... بىر چاغلاردا، مىللەتنىڭ ئىپتىخارلىرى ھېسابلانغان ئەدىب - سەنئەتكارلىرى- مىز توپلاشقان بەزى تەشكىلاتلار ئاتاقتا ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرگە بېتەكچىلىك قىلمىدىغان ئورگان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارنى كەلسە - كەلمەس قارىلاپ، «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» قىلىپ بىھۇدە سوقۇشقا سېلىپ ئويناىدىغان جەڭگى - جىدەل، قارغىش - ئاداۋەت مەيدانىغا ئايلىنىپ

قالدى. خەلق ئورتاق مەنپەئەتلىنىدىغان «داستىخان» بولۇشقا تېگىشلىك بەزى گېزىت - ژۇرناللارنىڭ مۇھاررىرلىرىمۇ بىر مەزگىل، خەلقنىڭ ئورتاق مەنپەئەتى ئۈچۈن ئىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان، خۇسۇسىي ئاداۋەت بىلەن بىر - بىرىنى كوچا خوتۇنلىرىدەك تىللىشىدىغان مەشھۇر ئوبزورچىلىرىمىزنىڭ ئالا - جوقا گەپ بىلەن سەۋدايىلارچە كۈچ كۆرسىتىدىغان جەڭگاھى بولۇپ قالدى. ئۇ ھالدا، ئۆز ئارا ئىتتىپاقلىشال- مايۋاتقان، «ھېسابتا بار، ھەمدەمدە يوق» بەزى «ئىنسانىيەت روھىي ئىنژېنېرلىرى» نىڭ يەنە «خەلقنى سۆيىمەن» دېگىنى قۇرۇق گەپ ئەمەسمۇ؟

بىر قېتىم چۆچەكلىرىمىزدىكى «تاۋۇس ئەللەيىن» گە ئوخشاش بىمەھەل داڭ چىقىرىپ قالغان بىر «شائىر» خۇش كەيپىچىلىكتە مىغىلداپ ئادەم ئۆتۈۋاتقان رەستىدىكى گۈللۈككە ئۆرە تۇرۇپ شارقىرىتىپ سېيىشكە باشلىۋېدى، قېنى قىزىق يىگىتلەردىن بىر نەچچىسى دەرھال يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ئۇنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ ئەخلاقسىزلىقتا ئەيىبلىدى. بىراق ھېلىقى «شائىر» ئەيىبىنى بوينىغا ئېلىش تۈگۈل نومۇس قىلماي: «مەن دېگەن پالانى شائىر، يەرگە چۈشۈۋاتقىنى شائىرنىڭ سۈيدۈكى!» دەپ كۆرەڭلىدى. ئۇلار ھېلىقى «شائىر» نى: «سېنىڭدەك شائىردىن لالما ئىتمۇ ياخشىراق. ئىت چېغىدا بىر پۈتىنى كۆتۈرۈپ دالدا قىلىپ سېيىشنى بىلىدۇ» دەپلا ئۇرۇپ كېتىشتى.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، شائىر مەشرەپ خوتەنگە بارغان چاغدا خوتەنلىكلەر: «گەۋلىيا مەشرەپ كەپتۇ» دەپ ھەممەيلەن قارشى ئالغىلى ئالدىغا چىقىپتۇ. گەمما مەشرەپ ئېگىز بىر مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ پەسكە قارىتىپ سېيىپتۇ. ئۇ چاغدا مەشرەپ شۇ سېيىش بىلەن، ئۇيغۇرلارنىڭ خوجا ئافاقنا چوقۇنۇشتىن باشلانغان ھاقارەتلىك شەخسكە چوقۇنۇش تارىخىغا جەلىك ئېلان قىلغانىدى. بىر ئاللادىن باشقىغا چوقۇنۇشقا قەتئىي قارشى تۇرىدىغان مەشرەپ خوتەنلىكلەرنىڭ ئۆزىگە چوقۇنۇشىنىمۇ ئەسلا راۋا كۆرمەيتتى. شۇڭا ئۇ، خەلقنىڭ ئۆزىگە چوقۇنۇش ھېسسىياتىنىڭ ئوتىنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن، خۇراپاتلىققا قارىتىپ سىيگەنىدى. دېمەك، بۇ سېيىشنىڭ تېگىدە يەنىلا خەلقە بولغان كۈچلۈك مۇھەببەت يالقۇنجاپ تۇرغاچقا، خەلق مەشرەپنى داۋاملىق ئەۋلىيا دەپ چوقۇنۇۋېرىدۇ. قولىدىن كەلسە ھېلىقى «شائىر» مۇ مەشرەپكە ئوخشاش قاملاشتۇرۇپ بىر سېيىپ باقسا بولمامدۇ؟ خەلقىمىز گەرچە قۇللۇقتا ئادەتلىنىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن سۈيدۈكىنىمۇ پۈراپ سېزەلمىگۈدەك دەرىجىدە سەزگۈرلۈكىنى يوقتىپ قويغىنى يوق!

روھ غەلىيانلىرى

(نەسرىلەر)

رەخىم ياسىن قاينامى

قۇملۇقنى كولىما، بايقۇش. توغراقنى قۇچاقلاپ يىغلاپ - يىغلىۋال.

* * *

بىز ئەتىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىغان چاغدىلا قانغۇچە شاراب ئىچىمىز.

* * *

موخۇركامنى ھەر قېتىم قاتتىق - قاتتىق شورىغىنىمدا ئۆزۈمنىڭ ھاياتلىقنىڭ موخۇركىسى ئىكەنلىكىم ئېسىمگە چۈشىدۇ.

* * *

مۇھەببەت بىزنىڭ ئەڭ ئاقكۆڭۈل سارايىڭ ھالىتىگە كەلتۈرۈپ قويىدۇ. نەپرەت بىزنى كۆزى كور، تەلۋە قىلىپ قويىدۇ. ئەمما، مۇھەببەت تەلۋىنىمۇ ئاقكۆڭۈل قىلالايدۇ.

* * *

رەستىدە، سارايىڭ بولۇپ قالغان بىر كىشى ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ ھەر يان چاپاتتى، ئەڭ سەت تىللار بىلەن كىملەرنىدۇر تىللايتتى. ئۇنىڭ ئويۇنىنى كۆرۈپ تۇرغان كىشىلەر ھوزۇرلىنىپ كۈلدى. ئەمما، ھېچقايسىسى ئۆزىنىڭ ئاشۇنچىلىك ئەركىن ئەمەسلىكىگە ئېچىنمىدى.

* * *

بىز، پەقەت ئاداققىلا مىنۇتلارنىلا قەدىرلىيەلەيمىز.

* * *

ساختىلىقنىڭ ئىچىدىمۇ ھەقىقەت بار ئىكەنلىكىنى، ھەقىقەتنىڭ ئىچىدىمۇ ساختىلىق بار ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇمىغىن.

* * *

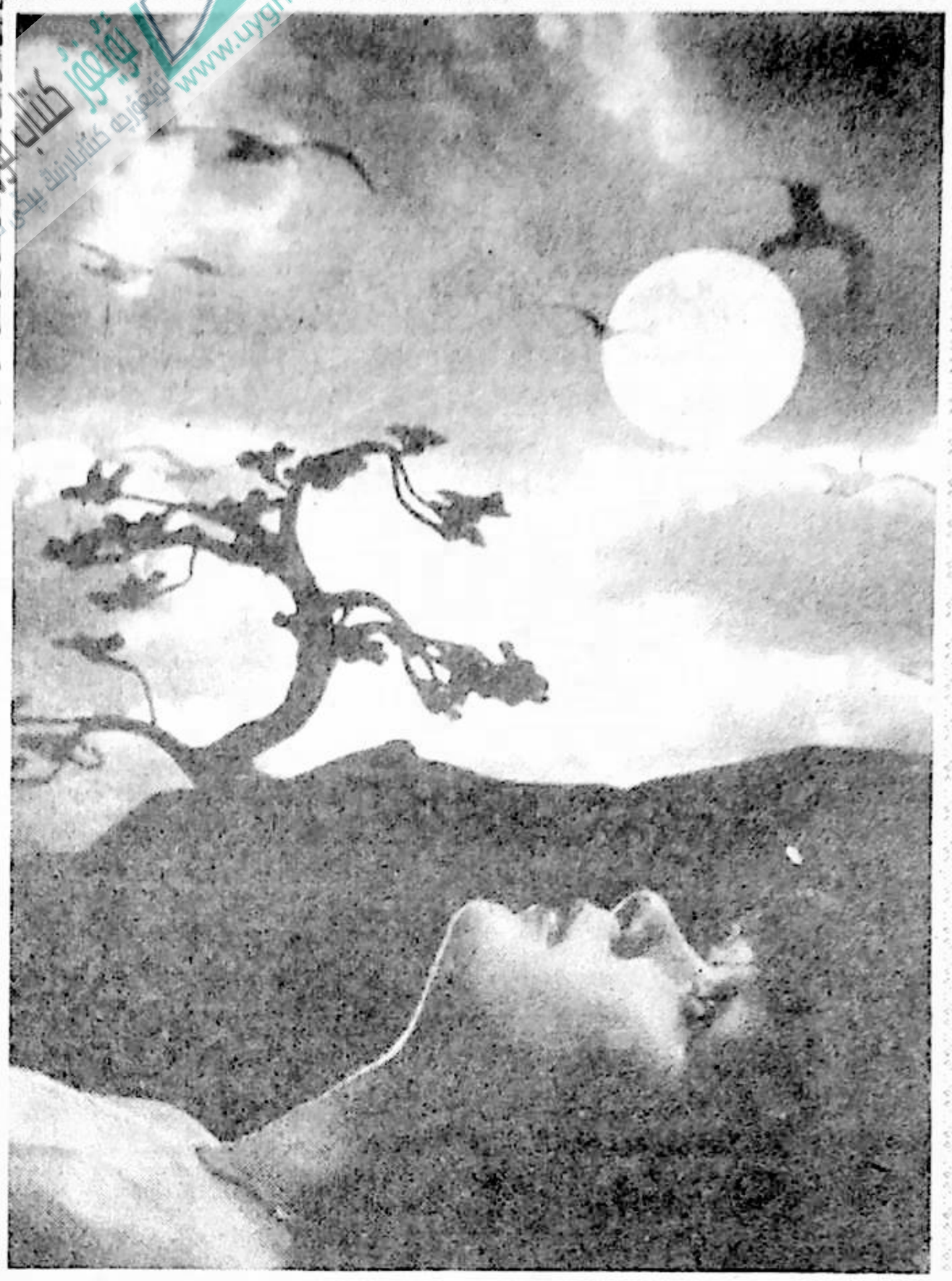
ئانامنىڭ يۇدۇپ ھەرەمگە ئاپىرىشىنى ئويلىغانىدىم. ئەپسۇس، شۇ كەمگىچە ئانامنىڭ يۇدۇپ كىچىككىنە ھويلامنى بىرەر قېتىم ئايلاندۇرغانلىقىمنى ئەسلىيەلمىدىم.

* * *

تۇلكىنىڭ ھىيلىگەرلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ تېرىسىدە ئىسسىنىمىز.

ئاپتور: قورغاس ناھىيىسىدىن، دېھقان (M1)

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كتاب يورتلىكى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يىغىنچاق ئىزدەش ئورنى

شائىر، تىل ۋە روھ

بۇغدا ئابدۇللا

شائىرنى شائىر قىلىدىغان تىل، ئۇ تىل مىللەتنىڭ روھىدىن كېلىدۇ.

روھ مىللەتنىڭ قەدىمدىن تارتىپ ئىرسىيەتكە ئەگىشىپ بۈگۈنگىچە داۋام قىلىپ كەلگەن، كۆرگىلى، تۇتقىلى بولمايدىغان بىر خىل سىرلىق چۈشەنچىدۇر. بۇنى پەقەت دانالار ھېس قىلالايدۇ.

بىز ھامان يېڭى نەرسىنى ئىزدەيمىز، بۇنىڭدا مۇھىمى تىل سەزگۈرلۈكى بولۇشى كېرەك.

شائىر ئېتنىك تىل بىلەن ئىنتايىن زىچ ئالاقىدا بولىدۇ، تىل شائىر ئىپادىلىمەكچى بولغان مەزمۇن ھەمدە ئوبرازغا بىۋاستە ياردەم بېرىدۇ. شائىر قۇرۇۋاتقان بەدىئىي دۇنيا پەقەت تىلدىن ئىبارەت مۇشۇ شەكىل ئارقىلىق مەۋجۇت بولىدۇ.

ھېسسىيات بىر خىل ئىچكى تىل، ئۇنى تاشقى تىلغا ئايلاندۇرۇش كېرەك، بۇنداق بولغاندا رېئاللىقمۇ، تارىخمۇ، فانتازىيىمۇ بولىدۇ. ھېسسىيات ئەينى ۋاقىتتا ھەم روشەن، ھەم روشەن بولمايدۇ.

شائىرنىڭ بەدىئىي مۇھىتى ئەلۋەتتە ئىچكى تىل بىلەن چەمبەرچەس باغلىق بولغان بولىدۇ. ئادەتتە شائىر ئۆزىنى تىڭشاپ يۈرىدۇ، ئۇنىڭ مېڭىسىدە جۇغلانغان، بۇرۇن - كېيىنلىكى پەرق قىلغان ۋەقە، تەسىرات، ھېسسىياتلارنىڭ پىشىش ۋاقتى ئوخشاش بولمايدۇ. شائىر تەپەككۇرگە ئۆتكەنسېرى، گاھىدا جۇلالىق، گاھىدا قاتتىق، گاھىدا ئەۋرىشىم تىل ئۇنىڭ يۈرىكىدىن چىقىپ، مېڭىسىدىن ئۆتۈپ، قۇلىقىدا جارانلاپ، بۇ تەبىئىي پەيدا بولۇۋاتقان، ئۈيۇشۇۋاتقان، كومپوزىتسىيىسى بىلەن تەڭلا پۈتۈۋاتقان مىسرالارنى ئىختىيارسىز خاتىرىلەشكە ئالدىرىتىدۇ، بۇ ھالەت ئىلھامدىن باشقا ھالەت ئەمەس.

ھەممە ئادەمدە ھېسسىيات بولىدۇ، ھەممىلا ئادەم ھېسسىياتىنىڭ نازۇك تەرەپلىرىنى شائىردەك ئىپادىلىيەلمەيدۇ. ھېسسىيات سۆزلەپ تۇرغان قان دېمەكتۇر. شېئىرىيەت يېزىقچىلىقىنىڭ سىرىمۇ ھېسسىياتتا. ھېسسىياتنىڭ شەكلى، مەزمۇنى، ئىپادىلىنىش دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ.

تىل بىر خىل مۇقەررەرلىك ئىچىدە تۇرىدۇ، ئۇنىڭ ئىپادىلىنىشى بىر خىل تەسادىپىيلىققا ئىگە.

ئېتنىك تىل ئۇزۇن بىر تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مەھسۇلى. شائىر ئۇنىڭغا مۇئامىلە قىلغاندا، بىر خىل قىممەت قارىشىدا ۋە ئېستېتىك قاراشتا چىڭ تۇرىدۇ. شائىرنىڭ تىلىدىكى ئوت كۆچى ئۇنىڭ ھېسسىياتىدىكى ئوت كۆچىدىن كېلىدۇ. شائىرنىڭ ھېسسىياتى ياۋايى بولىدۇ، ئەمما ئۇ پەقەت ئاددىيلىقنىڭ ئىچىدە گەۋدىلىنىشى كېرەك. يەنە بىر نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ھېسسىيات بىر خىل رەڭلىك تىل ئېقىمى، شائىر ئۆزىگە خاس بولغان بۇ تىلنى ئېتنىك

تىلغا ئايلاندۇرىدۇ. ھېسسىيات بىر خىل كۈچتىن رەڭلىنىپ پەيدا بولىدۇ، مۇھىمى شائىرنى غىدىقلايدۇ. ئۇ، كونكرېت مەنانى ئىپادىلەشكە باشلاپلا شەكىلگە كىرىدۇ. ھۈددى خىمىيە پەنىدە ماددىلارنى رېئاكسىيىگە كىرىشتۇرگەنگە ئوخشاش، شائىر تىل زەررىچىلىرىنى رېئاكسىيىگە كىرىشتۇرۇپ يېڭى ماددا ھاسىل قىلالايدۇ. ئۆلمەس مىراسلارنى شەكىللەندۇرۇپ تۇرغانمۇ تىل. بۇلارنىڭ ھەممىسى شائىرنىڭ تىل ئۈسلۇبى دائىرىسىگە كىرىدۇ. تىل ئۆتكىلىدىن ئۆتمەي تۇرۇپ ئىجادىيەتتىن سۆز ئېچىش تامامەن بىمەنىلىك، چۈنكى بىر ئۆمۈر كېكەچلەپ ژە تەقلىد قىلىپ ئۆتكىلى بولمايدۇ - دە.

شائىر ئۆزىنىڭ ئەتە نېمە يازىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ، لېكىن يېزىلىدىغان مەزمۇنلارنىڭ ئۇنى قىستاپ تۇرۇشى ناھايىتى ئېنىق.

ئوبراز بىر خىل ئىدىيە يارىتىدۇ. پىكىردىن، ئىدىيىدىن ئوبراز چىقمايدۇ. ئوبراز ھەم تەييار، ھەم تەييار بولمىغان نەرسە. تەييار ئامەس دېگىنىمىزدە، كىچىك بىر ئوبرازدىن چاقناپ تۇرغان بىر پىكىرنى سىزىۋېلىش ناھايىتى قىيىن مەسىلە. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، سەنئەت بىر تېپىشماق. تۇرمۇشنى ئەينەن كۆچۈرۈش سەنئەت ئەمەس.

بەزىدە ناھايىتى ياخشى ماتېرىيالنى ناھايىتى ياخشى ئىپادىلەش مۇمكىن، بەزىدە بۇزۇپ قويۇشمۇ مۇمكىن. بۇ، ئىقتىدار ژە چۈشەنمەسلىك بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. تېمىغا مۇھەببەت قويۇش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە. قۇرۇلمىنى تەشكىللىگەندە بىر خىل ئۇسلۇب بولۇشى كېرەك. ئۇسلۇبقا ھەممىلا ئادەم ئېرىشەلمەيدۇ. بۇ يەردىكى گەپ، مۇھىمى تەپەككۇردىكى خاسلىق. ھەر قانداق بىر ماتېرىيالنىڭ قۇرۇلمىسى ئاپتورنىڭ ئۆزىگە خاس تەپەككۇرىگە ئاساسەن چىقىدۇ. ئۇ، ئوبېيېكتىپ شەيئىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان نەرسىلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ، بۇ يەردە ئوبېيېكتىپ ھەم سۇبېيېكتىپ ئامىللار بار. ئەسەر يېزىشتىن بۇرۇن ئومۇمىيۈزلۈك تەسەۋۋۇر بولۇشى كېرەك، تېزىسمۇ بولۇشى كېرەك، بەزىدە تېزىسمۇ لازىم بولماي ئىلھام بويىچە يېزىلىۋېرىدۇ.

ھەقىقىي مەنىدىكى شائىر پەقەتلا خەلق. ئۇ، گۈزەل ئەپسانە، رىۋايەت، بېيىت - قوشاق، داستانلىرى بىلەن زامانىدىن زامانغا ئۆزىنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ. خەلق مەڭگۈتلا بولىدىكەن، ئۇنىڭ تىلى ھايات بولىدۇ. شېئىرىيەت تىلى خەلقتىن كېلىدۇ. خەلق تىل خەزىنىسى، شائىر ئۇنى ساقلاۋاتقان ھەم قوغداۋاتقان ھەممەتلىك ژە سېخىي خەزىنىچى. لېكىن، تىل تەييار خەزىنە ئامەس، ئۇنى بىر - بىرلەپ ئىزدەشكە، بىر - بىرلەپ يىغىشقا، مەنىلەرنى ئىنچىكىلەپ پەرقلەندۇرۇشكە، تاۋلاشقا، يۇكسەك بەدىئىي پەللىگە كۆتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ جەھەتتە شائىر دېگىزدىن مەرۋايىت ئىزدىگۈچى غەۋۋاسقا ئوخشايدۇ. ئادەتتە ئۇقۇملار توپىغا كۆمۈلۈپ تۇرغاندەك تۇرىدۇ، شائىرنىڭ ژەزبېسى ئۇنى كولاپ ئېلىپ ئىشلىتىشكە ئالدىن تەييارلاپ قويۇش ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن بىر خىل گۈزەللىكنى نامايەن قىلىشتىن ئىبارەت.

شائىر روھىيەت جەھەتتە پەقەتلا چوڭ بولمايدىغان سەبىي بىر بالا، ئۇ ھەممە نەرسىگە دىققەت قىلىدۇ، ھەممە ھادىسىگە سوئال قويىدۇ، ئۇ بۇگۈننىڭ ئىچىدە تۇرىدۇ، تۇنۇگۈنكى كەچمىشنى ئويلايدۇ، ئەتىگە قايغۇرىدۇ. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھەر قانداق نەرسە قانداق پەيدا بولغان بولسا، بىر كۈنى يەنە ئەسلىگە كېلىدۇ. روھ ھەر بىر ئادەمنىڭ قېنىدا بولىدۇ، ئۇنى ئىنكار قىلىپمۇ قىلىپ بولمايدۇ، چۈنكى روھ دېگەن بىز، بىز دېگەن روھ.

شائىر ئەرۋاھلارغىمۇ گەپ ئۇقتۇرغۇچىدۇر، شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن شېئىر غايىۋى تۇسكە كىرىدۇ. دېتال قانچە غايىۋى بولسا، ئۇقۇم شۇنچە گۈزەللىشىدۇ، ئەپسانىلىشىدۇ. شائىر ئۇقۇملارغا ئەگەشمەيدۇ. بەلكى ئۇنى ئۆزىگە ئەگەشتۇرىدۇ. شېئىردىكى ھاياتلىق شائىر تاللىغان تېمىدىن، ئاڭ مۇھىمى شائىرنىڭ سۇبېيېكتىپ كىرادىسىدىن كېلىدۇ.

شائىر تىل سېھرىگەرىدۇر، ئۇ، بۇ ئويۇننىڭ ئويناۋاتقاندا ئۆزىنىڭمۇ سېھرىلىنىپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قالىدۇ. تىل قىسمەت ئالدىدا ئۆز ئورنىنى تاپىدۇ. شائىرنىڭ تىل ئىشلىتىش ئادىتىنى باشقىلار دوراپمۇ دوراپ بولالمايدۇ، چۈنكى ئۇ خاسلىققا ئىگە نەرسە.

شائىرنىڭ بەدىئىي ھالىتى ئۇنىڭ بەدىئىي تىلىنى يارىتىدۇ، يەنى ئۇ تەشكىل قىلغان رېتىم ئاساسىدا سۆزلەر ئۆزىنىڭ تۇسىنى يوقىتىپ مۇزىكىغا ئايلىنىدۇ. ئاددىي ئۇقۇملارنى يەنە قايتا ياساشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇقۇم قانچە ئاددىي، ھەتتا ئېتىبارسىز قارىلىپ كەلگەن ھالەتتىمۇ مىسرادا تېگىشلىك جايىنى تاپسىلا، كىشىلەرنى: نېمىشقا مېنىڭ خىيالىمغا كەلمىگەندۇ، دېگۈزۈۋېتىدۇ. سۆز ھېسسىياتتىن ئېقىپ چىقىدۇ. ئۇ قانچە تەبىئىي بولسا، شۇنچە يارقىن بولىدۇ. خەلق تىلىنى بىر خىل يۇكسەكلىكتە تۇرۇپ ئىشلىتىشنى بىلىش كېرەك.

تىل ئۆزىنى سۆيگەنگە سۆيدۈرىدۇ. روھتىكى مەردلىك، تىلدىكى مەردلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىدۇ. ئەسەر تىلىدىن مەست بولغان ئادەم خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئۆزىنى ئونۇتالمايدۇ، چۈنكى بىر دەستە گۈل كىشىلەرگە باھارنى ئەسلەتسە، بىر پارچە شېئىر ئالاھىدە تىل بىلەن كىشىگە بىر تەقدىرنى ئەسلىتىدۇ.

تىل - نوتا، ئۇ ھەر خىل ئاھاڭ بەلگىسى ژە قۇرۇلما ئارقىلىق مۇڭلۇق ئاھاڭ ھاسىل قىلالايدۇ، ئۇنىڭدا ئوبراز، سىلىشتۇرۇش، ئوخشتىش، سۈپەتلەش، سىمۋول بولغان بولىدۇ.

شائىر خەلقنىڭ بۈيۈكلۈكىنى، غورۇرىنى ئېتىنىڭ تىلدا ئىپادىلەيدىغان بىردىنبىر جاكارچى.

بىزدە كۆپ ھاللاردا تىلشۇناسلار بىلەن شائىرلار ئوتتۇرىسىدا تالاش - تارتىش يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، بىرسى، گرامماتىكا قائىدىلىرىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيدۇ، بىرسى، كۆڭلىدىكى گەپنى ھەغدادىغا يەتكۈزۈشنىڭ ئامالىنى ئويلايدۇ. بىزدە شېئىرىيەت تىلشۇناسلىقى توغرىسىدا ئاساسەن تەتقىقات ئېلىپ بېرىلمىدى. شېئىرىيەتكە نىسبەتەن مۇھىمى شائىرنىڭ گرامماتىكىسى، بۇ، دەرىجىدىن تاشقىرى گرامماتىكا، بۇ، ئۇيغۇنسىزلىق ئىچىدىكى ئۇيغۇنلۇق، ئۇنىڭ تەركىبىدە تىلنىڭ توغرىلىقى، دەللىكى، نەپىسلىكى، رەڭدارلىقى، ئاددىيلىقىمۇ بار. تىل شائىرنىڭ خاراكتېرى، قەلبى، دۇنيا قارىشىنى ئىپادىلىگەچكە، ئۇنىڭ لەتىپىسى، يومۇرلىرى، ھەتتا رەددىيىسىمۇ تىل بىلەن ئەكس ئېتىدۇ.

شائىر ئالدى بىلەن ئۆزىنى ئۇنتۇغان بولۇشى، ئالىيجاناب بولۇشى، ھەق - ناھەقتە چىڭ تۇرۇشى، خەلقنى ئۇستاز تۇتۇشى، يىلتىزىنى ئىزدىشى، كىلەچەكنى پەرەز قىلىشى كېرەك، بۇ ئەلۋەتتە تىلدا كۆرۈلىدۇ.

ھەقىقىي گۈزەل چىققان ئەپسى شېئىرنىڭ ئاپتورى بولمايدۇ، ئۇ، خەلقە ئۆتۈپ كېتىدۇ.

1997 - يىل 11 - يانۋار، ئۇرۇمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى (M1)

ئۇيغۇر كتاب نۇربكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنى بىرگى تاپرسى
www.uyghurkitap.com

قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تارىخىدىن قىسقىچە بايان

ئىمىن تۇرسۇن

II باب. قەدىمكى دىنىي ئېتىقادلار

ئىنسانىيەت تەرەققىي قىلىپ قەدىمكى ئادەملەر باسقۇچىغا يەتكەندە، ئۇرۇقداشلىق مۇناسىۋەتلىرى بىخلىنىپ چىققان. بۇ باسقۇچ ئارخېئولوگىيە جەھەتتىن كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا باسقۇچىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ چاغدا قەدىمكى ئادەملەر خېلى ئۇزاققىچە غار - ئۆڭكۈرلەردە نىسبىي ھالدا ئولتۇراقلىشىپ ياشىغان. كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ كېيىنكى باسقۇچىدا، مۇز دەۋرى («توپان بالاسى») ئۆتكەندىن كېيىن، ھاۋارايى ئىللىپ، ئىنسانلار غار - ئۆڭكۈرلەردىن چىقىپ، تۇزلەڭلىكلەردە ياشىغان ياكى باشقا جايلارغا كۆچۈپ يۇرۇدىغان بولغان. شۇنىڭ بىلەن پائالىيەت دائىرىسى كېڭەيگەن. مۇز ئېقىن تەسىرىگە بىۋاستە ئۇچرىمىغان رايونلار (جۇملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيا) دا ئادەملەر چېدىر - ساتمىلار تىكىپ، كۆچمەن - ئولتاقلىق ۋە يېغمچىلىق بىلەن ياشىغان. بارا - بارا ئىپتىدائىي گۇرۇھلار ئۇرۇق بولۇپ شەكىللەنگەن. مانا بۇ دەسلەپكى ئانىلىق ئۇرۇقلىرى ئىدى. ئاندىن ئانىلىق ئۇرۇق جامائەسى ۋۇجۇدقا كېلىپ، بۇ، جەمئىيەتنىڭ تۇپ بىرلىكى بولدى. ئۇرۇق ئەزالىرى تۇرالغۇ، ئەمگەك، ئىستېمالدا بىللە ياشايتتى.

ئۇرۇقداشلىق تەشكىلاتى ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى بارغانسېرى زىچلاشتۇرغان. ئادەملەر ئۆلۈم ھادىسىلىرىنى چۈشەنمەيدىغان چاغلىرىدا، ئۆلگەن ھەمراھ ۋە تۇغقانلىرىنىڭ ئەرۋاھلىرى ئۆلمەيدۇ، دېگەن ئۇقۇم تۇغۇلغان. شۇنىڭ بىلەن، ئۆلگەنلەرنى ئەسلەيدىغان بولۇپ، دەسلەپكى يەرچۈلار (قەبرىلەر) ۋۇجۇدقا كەلگەن. جەسەتنى كۆمۈشنىڭ بەلگىلىك ئۇسۇلى پەيدا بولغان، ھەتتا جەسەتنى قەبرە بۇيۇملىرى بىلەن كۆمگەن. مانا بۇنىڭدىن مەلۇمكى، دىنىي

مەدەنىيەت تارىخىدىن

چۈشەنچىلەر بىخلانغان.

ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتى بىلەن بىللە ئۇرۇقلارنىڭ توتېمىلىق چوقۇنۇشلىرىمۇ پەيدا بولغان. ئۇرۇق ئەزالىرى ئۆز ئەجدادلىرىنى مەلۇم ھايۋان ياكى ئۆسۈملۈك بىلەن ئالاقىسى بار دەپ ئىشەنگەن - دە، ئەنە شۇ ھايۋان ياكى ئۆسۈملۈك ئۇلارنىڭ توتېمى بولۇپ قالغان. توتېم - ئۇرۇقنىڭ ھامىيسى ھېسابلىنىپ، ھەر خىل قورال - سايمانلار ۋە بىنالارغا توتېمنىڭ بەلگىسى سىلىنغان. دېمەك، توتېم - ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىدە پەيدا بولغان تەبىئەتكە چوقۇنۇشتۇر.

1. قەدىمكى دىنىنىڭ ماھىيىتى ۋە خۇسۇسىيىتى

باشقا تۈركىي خەلقلەرگە ئوخشاش، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى قەدىمكى دەۋرلەردە تۈرلۈك دىنلەرگە ئېتىقاد قىلغان. ئۇلارنىڭ دەسلەپكى دىنى شەكلەن ناتوراليزم يەنى تەبىئەتپەرەسلىك، ماھىيەتتە بولسا سىمۇولىزم يەنى تىمسالچىلىق ئىدى. قەدىمكى خەلقلەر «جەمئىيەتكە ۋە ئۇنىڭ تەشكىلىگە تىمسال (سىمۇول) دەپ ھېسابلىغان نەرسىلەرگە تەۋىناتتى. توتېمىزم دەۋرىدە بۇنداق تىمساللار ھايۋانلار ۋە ئۆسۈملۈكلەر بولسا، ناتوراليزم دەۋرىدە، تەبىئىي مەۋجۇداتلار ۋە ھادىسىلەر ئىدى» . بارا - بارا بۇ تەرەققىي قىلىپ، مەلۇم ئىشەنچ ۋە يوسۇن تۈسىنى ئېلىپ، رەسمىي دىنىي ئەقىدىلەرگە ئايلانغان.

ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىدە، ئاۋۋال ئاياللار ئالاھىدە ئورۇن تۇتقانلىقى ئۈچۈن، ئاياللارنى مۇقەددەس بىلىش چۈشەنچىسى پەيدا بولغان. ئايال روھاناتىغا تەۋىنىش ئانىلىق - ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىدە مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى بولۇپ شەكىللەنگەن. ئانىلىق - ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىدىكى بارلىق مەنىۋى مەدەنىيەت مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسىغا باغلىق ھالدا ۋۇجۇتقا كەلگەن. باشلانغۇچ جەمئىيەتتە، ئىلگىرى ئەرلەر ئۆۋچىلىق بىلەن، ئاياللار يېغىمچىلىق ياكى ئىپتىدائىي دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئاياللارنىڭ ئەمگىكى تۇرمۇش ئۈچۈن ئەڭ ئىشەنچلىك كاپالەت ئىدى. شۇڭا، ئۇلار ئىجتىمائىي ھاياتتا يۇقىرى ئورۇن تۇتاتتى. ئاننىنى قەدىرلەشتىن ئانا روھاناتىغا تەۋىنىش كېلىپ چىقتى. بارا - بارا ئانا روھاناتى سىرلىق قۇدرەتكە ئايلاندى. يەر يۈزىنىڭ كۆپلىگەن جايلىرىدا ياشىغان تۈرلۈك قەۋملەر ئىچىدە بۇ ئومۇمىي ھادىسە ئىدى. مەسىلەن، قەدىمكى گرېكلەردە ئايال مەبۇدە ئادىنە ئەقىل - پاراسەت مەبۇدىسى ئىدى. ياپونلاردا ئايال كاھىن مەبۇد بىلەن كىشىلىك ئارىسىدىكى ۋاستىچى، دەپ ئۇلۇغلىناتتى.

ئىپتىدائىي جەمئىيەت ئاتىلىق - ئۇرۇقداشلىق باسقۇچىغا ئۆتكەندە، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ئارقىسىدا، دىنىي چۈشەنچىلەرنىڭ داغدىسىمۇ كېڭىيىشكە باشلىدى. ئەر بىلەن ئايالنىڭ ئەمگەك جەريانىدىكى ئورنىنىڭ ئۆزگىرىشى ئۇلارنىڭ ئائىلىدىكى ئورنىغىمۇ تەسىر قىلدى. بالدۇر، جۇپلۇك نىكاھ شەكلى «قىزغا بېقىنىش» (يېگىت قىزنىڭ ئۆيىگە كىرىش) ئىدى. ئەمدىلىكتە، بۇشەكىل ئالماشتى. ئۆي ئىشلىرىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن، ئايال ئەرنىڭ ئۆيىدە ئۇزاق تۇرۇۋېرىشىغا توغرا كەلدى. جۇپلۇك نىكاھ بارا - بارا ئۆزگىرىپ، بىر ئەرگە بىر خوتۇنلۇق تۇزۇم شەكىللەندى. قانداشلىق سىستېمىسى ئاتىغا قاراپ سانىلىدىغان بولدى. ئاتىلىق ئۇرۇق جامائەسى ياكى ئاتىلىق ئوغۇش جامائەسى بىر ئەجدادتىن كېلىپ چىققان بىر قانچىلىغان ئەر - خوتۇنلۇق ئائىلىدىن تەركىب تاپىدىغان بولۇپ، ئۇلار ئىشلەپچىقىرىشتا، ئىستېمالدا ئورتاق بولدى. دىنىي چۈشەنچە جەھەتتە، ئەجداد روھاناتىنى ئۇلۇغلايدىغان ئەقىدە شەكىللەندى - دە، ئەجدادقا تەۋىنىش ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتتى. كېيىن، ئەجدادقا تەۋىنىش مانىزم (Manism) دەپ ئاتالدى.

كىشىلەرنىڭ ھايۋانلار، ئۆسۈملۈكلەر ۋە تەبىئىي ھادىسىلەر (ئاي، كۈن، يۇلتۇز ۋە ئوت، چاقماق ۋە باشقىلارمۇ تەبىئىي ھادىسىلەر جۈملىسىدىن) گە تەۋىنىش چۈشەنچىسى يۈكسىلىپ، روھاناتقا ئىشىنىش ۋە بۇنىڭدىن تەرەققىي قىلىپ، ئاشۇ مەخلۇقاتقا ۋە ھادىسىلەرگا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قۇدرەت بار دېگەن ئېتىقاد كېلىپ چىقتى. ئەنە شۇنداق قۇدرەت ئىگىسىنى ئاتا - بوۋىلىرىمىز «تەڭرى» دەپ ئاتىدى. بۇ ھەقتە ئۇلۇغ تىلشۇناس مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» (Ⅲ - جىلد) دا شۇنداق دەيدۇ: «. . . ئاسماننى تەڭرى دەيدۇ. ئۇلار كۆزلىرىگە چوڭ كۆرۈنگەن ھەر قانداق نەرسىنى - ئېگىز تاغ، يوغان دەرەخلەرنىمۇ تەڭرى دەيدۇ. شۇڭا بۇنداق نەرسىلەرگە سەجدە قىلىدۇ. ئۇلار يەنە بىلىملىك ئادەملەرنى تەڭرىكەن دەيدۇ» .

دەسلەپتە، كۆپ تەڭرىچىلىك (پولىتېزم Polytheism) دىنى پەيدا بولدى. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئارقىسىدا، ئىنسانىيەتنىڭ تەپەككۇرى ۋە ئەمدىلىرى تېخىمۇ يۈكسىلىپ، دىنىي چۈشەنچىلىرى مەركەزلەشتى. كۆپ تەڭرىچىلىكتىن ئۈچ تەڭرىچىلىك، ئېككى تەڭرىچىلىك ۋە بىر تەڭرىچىلىك كېلىپ چىقتى. جەمئىيەتنىڭ كېيىنكى باسقۇچلىرىدا ئىنسانىيەتنىڭ دىنىي - پەلسەپىۋى قاراشلىرىدا تېئولوگىيە ئالاھىدە بىر پەن بولۇپ شەكىللەندى. بۇ، يونانچە teos (تەڭرى) ۋە logos (سۆز) دېگەن ئىككى سۆزدىن ياسالغان ئاتالغۇ بولۇپ، «تەڭرىچىلىك» (ئەرەبچىدە ئىلاھىيەت) مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

2. ئىپتىدائىي دىنىي ئېتىقادلار

توتېمىزم

توتېمىزم - توتېمغا تېۋىنىش. توتېم (totem) ئىندىيان تىلىدا «قاياشى»، «تۇغقىنى»، «جەمەتى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە، ئالتاي - ئۇرال تىللىرىدا سۆزلىشىدىغان باشقا قەدىمكى خەلقلەرگە ئوخشاش ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمۇ ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ مەلۇم شەيئىي بىلەن ئالاھىدە تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بار دەپ ئىشىنەتتى؛ مەزكۇر شەيئىي (كۆپىنچە ھايۋانلار) شۇ ئۇرۇقنىڭ توتېمى - ھىمايىچىسى ۋە تىمسالى بولۇپ قالغان. مەسىلەن، تەڭرىتاغنىڭ شەرقىي قىسمىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي تەرەپلىرىدە ياشىغان «قوش» ئېلى ئۆكۈزنى خاسىيەتلىك ھېسابلايتتى. ئۇلار بىرەر ھەربىكەت قىلماقچى (ھەربىي يۈرۈش ياكى كۆچۈش ھەربىكەتلىرى) بولغاندا، ئاۋۋال قوش (بىر جۈپ ئۆكۈز) نى قويۇپ بېرىدىكەن. قوش بېرىپ چۆككەن يەردە ماكان تۇتىدىكەن. جەڭدە قوش ئالغا ئىلگىرىلىسە يۈرۈش قىلىۋېرىدىكەن. شۇڭا ئۇلار «قوش قۇيارلار» دەپ ئاتالغانىكەن. بۇنى خەنزۇچە تارىخىي ماتېرىياللاردا «گۇيەن گۇشى» (كېيىن جۇشى ~ چېشى) قىلىپ يېزىلغان. «تارىخىي خاتىرىلەرنىڭ توغرا تەبىرى» ۋە فېي تېينىڭ «شەرھنامە» سىدە يېزىلىشىچە، «قوش» بىلەن «گۇش» ئىككىسى بىردۇر. «گۇ» بىلەن «گۇ» (جۇ) نىڭ تەلەپپۇزى يېقىن؛ بۇ ئېھتىمال «ئۆگۈز» (ئوغۇز) نىڭ قىسقارتىلمىسىدۇر. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، «قوش قويارلار» نىڭ قەدىمكى زامانىدىكى توتېمى «ئۆكۈز» بولسا كېرەك. ئىت، ئېيىق، يولۋاس، بۆرە، كىيىك، ئۆكۈز، قۇشلار توتېم دەپ تونۇلۇپ، شۇلارغا، ھەتتا ئەپسانىۋى جانۋار ئەجدىھاغا تېۋىنىدۇ. ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش، يېيىش قەتئىي مەنئى قىلىنغان (ئامېرىكا قىتئەسىدىكى ئىندىيانلارنىڭ بەزى قەبىلىلىرى ئىت، كىيىكنى توتېم قىلىپ تېۋىنىدۇ). بەلگىلىك چاغلاردا توتېمغا تېۋىنىش رەسمىيەتلىرى ئۆتكۈزۈلگەن. مەھمۇد قەشقەرى «باراق» (بىر خىل ئوۋ ئىتى) توغرىسىدا مۇنداق ئىزاھلىغان: «باراق - پاخماق يۇڭلۇق ئوۋ ئىتى. تۈركلەرنىڭ ئېتىقادىچە، بۈركۈت قېرىغاندا ئىككى تۇخۇم تۇغۇپ، ئۇلارنى باسارمىش؛ تۇخۇملارنىڭ بىرىدىن باراق ئاتلىق كۆچۈك چىقارمىش، ئىتلارنىڭ ئەڭ يۇگرۈكى ۋە ھەممىدىن ئوبدان ئوۋ قىلالايدىغىنى شۇ باراق ئىتى بولارمىش؛ ئىككىنچى تۇخۇمدىن بۈركۈتنىڭ چۈجىسى چىقارمىش، بۇ ئۇنىڭ ئاخىرقى چۈجىسى بولارمىش» («تۈركىي تىللار دىۋانى» I - جىلد). دېمەك، بۇ رىۋايەت «ئىت» توتېمىدىن قالغان سارقىت بولسا كېرەك. توتېملارنىڭ ئاتلىرى قاياش - جەمەتلەرگە نام قىلىنغان. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن توتېملار خەلقلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا باغلىق ئاساتىر - ئەپسانىلارغا ئايلانغان، كېيىنرەك بەزى مەخلۇقلار خەلقنىڭ قەدىرلەيدىغان، مۇقەددەس ياكى ئوتلۇق دەپ ھېسابلايدىغان جانۋارلىرىغا ئايلانغان. مەسىلەن، ئۇيغۇرلار ھەتتا 7 -، 8 - ئەسىرلەرنىڭ توغرۇل قۇشى (شۇڭقاردىن چوڭراق قۇش) نى ئەزىزلىگەن؛ شۇڭا «ئۇيغۇر» سۆزىنى خەنزۇچە خەتتە ئىپادىلەشتە «توغرۇل» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان (خۇ 鶻) خېتىنى قوللىنىش توغرىسىدا مەلۇم شەرتنامىلەر تۈزۈلگەن. بۇ قۇشنىڭ نامى بەزى ئەرەبلارغىمۇ ئات قىلىپ قويۇلغان (مەسىلەن، توغرۇل تېكىن دېگەندەك). ئوغۇزلاردىن كۆك خان ئۇرۇقلىرى لاچىننى، ئايخان ئۇرۇقلىرى قارچۇغىنى، كۈن خان ئۇرۇقلىرى شۇڭقارنى، دېڭىز خان ئۇرۇقلىرى چاقىرنى ئۇلۇغلىغان. توتېمىزمغا چېتىشلىق بولغان ئۇيغۇر ئاساتىر - ئەپسانىلىرىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى بۆرە، دەرەخ، قۇتلۇق نۇردىن تۆرەلگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ (بۇ ▮ بابتا سۆزلىنىدۇ).

ئاندىن، ھونلار، غۇزلار، جۇملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە ئايلانغان بەزى قەۋملەر (تارىم ئويمانلىقىغا كېلىپ ماكانلاشقان دىڭ - سېر يەنى دى - چياڭلار ۋە يۆزى يەنى گۆزلەر) ئەجدىھانى ئۇلۇغلايدىغانلىقى تارىخىي مەنبەلەردە قەيت قىلىنغان. «خەننامە» دە ھون تەڭرىقۇت ئوردىسىنى ئەجدىھا شەھىرى دەپ يازغان. (ياپون) لۇچۇەن زىيەننىڭ «تارىخنامە شەرھىيلىرىنىڭ دەلىللىرى» دېگەن ئەسىرىدە يېزىلىشىچە، تەڭرىقۇت ئوردىسىنىڭ جەنۇبىدا تاللۇر ئوخ دېگەن كۆل بار، كۆلدە ئەجدىھا بارمىش. شۇڭا، 5 - ئايدا شۇنىڭغا ئاتاپ نەزىر قىلىدىكەن... سۇي كونىڭ دېيىشىچە، غەرب غۇزلىرى ئەجدىھاغا تېۋىنىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ينغىلىش ئورنىنى ئەجدىھا شەھىرى دەيدۇ. «كېيىنكى خەننامە» دە: ھونلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتىدە ھەر يىلى ئۇچ ئەجدىھا ئىبادەتخانىسىدا كۆك تەڭرىگە نەزىر قىلىدۇ، دەپ يېزىلغان.

قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا ئەجدىھا بىلەن يالماۋۇز سۆزلىرى مەنداش قوللىنىلىپ، «بۆكە» دەپ ئاتالغان. مەسىلەن، «تۈركىي تىللار دىۋانى» (▮ - جىلد) دا مۇنداق ئىزاھلانغان: «بۆكە - ئەجدىھا، يالماۋۇز. يەتى باشلىغ يەل بۆكە - يەتتە باشلىق يەل بۆكە». يالماۋۇز كېيىن جانلىق تىلدا «يەلمۆڭگۈز» بولۇپ كەتكەن. 8 - ئەسىردە خەنزۇ تىلىدىكى «لۇڭ» (ئەجدىھا) ئۇيغۇر تىلىغا «لۇ» دەپ قوبۇل قىلىنغان. «يۇياڭ زازۇ» دېگەن كىتابتا، ئىككى يەردە كۇچا ئەجدىھاسى توغرىسىدا بايان قىلىنغان. ئېيتىلىشىچە، قەدىمكى كۇچا پادىشاھى ئاچۇر ئاقتاغنىڭ شىمالىدىكى ئەجدىھانى ئۇچ قېتىم تەسلىم قىلغانمىش؛ كېيىن ئەجدىھاغا مىنىپ سایاھەت قىلغانمىش.

«ۋېينامە» دىكى تۇيغۇنلار ئارىسىدا ئەجدىھا ئات، ئەجدىھا تاي توغرىسىدا تارقالغان رىۋايەت

قەيت قىلىنغان. ئىپتىلىشچە، كۆكنۇرنىڭ ئايلانمىسى مىڭ چاقىرىمدىن ئاشىدىكەن. كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا كىچىك تاغ بار ئىكەن. ھەر يىلى قىشتا مۇز تۇتقاندا، ياخشى بايتاللارنى ئاشۇ تاغقا ئاپىرىپ قويىدىكەن؛ باھاردا ياندۇرۇپ كەلگەندە ھەممە بايتاللار بوغاز بولىدىكەن - دە، تۇغقان تايلىرىنى ئەجدىھا پۇشتى دەپ ئاتايدىكەن. تۇيغۇنلار پارس ئېتىنىسى قولغا كەلتۇرۇپ كۆلگە قويۇپ بېرىپتىكەن، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان تاي كۇنىگە مىڭ چاقىرىم يۇرىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن جاھانغا كۆكنۇر قۇلىنى دېگەن رىۋايەت تارقالغانىكەن.

مانا

ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە تۇركىي خەلقلەر جۇملىدىن قەدىمكى ئۇيغۇرلاردا كەڭ تارقالغان «مانا» دېيىلگەن بىر مەنىۋى قۇۋۋەت بار ئىدى. بىرەر نەرسىگە ئۆز ئىشلىرىنى باغلىق دەپ قاراپ، شۇ نەرسىنى مۇقەددەس بىلەتتى. كىشىلەر بىزگە ياخشىلىق ياكى مەنپەئەت يەتكۈزگەن شەيئىي دەپ مۇقەددەس ھېسابلىغان ئۆسۈملۈك (مەسىلەن، بىرەر دەرەخ)، تەبىئىي مەۋجۇداتلاردىن ياكى تەبىئەت ھادىسىلىرىدىن بىرەرسىنى «تەڭرى» دەپ بىلىپ شۇنىڭغا تېۋىنغان. چۈنكى شۇ نەرسىدە مەنىۋى قۇۋۋەت بار، ئۇ بىزگە تەسىر كۆرسىتىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى. «مانا» قەدىمكى لاتىن تىلىدا (manes) «روھ»، «ئەرۋاھ»، «جان»، «كۆز-گە كۆرۈنمەس نەرسە»، «ئۇ دۇنيالىق» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. «مانا» ھازىر ئوكيانىيە مىللەتلىرىنىڭ تىللىرىدا «جىن - ئالۋاستى»، «نەسىلىك» دېگەن مەنىلەرنى ئاڭلىتىدىكەن. دېمەك، ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە «مانا» سۆزى «مەنىۋى كۈچ»، «تەڭرى قۇدرىتى» دەپ چۈشىنىلگەن.

ئۆز

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرى «ئۆز» گە ئىشىنەتتى. ئادەمنىڭ بەدىنىدە «ئۆز» بار دەپ بىلەتتى.

ئىپتىدائىي ئادەملەر ئۆلۈمنىڭ مۇقەررەرلىكىنى بىلسىمۇ، بارچە تىرىكلىكنىڭ يوقىلىپ كېتىشىنى چۈشەنمەيتتى. ئەمما ئىنسان ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان مۇھىتنى قانداقتۇ جانلىق مەۋجۇدات سۈپىتىدە تەسەۋۋۇر قىلاتتى. ئۇرۇق - قەبىلىلەر روھنىڭ بارلىقىنى ۋە مەڭگۈلۈكىنى شۇ زامان سەۋىيىسىگە يارىشا قىياس قىلاتتى. بۇنىڭغا «ئۆز» دەپ نام بەرگەنىدى. بۇ سۆز ھازىرمۇ ئۇيغۇر تىلىدا «ھۆش»، «خۇد»، «ئەس» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن، «ئۆزىدىن كەتمەك» (ھوشىدىن كەتمەك)، «ئۆزىگە كەلمەك» (ھۇشىغا كەلمەك) ۋە باشقىلار.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا، «ئۆز» سۆزىنىڭ بىر قانچە مەنىسىنى بەرگەن: 1. ئۆز - جىلغا، تاغ ئۆزى؛ 2. ئۆز - ئۆز كىشى، يېقىنى؛ 3. ئۆز - يۈرەك ۋە قورساقتا كۆكىشاش كىچىكىسى ئەزالار: ئۆزۈم ئاغرىدى - قورسىقىم ئاغرىدى؛ 4. ئۆز - ئۆزەك، تومۇر: يىغاچ ئۆزى - ياغاچ ئۆزىكى؛ 5. ئۆز - ئۆز قۇنۇقى - بەدەن (گەۋدە) دە ھەربىر قىلىدىغان نەرسە، روھ، جان.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» (I - جىلد) دا مۇنداق يازغان:

«مىڭ كىشى يولۇغى بولۇپ ئۆزۈڭە،
بەرگەلەر ئۆزۈن ئانىڭ كۆزۈڭە»
(مىڭ كىشى پىدا بولۇپ ئۇنىڭ ئۆزىگە، بەرگۈسىدۇر جېنىنى ئۇنىڭ كۆزىگە.) ئۆز سۆزى بۇ شېئىردا جان مەنىسىدە كەلگەن.

مەھمۇد قەشقەرى يەنە قەدىمكى تۈركىي خەلقلەردە بولغان ئەقىدىلەردىن روھ مەنىسىدىكى «تەگى» توغرىسىدىمۇ چۈشەنچە بەرگەن: «تەگى - كېچىلەردە ئاڭلىنىدىغان گۇڭ - گۇڭ ئاۋاز. تۈركلەر شۇنداق قارايدۇكى، ئۆلۈكلەرنىڭ روھلىرى ھەر يىلى بىر كېچە توپلىنىپ، ئۆزلىرى ھايات ۋاقتىدا ياشىغان شەھەرلەرگە كېلىپ، شەھەر ئاھالىسىنى زىيارەت قىلىدۇ. كېچىدىكى مۇشۇ ئاۋازغا كىم ئۇچراپ قالسا، ئۆلىدۇ. بۇ، تۈركلەردە كەڭ تارقالغان چۈشەنچە» («تۈركىي تىللار دىۋانى» I - جىلد). دېمەك، قەدىمكى ئادەملەر «ئۆز» (روھ - ئەرۋاھ) ئۆلمەيدۇ، ئۇ، مەڭگۈلۈك بولىدۇ. بەدەنلىرى ياشىغان ماكانلارنى يوقلاپ تۇرىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى.

ل. ز. بۇداگوۋ «تۈرك - تاتار تىلىنىڭ لۇغىتى» دېگەن ئەسىرى (1867 - يىلى، I - جىلد) دە «ئۆز» سۆزى ياخشى، توغرا سۆز، تازا، ئىنچ، ئوتتۇرا، يۈرەك، مېغىز، ماھىيەت دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ، دەپ ئىزاھلىغان.

ۋ. رادلوف «تۈرك تىلىنىڭ سىناق لۇغىتى» (1893 - يىلى، 1 - قىسىم) دە «ئۆز» سۆزىنىڭ كۆپ مەنىلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرگەن: 1. شەخس، 2. ئۆز، 3. يۈرت - ۋەتەن، 4. مۇلۇك، 5. بىرەر نەرسىنىڭ ئەڭ ياخشى قىسمى، ئىنچ، ئوتتۇرا، مېغىز، ماھىيەت ۋە باشقىلار.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «ئۆز» نى «روھ - مەڭگۈلۈك» دەپ بەرگەن مەنىسى ۋاقىت نۇقتىسىنەزەرىدىن قارىغاندا، ئۇ سۆزنىڭ ئىشلىتىلگەن دەۋرىگە يېقىن ئىدى. دېمەك، بىر مۇنچە تارىخىي مەنبەلەردە تۈركىي خەلقلەر، جۇملىدىن ئۇيغۇرلار قەدىمكى دەۋردە تۇرلۇك روھلارغا، ئەجدادلار روھىغا سېغىنىاتتى.

قۇت

قەدىمكى ئاتا - بوۋىلىرىمىز «مانا» نىڭ مەزمۇنىغا دالالەت بېرىدىغان ۋە «مانا» دىن يەنىمۇ كەڭ مەنىگە ئىگە بولغان «قۇت» دېگەن سۆزنى ئىشلەتكەن. ئەجدادلىرىمىز قۇتلۇق دەپ تونۇلغان مەۋجۇداتلارغا ئىبادەت قىلاتتى. «قۇت» بىر تۆۋرۈك سۈپىتىدە ئ ▮ سماندىن چۈشكەن نۇر دەپ ئېتىقاد قىلاتتى ۋە «قۇت» چۈشكەن ئاسمان

نۇقتىسىنى «ئالتۇن قوۋۇق» (ئالتۇن ئىشىك) دەپ ئاتىغانىدى.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركي تىللار دىۋانى» دا «قۇت» توغرىسىدا مۇنداق تەبىر بەرگەن: «قۇت ـ بەخت، دۆلەت». قۇتلۇق سۆزنىمۇ شۇنىڭدىن ياسالغان. شېئىردا مۇنداق كەلگەن:

قۇت قۇۋنغ بەرسە ئىدىم قۇلىڭا،
كۈندە ئىشى يۈكسە پەن يۇقارۇ ئاغار،
(قۇت ـ دۆلەت بەرسە ئىگەم قۇلىغا،
كۈندە ئىشى يۈكسىلىپ يۇقىرى ئۆرلەر)

يەنە:

«قۇتسىز قۇدۇغقا كىرسە قۇم ياغار»
(بەختسىز قۇدۇققا كىرسە قۇم ياغار)

يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» تە «قۇت» نى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

تاپۇغدا كەلسە قۇت قاپۇغدا تۇرۇر،
قاپۇغدا تۇرۇغلى تاپۇغدا تۇرۇر.
(خىزمەتكە كېلسە قۇت قۇۋۇقتا تۇرۇر؛
قۇۋۇقتا تۇرغىنى خىزمەتكە تۇرۇر.)
بۇ قۇت كەلسە يالكۇق قۇتازۇر كۆنى،
تۇمەن ئارزۇ بىرلە تالۇلاپ يەر ئاش.
(بۇ قۇت كەلسە ئىنسانىڭ ئىشى قۇتاتۇر،
تۇمەن ئارزۇسىغا يېتىپ تويۇپ يەيدۇ ئاش.)

تۈرپاندىن تېپىلغان قەدىمكى ھۇججەتلەردە، «قۇت» توغرىسىدا مۇنداق بايانلار بار:

1. «قۇت ـ قۇت، بەخت ـ سائادەت، قۇتلاش، مۇقەددەس، روھ» (باشقا ۋەگابايىن: «ئۇيغۇرچە ھۇججەتلەر»)

2. «قۇت ـ ئۇلۇغلۇق، ھەيۋەت، ھەزرەت، ئەزىمەت» (پ. پېللىئوت «قالىياناماقارا ۋە پاپامقارا تېكىنلەر ھەققىدە ھېكايە»)

3. «قۇت ـ ئۇنسۇر، ئېلىمېنت؛ قۇت قولۇنماق ـ قۇت مەرھەمىتى، قۇتقا ئىلتىجا؛ ئانت ئىچمەك» («تۈركي تۈرپان تېكىستلىرى»)

4. «قۇت بەرگەيمەن» («ئىرق بېتىگ»)

5. «تەڭرى قۇتىنتا ـ تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىدە» («خۇئاس توئانىفت»)

6. «قۇت قولۇ يۈكۈنتۈموز ـ قۇت تىلەپ ناماز ئوقۇيمىز» («خۇئاس توئانىفت»)

7. «تۈكەل قۇت بولماقتىز (بولزۇن) ـ تۈگەل ـ تولۇق بەخت ـ تەلىيىڭىز كەلسۇن» (فون. لېكوك «قوچۇدىن تېپىلغان مانىي ھۇججەتلىرى»)

8. «يەر ـ سۇقۇتى ئىرىنۇر، ئوت ـ سۇۋۇقۇتى ئىغلايۇر، يىغاچ قۇتى ئۇلىيۇر ـ يەر ـ سۇ قۇتى ئېگرايدۇ، ئوت ـ سۇ قۇتى يىغلايدۇ، دەرەخ قۇتى ھۇۋۇلايدۇ» («مانىي ھۇججەتلىرى» I)

9. «ئانىڭ ئۇلۇغ قۇتىڭا ـ ئۇنىڭ ئۇلۇغ قۇتىغا» (مۇللېر «ئۇيغۇرچە» I، I، II)

10. «قاڭىم قۇتى ـ ئاتام قۇتى»
«بۇرخان قۇتى ـ بۇددا قۇتى» (پېللىئوت «تېكىنلەر ھېكايىسى»)

11. «ئايتەڭرى پاتتى قۇتلۇق ئۇزە ـ ئايتەڭرى قۇتلۇق ئۇستىگە پاتتى» («تۈركي تۈرپان تېكىستلىرى»)

بۇلاردىن باشقا «قۇت» نىڭ «تەلەي»، «تەقدىر»، «بەرىكەت» مەنىلىرىمۇ بار. بۇ سۆز ھازىرمۇ جانلىق ۋە ئەدەبىي تىللىرىمىزدا «قۇتلۇق»، «قۇتلۇق بولسۇن»، «قۇتلاش»، «قۇتاتسۇن» دېگەندەك قەدىمكى مەنىلىرى بويىچە ئەينەن قوللىنىلىدۇ؛ كىشىلەرگە ئات قىلىنىدۇ. مەسىلەن، ئەرلەرگە قۇتلۇق، ئاياللارغا قۇتاشخان دەپ ئىسىم قويۇلىدۇ.

«قۇت» سۆزى بىلەن قوشۇپ قوللىنىلىدىغان «ئىزۇق» سۆزىمۇ بار. بۇ سۆز ھەققىدە مەھمۇد قەشقەرى «تۈركي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق تەبىر بەرگەن:

«ئىزۇق ـ قۇتلۇق ۋە مۇبارەك نەرسە، ئىرىملىق نەرسە. ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىلگەن مال ـ ئىزۇق دېيىلىدۇ؛ ئۇنىڭغا يۈك ئارتىلمايدۇ، ئۇنىڭ سۇتى سېغىلمايدۇ، يۈڭى قىرقىلمايدۇ، ئىگىسى ئۇنى بىرەر ئىشقا ئاتاپ ساقلايدۇ». «بۇ سۆز «ئىزى» دىن ياسالغان بولۇپ، ئىزى ـ ئىگە، تەڭرىمۇ ئىزى دېيىلىدۇ. ئىزىمىز يارلىقى ـ ئىگىمىز يەنى تەڭرىنىڭ يارلىقى» («تۈركي تىللار دىۋانى» I ـ جىلد). يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» تىمۇ «مۇقەددەس، مۇبارەك، بەخت ـ تەلەي» مەنىسىدە قوللانغان. مەسىلەن:

«بۇقاچ نەڭ بىرىكسە بىرەگۇ ئۆزە،
ئانىڭدىن يىرار ئول ئىزۇق قۇت تەزە.»
(بىرەركىمدە بىر قانچە نەرسە بىرىكسە، ئۇنىڭدىن بەخت ـ تەلەي يىرىپ تېزىپ كېتىدۇ).

تۈرپاندىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇرچە تېكىستلەردىمۇ «ئىزۇق» سۆزى «كۆندۈرۈلگەن»، «خاسىيەتلىك» بىلگەن، «مۇبارەك»، «ئەزىز» مەنىلىرىنى ئاڭلىتىپ كەلگەن. «ئۇلۇغ قۇتلۇق بۇيۇك ئۇيغۇر ئېلى» نىڭ قاغانلىرى «ئىدۇق‌قۇت» نى خانلىق رۇتبە، ئۇنۋان قىلىپ قوللانغان.

ئاي ـ كۈن

قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز تەبىئەتكە چوقۇنۇش جەريانىدا، كۈن (قۇياش) نىڭ ھاياتلىقتىكى تەڭداشسىز رولىنى، كۈننىڭ كۈندۈز ۋە ئاپتاپنىڭ مەنبەسى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، كۈنگە تېۋىنىشكە باشلىغان. ئاينى تۈننى يورۇتقۇچى قۇدرەت، ئاينىڭ تولۇش ۋە كېمىيىش قانۇنىيىتىنى بىلمىگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ ھادىسىنىمۇ بىر كارامەت دەپ قىياس قىلغان. شۇنىڭ بىلەن كۈنتەڭرى، ئايتەڭرى دېگەن ئەقىدە پەيدا بولغان.

لوپنۇر رايونىدىن تېپىلغان ۋە ئادەتتە ئارخېئولوگلار تەرىپىدىن «كىرورەن گۈزىلى» دەپ ئاتالغان قاتقان مۇردىنىڭ تارىخى كەم دېگەندە

4 مىڭ يىل ئىلگىرىكى قەدىمكى زاماندىن باشلىنىدۇ. مۇردا تېپىلغان جايدىكى قەبرە ئۈستىگە ياغاچ قوزۇقلار بىلەن كۈنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن. بۇ ھال مەزكۇر مۇردا مەنسۇپ بولغان قەبىلىنىڭ كۈنتەڭرىگە تېۋىنىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئامېرىكا قىتئەسىدىكى بەزى ئىندىيان قەبىلىلىرىمۇ كۈنتەڭرىگە ئېتىقاد قىلىدىغانلىقى مەلۇم.

«تارىخنامە» نىڭ «ھونلار تەزكىرىلىرى» دە مۇنداق يېزىلغان: «ھون تەڭرىقۇت كەڭرۇ سەھەردە كۈنگە تازىم قىلىپ تىرىكچىلىكىنى باشلايدۇ، كەچتە ئايغا تازىم قىلىدۇ». يەنە: «ئارام ئايدا، ئۇلۇغ - ئۇششاق ھەممىسى تەڭرىقۇت كەڭرۇ ئوردىسىنىڭ ئىبادەت ئورنىغا يىغىلىدۇ. 5 - ئايدا ھۇمايۇن (ئەجدىھا - بۆكە) شەھىرىگە يىغىلىپ ئاتا - بوۋىلىرىغا، ئاسمان - زېمىنغا، جىن - ئەرۋاھلارغا نەزىر قىلىدۇ».

«تارىخنامە» دە يەنە مۇنداق يېزىلغان: بىرەر ئىش قىلماق بولغاندا، يۇلتۇز ۋە ئايغا قارايدۇ. ئاي تولۇن - ئايدىك بولسا، ھۇجۇمغا ئۆتمىدۇ. ئاي كەمتۈك بولسا، چېكىنمىدۇ. بۇ ئادەت تۈركىي خەلقلەردىمۇ بولغان. «سۇينامە» نىڭ «تۈرك تەزكىرىسى» دە: «ئايغا باقىدۇ، ئاي تولۇن بولسا بۇلاڭ - تالاڭغا چىقىدۇ» دېيىلگەن (بۇ يەردە ھەربىي يۇرۇش قىلىدىغانلىقىنى «بۇلاڭ - تالاڭ» غا چىقىدۇ، دېيىلگەن).

ئايغا تېۋىنىش خەلق ئارىسىدا سارقىت بولۇپ قالغان. «ئايىنى قول بىلەن ئىشارەت قىلسا يامان بولىدۇ» دېگەن چۈشەنچە ھېلىمۇ بار. مەھمۇد قەشقەرى زامانىدىمۇ بۇ ئادەتنىڭ قەدىمدىن بۇيان كېلىۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭ ئەسىرىدە كەلتۈرۈگەن مىسالدىن كۆرۈشكە بولىدۇ: «ئاي تولۇن بولسا، ئەلكىن ئىملاماس» (ئاي تولۇن بولسا، قول - ئىلكى بىلەن ئىملىماس).

كۆكتەڭرى ۋە بوزتەڭرى

قەدىمكى تۈركىي خەلقلەر ناتۈرىزم دەۋرىدىكى تەڭرىلەرنى ئىككى تۈركۈمگە بۆلگەن: بىرى كۆكتەڭرى، يەنە بىرى بوزتەڭرى يەنى ئاسمان تەڭرىسى ۋە يەر تەڭرىسىدۇر. ئۇز نۆۋىتىدە كۆكتەڭرىسى بىر تەڭرى ئەمەس، بەلكى ئىككى قات ئاسمانىنىڭ تەڭرىلىرى ئىدى. ئاسمانىنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتى ۋە يەر ئاستى قەۋىتى دەپ بۆلگەن. ئۈستۈنكى قات ئاسمانىنىڭ تەڭرىلىرى مۇكاپات تەڭرىلىرى، ئاستىنقى قات ئاسمانىنىڭ تەڭرىلىرى مۆجىزات تەڭرىلىرى دەپ چۈشىنىلگەن. ئەمما قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز كۆك (ئاسمان) نى توققۇز قات (يەنى نۇرغۇن قات) دەپ پەرەز قىلغان. ئەنە شۇ توققۇز قات كۆكنى يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ئاستىنقى ۋە ئۈستۈنكى دەپ ئىككى قەۋەتكە بۆلگەن. كۆكتەڭرىلىرى توغرىسىدىكى مۇنداق بۆلۈنۈشلەر ياقۇتلار (ساقۇتلار) دا ساقلانغانلىقىنى روس تەتقىقاتچىلىرىدىن ۋ. ل. سېروشېۋسكىي 19 - ئەسىر ئاخىرىدا ياقۇتلار ئارىسىدا ئەمەلىي تەكشۈرۈپ مەلۇمات بەرگەن.

ياقۇتلاردا، تەڭرىلەر ئىككى قولغا بۆلۈنىدىكەن: توققۇز ئاغا ئۇزا، سەككىز ئاغا ئۇزا.

تەڭرىلەردىن چارپاي تەڭرىسى بەشىنچى ئاسماندا شەرقتە تۇرىدىكەن، بۇ، قۇدرەتلىك، باي، خەيرىخاھ تەڭرى ئىكەن؛ ئالا ۋە قارا ھايۋاننى يارىتىدىكەن. باي - بايانلىق (ئوۋچىلىق تەڭرىسى) كۆپىنچە ئورمانلاردا، دالىدا يۇرىدىغان تەڭرى بولۇپ، ئوۋچىلار ئوۋدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىسا ياكى بىرەرسى ئاغرىپ قالسا، بىر قارا «ماندا» قۇربان قىلىدىكەن. باشقا (ھەر خىل) تەڭرىلەر ۋە ئۇلارنىڭ يەتتە قېرىندىشى كەمبەغەل ئائىلىلەرنىڭ تەڭرىلىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمى بېلىقچىلارنىڭ، بىر قىسمى چوپانلارنىڭ ئاسرىغۇچىلىرى ۋە چارپايلارنىڭ ھىمايىچىلىرى ئىكەن.

سەككىز ئاغا ئۇزا - ياقۇتلاردا ئاستىنقى قولغا مەنسۇپ تەڭرىلەر. بۇ ئاستىنقى تەڭرىلەرنىڭ باشلىقى ئۇلۇغ تويۇن. بۇ تەڭرىلەر ئىنسانلارغا يېقىن تۇرغىنى ئۈچۈن، ئىنسانلارنىڭ ھاياتىي ئىشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىرى زىچ بولىدىكەن. بۇلار ئاسمانىنىڭ غەربىدە ئۇچىنچى قات ئاسماندا تۇرىدىكەن. مەسىلەن، ئۇلۇغ تويۇن يەرگە سەۋەبسىز چۈشمەيدىكەن، ئەگەر پۇتى يەرگە تەگسە يەر تىترەيدىكەن.

ۋ. رادلوفنىڭ «سىبىرىيەدىن» دېگەن كىتابىدا، ئالتاي تۇركلىرىنىڭ تەڭرى چۈشەنچىلىرى مۇنداق بايان قىلىنغان: ئالتاي تۇركلىرى بارلىق دۇنيانى نۇرغۇن قەۋەتلەردىن تەركىب تاپقان دەپ ئىشىنىپ، ئىككى تۇركۈمگە بۆلىدىكەن: بىرى، يورۇقلۇق دۇنياسى، ئۇ 17 قات بولۇپ، بارلىق روھلار، تەڭرىلەر يورۇقلۇق دۇنياسىنىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى قاتلىرىدا ياشايدىكەن؛ بۇلار ئاجىز ئىنسانلارنى ياخشى كۆرىدىكەن، ھەمايىسىگە ئالىدىكەن، كۆككە ئېلىپ چىقىدىكەن. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، يورۇقلۇق (نۇر) پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ دوستى، تەبىئەتتىكى بارچە ھاياتىي كۆرۈنۈشلەرنىڭ كۆزەتچىسى؛ يەنە بىرى، قارا ئاخغۇلۇق دۇنياسى. بۇ ئاستىنقى يەتتە ياكى توققۇز قاتتىن ئىبارەت ئىكەن؛ قارا ئاخغۇلۇق (زۇلمەت) نىڭ تۆۋەنكى قاتلىرىدا بەتبەخت روھلار بىلەن چېلىشىپ، ئىنسانلارغا زىيان يەتكۈزۈشىگە قارشى تۇرىدىغان، نۇرغۇن جەڭ - جېدەللەر ئارقىلىق يامان روھلارنىڭ تۆۋەنگە، مەڭگۈلۈك قارا ئاخغۇلۇققا سۈرگەن تەڭرىلەر تۇرىدىكەن. يورۇقلۇق ۋە قارا ئاخغۇلۇق. قاتلىرى ئارىسىدا ئىنسانلارنىڭ تۇرار ماكانى بولغان «يەر يۈزى» جايلاشقان بولۇپ، ئىككى دۇنيانىڭ تەسىرى ئاستىدا ياشايدىكەن. 17 قات ئاسمانىنىڭ

ئەك ئۇستۇنكى قەۋىتى يەنى 17 - قاتتا بارلىق تەكرىلەرنىڭ ئاتىسى بولغان «تەكرى قاراخان» تۇرىدىكەن. يەر ئاستى دۇنياسىنى تۇركلەر «ياغىز يەر»، ئوغۇزلار «قارايەر» دەپ ئاتىغان.

«جۇنامە» نىڭ «ياتلار دىيارى» بۆلۈمىدە، تۇركلەر توغرىسىدا مۇنداق يازغان: «قاغان ھەمىشە ئۆتۈكەن تېغىدا تۇرىدۇ. خان چېدىرىنىڭ ئىشىكى كۈنپېتىشقا ئېچىلىدۇ، كۈن چىققان تەرەپنى ئۇلۇغلايدۇ. ھەر يىلى ئىسىلزادىلەرنى باشلاپ ئاتا - بوۋىسىنىڭ قەدىم جايىدا نەزىرە قىلىدۇ. يەنە، 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا باشقىلارنى يىغىپ، كۆكتەكرىگە تاۋاب - نەزىر قىلىدۇ. ئۆتۈكەندىن تۆت - بەش يۈز يول كېلىدىغان يەردە ئېگىز تاغ بار. ئۇستىدە ئوت - گىياھ، دەل - دەرەخ يوق، ئۇنى بوز تەكرى دەيدۇ، شىا تىلىدا يەر تەكرىسى دېگەنلىك بولىدۇ.»

يەر - سۇ ۋە ئوغان

ئىنسانلار باشلانغۇچ تەبىئەتچىلىك ئېتىقادى دەۋرىدىكى تەكرىلەرگە «يەر - سۇ» دەپ ئات قويۇشقان. بۇ تەكرىلەر يەر ۋە سۇنىڭ ھىمايىچىلىرى بولغان. قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز كىچىك بۇدۇن (كىچىك ئەل)، ئوتتۇرا بۇدۇن (ئوتتۇرا ئەل) ۋە چوڭ بۇدۇن (چوڭ ئەل) دەپ دائىرىلەنگەن. بۇدۇن ياكى ئەل بىر ئاغۇ ئىشتىن بولغان قەۋملەرنىڭ يىغىندىسى. يەر - سۇ تەكرىلىرى كىچىك بۇدۇن (ئەل) نىڭ ھىمايىچىلىرى بولۇپ، ئۇلار تۆت خان دەپ ئاتالغان: شەرقتىكى قەۋمنىڭ كۆك خان، جەنۇبتىكى قەۋمنىڭ قىزىل خان دەپ ئاتىلىدىكەن. ھەر بىر قەۋمنىڭ يەر - سۇ تەكرىسى ئۆز قەۋمىنى قان دەۋاسىغا، ھۇجۇم قىلىشقا، جەڭگە زوقلاندۇرىدىكەن. يەر - سۇ تەكرىلىرىنىڭ «چىۋى» دېگەن جىن ئەسكەرلىرى بولارمىش. «چىۋى» توغرىسىدا مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» (I - جىلد) دا مۇنداق يازغان: «چىۋى - جىنلار گۈرۈھىدىن بىرىنىڭ ئېتى. تۈركلەر شۇنىڭغا ئىشىنىدۇكى، ئىككى يۈرت كىشىلىرى بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشسا، ئىككى يۈرتتىكى جىنلارمۇ ئۆز يۈرتىنىڭ ئىگىلىرىنى قوللاپ، ئۇرۇشىدۇ. جىنلارنىڭ قايسى تەرىپى يەڭسە، ئەتىسى شۇ يۈرتنىڭ ئىگىلىرى غەلىبە قىلىدۇ. كېچىلىرى ئىككى يۈرت جىنلىرىنىڭ قايسىبىرى يېڭىلسە، شۇ جىنلار تۇرغان يۈرتنىڭ پادىشاھسىمۇ مەغلۇب بولىدۇ. تۈرك ئەسكەرلىرى ئۇرۇشتىن قايتقان كېچىسى جىنلارنىڭ ئوقلىرى تېگىپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ، چېدىرلىرىغا كىرىۋالىدۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە كەك تارقالغان بىر خىل چۇشەنچە.»

ئوغان - ئومۇمىي بۇدۇن (ئەل) نىڭ تىمسالى بولغان تەكرىنىڭ ئېتى. ئالتاي تۈركلىرىنىڭ دىنىي چۈشەنچىسىدە «ئوغان» نىڭ ئوغۇللىرى «سۇخان»، «تۆمۈرخان»، «ئوت خان»، «يىغاچ خان». سۇخاننىڭ قاراغان، تۆمۈرخاننىڭ ئاق خان، ئوت خاننىڭ قىزىل خان، يىغاچ خاننىڭ كۆك خان دەپ تەسەۋۋۇر قىلىشقان.

ئوغان يەر - سۇ تەكرىلىرىنىڭ قان دەۋاسىدىن، باسقۇنچىلىقتىن توساپ قالىدىكەن. ئەمما كۆپىنچە قان دەۋاسى ۋە باسقۇنچىلىق «بۇدۇن» (ئەل) نىڭ تاشقىرىسىدا بولىدىكەن، بۇدۇن ئىچىدە بولمايدىكەن. ئوغان بۇ تەرتىپ - قائىدىنى چىڭ ساقلايدىكەن ۋە بۇدۇن (ئەل) ئىچىدىكى ھەمدە ملىكنى قوغدايدىكەن.

قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزدىن ئالاھىدە خىسلەتلىك بولغان ئوغۇزخاننىڭ ئالتە ئوغلى بولۇپ، ھەر ئوغلىنىڭ يەنە تۆتتىن ئوغلى بولغان. بۇلاردىن 24 قەۋم ۋۇجۇتقا كەلگەن. ئوغۇزخاننىڭ ۋەزىرى (ئۇيغۇر) ئىرقىل ئاتا ئوغۇز ئېلىنى 24 قەۋمگە رەسمىي بۆلۈپ، ھەر بىرىگە بىر نام، بىر تەكرى، بىر ئۇنغۇن (ئوغان)، بىر تامغا بەرگەن. چوڭ ئوغۇللىرىغا كۈن، ئاي، يۇلتۇز بىردىن تەكرى بولغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئۈچ قەۋمىگە كۈن، ئاي، يۇلتۇز سىمۋول بولۇپ، چوڭ ئوغۇللارنىڭ نامىرىمۇ ئاشۇ سىمۋول بىلەن ئاتالغان. كىچىك ئوغۇللىرى - كۆك، تاغ، دېڭىز خانلارمۇ شۇنداق بولغان. ئوغۇزخان ئۆزى ئۇلۇغ ئوغان بولغىنىدەك، ئوغۇللىرى ئوتتۇرا ئوغان، نەۋرىلىرى كىچىك ئوغان ھېسابلانغان. ئوغۇزخان قاراخانىنىڭ ئوغلىدۇر. قارا خان سۇخاننىڭ تاقابىلىدۇر. قاراخان ئومۇمىي ئەلنىڭ تەكرىسى، ئوغانى ئىدى.

«ئوغان» پۈتۈن تەكرىلەرنىڭ ئاتىسى بولغاچقا، ئۇ ھەممىگە قادىر ھېسابلانغان. «ئاللا»، «خۇدا» سۆزلىرى قوبۇل قىلىنىشتىن ئىلگىرى ئادەتتە «ئوغان» سۆزى كەك قوللىنىلغان. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئىزاھلىشىچە: «ئوغان - ھەر نېمىگە كۈچى يېتىدىغان، ھەممىگە قادىر، قۇدرەتلىك ئوغان تەكرى. - قۇدرەتلىك تەكرى.»

ياقۇتلار ۋە ئالتاي تۈركلىرى (تۇۋالار) قەدىمكى زاماندا دېڭىزلىقلار ۋە ھونلار ئىتتىپاقلىرىدىكى قەۋملەر ئىدى. ئۇلار نەسەپ جەھەتتىن دېڭىزلىقلار بىلەن تۇغقانچىلىقى بار ئىدى.

3. جىن - ئەرۋاھلار دۇنياسى

دۇنيانىڭ ھەممە خەلقلىرىدە بولغىنىدەك، ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ روھ - ئەرۋاھ ۋە جىن - ئالۋاستى چۈشەنچىسى كەك تارقالغان. يۇقىرىدا ئېيتىلغان «مانا» ۋە «ئۆز» (روھ جان) تۈرلىنىپ، بۇنىڭدىن (باشقا دىنىي ئېتىقادلارنىڭمۇ تەسىرى بىلەن) «چۇر»، «يەك»، «يەل»، «ئۇڭۇزىن»، «ئاباجى»، «قۇۋۇج» ۋە باشقىلار كېلىپ چىققان.

چۇر ~ چور

تۈركىي خەلقلەر، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى «مانا» دىن تاشقىرى يەنە بىر قانچە

ئەرۋاھلارنى «ئىزۇق» يەنى «مۇبارەك» ۋە «مۇقەددەس» بىلىپ، ھۆرمەتلىگەن ۋە ئۇلارغا ئىشەنگەن. ئەنە شۇنداق ئەرۋاھلاردىن بىر قىسمى «چۆر» ياكى «چور» دەپ ئاتالغان. بۇلار «ئاق چور»، «قارا چور» دەپ ئىككىگە بۆلۈنگەن. ئىلگىرى، يەر - سۇ مۇقەددەسلىرى ۋە تەڭرىلەرمۇ ئەرۋاھ سۈپىتىدە چۈشىنىلگەنىدى. «چور» ئەنە شۇنداق ئۇلۇغلانغان ئەرۋاھلاردىن بىرى ئىدى. كېيىنچە، «چور» بەگ - خانلارغا بېرىلىدىغان ۋۇتبە، مەنسەپ بولۇپ قالغان. مەسىلەن، تۇدۇن چور (قاپاغان قاغانىنىڭ بۇرادەرلىرىدىن)، بۆگۈچور، تاردۇش ئىنانچۇ چور، كۆل چور، ئەلچى چۆركۈچ بارس ۋە باشقىلار (تۈرك ۋە ئۇيغۇر خاقان - بەگلىرىنىڭ ناملىرى).

يەك

ئەرەبچىدىن «شەيتان» ياكى «جىن» سۆزىنى قوبۇل قىلىشتىن ئىلگىرى، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز «يەك» سۆزىنى ئىشلەتكەن (بەزى تىلشۇناسلار «يەك» نى سانسكرىتچىدىكى «يەكسا» سۆزىدىن قىسقارتىپ ئېلىنغان سۇغدىچە سۆز دەپ تەخمىن قىلىشىدۇ).

مەھمۇد قەشقەرى «يەك» سۆزىگە «شەيتان» ۋە «جىن» دەپ ئىزاھ بەرگەندىن كېيىن مۇنداق ماقالىنى كەلتۈرگەن: «بىلمىش يەك بىلمە دۈك كىشىدەن يەگ - بىلمىگەن - تونۇمىغان كىشىدىن بىلگەن - تونۇغان شەيتان ياخشى» («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅲ - جىلد)

يەل

«يەل - جىن، جىن شامىلى. ئەر يەلپىنىدى - ئادەمگە يەل (شامال) دارىدى، يەنى جىن چاپلاشتى («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅱ - جىلد).

«يەل قۇۋۇچ بىتىكى - يەل (جىن) دارىغانلىققا قارشى ئوقۇلىدىغان دۇئا - ئەفسۇن» («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅲ - جىلد).

«قۇۋۇچ - جىن تەگكەنلىك ئىسسىرى. بۇنداق ئادەمنى داۋالاشتا يۇزىگە سوغۇق سۇ سېپىپ تۇرۇپ، قۇۋۇچ - قۇۋۇچ دېيىلىدۇ، ئادراسمان ۋە ئۇد ھىندى بىلەن ئىسىرىق سېلىنىدۇ. بۇ سۆز قاچ - قاچ - ھەي جىن قاچ - قاچ سۆزىدىن ئېلىنغان بولسا كېرەك» (تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅲ - جىلد).

«ئاباچى - ئالۋاستى - ھۇجۇ. بالىلارنى قورقىتىش ئۈچۈن، ئاباچى كەلدى - ھۇجۇ كەلدى دېيىلىدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅰ - جىلد).

ھەممە دىنلاردا «جىن - ئالۋاستى»، «ئەرۋاھ»، «جان»، «شەيتان» دېگەن چۈشەنچىلەر بار. شۇڭا دىنغا ئېشىنىدىغان ھەر قانداق مىللەتتە بۇ ئەرۋاھلار ئۆز تىللىرىدا ھەر خىل ئاتالغان. بۇ - ئىنسانىيەتتىكى ئورتاق ھادىسە.

قورۇق

«قورۇق» - قوغدىلىدىغان مەنسەبكى سۆز. بۇنى «تابۇ» دەپمۇ ئاتايدۇ. تابۇ - بىر ئادەمنى ياكى بىرەر شەيئىنى مۇقەددەس يەنى ئىدۇق دەپ بىلىپ، ئۇنىڭغا چېقىلىشقا ياكى ئۇنى قوللىنىشقا بولماسلىق، بۇ بىر خىل ئېتىقاد، «قورۇق» ياكى «تابۇ» - «مانا» ۋە «توتېم» دىن پەيدا بولغان خاس ئىسىم. خاقان ياكى بەگ ئۆلگەندىن كېيىن ئىسمى «قورۇق» بولىدۇ. ھېچكىم ئۇنىڭ ئىسمىنى يىل بويى ئاغزىغا ئالمايدۇ. خاقان ياكى بەگ بىلەن ئاتداش بولغۇچىلارمۇ ئۆز ئىسىملىرىنى يەڭگۈشلەشكە مەجبۇر بولىدۇ. ۋاپات قىلغان خاقان ياكى بەگنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن باشقا ئىسىم بىلەن ئاتايدۇ. بەزى ھايۋانلارنى ئۆلگۈچىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتى ئۈچۈن مۇكاپات قاتارىدا ئەركىن - بوش قويۇۋېتىدۇ. بۇلارنىمۇ «ئىدۇق» دەپ قورۇق ھېسابلايدۇ.

4. شامانلىق ۋە تويۇنلۇق

بۇ چاغقا قەدەر تۈركىي خەلقلەر جۇملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى - ئىپتىدائىي دىنىنىڭ «شامانلىق» (شامانىزم) دەپ قاراپ كېلىنىدى. تۈركىيە تارىخچىسى زىياگۆكئالىپنىڭ تەتقىقاتىغا ئاساسلانغاندا («تۈرك مەدەنىيىتى تارىخى») شامانلىق - سېھرىگەرلىك سىستېمىسىدۇر. شامان - كاھىن ۋە سېھرىگەر دېگەنلىكتۇر.

«شامان» ئەسلىدە «خام ~ ھام / شام» سۆزىدىن كېلىپ چىققان. قەدىمكى تۈركىي تىلىدا «قام - قامان» دېيىلەتتى. بۇ، ئەرەبچىدە «كاھىن» دېيىلىدۇ (كەھنە - كاھىن - ئالدىن بىلىش، پال سېلىش دېگەن مەنىدىكى سۆزدىن «كاھىن» ياسالغان بولۇپ، پالچى، ئالدىن بىلگۈچى، نەزىر - قۇربانلىق باشقۇرغۇچى دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ). ھازىرمۇ ئالتاي تۈركلىرىدىن تۇۋا، تۆلەنگۈتلەر «قامدان»، «قامۇق» (شامان، شامانلىق) دەيدۇ؛ سېھرى قىلماقنى «قامدا» دەيدۇ. مەسىلەن، «چىن ئۆلۈردى قام ئالباس» (چىن - راست ئۆلىدىغاننى قام قۇتقۇزالماس) دېگەن ماقالىمۇ بار. دېمەك، «شامان» نىڭ ئەسلى مەنىسى سېھرى قىلغۇچى، ئەر ۋەشچى (ئەپسۇنچى) دۇر.

شامانلىق پائالىيىتىدە، مۇقىم ئىبادەتخانا تەسىس قىلىنمايدۇ؛ يېزىلغان نوم - بىتىكلىرى بولمايدۇ. شامانلىقمۇ تەڭرى ۋە ئەرۋاھلارغا ئىشىنىدۇ. شامانلىق ئېتىقادى بويىچە، ئالەمنى ئۈچ قاتقا بۆلىدۇ: ئۇستۇنكى ئالەم - ئۇجماخ (جەننەت) بولۇپ، ئۇ يەر تەڭرىلەر ماكانىدۇر؛ ئوتتۇرا ئالەم - يەر يۈزى بولۇپ، بۇ يەردە ئىنسانلار تۇرىدۇ؛ ئاستىنقى ئالەم - تامۇ / تامۇغ (دوزاخ) بولۇپ، ئۇ يەردە جىن - شەيتانلار تۇرىدۇ. قام (شامان) دېگەن «يەلۋى» (سېھرەگەر) بارلىق قۇدرەتنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەندۇر- گۈچى سۈپىتىدە، جىن - شەيتانلارنى ئىشقا سېلىپ «يىگ» (كېسەل) داۋالايدۇ؛ شۇنىڭدەك «ئىرق» (پال) بېقىپ، ياخشىلىق - يامانلىقتىن ۋە

كەلگۈسىدىن ئالدىن خەۋەر بېرەلەيدۇ. قەدىمكى زاماندىكى كىشىلەر «يەلۋى» (سېھرىگەر) لەرنى تەڭرىنىڭ زاھىرى دەپ ئېتىقاد قىلغان. ئادەتتە تۇغۇلۇش، قېرىش، ئاغرىش، ئۆلۈش، بېيىش، يوقسۇللۇق، كەم ھوسۇل ئېلىش، يارىشىش ياكى ئۇرۇشۇش دېگەندەك ئىشلاردا كىشىلەر «يەلۋى» سۆزىگە قۇلاق سالاتتى. شۇ سەۋەبتىن شامانلىق - يەلۋىلىك ئېتىبارلىق كەسىپكە ئايلىنىپ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس قېلىش شەكىللەنگەندى. ئەر شامان ئوغلىغا، ئايال شامان كېلىنىگە ئۆگىتەتتى. پەقەت ئاز ساندىكى «تۇغما» سېھرىلىك كارامىتىگە ئىگە بولغانلار «پىر - ئۇستاز شامان ھېسابلىنىپ، ئەرۋەش - ئەپسۇن ۋە ئىرق - پال ھۇنىرىنى ئاغزاكى ئۆگەتكۈچى» كەسىپى يەلۋى بولۇپ قالاتتى.

ئانىلىق توتېمىزم دەۋرىدە، ئانىلىق ئاتداشلار بولاتتى. ئېتىبارىي جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى داۋامىدا، ئانىلىق توتېمىزم بىلەن بىللە ئانىلىق ئاتداشلارمۇ ئايرىلىشقا باشلىغان. شامانلارنىڭ دەسلەپتە ئۆزلىرىنىڭ توتېملىرى بولاتتى. شامان ئۆز توتېمىنى ناھايىتى مەخپىي جايدا ساقلايتتى. چۈنكى توتېمى ئۆلسە، شامانمۇ ئۆزىنى ئۆلگەن دەپ بىلەتتى. شامانىنىڭ خۇسۇسىيىتى ئۆز توتېمىنىڭ خۇلق - پەيلىگە باغلىق ئىدى. توتېمى توشقان بولغان شامان ئىنتايىن چەبدەس - چاققان بولاتتى؛ توتېمى تۈلكە بولغان شامان ناھايىتى ھىيلىگەر بولاتتى؛ توتېمى ئارسلان بولغان شامان ناھايىتى ئەزىمەت يىگىتتەك بولاتتى. دېمەك، شامان ئۆز توتېمىنىڭ ئەكس ساداسى ۋە تىمسالى ئىدى. ئانىلىق ئاتداشلار بۆلۈنگەندىن كېيىن، شامانلار ئۆزلىرى مەنسۇپ بولغان ئاتداشلارنىڭ توتېمىنى ئۆزلىرىگە خاس قىلىپ ئىگىلىۋالدى. نەتىجىدە، شامانلار ئانىلىق توتېمىزمدىن كۈچ - قۇۋۋەت ئېلىش بىلەن بىللە، ئانىلىق ئاتداشلارنىڭ ئورنىنى باستى. شامانلىقتا، خوتۇنلارنىڭ ئورنى يۇقىرى ئىدى. ئادەتتە شامانلار ئاساسەن خوتۇنلاردىن چىقاتتى. «خەنىامە» نىڭ «ھونلار تەزكىرىسى» دە، ھونلاردا «ھەمىشە كاھىنلىق قىلىش ئادىتى بار» دېيىلگەن. «يىغلاڭغۇ خانزادە تەزكىرىسى» دە: «غۇز ئايال كاھىن ئورماندا ئەرۋەيدۇ، ھونلارنىڭ ئاشۇنداق سېھرىگەرلىك ھۇنىرى بار»، «خەن قوشۇنى كېلىدىكەن دەپ ئاڭلاپ، ھونلار كاھىنلارنى ئىشقا سېلىپ، قوشۇننىڭ كېلىدىغان يوللىرى ۋە سۇ يولىغا قوي - كالىلارنى كۆمۈپ، قوشۇنغا جۇدا قىلدۇردى» («خەنىامە» نىڭ «غەربىي دىيار تەزكىرىسى») دەپ يېزىلغان. «ۋېينامە» نىڭ 102 - جىلد، «90 - تەزكىرە» نىڭ «غەربىي دىيار» بابىدا گاۋگۈيلەر (قانقىلىلەر يەنى ئۇيغۇرلار) ھەققىدە بايان قىلىنغاندا: «يېشىن - چاقماقنى ياخشى كۆرىدۇ. ھەر قېتىم يېشىن چاقنىغاندا ۋارقىرىشىپ كۆككە رەھمەت ئېيتىپ، تۇرغان يەرلىرىنى تەرك ئېتىدۇ. كۈز بولغاندا، ئات - يىلقىلىرى سەمرىگەندە، يېشىن چاقنىغان ماكانغا قايتىپ كېلىدۇ، قوچقارنىڭ كۆمۈپ، ئوت ياقىدۇ. قىلىچلىرىنى ئويىنتىدۇ. ئايال كاھىن ئەپسۇن ئوقۇيدۇ. چەۋەندازلار ئاتلىرىنى قۇيۇندەك يۈگۈرتۈپ، يۇز قېتىم ئايلىنىدۇ. ھەر بىرى بىر باغلامدىن تال شېخىنى تىكىپ، سۈت - ئايران بىلەن سۇغۇرىدۇ...» دەپ يېزىلغان.

«دوسان. موڭغۇل تارىخى» دا يېزىلىشىچە: «ئۇيغۇرلار بۇرۇن شامانىزمغا ئېتىقاد قىلاتتى. قام (كاھىن) لار شامان دەيىلەتتى»، «شامانلار ئېپتىدائىي دىنىنىڭ ئۇستازلىرى ئىدى، ئۇلار يەنە ئەلۋى (ئەپسۇنچى)، يۆرۈكچى (چۈش تەبىرچىسى)، پالچى، يۇلدۇزچى (مۇنەججىم)، ئەمچى (تېۋىپ) ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىرەردىن ئەرۋاھنىڭ مۇئەككىلى ئىدى. ئۆتمۈشتىن، بۈگۈندىن، كەلگۈسىدىن خەۋەر بېرەتتى. دۇمباق چېلىپ ئەرۋەيتتى، بارا - بارا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، ھۇشىدىن كېتەتتى. ئېسىر چاپلىشىپ، كۆزىنى يۇمۇپ ساماغا چۈشەتتى. ياخشىلىق - يامانلىق توغرىسىدا بىلجىرلايتتى. ئادەملەر كىشىلىك ھاياتىدىكى چوڭ - چوڭ ئىشلارنى شامانلاردىن سورايتتى. بۇ ئىشەنچ كەڭ تارقالغانىدى».

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق يازغان: «قاملار قامۇغ ئەرۋەشتى - ھەممە كاھىنلار ئەپسۇن ئوقۇدى. يۇز - كۆزگە چىققان يامان جاراھەت ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارغا سۇف - كۈچ قىلىشقىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ».

«قام» سۆزى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا 10 - 11 - ئەسىرلەردىمۇ ئوتاچى (تېۋىپ) سۆزى بىلەن بىر قاتاردا «داخان»، «ھەكىم» مەنىلىرىدە قوللىنىلغان. بۇنى «قۇتادغۇبلىك» تىكى مۇنۇ بېيىتلاردىن بىلىش مۇمكىن:

كەرەك تۈت ئوتاچى كەرەك ئەرسە قام،
ئۆلۈكلىكە ھەرگىز ئاسىغ قىلماس ئەم.
(مەيلى چاقىرتېۋىپنى ياكى كەلسۇن قام،
ئۆلۈمگە ھەرگىز پايدا قىلماس ئەم - بۇ بېيىتتە «داخان» مەنىسىدە كەلگەن.)
قامۇغ ئىگكە ئوت ئول ئەمى بەلگۈلۈگ،
ئول ئىگ ئەملەگۈچى قامى بەلگۈلۈگ.
(ھەممە كېسەلگە دورا - داۋا بەلگۈلۈك،
ئۇ كېسەلنى داۋالىغۇچى تېۋىپ بەلگۈلۈك - بۇ بېيىتتە «قام» سۆزى «تېۋىپ» مەنىسىدە بولۇپ كەلگەن.)
سەنىڭدە تۈرۈر كۆر بۇلارنىڭ ئەمى،
ئوتاغلى دارۇ بىرلە بولغىل قامى.
(سېنىڭدە تۇرۇپتۇ بۇلارنىڭ ئەمى،
داۋالادورا بىرلە بولغىل ھەكىمى - بۇ بېيىتتە «قام» سۆزى ھەكىم - ئۇستا مەنىسىدە كەلگەن.)

تويۇنلۇق

«تويۇن» - مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا «تويىن» دەپ يازغان. «تويىن - ئىسلام دىنىدا بولمىغانلارنىڭ دىنىي باشلىقى. بۇ، بىزدىكى ئىمام ۋە مۇفتىلارغا ئوخشايدۇ. تويىن ھەر ۋاقىت بۇت ئالدىدا بولۇپ، كىتابلارنى ۋە ھۆكۈملەرنى ئوقۇيدۇ». ۋ. بانگ ۋە ئا. فون

گاباينلار «ئويغۇرشۇناسلىق تەتقىقاتى» دېگەن گەسىرىدە «تويىن» گېھتىسمال خەنزۇچىدىكى «داۋرىن» نىڭ ئاھالە تەرجىمىسى بولسا كېرەك دەپ يازغان. تويۇن (تويىن) راھىب دېمەكتۇر.

«داۋ» (تو) يول، ئۇسۇل، ھۈنەر، ھېكمەت مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. قەدىمكى سېھرىگەرلىكتىن تەرەققىي قىلىپ، بەلگىلىك دىنىي - گەخلاقىي كۆز قاراش، دۇنيا قاراش ۋە گىدىيە سىستېمىسى بولۇپ شەكىللەنگەن. «تويىن» (تويۇن) - گەنە شۇ تەلىم ۋە نۇقتىئىنەزەرنى ھاسىل قىلغان ۋە تەرغىپ قىلدىغان پازىل شەخس.

قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز بۇ ئاتالغۇنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ مەلۇم سىستېمىغا كىرگەن دىنىي كۆز قاراش ۋە تەلىماتلىرىنى بىلگۈچى ۋە ئۆگەتكۈچى بىلىكلەرنى «تويۇن» (تويىن) دەپ ئاتىغان.

تويۇنلار ئەجدادى ھېسابلانغان «يەر - سۇ» مۇئەككىلىگە ياكى تەڭرىگە ۋە ئۆزلىرى خاس بولغان توتېمىلىرىغا ياكى روھقا تېۋىنىپ، مۇراجىئەت قىلاتتى. شامانلارنىڭ توتېم، روھلار ۋە تەڭرىلەر ھوزۇرىدىكى تەسىرى «سېھرىي جاپا ۋە مۇشكۈللۈك» تىن ئىبارەت ئىدى.

تويۇنلۇق «ئوك» قولغا، شامانلىق «سول» قولغا مەنسۇپ ئىدى. يەنى قەدىمكى دىن ئوخشى قۇتلۇق ھېسابلايدۇ، شامانلىق بولسا «سول» نى قۇتلۇق ھېسابلايدۇ. تويۇنلۇق ئىرسىيەتلىك بولۇپ، تەڭرىلەر ۋە باشقا سىمۋوللار تويۇنلارنىڭ ئاتىلىرى ھېسابلىناتتى. شامانلىق بەزىدە ئىرسىيەتلىك، بەزىدە كەسپىي ۋە بەزىدە تۇغما بولاتتى. قەدىمكى دىن ئەسلىدە «سېھرىلىك دىنى» ئىدى، شۇڭا سېھرىنى دىن ئىنكار قىلمايتتى. دىن بىلەن سېھىر بايراۋەر بولۇپ، دىنىي ئېتىقادلىرى ئىككى تۈزۈمگە ئايرىلغانىدى.

تويۇنلار دىنىي باشلىق بولۇشى بىلەن بىللە، ئەينى چاغدا سىياسىي باشلىقلار ئىدى. مەسىلەن، ئوغۇزنىڭ 24 قەبىلە بېگى بىلەن ئەل بېگى تويۇنلاردىن ئىدى. دېمەك، روھانىيلار ئەينى چاغدا ھۆكۈمرانلار ئىدى. قەدىمكى يۇنانداۋ قەھرىمانلار تەڭرىلەشتۈرۈلگەن شەخسلەر بولغان. شامانلار بولسا، سېھرىگەر ھەم كاھىن، ئەسەب - نېرۋا (تۇيغۇ) كېسەللىكلىرىنى داۋالايدىغان بىر خىل روھانىي تېۋىپلار ئىدى. ئۆزۈڭي (جىسمانىي) كېسەللىكلەرنى داۋالىغۇچىلارنى قەدىمكى ئەجدادلار «ئوتاچى» ۋە «ئاتاساغۇن» دەپ ئاتىغانىدى. تويۇنلارنىڭ تەڭرىلەشكەن ئاتىلىرى ۋە خاسلاشقان توتېملىرى ھەم ئەرۋاھلارنىڭ ھىمايە قىلغۇچىلىرى پۈتۈنلەي ئەرلەردۇر. شامانلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس قىلىۋالغان توتېملىرى ۋە ھاميلىرى ئايالىلاردۇر. شامانلار مەنىۋى ئىمتىيازلىرىنى ئۇسسۇل، مۇزىكا، شېئىر - قوشاقلارنىڭ سېھرىي كۈچلىرى ئارقىلىق كۆرسىتەتتى. تويۇنلارنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرى بولاتتى، ئۇنى «نوم» دەپ ئاتايتتى. جۇڭگۇدىكى «تارىخىي جاھانگۇشا» كىتابىدا يېزىلىشچە، تۈرك دىنىدە بولغانلار «نومى، نومىيان» (نومى بارلار) دېيىلگەن؛ خاقان ھوزۇرىدا نومىلار بىلەن قاملار (شامانلار) بەسلىشىپ - سىناشقان. تويۇنلار قولىدىكى «نوم»نى دەستەك قىلىپ، مۇنازىرىدە قاملارنى مەغلۇب قىلغان. نوم ھەققىدە مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق دەپ يازغان: «نوم - دىن، شەرىئەت. تەڭرى نومى - تەڭرىنىڭ دىنى ۋە شەرىئىتى دېگەن سۆز مۇشۇنىڭدىن گېلىنغان. ھەممە دىنلارغا نوم دېيىلىدۇ.»

«تۈركچە تۈرپان تېكىستلىرى» نى تەتقىق قىلغان ئالىملار «نوم سۆزى قانۇن، دىن، گەقىدە، گىشەنچ، دۇئا، دىنىي گەسەر دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ؛ سۇغدچە نوم، يۇنانچە نومۇس (nomos) دېيىلىدۇ» دەپ چۈشەندۈرگەن.

5. خاسىيەتلىك ھېسابلانغان نەرسە ھەم شەخسلەر

قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش ۋە تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنى چۈشىنىش جەھەتلەردىن مەلۇم نەرسە ياكى شەخسلەرنى قانداقتۇ بىر خاسىيەتلىك، كارامەتلىك دەپ تونۇغان. تۆۋەندە تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسەن بىر قانچىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

يات

«يات - يادا. بۇ بىر خىل سېھرىگەرلىك بولۇپ، يامغۇر، شامال ۋە باشقىلارنى تىلەش ئۈچۈن، مەخسۇس تاشلار (يادا تاشلار) يارىدىمى بىلەن سېھىر قىلىنىدۇ. بۇ ئادەت ئۇلارنىڭ ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. مەن بۇنى ياغمىلاردا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئۇ يەردە بىر يانغىن بولغاندا، يانغىننىڭ ئۆچۈرۈش ئۈچۈن شۇنداق قىلىنغانىدى، تەڭرىنىڭ ئەمرى بىلەن يازدا قار ياغدى، كۆز ئالدىمدا ئوت ئۆچۈرۈلدى) («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅲ - جىلد).

ھازىرمۇ جانلىق تىلدا «يادا قىلدى» (جودۇ قىلدى)، «يادا قىلىپ، يامغۇر ياغدۇرۇلدى»، شۇنىڭدەك ناھايىتى كەپسىز - شوخ بالىنى «ئىچىدە يادا تېشى بارمىكىن» دەيدۇ.

يېشىن (چاقماق) ۋە قاشتاش

قەدىمكى ئۇيغۇرلاردىن گاۋگوي (قاڭقىللار) دا يېشىننى ئۇلۇغلايدىغان دىنىي چۈشەنچە بولغان. ھەتتا 10 - ئەسىرلەردىمۇ مۇنداق چۈشەنچىنىڭ كەڭ تارقالغانلىقىنى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ مۇنۇ مىسالىدىن بىلىشكە بولىدۇ:

«ياشىن - يېشىن، چاقماق. كىمنىڭ بىلە قاش بولسا ياشىن ياقماس - كىمنىڭ يېنىدا قاشتاش بولسا، ئۇنىڭغا يېشىن يېقىن كەلمەس (تەگمەس) دېگەن بىر ھېكمەتلىك سۆز بار. قاشتاش ئاق، سۇزۇك بولۇپ، كىشىلەر ئۇنى ئۇزۇك قىلىپ سالىدۇ. بۇنداق ئۇزۇكنى سېلىشتۇرالغان كىشىگە چاقماق تەگمەيدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ تەبىئىتى شۇنداق. بۇ تاشنى بۆزگە ئوراپ ئوتقا تاشلىغاندا، بۆزمۇ، تاشمۇ كۆيمەيدۇ. بۇ سىنالغان. ئۇسسىغان ئادەم بۇنى ئاغزىغا سالسا، ئۇسسۇزلۇقنى باسىدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅲ - جىلد).

«قاش - قاشتاش» بۇ بىر خىل سۇزۇك تاش بولۇپ، ئاق ۋە قارا رەڭلەردە كۆرۈلىدۇ. بۇنىڭ ئېقىنى گۈلدۇرماسىدىن، ئۇسسۇزلۇقتىن ۋە يېشىن چۈشۈشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇزۈككە كۆز قىلىدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» Ⅲ - جىلد).

ئوماي

ئورخۇن ئابىدىلىرىدىمۇ بۇ سۆز ئۇچرايدۇ. «ئوماي» سۆزىنى ۋىلھېلىم تومسۇن (دانىيلىك تۈركولوگ) خاتۇن تەڭرى مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، دەپ تەھلىل قىلغان. قەدىمكى تۈركىي خەلقلەردە تارقالغان شامانلىقنىڭ «ئاماغات» دېگەن مۇئەننەس (ئايالغا خاس) بىر ئەقىدىسى بار ئىدى. شامانىنىڭ سېھرىي ھۈنىرىنى ئاناكامالەتكە يەتكۈزگەچكە، ئۇلار «ئاماغات» نى ئۇلۇغلايتتى. «ئاماغات» ياكى «ئوماي» غا تېۋىنىش كەڭ تارقالغانىدى.

«ئوماي - ئەش، يولداش، ھەمراھ. ئاياللار كۆز يورۇغاندا، بالىدىن كېيىن چۈشىدىغان نەرسە. ماقالىدا مۇنداق كەلگەن: ئومايغا تابىنسا ئوغۇل بولۇر - ئەشكە تېۋىنسا ئوغۇل تاپار؛ كىم تۇغۇت ئىشىغا خىزمەت قىلسا ئوغۇللۇق بولىدۇ. خوتۇنلار بۇنى ياخشىلىققا جورۇيدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» I - جىلد).

مەھمۇد قەشقەرى بۇ ئىزاھى بىلەن «ئوماي» نىڭ قەدىمدىن تارتىپ تۈركىي خەلقلەردە، خاسىيەتلىك نەرسە، دەپ ئەقىدە قىلىپ تېۋىنىدىغانلىقىدىن دېرەك بەرگەن. ئەمما، مەھمۇد قەشقەرى «ئوماي» نىڭ ئەش - ھەمراھ دېگەن مەنىسىنى ئىزاھلىغاندا، ئۇنىڭ كۆچمە مەنىسىنىمۇ قەيت قىلغان: «ئەش - ھەمراھ، يولداش؛ دوست - بۇرادەر. جېنى بار كىشىنىمۇ ئەشلىگ دېيىلىدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» I - جىلد).

خۇمارۇ (قۇمارۇ)

قەدىمكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ دىنىي ئەقىدىسى بويىچە ئۇلۇغلار ئۆلگەندىن كېيىن، ئۆلگۈچىنىڭ ئېسىل نەرسىلىرىدىن خاقانغا ھەدىيە قىلىش ئادىتى بار ئىدى. «قۇمارۇ» (خۇمارۇ) نىڭ ئەسلى مەنىسى «ۋەسىيەت» دېگەنلىكتۇر. مەمۇرىي ھۆكۈمرانلىق جەھەتتە خان بولغۇچى ئەينى چاغدا دىنىي جەھەتتە ئوغان ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭغا ئۆلگەن چوڭ كىشىلەرنىڭ ئېسىل نەرسىسىنى يادىكار قىلىش «مۇيان» (ساۋاب) بولىدۇ، دەپ ھېسابلايتتى.

«خۇمارۇ - يادىكار. ئەسىتىلىك ئۇچۇن بېرىلگەن مال ياكى نەرسە. چوڭلاردىن بىرى ئۆلگەندە، تۈركىلەرنىڭ ئادىتى بويىچە ئۇنىڭ مېلىدىن ئەڭ ئېسىل بولغان بىرەر نەرسە خاقانغا تەقدىم قىلىنىدۇ. شۇ نەرسە خۇمارۇ دېيىلىدۇ. بۇ سۆز ئەر - ئاياللارغا ئىسىم بولۇپمۇ كېلىدۇ؛ ئۇزۇن سەپەرگە كەتكەن كىشى، ئۇرۇق - تۇغقان قېرىنداشلىرىغا يادىكارلىق قالدۇرغان نەرسىمۇ خۇمارۇ دېيىلىدۇ» («تۈركىي تىللار دىۋانى» I - جىلد).

قۇلباق

قەدىمكى تۈركىي خەلقلەر بەزى كارامەت كۆرسەتكەنلەرنى ئەۋلىيالارغا ئىخلاس قىلاتتى. شۇلاردىن ئىسمى ۋە كارامىتى تارىخ يۇزىدە قالغىنى «قۇلباق» دۇر.

«قۇلباق - تۈركلەردىن بىر ئەۋلىيانىڭ ئىسمى، ئۇ، بالاساغۇن تاغلىرىدا ياشايدىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ قارا تاشقا تەڭرى قۇلى قۇلباق دەپ يازسا، ئاق بولۇپ چىقىدىكەن؛ ئاق تاشقا يازسا، قارا بولۇپ چىقىدىكەن. ئۇنىڭ ئىزلىرى تا ھازىرغىچە بار ئىكەن» («تۈركىي تىللار دىۋانى» I - جىلد).

6. ئۆلۈم مەرىكىلىرى

قەدىمكى زامانلاردا، ئۆلۈم مەرىكىلىرى ھەر خىل شەكىلدە تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلگەن. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، قەۋملەرنىڭ دىنىي چۈشەنچىلىرىگە يېڭىي مەزمۇنلار قوشۇلغاچقا، جىنازىنى ئۇزىتىش شەكىللىرى خىلمۇ خىل بولغان. جەسەتنى كۆمۈش شەكىللىرى ۋە ئۆلگۈچىگە ئاتاپ قىلىنىدىغان نەزىرە - نۇزرات يوسۇنلىرىمۇ بىر تەرزدە توختاپ قالمىغان. تۆۋەندە تارىخىي مەنبەلەردىن بەزى بايانلارنى كەلتۈرىمىز:

«ۋەينامە» نىڭ 91 - تەزكىرىسىدە گاۋگوي (قاڭقىلار) نىڭ ئۆلۈم ئۇزىتىش يوسۇنى مۇنداق يېزىلغان: «ئۆلگۈچىنى دەپنە قىلىشتا، يەرچۇ (قەبرە) كولايدۇ. جەسەتنى قوللىرىدا ئوقيانى كېرىپ تۇرغان ۋە قىلىچ ئاسقان ھالەتتە خۇددى تىرىكتەك جابدۇپ، يەرچۇدا ئولتۇرغۇزۇپ، كۆممەي ئۇستىنى ئوچۇق قويىدۇ. يېشىن تېگىپ ئۆلسە ۋە ۋابا تارقالسا، بەخت - ئامانلىق تىلەيدۇ. ئامان - ئېسەنلىك بولسا، شۇكرى - سانا ئېيتىدۇ. نۇرغۇن مال سويۇپ، سۆڭەكلىرىدىن گۈلخان ياقىدۇ، گۈلخان ئەتراپىنى كۆپ بولسا بىر قانچە يۈز قېتىم ئاتلىق ئايلىنىدۇ. ئۆلۈغ - ئۇششاق ئەر - ئايال يىغلىدۇ. ئۆلۈم - يېتىم ئىشى بولمىغان خاتىرجەملىرى ناخشا - ئۇسسۇل بىلەن نەغمە - ناۋا قىلىدۇ. مۇسىبەتلىكلەر بولسا، ئاھ - ۋاھ قىلىشىپ يىغلايدۇ».

«سەلتەنەت يۈرگۈزۈش ئۆرنەكلىرى» (221 - جىلد) دە يېزىلىشىچە: «ئۇيغۇر بىلگە قاغان ئۆلگەندە... ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ يوسۇنى بويىچە، نىڭگو خانقىز (تاڭ پادىشاھسىنىڭ بىلگە قاغانغا ياتلىق قىلغان قىزى) نى بىللە دەپنە قىلماقچى بولىدۇ. خانقىز: ئۇيغۇر قاغانى جۇڭگونىڭ ئادىتىنى يارىتىپ، جۇڭگولۇق قىزنى خوتۇنلۇققا ئالغان. ئەگەر ئۆزۈڭلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئىش قىلماقچى بولساڭلار، 10 مىڭ چاقىرىم يىراقتىكى يات قىز بىلەن توي قىلمىساڭلار بولمامتى؟ - دەپ قاتتىق يىغلىغان». بۇنىڭدىن قارىغاندا، قەدىمكى زاماندا ئۆلگەن ئەر بىلەن تىرىك خوتۇنىنى ئۆلۈملۈك قىلىپ بىللە كۆمۈش، شۇنىڭدەك ئۆلگەن كىشىنىڭ ھايات چېغىدا ياخشى كۆرگەن نەرسىلىرىدىن ئۇلگىلەرنى بىللە كۆمۈش ئادىتى بولغان. نىيە ۋە چاقلىق - مىرەن قاتارلىق جايلاردىن تېپىلغان قەدىمكى قەبرىلەردە بىللە كۆمۈلگەن ئەر - ئاياللارنىڭ جەسەتلىرى چىققان. «تارىخىي خاتىرىلەر» نىڭ «ھونلار تەزكىرىسى» دە: «ئۆلۈكنى ئۇزاتقاندا قەبرىگە ئالتۇن - كۈمۈش جابدۇقلىرى ۋە كىيىم - كېچەكلىرى بىللە قويۇلىدۇ» دېيىلگەن. شۇنىڭدەك «تەڭرىقۇت ئۆلسە، ئۆلۈمىنى ئۇزاتقاندا سانداۋقلۇق لەھەتكە سېلىپ، ئالتۇن - كۈمۈش، ئىگىنلىرىنى بىللە قويىدۇ، كېپەنلىمەيدۇ. يېقىن ئەمەلدار ۋە كىچىك خوتۇنلىرىدىن كۆپ بولغاندا يۈزلىگەن ئادەم ھەمراھ قىلىنىدۇ» («تارىخىي خاتىرىلەر» نىڭ شەرھىيىدە جاك خۇانىڭ دېيىشىچە: ھونلار قەبرىنى تۇپراق، دەيدىكەن).

«چۆلنىڭ شىمالىدىكىلەرنىڭ يوسۇنى بويىچە، ئۆلگۈچىنىڭ جەسىتى چېدىردا توختىتىپ قويۇلىدۇ. بالا - چاقا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن ئەر - ئاياللارنىڭ ھەر بىرى ئات - كالا سويۇپ، چېدىرنىڭ ئالدىغا قويۇپ نەزىر قىلىدۇ. چېدىرنى ئاتلىق يەتتە قېتىم ئايلىنىدۇ، چېدىرنىڭ ئىشىكى ئالدىدا يۈزلىرىنى پىچاقتا تىلىپ يىغلاپ، قان - ياش ئاققۇزىدۇ. مۇشۇنداق يەتتە نۆۋەت قىلىپ توختايدۇ» («سەلتەنەت يۈرگۈزۈش ئۆرنەكلىرى» گە خۇسەنشىڭ شەرھىيى).

ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبى مۇرەككەپ بولغىنى ئۈچۈن، ئۇيغۇر نامى بىلەن ئاتالغان بەزى قەۋملەر بۇ بۇرۇنقى دىنىي ئادەتلىرىنى ساقلاپ قالغان، بەزى قەۋملەر دىنىي ئېتىقادىنى ئۆزگەرتىپ، جەسەتنى كۆيدۈرۈۋېتىدىغان ئىدى. لېكىن بۇنداق ئادەت كېيىنرەك يەنى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن پەيدا بولغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. زوبروك ئۆزىنىڭ «شەرققە ساياھەت» دېگەن خاتىرىسىدە مۇنداق يازغان: «ئۇيغۇرلار جەسەتنى ئوتقا دەپنە قىلىدىكەن. يەنى كۆيدۈرۈپ، كۈلىنى مۇنارە ئۈستىدىكى خانىكىگە قويۇپ قويىدىكەن».

نەزىر - چىراغ ئىشلىرىمۇ كۆپىنچە ھەر خىل شەكىلدە تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلگەن. بۇ ھەقتە، «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مەھمۇد قەشقەرى بەزى مەلۇماتلارنى يازغان:

«يۇغ - نەزىرە، ئۆلۈك كۆمۈلگەندىن كېيىن ئۈچ كۈنگىچە ياكى يەتتە كۈنگىچە بېرىلىدىغان ئاش» (Ⅲ - جىلد).

«باسان - ئارقا ئاش. ئۆلۈك كۆمۈلگەندىن كېيىن بېرىلىدىغان ئاش. شۇنىڭدىن ئىلىپ، نەزىر ئىشى يۇغ باسان دېيىلىدۇ» (Ⅰ - جىلد).

«ياغىش - قۇربانلىق. يەنى ئىسلامدىن بۇرۇنقى تۈركىلەرنىڭ بىرەر ئىش يۈزىسىدىن ياكى تەڭرىگە يېقىنلىقىنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئاتاپ سويىدىغان قۇربانلىقى» (Ⅲ - جىلد).

«ئەشۇك - كۆشۈك، يوپۇق. خانلار ۋە بەگلەر ئۆلگەندە ئۇلارنىڭ قەبرىلىرى ئۈستىگە يېپىلىپ، كېيىن كەمبەغەللەرگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىلىدىغان يىپەك يوپۇق» (دىۋان Ⅰ - جىلد)

ئۆلگەن كىشىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىغا قاراپ، ئۇنىڭ مەرىكىسىمۇ ھەر خىل بولاتتى. ئۇلۇغلارنىڭ مەرىكىلىرى ھەشەمەتلىك، ئاددىي خەلقنىڭ بولسا، كۆپىنچە ئاددىي - ساددىيراق بولاتتى. ئۇلۇغلارنىڭ جىنازىسى ئېلىپ مېڭىلغاندا، بىر مۇنچە باتۇر يىگىتلەر ھەمراھ بولۇپ ماڭاتتى. ئاي كۆرۈنۈش بىلەنلا جەڭ مانىۋېرىنى باشلاپ، ئاي ئولتۇرغىچە داۋاملاشتۇراتتى. قانداقلا بولمىسۇن، ئۆلگۈچىنىڭ ئەرۋاھلىرى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۈچۈن قورقۇنچلۇق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر خىل يول بىلەن ئەرۋاھلارغا «يۇغ» بېرەتتى. خان - بەگلەر ئۆلسە، ئۇنىڭ يەر چوسى (قەبرىسى) غا «بەلبەل» (تاش ھەيكەل) تىكلەيتتى. بەزى بەلبەللەرگە ئۆلگۈچىنىڭ تەرجىمھالى ئويۇلاتتى. ئۇلارنىڭ ھايات ۋاقتىدا، قىلغان جەڭلىرىدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ، قانچە ئادەم ئۆلتۈرگەن بولسا، يەر چوسىنىڭ چۆرىسىگە شۇنچە تاش تىزىپ قويۇلاتتى. قۇنلار (ھونلار) دا گىلگىرى مازار ياساش ئادىتى يوق ئىدى.

«جۇنامە» نىڭ «ياتلار دىيارى» بۆلۈمىنىڭ 2 - قىسمىدا، تۈركىلەرنىڭ دەپنە ئىشلىرى توغرىسىدا مۇنداق يېزىلغان: «بىر كۈننى تەيىنلەپ، ئۆلگۈچىنىڭ مىنگەن ئات ۋە كىيگەن ئىگىنلىرى قاتارلىق نەرسىلىرىنى جەسىتى بىلەن قوشۇپ كۆيدۈرىدۇ. كۈلىنى يىغىپ، بىر مەھەل ساقلاپ ئاندىن كۆمىدۇ. ئەتىياز - يازدا ئۆلگەنلەرنى ئوت - گىياھ ۋە دەل - دەرەخلەر غازانغا بولغۇچە، كۈز - ئايازدا ئۆلگەنلەرنى ئوت - گىياھ ۋە دەل - دەرەخلەر ياشىرىپ باراقسان بولغىچە ساقلاپ، ئاندىن يەرچۇ (قەبرە) كولاپ كۆمىدۇ. دەپنە قىلىدىغان كۈنى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى نەزىرە قىلىدۇ ۋە ئاتلىنىپ، خۇددى يېڭى ئۆلگەندەك مۇراسىم ئۆتكۈزىدۇ. دەپنە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، قەبرىگە تاش قويۇپ بەلگە قىلىدۇ، ھايات ۋاقتىدا ئۆلتۈرگەن ئادەملىرىنىڭ سانىچە تاش تىرەپ قويىدۇ. يەنە قۇربانلىق قىلىغان ئات - قويلارنىڭ كاللىسىنى قەبرە بەلگىسىگە ئېسىپ قويىدۇ. ئەتىسى ئەر - ئاياللار كىيىنىپ - جابدۇنۇپ، قەبرىستانغا يىغىلىدۇ؛ ئەرلەر ياخشى كۆرگەن قىزنىڭ ئۆيىگە سۆرىتىپ ساۋچى ئەۋەتىدۇ...»

«شىمالىي خانلىقلار تارىخى» نىڭ «تېلى» بابىدا: «ئۆرپ - ئادەتلىرى ئومۇمەن تۈركىلەرنىڭكى بىلەن ئوخشاش. ئۆلگۈچىنى ساندۇققا سېلىپ توختىتىپ ئۇزىتىدۇ، مۇشۇ ئادىتى پەرقلىنىدۇ» دېيىلگەن.

يەنە شۇ كىتابتا: «تۈركىلەر... 5 - 8 - ئاينىڭ كۈنى توپلىشىپ مەبۇدلىرىغا نەزىرە قىلىدۇ. ھەر يىلى مۇھىم ئەمەلدارلىرى ئاتا - بوۋىلىرى ئولتۈرغان قەدەم جايغا بېرىپ نەزىرە - دۇئا قىلىدۇ» دەپ يېزىلغان.

«جۇنامە» نىڭ «ياتلار دىيارى» دا يېزىلىشىچە: «ئاگىنى (يەنجى) دە، ئۆلگۈچىنىڭ جەسىتى كۆيدۈرۈلۈپ ئاندىن كۆمۈلىدۇ. يەتتە كۈندىن كېيىن قارىسىنى سىندۇرىدۇ. ئادەتتە كۆكتەڭرىگە سېغىنىدۇ، بۇددا قائىدىسىغمۇ ئېتىقاد قىلىدۇ» . «شىمالىي خانلىقلار تارىخى» نىڭ «غەربىي دىيار» بابىدا: «قوچۇلۇقلار ئادەتتە كۆكتەڭرىگە سېغىنىدۇ، بۇددا ئىشىنىدۇ» دېيىلگەن.

«كېيىنكى خەننامە» نىڭ «سابىرلار تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە: ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى سابىرلار (شىيەنبىلەر) دە: «ئېسىلزادىلەردىن جەڭدە ئۆلگۈچىنىڭ جەسىتىنى سانداققا سالىدۇ. يىغا - زارە بىلەن تەزىيە بىلدۈرىدۇ. دەپنە قىلىدىغان چاغدا، ناخشا ئېيتىپ، ئوسسۇل ئويناپ ئۇزىتىدۇ. سىمىز ئىتنى ئالا - يېشىل ئارغامچىدا باغلاپ، ئۆلگۈچىنىڭ مىنگەن ئېتى ۋە كىيگەن ئىگىنلىرى بىلەن قوشۇپ كۆيدۈرىدۇ. ئېيتىشلىرىچە، ئۆلگۈچىنىڭ ئەرۋاھىنى قوغداپ قىزىلتاغ (تەيشەن) قا ئاپىرىپ قويۇشنى ئىستىقا ھاۋالە قىلغىنى ئۈچۈن» . (M1)

ئۇيغۇر كتاب نۇر يېكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنى يېڭى تاپرىسى

ئۇيغۇر لارنىڭ قۇرۇلۇشى

مۇئەللىپ سىدىق

ئايالىنىڭ كۆزى يورۇپ، هاياتىنىڭ مېۋىسى بولمىش پەرزەنتىنىڭ دۇنياغا كۆز ئاچسا، قۇلۇم - قوشنا، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنە، ئەھلى مەھەللىنىڭ سىزنى مۇبارەكلەپ سورايدىغان تۇنجى سوئالى: «بالىڭىز ئوغۇلمۇ - قىزمۇ؟ ئىسمىنى نېمە قويدىڭىز؟» دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ. دېمەك، ئىسىم قويۇش ئاتا - ئانىنىڭ پەرزەنت ئالدىدا بىرىنچى بولۇپ ئۆتەيدىغان ئەڭ مۇھىم مەجبۇرىيىتى، پەرزەنت ئۆچۈن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ هاياتىدىكى بىرىنچى چوڭ ئىش. ئەنئەنىۋى ئەقىدە بويىچىمۇ بالىنىڭ ئاتا - ئانىدا تۇت هەققى بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنچىسى، ياخشى ئىسىم قويۇش، ئىككىنچىسى، تۇت ياش، تۇت ئاي، تۇت كۈنلۈك بولغاندىن باشلاپ ئېغىزىغا ئىلىم سېلىش، ئۈچىنچىسى، بالاغەت يېشىغا يەتكەندە تۇرمۇشلۇق قىلىش، تۆتىنچىسى، تىرىكچىلىك يولىنى كۆرسىتىپ بېرىشتۇر.

شۇڭا، ئۇيغۇرلار ئىسىم قويۇشقا ئەزەلدىن سەل قارىغان ئەمەس. ئەڭ دەسلەپكى ئىسىملار ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شەكلى ۋە توتېم ئادەتلىرى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئىپتىدائىي دەۋردىكى ئەڭ تۇپكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇۋچىلىق بولغاچقا، كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى بىلەن ئالاقىدار بولغان هايۋانلارنى چەكسىز ئۇلۇغلاپ، ئۇلارنىڭ ئىسمىنى پەرزەنتلىرىگە ئات قىلىپ قوياتتى. مەسىلەن، ئارسلان، ياغان (پىل)، تۇڭا (قاپلان)، چاغرى (لاچىن)، قۇچقار (قوچقار)، بۇقا، توغرۇل (بىر خىل قۇش)، بۆرە قاتارلىق هايۋانلار ئىسىملىرىنى كىشى ئىسىملىرى قىلىغان هەمدە بۇ ئىسىملارنىڭ ئاخىرىغا ياكى بېشىغا «تېكىن» (شاهزادە)، «بۆكە» (باتۇر)، «بەگ»، «بىكە» (خېنىم) قاتارلىق قوشۇمچىلارنى ئۇلاپ، «ئارسلان تېكىن»، «چاغرى تېكىن»، «قوچقار بۆكە»، «بەگ بۇقا»، «تۇڭا بىكە» دەپ ئاتىغان. ئىپتىدائىي ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى رەتكارەك تەبىئەتنىڭ قوينىدا ئېلىپ بېرىلغانلىقتىن، ئىنسانلار ئۈچرىشىدىغان شەيئىلەر تېخنىكا كۆپ، تېخنىكا مول بولغان. زۇمرەتتەك سۇزۇك ئاسمان، كۆپكۆك دېڭىز، ئىللىق قۇياش، نۇرلۇق ئاي، جىمىرلاپ تۇرغان سانسىزلىغان يۇلتۇزلار، هەيۋەتلىك تاغ - دەريالار، تۇرلۇك دەل - دەرەخلەر، كەڭ دالىدا يەلپۇنۇپ تۇرغان گۈل - گىياهلار كىشىلەرنىڭ سەزگۈسىگە تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلاردا ئاجايىپ گۈزەل هېسلارنى ئويغاتقان ۋە ئاجايىپ مەنىلىك ئىسىملار بارلىققا كەلگەن. «ئوغۇزنامە» داستانىدا، ئوغۇزخاننىڭ ئۆز ئوغۇللىرىغا كۈن، ئاي، يۇلتۇز، كۆك، تەڭىز (دېڭىز) دەپ ئىسىم قويغانلىقى سۆزلىنىدۇ. «ئۇرخۇن - يېنسەي يادىكارلىقلىرى» دا «كۆلتېكىن» (ئەقلى كۆلدەك شاهزادە)، «بىلگە قاغان» (بىلىملىك خان)، «قۇتلۇغ بىلگە قاغان» (بەختلىك، دانىشمەن خان) دېگەن كىشى ئىسىملىرى ئۇچرايدۇ. يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» داستانىدا «كۈنتۇغدى»، «ئايتولدى»، «ئۇدغۇرمىش» (ئۇيۇشقان)، «ئۆتكۈرمىش» (ئۆتكۈرلەشكەن) دېگەن مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان. «تۇركىي تىللار دىۋانى» دا «ئالىپ ئەرتۇڭا» (قاپلاندەك باتۇر ئەر)، «قاتمىش» (قانقان، پىشقان)، «قاۋشۇت» (كېلىشتۇر)، «ئالىپ تېكىن» (باتۇر شاهزادە)، «قۇتاۇق تېكىن» (بەختلىك

ئۇيغۇر - ئادەتلەر

شاھزادە) ، بۆگە بىلگە» (ئەقىللىك ئالىم) دېگەن كىشى ئىسملىرى قەيت قىلىنغان.

قەدىمكى تەبىئەت ئىلاھىيەتچىلىكى دەۋرىدە ئۇيغۇرلار ئۆز پەرزەنتلىرىگە تەبىئەت ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرىغا داائر ئىسملارنى قويۇش بىلەن بىللە، ئىسمىنىڭ قۇدرىتىگە ئىشىنىش ئادىتىنى شەكىللەندۇرگەنىدى. «بوۋاققا كۆپ كېسەل تەگسە، ئىسمى ئېغىر كېتىپتۇ، دەپ قاراپ ئەسلىدىكى ئىسمىنى ئاددىيراق مەنىدىكى ئىسىمغا يۆتكىۋېتەتتى» («شىنجاڭ تەزكىرىسى» 1996 - يىل 4 - سان 49 بەت). بالىغا كۆز تەگمەسلىك ئۈچۈن، ئادەتتە كىشىلەرنىڭ نەزىرى چۈشمەيدىغان ناھايىتى تۆۋەن نەرسىلەرنىڭ ئىسمىنى قويۇشاتتى. ئۇيغۇرلار بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان مەزگىللەردىمۇ، ئىسىم بىلەن پەرزەنتنىڭ تەقدىرى زىچ باغلىنىشلىق دېگەن قاراش مەۋجۇت ئىدى. ئىسىم قويۇش مۇراسىمىدا، بوۋاقنى ئاق كىگىزگە يانقۇزۇپ، كىگىز بىلەن بىللە يۆگەپ، بوسۇغا ئاستىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئۇزۇن ئۆمۈر تىلىنەتتى.

بۇددا دىنى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان شۇ مەزگىللەردە «ئاچارى» (ھەزرەت، تەقسىر)، «ئاچىتا» (ئاسماندىكى سازەندە)، «راتنا» (گۆھەر، ئۇنچە) دېگەنگە ئوخشاش ئىسملارمۇ قوللىنىلغان. «تۇرپان تېكىستلىرى» دىكى ئېلىم - بېرىمگە دائىر ھۆججەتتە «ئىلچى قارا باقشى» (ھۆكۈمدار چوڭ ئۇستاز)، «قىيۇمتۇ» (ھۇشيار)، «قابان» (قاۋان) دېگەندەك ئىسملار كۆزگە چېلىقىدۇ.

ئۇيغۇر كىشى ئىسملىرىدا ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تەسىرى ناھايىتى چوڭقۇر ۋە كەڭ ئەكس ئەتكەن. ئىسلام دىنى تارقالغاندىن كېيىن، ئەرەب مەدەنىيىتىنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىشىگە ئەگىشىپ، ئەرەب ئىسىم مەدەنىيىتىمۇ سىڭىپ كىردى. بۇرۇنقى ساپ ئۇيغۇرچە ئىسملارنىڭ ئورنىنى ئىسلام دىنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئەرەبچە ۋە پارسچە ئىسملار ئىگىلىدى. ئۇيغۇر كىشى ئىسملىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئەرەبچە ئىسملار بولغانلىقى سىرتىدا، ئەنئەنىۋى ئىسىم قويۇش تەرتىپلىرىمۇ قويۇق دىنىي تۇس ئالدى. بۇ دەۋرگە كەلگەندە ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسمىنىڭ قۇدرىتىگە ئىشىنىش ئېڭى بىلەن ئەرەبلەرنىڭ ئىسىم ئەقىدىچىلىكى ئىدىيىسى بىر - بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، بىر گەۋدىلەشتى. بالا تۇغۇلۇپ ئۇچ كۈنگىچە، بەزى چاغلاردا يەتتە كۈنگىچە ئىسىم قويۇش، ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۆلۈپ كەتكەن، تېخى ئىسىم قويۇلمىغان بالىغا جەزمەن ئىسىم قويۇپ ئاندىن يەرلىكىدە قويۇش، بالىغا رەسمىي ئىسىم قويۇشتىن بۇرۇن، ئوغۇل بولسا، تۇغۇلغان ۋاقتىدىلا «ئابدۇللا» (ئاللانىڭ بەندىسى)، قىز بولسا «ئابىدە» (ئاللاغا ئىبادەت قىلغۇچى ئايال) دەپ ۋاقتىلىق ئىسىم قويۇش، بىر كىشىنىڭ ئۇچ ئوغلى بولسا، ئۇنىڭ بىرىگە «مۇھەممەد» دەپ، ياكى «مۇھەممەد» نى سۇپەت قىلىپ قوش تەركىبلىك ئىسىم قويۇش ئادەتكە ئايلاندى. ئېيتىلىشچە، ئۇچ ئوغۇلنىڭ بىرىگە «مۇھەممەد» دەپ ئىسىم قويمىسا، ئۇممەتلىككە يارىمايدۇ، دەپ قارىلىدىكەن.

بۇ دەۋردە كىشى ئىسملىرى ئاللاغا بولغان كۆچلۈك ئېتىقاد، ئىسلام دىنىغا بولغان يۈكسەك ساداقەتنى ئىزھار قىلىشنىڭ بىر خىل ۋاستىسىغا ئايلاندى. قاراخانىيلار دەۋرى ئۇيغۇرچە ئىسملار بىلەن ئەرەبچە ئىسملار راسا ئارىلىشىۋاتقان مەزگىل بولدى. مەسىلەن، ئەلى ئارسلانخان، ئەلى ئىلىكخان، مۇھەممەد تۇغاخان دېگەن ئىسملار تەركىبىگە «ئەلى»، «مۇھەممەد» دېگەنگە ئوخشاش ئەرەبچە ئىسملار قوشۇلغان. قاراخانىيلارنىڭ خاقانى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان تۇنجى بولۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىللە، ھەتتا بۇ دىنغا بولغان ئىخلاسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىسمىنى «ئابدۇلكەرىم» (سېخىي ئاللانىڭ بەندىسى) دېگەن تولۇق ئەرەبچە ئىسىمغا ئۆزگەرتكەن. شۇنداق قىلىپ، ئەرەبچە، پارسچە كىشى ئىسملىرىنى ئالاھىدە ئەتىۋارلاش ئومۇمىي كەيپىياتقا ئايلانغان.

ئىسلام دىنىنىڭ كۆچلۈك تەسىرى بىلەن ئەرەبچە، پارسچە كىشى ئىسملىرى قەدىمكى ئۇيغۇر كىشى ئىسملىرىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىگەن. ئەرەبچە ئىسملاردىن قالسىلا، پارسچە كىشى ئىسملىرى بىر قەدەر كۆپ قوللىنىلغان. چۈنكى ئەينى ۋاقىتتا ئەرەب تىلى ۋە مەدەنىيىتى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا پارسلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن تارقالغان ۋە تەسىر كۆرسەتكەنىدى. بۇ خىل ئىسملار كۆپىنچە «گۈل، دىل، ماھ (ئاي)، روھ (چىراي)، خوجا، شاھ، مىرزا» سۆزلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرىكمە ئىسملار ياكى ئەرەبچە، ئۇيغۇرچە بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن ئىسملاردۇر. مەسىلەن «گۈلبەھار»، «دىلشاد»، «ماھنۇر»، «ماھىروي»، «خوجانىياز»، «شاھقۇلى»، «مىرزا ئالىم» دېگەنلەردەك.

شۇنداقتىمۇ ئۇيغۇرلاردا «ئارسلان»، «بەكتۇر»، «ئالتۇن»، «ئاي»، «ئارىش»، «يۈلتۇز»، «بۇلاق»، «خانبابا»، «قۇتلۇق»، «قوزا»، «ئوغۇز»، «ئوغۇلخان» دېگەندەك بەزى ئىسملار يەنە داۋاملىق ساپ پېتىچە ساقلىنىپ زامانىمىزغىچە كەلگەن ۋە يەنە پەرزەنت كۆرمىگەنلەر تاسادىپىي پەرزەنت يۈزى كۆرگەندە ئاللاغا بولغان تەشەككۈرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن بالىلىرىغا «ئاللا بەردى»، «ئىگەمبەردى»، «خۇدا بەردى»، «كەرىم بەردى»، «خۇدايىم بەردى (خۇدۇمبەردى)» دېگەندەك ئىسملارنى قويغان. پەرزەنت كۆرگەن بولسىمۇ، پەرزەنتى تۇرمىغانلار بالىسىنىڭ تىنچ - ئامان قاتارغا قوشۇلۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىپ، كۆپىنچە «تۇرسۇن»، «تۇردى»، «تۇرغۇن»، «توختى» قاتارلىق ئىسملارنى قويغان ۋە بۇ ئىسملارنىڭ ئاخىرىغا «گۈل»، «قىز»، «نسا»، «ئاي»، «خان»، «خېنىم» دېگەن ئىسملارنى قوشۇش ئارقىلىق ئاياللارنىڭ ئىسمىنى شەكىللەندۈرگەن. ئىلگىرىكى چاغلاردا كىشىلەردە يەنە پەرزەنتلىرىنىڭ جېنىنىڭ چىڭ، ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىنى تىلەپ «پولات»، «تۆمۈر»، «تاش»، «تاشپولات»، «تاشتۆمۈر»، «ئالماس» دېگەندەك ئىسملارنى قويۇش ئادىتى شەكىللەنگەن ۋە ئۇ ئادەت زامانىمىزغىچە داۋاملاشماقتا.

كىشى ئىسملىرى گەرچە سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى، ھاكىمىيەتنىڭ ئالمىشىشى تۈپەيلىدىن دەرھال ئۆزگىرىدىغان سىياسىي ئاتالغۇلارغا ئوخشىمىسىمۇ، بىراق «ئوخشىمىغان زامان، دەۋر ۋە بۇ چاغدىكى ھۆكۈمران ئاڭ، ئەقىدىلەر كىشى ئىسملىرىنىڭ ئومۇمىي تەركىبىگە تەسىر كۆرسەتمەيمۇ قالمايدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، كىشى

ئىسىملىرىنىڭ ئومۇمىي گەۋدىسىدە شۇ مىللەت كىشىلىرى بېشىدىن كەچۈرگەن دەۋرلەر ۋە شۇ مەزگىلدىكى سىياسەت، مەدەنىيەتنىڭ ئىز-نالىرى روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 1992 - يىل 3 - سان). مەسىلەن، ئىلى رايونىدا ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابى مەزگىلىدە تۇغۇلغان بالىلارغا «غەنى»، «ئەھمەدجان»، «رىزۋانگۈل» قاتارلىق ئىسىملارنىڭ قويغانلار ناھايىتى كۆپ بولغان؛ يەر ئىسلاھاتى مەزگىلىدە بالىلارغا «تاڭنۇرى»، «ئازاد»، «نىجاد»، «ھۆرىيەت»، «ئەركىن»، «ئىسلاھات» دېگەندەك ئىسىملارنى، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىللىرىدە «دولقۇن»، «يالقۇن»، «غەيرەت»، «ئۆركەش» دېگەندەك ئىسىملارنى؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىللىرىدە بولسا «غەلىبە»، «غالىب»، «جۇرئەت»، «ئىلغار»، «قەھرىمان»، «ئۇچقۇن»، «جەسۇر»، «مەدەنىيەت»، «كۆرەش»، «قەيسەر»، «ئىسيان»، «ئەزىمەت» دېگەنگە ئوخشاش ئىسىملارنى قويۇشقان. ھازىرقى ۋاقىتتا «ئۇمىد»، «ئۇتۇق»، «مۇھەببەت»، «مەدىنە»، «ئىجاد»، «ئالىم»، «ئىلىمنۇر» دېگەندەك يېڭى ئىسىملار كۆپەيدى.

قىسقىسى، ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى ھەم خاسلىققا، ھەم ئىجتىمائىيلىققا ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە پىسخىك خاراكتېرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق يېڭىلىنىدۇ، ئەلۋەتتە. بۇگۈنكى كۈندە كىشى ئىسىملىرىنىڭ ئىخچام بولۇشىنى ياقىلاش ئومۇميۈزلۈك خاھىشقا ئايلانماقتا. ياشلاردا قوش تەركىبلىك ياكى كۆپ تەركىبلىك ئىسىملار تەدرىجىي ئازايماقتا. قىزلار ئىسىملىرىدا گۈزەل، ئاز ئۇچرايدىغان، يېڭى بولۇشنى كۆزلەش ئاساسىي كەيپىياتقا ئايلىنىپ، ئەرلەر ئىسىملىرىنىڭ ئاخىرىغا «خان»، «گۈل»، «نىسا»... نى قوشۇپلا خوتۇن - قىزلار ئىسىملىرىنى شەكىللەندۈرۈپ ئىشلىتىدىغان ئەنئەنە پەيدىنپەيي ئاجىزلاشماقتا. مەسىلەن، 20 ياشتىن تۆۋەن قىزلار، خۇسۇسەن شەھەر قىزلىرى ئىچىدە «تۇراخان»، «تۇردىخان»، «تۇرسۇنخان»، «نىيازخان»، «قۇربانخان»، «توختىگۈل»، «تۇرنىسا»، «گۈلنىسا» دېگەندەك ئىسىملارنى ناھايىتى ئاز دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئىسىملارنىڭ چۈشىنىشلىك بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىش بارغانسېرى ئادەتكە ئايلانماقتا. نېمە مەنە بېرىدىغانلىقىنى ئۆزلىرى ياخشى بىلمەيدىغان ئىسىملارنى بالىلىرىغا قويۇشنى كىشىلەر ئانچە راۋا كۆرمەيدىغان بولدى. مەسىلەن، «بەدرىددىن»، «غىياسىددىن»، «زىيائۇللا»، «ئەبۇمۇسلىم» دېگەندەك ئىسىملارنىڭ بالىلار ئىسىملىرىدا كەم ئۇچرايدىغانلىقى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. «ئىمام»، «موللا»، «خەلپەت»، «سوپى»، «قازى»، «ئىشان» دېگەندەك دىنىي دەرىجە - ئەمەل نامىلىرىنى بالىلارغا ئىسىم قىلىپ قويۇش ئادىتىمۇ ئازايماقتا.

ئەمما، شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا شەكىللەنگەن قەبىلە، ئۇرۇق، ئەجداد نامىلىرىنى كىشى ئىسىملىرى ئارقىلىق داۋاملاشتۇرۇش، «كۆسەن»، «باغراش»، «سايرام»، «بۇغدا» دېگەندەك يەر - جاي نامىلىرى؛ «ئۇيغۇر»، «ئوغۇز»، «قارلۇق» دېگەندەك مىللەت ياكى قەبىلە نامىلىرىنى ئىسىم - فامىلە ئورنىدا قوللىنىش - بىزنىڭ ئالدىمىزغا قويۇلغان، ۋاز كېچىشكە بولمايدىغان ئەنئەنە. ئۇيغۇرلار يەنە قەدىمدىن تارتىپ ھېنىي - بايرام ۋە خاتىرە كۈنلەرنى پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسمى قىلىپ قوللىنىشقا ئادەتلەنگەن. مەسىلەن، نەۋرۇز، ئوشۇر ئېيى، بارا ئەت ئېيى، رەجەپ، شەئبان - رامىزان ئايلىرىدا، روزا ھېيىت، قۇربان ھېيىت كۈنلىرىدە تۇغۇلغان بالىلارغا «نەۋرۇز (نوروز)»، «ئوشۇر (ھوشۇر)»، «بارائەت (بارات)»، «رەجەپ»، «شەئبان (شاۋان)»، «رامىزان»، «روزى»، «قۇربان»، «ئېيىد (ھېيت)»، «ئايەم» دېگەن ئىسىملارنى قويۇشقان. بۇ خىل ئەنئەنە ھازىرغىچە قىسمەن داۋاملاشماقتا.

زامان تەرەققىي قىلغانسېرى كىشىلەر ئىسمىنى قانداق قويۇش، قانداق ئىسىملارنى قويۇش، ئىسىم تاللاشتا نېمىلەرگە دىققەت قىلىش، ئىسمىنى قانداق قوللىنىش كېرەك؟ دېگەن نۇقتىلارغا بارغانسېرى كۆڭۈل بۆلىدىغان بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئىسىم قويۇش ۋە قوللىنىش جەھەتتە، ھەم ئېسىل ئەنئەننى جارى قىلدۇرۇش، ھەم يېڭىلىق يارىتىش كېرەك. ئېسىل ئەنئەننىنى جارى قىلدۇرۇش دېگىنىمىز - ئەجدادلارنى ئۆرنەك قىلىپ، ئىسىملارنىڭ ئەسلىگە سادىق بولۇپ، ئۇنى مۇزاپىق تاللاش ۋە توغرا ئاتاشنى كۆرسەتسە، يېڭىلىق يارىتىش دېگىنىمىز - مۇشۇ شەرت ئاستىدا ئىسىملارنىڭ گۈزەل، مەنىلىك ۋە بىر قەدەر ساپ بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.

ھازىرمۇ ئىسىم قويۇش تەرتىپلىرى ئاساسەن ئەنئەنە بويىچە داۋاملاشماقتا. ئومۇملاشقان ئىسىم قويۇش ئادىتى بويىچە بوۋاقنىڭ ئاتا - ئانىسى يۈرت - مەھەللە مۆتىۋەرلىرى ياكى موللامنى چاقىرىپ ھەمدە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى دەرقەم قىلىپ، ئالدى بىلەن بالىغا قانداق ئىسىم قويۇش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىدۇ ۋە ئىسىم قويۇشقا دىنىي زاتلارنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئاتا - ئانىلار كۆڭلىگە بىرەر ئىسمىنى پۈككەن بولسا، ئۈيگە چاقىرىلغۇچىلارنىڭ سەمىگە سىلىپ شۇ ئىسمىنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ناۋادا ئۆزلىرى قانداق ئىسىم قويۇشنى ئالدىن ئويلاشمىغان ياكى ئويلىشىشقا ئۇلگۈرمىگەن بولسا، موللامنىڭ ئىغىزىغا قارايدۇ. ئىسىم قويۇشقا تەكلىپ قىلىنغۇچى دەرۋەقە يەڭگىللىك بىلەن ھۆكۈم چىقارماستىن، ئاۋۋال مۇقەددەس كىتاب «قۇرئان كەرىم» ۋە باشقا ئەرەبچە مەشھۇر كىتابلارنى ئاقتۇرۇپ، شۇ كىتابلاردا زىكرى قىلىنغان ئىسىملاردىن، جۈملىدىن ئاللانىڭ 99 ئىسمى (بۇ، ئەڭ ئۇلۇغ ئىسىملار دەپ سانىلىدۇ)، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ 99 سۈپەتى (بۇ، ئەڭ گۈزەل سۈپەتلەر ھېسابلىنىدۇ) ئىچىدىن، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرى، ئايالى ۋە پەرزەنتلىرىنىڭ، باشقا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئىسىملىرى ئىچىدىن، باشقا پەيغەمبەرلەر ۋە بۈيۈك ئانىلارنىڭ ئىسىملىرىدىن، شۇنىڭدەك ئىسلام رىۋايەتلىرىدىكى مەشھۇر شەخسلەر، تارىختا ئۇلۇغ ئۆتكەن ئەربابلار، ئالىملار، پادىشاھلار ۋە باتۇرلارنىڭ ئىسىملىرى ئىچىدىن ئوغۇل ياكى قىزغا مۇزاپىق كېلىدىغان بىر ئىسمىنى تاللاپ، بوۋاقنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ رازىلىقى بىلەن

رەسمىي ھېكىتىدۇ. مەسىلەن، بىرىنچى تەركىبى «ئەبدۇ» ياكى «ئابدۇ» (قۇل، بەندە، ئىنسان) بىلەن كەلگەن «ئابدۇسەمەد» (موھتاجلارنى ھاجىتىدىن چىقارغۇچى ئاللانىڭ بەندىسى)، «ئابدۇلئەھەد» (بىر ئاللا ئىڭ بەندىسى)، «ئابدۇرەشىد» (توغرا يول كۆرسەتكۈچى ئاللانىڭ بەندىسى)، «ئابدۇرەھمان» (مېھرى - شەپقەتلىك ئاللانىڭ بەندىسى) دېگەنگە ئوخشاش ئىسىملار ئەرلەر ئىسىملىرىنىڭ خېلى بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ ۋە بۇ خىل ئىسىملارنىڭ ئىككىنچى تەركىبىنى ئاللانىڭ ئىسىملىرى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، «ئاللا» ۋە «دىن» دېگەن سۆزلەر قوشۇلۇش ئارقىلىق ياسىلىدىغان ئىسىملارمۇ كۆپ قوبۇلىدۇ. مەسىلەن، «نۇرۇللا (ئاللانىڭ نۇرى)»، «نۇرۇددىن (دىننىڭ نۇرى)»، «سەئىددىن» (دىننىڭ بەختلىك كىشىسى)» دېگەنلەرگە ئوخشاش. شۇنىڭدەك مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئۇلۇغلاش يۈزىسىدىن بەزىلەر كۆپىنچە ئۇچ ئوغلىنىڭ بىرىگە «مۇھەممەد» دەپ ئىسىم قويىدۇ ياكى ئۇنى سۈپەت قىلىپ «مۇھەممەد ئەمىن» (مەتتەمىن)، «مۇھەممەد ئەلى» (مەتىلى)، «مۇھەممەدنىياز» (مەتنىياز)، «مۇھەممەد تۇرسۇن» (مەتتۇرسۇن) دېگەنگە ئوخشاش قوش تەركىبلىك ئىسىملارنى قويىدۇ. مەلۇم مۇددىئاغا ئاساسەن مەنىلىك، چىرايلىق، ئاز ئۇچرايدىغان ئەرەبچە، پارسچە ياكى تۈركچە (ئۇيغۇرچە) باشقا ئىسىملارمۇ قويۇلىدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇرچە ئىسىملارمۇ ئېتىبار بىلەن تاللىنىدۇ. بەزىلەر ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى يېڭى تۇغۇلغان پەرزەنتكە يۆتكەپ قويىدۇ. دىنىي كىتابلاردىن ئېلىنغان، جۈملىدىن ئەرەبچە، پارسچە بولغان ئىسىملارنى كىشىلەر «مۇسۇلمانچە ئىسىم» دەپ ئەتىۋارلايدۇ. دىنىي ئەقىدە بويىچە بولغاندىمۇ مۇسۇلمان پەرزەنتىگە مۇسۇلمانچە، ياخشى ئىسىملارنى قويۇش ساۋاب، ئىسىمنى ياخشى قويماسلىق ئەيىب، دەپ قارىلىدۇ.

ئىسىمنى ياخشى قويۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى كۆڭۈلدىكىدەك ئىسىم تاللاش، ئاندىن قائىدە بويىچە قويۇشتۇر.

ئىسىم قويۇش تەرتىپلىرى ۋە ئۇنىڭ كونكرېت مەزمۇنى مۇنداق بولىدۇ:

ئىسىم قويغۇچى ئاۋۋال تاھارەت ئېلىپ، ئىككى رەكئەت شۈكرى نامىزى ئوقۇيدۇ («ئايەتۇل كۇرسى»، «لەقەد جائەكۇم» ئايەتلىرى ئوقۇلىدۇ). نامازنى ئىسىم قويۇشتىن كېيىن ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. بۇ ئارىلىقتا پەرزەنتىنىڭ ئانىسى بوۋاقنى پاكىز، يېڭى كۆرپىگە زاكىدايدۇ ۋە دادىسى نامازدىن كېيىن ئىسىم قويغۇچىنىڭ قولىغا ئەكىلىپ بېرىدۇ. ئىسىم قويغۇچى ئورنىدىن تۇرۇپ، جايناماز ئۈستىدىلا بوۋاقنى «ئەئۇزۇ بىللاھى مىنەش شەيتانىررەجىم، بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دەپ قولىغا ئېلىپ، بالىنىڭ بېشىنى شىمالغا، پۇتىنى جەنۇبقا، يۈزىنى قىبلىغا قىلىپ تۇتۇپ تۇرۇپ، ئوڭ قۇلىقىغا ئەزان، سول قۇلىقىغا تەكبىر ئوقۇيدۇ. ئەزان: «ئاللاھۇ ئەكبەر» (تۆت قېتىم)، «ئەشھەدۇئەللائىلاھە ئىللاللا» (ئىككى قېتىم)، «ۋەئەشھەدۇئەننە مۇھەممەدەن رەسۇلىللا» (ئىككى قېتىم)، «ھەييەئەلەسسەلات» (ئىككى قېتىم)، «ھەييە ئەلەلپەلاھ» (ئىككى قېتىم)، «ئاللاھۇ ئەكبەر» (ئىككى قېتىم)، «لائىلاھە ئىللاللاھ» (بىر قېتىم) دىن ئىبارەت؛ تەكبىر: ئەزانىنىڭ تېزراق ئوقۇلۇپ تەكرارلىنىشى بولۇپ، پەقەت «ھەييەئەلەلپەلاھ» دىن كېيىن «قەد قامەتىس سەلات» (ئىككى قېتىم) ئارتۇق ئوقۇلىدۇ.

ئەزانىنىڭ مەنىسى مۇنداق: ئاللا ئۇلۇغدۇر، گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، ئاللادىن ئۆزگە ھېچبىر ئىلاھ يوقتۇر، يەنە گۇۋاھلىق بېرىمەنكى، مۇھەممەد ئاللانىڭ ئەلچىسىدۇر. نامازغا كېلىڭلار، نىجادلىققا كېلىڭلار، نامازغا تۇرىدىغان ۋاقىت بولدى. ئاللا ئۇلۇغدۇر، ئاللادىن ئۆزگە ھېچبىر ئىلاھ يوقتۇر.

ئەزان بىلەن تەكبىر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، تۇرکىي (ئۇيغۇرچە) تىل بىلەن مۇنداق دېيىلىدۇ: ئۆزلىرىنىڭ ئاسماندىن چۈشكەن بەخت - ساائادەتلىك ئاتلىرى ئاسمان ۋە يەر يۈزىنىڭ پەرىشتىلىرى ۋە بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ گۇۋاھلىقى بىلەن «پالانى ئاخۇن» ياكى «پۇستانى خېنىم» بولغاي.

ئاندىن ئىسىم قويغۇچى بالىنى جايناماز ئۈستىدە يۇمىلىتىدۇ (بىر قېتىم)، ئارقىدىن يەنە قولىغا ئېلىپ، ئىسمىنى مۇبارەكلەپ بولغاندىن كېيىن دادىسىغا تۇنۇزىدۇ (بەزىلەر ئانىسىنىڭ قولىغا بېرىدۇ، دەپ قارايدۇ).

دېمەك، ئەزان بىلەن تەكبىر ھەر قانداق بوۋاققا ئىسىم قويغاندا ئېيتىلىدىغان بولغاچقا، بۇ كەلىمىلەر ئۆلۈم ناماىزىدا ئوقۇلمايدۇ. جايناماز ئۈستىدە يۇمىلىتىش - مەزكۇر پەرزەنتنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا (ئۆلگەندە) جايناماز ياۋگەپ، نامىزنى ئوقۇپ يەرلىكىدە قويۇلىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ جۈملىسىدىن بولۇشنى ئارزۇ قىلىشنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ.

ئاخىرىدا، ھەممەيلەن تەڭ قول كۆتۈرۈپ دۇئا ئوقۇيدۇ. ئىسىم قويغۇچى ئۇنلۇك ھالدا بىرىنچى دۇئادا مۇنداق دەيدۇ:

«ئاللاھۇممە رەببى ھازىھىد دەئۋەتىت تاماتى ۋەسەلاتىل قائىمەتى ئاتى مۇھەممەدىنىل ۋەسىلەتە ۋەلپەزىلەتە ۋەددە رەجەتەل رەفىئەتە ۋەبئەسھۇ مەقامەل مەھمۇدەنىل لەزى ۋەئەتتەھۇ ۋەرزۇقنا شەفائەتەھۇ يەۋمەل قىيامەتى ئىننەكە لاتۇخلىفۇل مىئات بىرەھمىتكە يا ئەرھەمەر راھىمىن».

مەنىسى مۇنداق: ئى، باراخۇدايا، مۇشۇ كامىل دەۋەتنىڭ ئىگىسى سەن، مۇشۇ ئوقۇلغان نامازنىڭ ئىگىسىمۇ سەن. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بىزلەر ئۈچۈن ۋاستە بولۇشنى، پەزىلەت ۋە يۇقىرى دەرىجىنى ئاتا قىلغىن، ئۇنى سەن ئۆزۈڭ ۋەدە قىلغان، ئۇنىڭغا خاس بولغان مەقامدا تۇرغۇزغىن. قىيامەت كۈندە بىزگە ئۇنىڭ شاپائىتىنى رىزقى قىلغىن. شەكسىزكى سەن ۋەدەڭگە خىلاپلىق قىلمايسەن، ئى ئاللا، سەن رەھمىدىللارنىڭ ئەڭ رەھمىدىلى سەن.

ئىككىنچى دۇئادا مۇنداق دەيدۇ:

«ئاللاھۇممە ئەجئەل ھەزال ۋەلەدە (ھازىھىل بىنتە) مىنەت تەۋۋابىنە ۋە مىنەل مۇتەتەھھىرىنە ۋە مىنەس سالىھىنە ۋە مىنەل مۇخلىسىنە ۋە مىنەش شاكىرىنە ۋە

مىنەن سابىرىنە ۋە مىنەل لەزىنە لاخەۋگۇن ئەلەيھىم ۋە لاھۇم يەھزەنۇن».

مەنىسى مۇنداق: ئى ئاللا، بۇ ئوغۇل (قىز) نى تۆۋبە قىلغۇچىلاردىن، پاك يۈرگۈچىلەردىن، ياخشىلاردىن، مۇخلىسلاردىن، نېمەتلىرىڭگە شۈكرى قىلغۇچىلاردىن ۋە بالاغا سەۋرى قىلغۇچىلاردىن قىلغىن. بۇ بالىنى غەم - قايغۇسىز كىشىلەر قاتارىدا قىلغىن.

دۇئادىن كېيىن بوۋاقنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭ ھەققى ھۈرمىتى ئۈچۈن ئىسىم قويغۇچىغا ھەدىيە بېرىدۇ. ئەگەر نامرات بولۇپ ھەدىيە بېرىشكە يېتىنەلمىسە، ئاغزاكى رەھمەت ئېيتسىمۇ بولىدۇ.

ئومۇمەن، ھەدىيىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى شۇ ئائىلىنىڭ ئەھلىي ئەھۋالىغا قاراپ بولىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا چوڭ بايلار ئوغۇل پەرزەنت ئۈچۈن ئىسىم قويغۇچىغا جابدۇقلىرى بىلەن بىر ئات ۋە بىر تون قويىدىغان ئادەت بار ئىكەن. ئەرەبلەردە ئىسىم قويغان كۈنى ياكى بولمىسا يەتتە كۈن ئىچىدە موللا - ئۆلىمالارنى چاقىرىپ، ئوغۇل پەرزەنت ئۈچۈن ئىككى قوي، قىز پەرزەنت ئۈچۈن بىر قوي ئۆلتۈرۈپ ياكى شۈنىڭغا باراۋەر چىقىم قىلىپ «ئەقىق» قىلدۇرۇش (بالىنىڭ ھاياتىغا بەدەل قىلدۇرۇش، ئاتا - ئانىغا ۋاپا قىلىشى ئۈچۈن دۇئا ئېلىش) ئادىتى بولغان. بۇ ئادەت ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ بار، لېكىن ئومۇملاشقان ئەمەس ھەمدە تەرغىب قىلىنمايدۇ.

بىزدە، ئىسىم قويغان كۈنى ئىسىم قويۇش تەرتىپلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئاتا - ئانا بولغۇچى ئىسىم قويۇشقا داخىل بولغۇچىلارنىڭ ھەممىسىگە بىردەك رەھمەت ئېيتىش، ئىسىم قويغۇچىغا ئۆزى بىلىپ نەق پۇل ۋە رەخت قويۇش، ئاندىن تەييارلىق قىلغان بولسا، داستىخان سېلىپ چاي سۇنۇش بىر قەدەر كۆپ ئۇچرايدىغان رەسمىيەت شەكلى ھېسابلىنىدۇ. ئەمما، ھازىرقى ۋاقىتتا بەزىلەرنىڭ ئىسىم قويغۇچىغا بېرىلىدىغان ھەدىيىنى چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىشى، باشقىلارنىڭ ئۇلارنى دوراپ تېخىمۇ بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈشى، ھەتتا بەزى ھەشەمخور «بايلار» نىڭ ئات توپى قىلىپ، كاتتا زىياپەت بېرىشى ۋە ئومۇمىيۈزلۈك سوۋغا تەقدىم قىلىشى ھاجەت ئەمەس. نۆۋەتتە ياشلار ئىچىدە ئەۋج ئېلىۋاتقان ئاتالمىش توغۇلغان كۈننىنى خاتىرىلەش - خىرىستىيانلارنىڭ ئادىتى بولۇپ، ئۇ، تېخىمۇ خاتا. شۇنىڭدەك توي - تۆكۈنلەرنى ئاددىي ئۆتكۈزۈش، نامۇۋاپىق ئۆرپ - ئادەتلەرنى ئۆزگەرتىش دېگەن تەلەپكە خىلاپ بولۇپلا قالماي، بەلكى ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىگىمۇ مۇخالىپ كېلىدۇ.

ھازىر بەزى ئورۇنلاردا ئالاھىدىن مېھمان چاقىرىپ يۇرمەستىن، ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرىلا بىرەر مويسىپىت تۇغقىنىنى تەكلىپ قىلىپ، ياكى قۇدىلار ئۆز ئارا يىغىلىپلا ئاددىي ھالدىكى ئىسىم قويۇش رەسمىيىتىنى بېجىرىدۇ. ئەگەر ئىسىمنى بىر ھەپتە ئىچىدە قايتا ئۆزگەرتىشكە ياكى مەلۇم مەزگىل، مەلۇم يىللاردىن كېيىن باشقا ئىسىم قويۇشقا توغرا كەلسە، رەسمىيەت تېخىمۇ ئاددىي بېجىرىلىدۇ. مەسىلەن، شۇ ئۆيدە توي، نەزىرە ئۆتكۈزۈلگەن ياكى ھېيت - ئايەم مۇناسىۋىتى بىلەن مېھمان چاقىرىلغان پەيتكە توغرىلاپ، پەرزەنتنىڭ يېڭى ئىسمىنى كۆپچىلىككە جاكارلىۋەتسىلا كۇپايە. يېقىندىن بۇيان، ئىسىم ئۆزگەرتىشتە گېزىتكە ئېلان بېرىش شەكلىمۇ قوللىنىلىۋاتىدۇ. بۇ، تېخىمۇ ياخشى ئۇسۇل.

بەزى جايلاردا، ئىسىم قويۇش تەرتىپلىرىمۇ تولۇق ئورۇندىلىمپ كەتمەيدۇ، مەزمۇنىمۇ پەرق قىلىدۇ. مەسىلەن، موللا - ئۆلىمالارنى چاقىرىشقا ئامال بولمىغان ياكى مويسىپىتلار ئىچىدە يۇقىرىقى دۇئالارنىمۇ تولۇق بىلمەيدىغانلار بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئوك قۇلاققا ئەزان، سول قۇلاققا تەكبىر ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن، تۇركىي تىل بىلەن ئېيتىلمىدىغان ئىسىم قويۇش كەلمىسىنى دەپ، بوۋاقنى جاينامازغا ئۇستىدە يۆمىلىتىپ، ھەممەيلەن بىرلىكتە يېڭى ئىسمىنى ئۇنلۇك مۇبارەكلەيدۇ («مۇبارەك بولسۇن» دەپ ئۇنلۇك توۋلايدۇ). بەزىدە ئىككى رەكئەت نامازمۇ قىسقارتىلىدۇ.

ئايرىم ئورۇنلاردا شۇ جاينىڭ ئۆرپ - ئادىتى بويىچە بوۋاقنى جاينامازغا ئۇستىدە يۆمىلىتىش ئورنىغا بالىنىڭ مەرتىۋىسى ئۇستۇن بولسۇن، دەپ قىبلەتامدىكى تەكچە ياكى مورا بېشىغا ئېلىپ قويۇپ، ئاندىن دۇئا قىلىپ، ئاخىرىدا ئاتا - ئانىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، جاينامازغا ئۇستىدە يۆمىلىتىپ بولۇپ، ئاندىن بىرەر ئېگىز جايغا ئېلىپ قويۇپ، دۇئانىڭ ئورنىغا ئاددىي مۇبارەك سۆزى («ئاسماندىن چۈشكەن ساۋادەتلىك ئاتلىرى مۇبارەك بولغاي» دېگەن كەلىمە) بىلەن ئىسىم قويۇشنى ئاخىرلاشتۇرىدىغان ئادەتمۇ بار.

دەرۋەقە، ئىسىم قويۇشتا رەسمىيەتنىڭ قانداق بېجىرىلىشى مەلۇم رايوندىكى ئاممىنىڭ ياكى مەلۇم جەمەتنىڭ ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئۆرپ - ئادىتىگە باغلىق. شۇڭا ئىسىم قويۇش تەرتىپىنىڭ تولۇق بولۇشى - بولماسلىقى، ئۇنداق ياكى مۇنداق بولۇشى مۇھىم ئەمەس. بىز ئۈچۈن زۆرۈر بولغىنى يەنىلا ئىسمىنى ياخشى تاللاش، توغرا ئاتاش، ئۆزگەرتىۋەتمەسلىك، ئاخىرىغىچە توغرا داۋاملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇ، شۇ ئائىلە، شۇ پەرزەنت ئۈچۈن ئىسىم قويۇشنىڭ ئەڭ ياخشى شەرتى، كىشىلەرنىڭ ئۆز ئەۋلادلىرىنى، ئۆز - ئۆزىنى قەدىرلىگەنلىكىنىڭ ئەڭ ياخشى ئىپادىسى.

باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئىسىم قويۇش ئادەتلىرى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئۇسۇلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىز ئۇلاردىن ئىسمىنىڭ مەنىسىگە ئېتىبار بېرىشنى، ئەتىۋارلاپ قويغان ئىسمىنى شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا باشتىن - ئاخىر تولۇق، توغرا ئاتاشنى ئۆگىنىشىمىز لازىم. خۇسۇسەن ئەرەبلەرنى مىسالغا ئالساق، ئۇلار ئىسمىنى ئەزان توۋلاپ قويغان چاغدا قانداق ئاتىغان، ئەسلى تەلەپپۇزى قانداق بولغان بولسا، مەيلى ئۇ كىشى مۇتىۋەر بولسۇن ياكى ئادەتتىكى پۇقرا بولسۇن، مەيلى چوڭ ياكى كىچىك بولسۇن، مەيلى ئۆيدە ياكى سىرتتا بولسۇن ھەر قاچان كامىل تەلەپپۇز قىلىدۇ. ئەگەر كىمدە كىم بىراۋنىڭ ئىسمىنى توغرا ئاتىمىسا ياكى ئۆزگەرتىۋەتسە، بۇ، ئىسىم ئىگىسى ئۈچۈن ھۈرمەتسىزلىك قىلغانلىق، ئاتىغۇچىغا نىسبەتەن ئاھانەت ھېسابلىنىدۇ. دېمەك، ئىسمىنى توغرا ئاتاش ئەرەبلەرنىڭ ئۆز

قېرىنداشلىرىغا بولغان مۇھەببىتىنى، ئۆزىنىڭ بىلىم ۋە ساپاسىنى ئىپادىلىشىنىڭ بىر ۋاستىسى. شۇڭا ئۇلاردا مەلۇم بىر ئىسىم كۆپ خىل ئۆزگىرىپ، ئەسلى ئاتىلىشىدىن يىراقلاپ كېتىشتەك ئەھۋال ئۈچرىمايدۇ.

ئەكسىچە، بىزدە «مۇھەممەد» دېگەن بىر ئىسىمنىڭ 5 ـ 4 خىل، «ئائىشە» دېگەن بىر ئىسىمنىڭ 5 ـ 6 خىل ئۆزگىرىشى بار. يېڭى بىر ئەۋلاد دۇنياغا كۆز ئاچقاندا ئاتا ـ ئانىلار ئۆزلىرىنى ناھايىتى بەختلىك سانىشىدۇ. پەرزەنتلىرىگە ئىسمىنى ياخشى قويۇش، ئەڭ ياخشى ئىسىم قويۇش ئۈچۈن پايپىتەك بولىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار، قۇلۇم ـ قوشنىلارنى گۇۋاھ قىلىپ، ئاللانىڭ ئىسمىنى چاقىرىپ تۇرۇپ، بالامغا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسمىنى قويدۇم، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئايالىنىڭ ئىسمىنى قويدۇم، ياخشى مەنىلىك ئىسىم قويدۇم، دەپ خۇشال بولىدۇ. لېكىن ئات قويۇش ئاخىرلىشىپ ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا «مۇھەممەد» نى «مەمەت»، «ئائىشە» نى «ئايشى» دەپىشكە باشلايدۇ. بۇ، نېمىدېگەن مەسئۇلىيەتسىزلىك!

ئىسمىنى قانداق ئۇسۇل بىلەن قويۇش ۋاقىتلىق ئىش، ئەمما ئىسمىنى توغرا ئاتاش كىشىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشى، ئۇنىڭ ھۇرمىتى ۋە مەدەنىيەت دەرىجىسىنى بىلدۇرىدىغان مۇھىم بەلگە. ئۆلىما ۋە مويسىپىتلىرىمىزنىڭ كۆپچىلىكى ئىسمىنى ئەزان توۋلاپ قويغاندا، ئەزەلدىن توغرا ۋە تولۇق ئاتاپ، ئالاھىدە پاساھەت بىلەن تىلغا ئالىدۇ. بىز بۇ يەردە ئىسىم قويغۇچىلاردىن يەنە شۇنى ئۆتۈنىمىزكى، ئىسىم قويۇش سورۇنىدا ئاتا ـ ئانىلارغا ۋە ئىسىم قويۇشقا قاتناشقان بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئەھلى مەھەللىگە ئىسمىنى كامىل ئاتاشنى، ئۆزگەرتىۋېتىشكە بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشىمىز، ئۆزىمىز باشلامچىلىق بىلەن توغرا تەلەپپۇز قىلىشىمىز لازىم. ئىسىم تاللىغاندىمۇ شۇ ئىسمىنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىش ئېھتىمالىنى چوقۇم نەزەرگە ئېلىپ، ئاسان ئۆزگىرىپ كەتمەيدىغان ئىسىملارنى تاللاشقا ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم.

ئىسمىنى مۇمكىن قەدەر توغرا ئاتاشنى تەكىتلەش ـ كىشىلەرنىڭ رايىغا زىت كەلمەستىن، بەلكى جامائەتنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشىدۇ. ئىشىنىمىزكى، بۇگۈنكى كۈندە ئۆز تىلىمىزدا يېزىلغان، بىر قەدەر مۇكەممەل ئىسىم قويۇش قوللانمىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ، ئىسمىنى كىتابقا ئاساسەن قويۇش ۋە توغرا قوللىنىش مەسلىسىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان كىشىلەر بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. يېقىندىن بۇيان گېزىت ـ ژۇرناللارغا، رادىئو ـ تېلېۋىزورلارغا دىققەت قىلساق، بۇرۇن ياخشى تاللانمىغان، مەنىسىنى ياخشى چۈشەنمىگەن، مەلۇم مۇددىئانى ئاساس قىلمىغان ۋە كېيىن توغرا ئاتالمىغان كۆپلىگەن ئىسىملارنىڭ ئەمدىلىكتە ئۆزگەرتىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز. مانا بۇ، كىشىلەردىكى يېڭىچە ئىسىم مەدەنىيىتىگە بولغان بىر خىل ئىنتىلىش ۋە مايىللىقنىڭ ئىپادىسى.

بىراق، مەسىلە يەنىلا ئاز ئەمەس. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان مەنىسى، مىللەت، دىن تەۋەلىكى ۋە كىشىلەرنىڭ قوبۇل قىلىش ـ قىلماسلىقى بىلەن ھېسابلاشماي ھەر قىسىم ئىسىملار قويۇلماقتا. مەسىلەن، تېلمان، كىلارا، ئوربېت، لىنا، مىرىدىئان، دېموكرات، زويا، ئىلپارە، پىلۇرە، ئەلپىرە دېگەندەك. بەزىلەر يەنە ئىسىملىرىنىڭ ئۆزگىچە بولۇشىنى ئۈمىد قىلىسىمۇ، ئۇنىڭ مەنىسىنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن كارى بولمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن بەزى ئىسىملار ئاڭلىنىشقا چىرايلىق ۋە ھەيۋەتلىك تۇيۇلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزى مەنسۇپ بولغان تىلدا ئىپادىلىگەن مەنىسى جەھەتتىن كۆتەكەندەك چىقمايدۇ. مەسىلەن، «راھىلە» ـ يۇسۇپ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئانىسىنىڭ ئىسمى بولىسىمۇ، مەنىسى «يۇك ئارتىلغان تۆگە» دېگەنلىك بولىدۇ. «ئوسمان» ـ چاھاريارلاردىن بىرىنىڭ ئىسمى بولىسىمۇ، مەنىسى «يىلاننىڭ بالىسى» دېگەن بولىدۇ؛ ئۇنىڭدىن باشقا «راھىلە» ـ «تۆل خوتۇن، بالا باققۇچى»، «كۈلسۇم» ياكى «گۈلسۇم» ـ «ھاپىقۇۋۇز»، «نەدىمە» ـ «پۇشايمان قىلغۇچى، نادامەت چەككۈچى»، «ۋەققاس» ـ «بوينى قىسقا»، «سۇۋەيدە» ـ «قاراۋاي» دېگەنلىك بولىدۇ.

ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرىدا قائىدىسىزلىك ۋە بىر ـ بىرىگە شەكىل ۋە مەزمۇن جەھەتتىن ماس كەلمەسلىك، ھەتتا قارىمۇ قارشى بولۇپ قېلىش ياكى تاغدىن ـ باغدىن بولۇپ قېلىش ئەھۋالىمۇ مەۋجۇت. مەسىلەن، «گۈلىستان يانتاق» بىلەن ئۆزىنىڭ ئىسمى «گۈلىستان» ماسلاشمايدۇ. «مۇھەممەد ئەخلەت» دېگەن ئىسىمدىمۇ ئاتىسىنىڭ ئىسمى «ئەخلەت» بىلەن ئۆزىنىڭ ئىسمى «مۇھەممەد» قارىمۇ قارشى كېلىدۇ ۋە ئىككىسى ئىسىم بىللە قوللىنىلغاندا، خاتا ئۇقۇم كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

مۇھتەرەم ئوقۇرمەن، سىز ئەمدىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان سۆيۈملۈك پەرزەنتىڭىزگە مەنىلىك، پاساھەتلىك ئىسىم قويۇۋالسىڭىز ئۆزىڭىزنى شۇنچە خۇشال ھېس قىلىسىز، بۇ، ھەممىمىز ئۈچۈنمۇ ئورتاق خۇشاللىق، ئەلۋەتتە. چۈنكى بىز پەرزەنتلىرىمىزگە باتۇرلۇق ـ قەھرىمانلىق، ئەقىل ـ پاراسەت، ئىنسانىي قەدىر ـ قىممەت، گۈزەللىك، دوستلۇق، ھۇرمەت ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مەنىدىكى نادىر ئىسىملارنى قويساق ۋە ئۇلارنى ئىسمى ـ شەرىپىگە مۇناسىپ ئادەم قىلىپ تەربىيىلىسەك، بۇ خۇددى «ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز» قويغاندەك ئۇلارنىڭ ئىنسانىي كامالىتىنىڭ يارىشىقى ئەمەسمۇ..

رەسسام: دىلشاد سابىت

ئاپتور: «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى، دوتسېنت (M2)

ماشىنىستلار: ماشىنكىدا ئارزۇگۈل ئىلى، كومپيۇتېردا: تۇرسۇنئاي يۈسۈپ (تەكلىپ قىلىنغان)

ئۇيغۇر كىتاپ توربېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

يېزا مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە يېزا - بازار مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ ئىجتىمائىي رولى تۇغرىسىدا

مۇھەممەت ئىسمائىل

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە گوۋۇيۈەننىڭ «مەنۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى شەھەر، يېزىلاردىن ئاساسىي قاتلامغىچە ئەمەلىيلەشتۈرۈش لازىم» دېگەن يولىورۇقىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، «چېگرا رايون يېپەك يولى مەدەنىيەت كارىدورى قۇرۇلۇشى»، «مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا ئىلغار ناھىيە بەرپا قىلىش پائالىيىتى» ئاپتونوم رايونىمىزدا كەڭ كۆلەمدە قانات يېيىپ، ئاساسىي قاتلاملارنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى بىلەن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پۈختا ئاساس يارىتىلدى.

مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەممە ناھىيىدە مەدەنىيەت يۇرتى، كۈتۈپخانا، ھەممە يېزىدا مەدەنىيەت پونكىتى بولۇش نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنى ئاساس قىلغان ناھىيە، يېزا، كەنت دەرىجىلىك مەدەنىيەت تورىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، ناھىيە ئارقىلىق يېزىنى، يېزا ئارقىلىق كەنتنى يېتەكلەش خىزمىتى ئاساسىي قاتلامدا ئىقتىسادىي خىزمەتلەر بىلەن بىر قاتاردا تۇتۇلۇپ، يېزا، قىشلاقلارنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. بۇنىڭ بىلەن ئىجتىمائىي رايون مەدەنىيىتى، كارخانا مەدەنىيىتى، مەكتەپ مەدەنىيىتى، «مەدەنىيەتلىك يېزا، كەنت»، «مەدەنىيەتلىك ئائىلە»، «ئون يۇلتۇزلۇق مەدەنىيەتلىك ئائىلە» بەرپا قىلىش پائالىيىتى كادىرلار ۋە ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلىنىپ، ئاساسىي قاتلامنىڭ مەنۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

«يېزا مەدەنىيەت پونكىتلىرى دۆلەتنىڭ ئەڭ ئاساسىي قاتلامدىكى مەدەنىيەت كەسپىي ئورگىنى، يېزىلىق، بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى، شەھەر، كوچا، مەھەللە ئىش باشقارمىلىرى تەسىس قىلغان ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى مەدەنىيەت كەسپىي ئورنى» بولۇپ، ئۇ، تۇرلۇك شەكىللەر ئارقىلىق ئاممىنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇپ، نادانلىق، فېئودال خۇراپاتلىق

ئاممىۋى مەدەنىيەت

گىللەتلىرىنىڭ باش كۆتۈرۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ساغلام، جانلىق، تېتىك بولغان مەنىۋى مۇھىت يارىتىش رولىنى ئويناپدۇ. ئىلگىرى بىر قىسىم جايلاردىكى يېزا مەدەنىيەت پونكىتلىرى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تار دائىرىدىكى ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنىدى. تار دائىرىدىكى ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى نۆۋەتتىكى ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تەلىپىدىن تېخى يىراق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىۋېرسال ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەنىۋي كاپالەت بىلەن تەمىن ئېتىش نۆۋەتتىكى ئاممىۋى مەدەنىيەت ئورۇنلىرىنىڭ كەسپىي خىزمەت ۋەزىپىسى بولۇپ قالدى.

يېزا - بازار مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ كەسپىي خىزمەت دائىرىسى تەشۋىق - تەربىيە، ئەدەبىيات - سەنئەت، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئاممىۋى تەنتەربىيە ۋە تۈرلۈك ئويۇن پائالىيەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1. تەشۋىق - تەربىيە پائالىيەتلىرى

ئاممىۋى مەدەنىيەتنىڭ تەشۋىق - تەربىيە پائالىيىتى كەڭ مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەربىيىلەش، يېتەكلەش پائالىيىتى بولۇپ، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ تۈرلۈك سىياسەت، بەلگىلىمىلىرى، ئېقىم مەسىلىلىرىگە دائىر مەزمۇنلار، قانۇن ساۋاتلىرى، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا، ئىدىيە - ئەخلاق تەربىيىسى، ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوللېكتىۋىزملىق، سوتسىيالىزم ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى، تۈرمۇش ئۇسۇلى، تۈرمۇش بىلىملىرى قاتارلىق مەزمۇنلار ھەر خىل ئاخبارات ۋاستىلىرى، گۈزەل سەنئەت، كۆرگەزمە، تام گېزىتى قاتارلىق ۋاستىلەر ۋە شەكىللەر بىلەن ئىشقا ئاشىدۇ.

2. ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى

ئاممىنىڭ ئىدىيە - ئەخلاق، پەن - مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈشتە يازغۇچى ۋە كەسپىي سەنئەتچىلەرگىلا تايىنىپ قالماي، يەنە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىغا ئىشتىياق باغلىغان ئىشتىن سىرتقى سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيەت قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىپ، ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكلىرىنى تەشكىللەپ، ئۇلارغا يېتەكچىلىك قىلىپ، مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر ئارقىلىق ئاممىنىڭ مەنىۋى تۈرمۇشىنى جانلاندۇرۇپ، تەربىيىلەش مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك.

3. مەدەنىيەت ۋە پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيىتى

ھەر مىللەت ئاممىسىنى كىتاب، گېزىت ئوقۇشقا، مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە، مەدەنىيەتلىك ياشاش ئۇسۇلىنى قوبۇل قىلىشقا ئادەتلەندۈرۈش دەۋرىنىڭ تەلىپى. بۇ، كىشىلەرنى نادانلىق، خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئىلىم - پەنگە ھۆرمەت قىلدىغان، تازىلىقنى سۆيىدىغان، گۈزەللىكتىن زوقلىنىدىغان، ئىناق ئائىلە مۇناسىۋىتىنى شەكىللەندۈرگەن، مىللەتلەر باراۋەر ئۆتىدىغان مەدەنىيەتلىك جەمئىيەت بەرپا قىلىشنىڭ جىددىي ئېھتىياجى. يېقىندىن بۇيان جايلاردا مەدەنىيەتنى يېزىلارغا يۈزلەندۈرۈش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، نۇرغۇن كىتاب - ژۇرناللار دېھقانلارنىڭ قولىغا يەتكۈزۈلدى. شۇڭا مەدەنىيەت پونكىتى خادىملىرى دېھقانلارنىڭ كىتابتىن پايدىلىنىش ئۇنۇمى ئۇستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، تېپىك تەجرىبىلەرنى توپلاپ، دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ كىتابتىن پايدىلىنىشىغا يېتەكچىلىك قىلىشى لازىم. يەنە جايلاردىكى مەدەنىيەت پونكىتلىرى دېھقانلار پەن - تېخنىكا مەكتەپلىرىنى باشقۇرۇشقا ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ياخشى ئورۇندىپ، دېھقانلارنى پەن - تېخنىكا بىلىملىرى بىلەن قوراللاندۇرۇش، ئۇلارغا پەن - تېخنىكا ئۆچۈرلىرىنى يەتكۈزۈش رولىنى جارى قىلدۇرۇشى كېرەك.

4. ئاممىۋى تەنتەربىيە پائالىيىتى

تەنتەربىيە بىر مىللەت ياكى بىر دۆلەتنى دۇنياغا تونۇتىدىغان ئاممىلارنىڭ بىرى. تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ تەن ساغلاملىقى ۋە بەدەن سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋە خىزمەت ئۇنۇمىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ. شۇڭا، مەدەنىيەت پونكىتلىرى ئۆزلىرىنىڭ كەسپىي خىزمەت تەلىپى بويىچە تۈرلۈك شەكىلدىكى ئاممىۋى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى تەشكىللەش، ئويۇشتۇرۇش ئارقىلىق ساغلام، جۇشقۇن كەيپىيات يارىتىپ، ئۆز جايىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشى كېرەك.

5. تۈرلۈك ئويۇن پائالىيەتلىرى

ئەل ئارىسىدا ئەۋلادتىن ئەۋلادقا تارقىلىپ كېلىۋاتقان تۈرلۈك ئويۇن پائالىيەتلىرى، بالىلار ئويۇنلىرى بار، بۇلارنىڭ بىر قىسمى تەنتەربىيە شەكلىنى، بىر قىسمى كۆڭۈل ئېچىش شەكلىنى ئالغان. شۇڭا، ئويۇن پائالىيەتلىرىمۇ كىشىلەر ياقتۇرىدىغان ئەنئەنىۋى ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيىتىدۇر.

يېزا مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ رولىنى ھەقىقىي جارى قىلدۇرغاندا، مەدەنىيەت پونكىتلىرىنى دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ سىياسىي، ئىدىيە، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا ئۆگىنىش مەكتىپىگە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىكى ئاچقۇچ - يېزىلىق پارتكوم، ھۆكۈمەت، كەنت پارتىيە ياچېيكىلىرىدا. پارتىيە ياچېيكىسىنى مەركەز قىلغان مەدەنىيەت باشقۇرۇش كومىتېتى تەشكىل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە مەسئۇلىيىتىنى ئېنىق بەلگىلەش لازىم. مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى يېزىنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلۇش پىلانىغا كىرگۈزۈپ، پائالىيەت سورۇنى، ئەسلىھەلەر، باشقۇرغۇچى خادىم ۋە مالىيە مەنبەسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى شەرت - شارائىت ھازىرلانغاندا، ئاندىن تەلەپتىكى خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرغىلى بولىدۇ

رەسسام: سوپاخۇن

ئاپتور: شىنجاڭ مەدەنىيەت - بەدىئەت كادىرلار مەكتىپىنىڭ ئالىي لېكتورى (M2)

ئۇيغۇر تىل تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرگى تارتىسى
www.uyghurlitap.com

قىممەت قارىشىمىز ھەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز

ئىبراھىم ئەمەت

20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە بىز مۇنداق بىر شەپقەتسىز رېئاللىققا، يەنى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان مەدەنىي دۇنيادا قانداق قىلىپ مەزمۇت پۇت تىرەپ تۇرۇش مەسىلىسىگە دۇچ كەلدۇق. بۇ، ھايات - ماماتلىق مەسىلىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، يېقىنقى يىللاردىن بېرى، ۋەكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىدىكى، بالدۇر ۋىجدانغان ئاز بىر قىسىم زىيالىيلىرىمىز ئۇيغۇرلارنىڭ ھازىرقى ھالىتى ۋە روھىيىتى ھەققىدە بىر قاتار ئىلغار ۋە ئىلمىي قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما ئۇلار قويغان بۇ قاراشلار خەلق ئىچىدە غۇلغۇلا، بەس - مۇنازىرىگە سەۋەب بولدى.

بىز ياشاۋاتقان دەۋر سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ۋە ئاڭ جەھەتتىن كۆپ قۇتۇپلاشقان، كۆپ قىرلىق مۇرەككەپ دەۋر بولغانلىقى ئۈچۈن، بىزدە كۆپ ئۆزگىرىشچان دەۋرگە ۋە شۇ دەۋرنىڭ شاھىدى بولمىش ئۆزىمىزگە قايتىدىن باھا بېرىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. شۇ مەنىدىن ئالغاندا، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ مىللەتنىڭ ئومۇمىي روھىيىتىگە دىئاگنوز قويۇپ، مىللەتنى كۆپ قۇتۇپلۇق مۇرەككەپ دۇنياغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە ئۇستىگە ئالغان تارىخىي مەجبۇرىيىتى تارىختىكى ھەر قانداق دەۋردىكىدىن ئېغىر ۋە مۇشكۇل. شۇڭا، يۇقىرى سۈرئەتتە تەرەققىي قىلىۋاتقان دۇنياۋى ۋەزىيەت ئالدىدا، مىللەت ۋۇجۇدىدىكى ئەبگالىقلارنى ئېچىپ كۆرسىتىپلا قالماي، مىللەتنىڭ ھازىرقى قىممەت قارىشىغا قايتىدىن باھا بېرىش تولىمۇ زۆرۈر، دەپ قارايمەن. بىر مىللەتنىڭ روھىيىتىدىكى زەئىپلىك شۇ مىللەتنىڭ قىممەت قارىشىدا مەركەزلىك ئىپادىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، مەزكۇر مۇلاھىزەمدە مىللەت توغرىسىدىكى تۆگىمەس قاقشاش ۋە قارغاشلارنى قويۇپ تۇرۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ھازىرقى قىممەت قارىشى زادى قانداق؟ دېگەن رېئال مەسىلە ئۈستىدە يۈزەكى قاراشلىرىمنى قويۇپ باقماقچىمەن.

1. «قورساق تويغۇزۇش ئۈچۈنلا ياشاش» تىن ئىبارەت ھاياتلىق قارىشى

ئىنسانىيەت تەبىئەت دۇنياسىدىكى ماددىي بايلىقنى ھۇنەر - سەنئەت (تېخنىكا) كە تايىنىپ ئىستېمال بۇيۇمىغا ئايلاندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. قورساق تويغۇزۇش ھاياتلىقنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتىكى ئاڭ ئەقەللىي باسقۇچ، شۇنداقلا ئادەمنىڭ ئاڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى ئېھتىياج قاتلىمى. ئادەم تەبىئەتنى تونۇش ۋە ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت بۇ مۇرەككەپ جەريانداا تەبىئەتكە بولغان تونۇشنىڭ ئۇزلۇكسىز تاكاممۇللىشىشىغا ئەگىشىپ، ئامالىنىڭ بارچە تەبىئەتنى ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇشقا تىرىشىدۇ. بۇ، ماھىيەتتە ئىنساننىڭ ياشاش ئىرادىسىنىڭ ئىپادىسى، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئىنسانىي قىممىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانىدۇر. بۇ باسقۇچ ئادەمنىڭ نوقۇللا «قورساق تويغۇزۇش ئۈچۈنلا ياشاش» تىن ھالقىپ، يەنە نېمىلەرنى قىلىش زۆرۈرلۈكىنى بىلىپ يەتكەن ۋاقتى بولغاچقا، تەبىئەت بىلەن

ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىش

بولغان كۆرەش جەريانىدا تەپەككۇرىنى ئۆزلۈكسىز بېيىتىپ، تېخنىكىسىنى ئۆزلۈكسىز يېڭىلاپ بېرىش دەۋرى ھېسابلىنىدۇ.

خوش، بۇغۇ ئىنسانىيەتنىڭ ياشاش ئۈچۈن كۆرەش قىلىش جەريانىدىكى نورمال تەرتىپ. ئەمدى ئۇيغۇرلارنىڭ ياشاش قانۇنىيىتىگە قاراپ باقايلى: ئۇلار ئەتىيازدا زىرائەت تېرىش ياكى مال - چارۋىسىنى يايلاققا ھەيدەش، كۈزدە ئاشلىقنى ئامبارغا توشۇش ۋە ياكى تۆل ساناشنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كەلگەن تىرىكچىلىك يولى قىلىۋالغان. مىللىي تەركىبىمىزدە توقسەن پىرسەنت ئادەم دېھقان، چارۋىچى بولغانلىقى ۋە بۇخىل ياشاش شەكلى ئۇلارنىڭ قېلىپلاشقان تىرىكچىلىك يولىغا ئايلانغانلىقى ئۈچۈن، كاللا ئىشلەتمىسىمۇ قورساق تويغۇزۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان بۇ خىل ئۇسۇل ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتلىق قارىشىدا سالماق ئورۇندا تۇرىدۇ.

قەدىمكى كىرورەن خارابىلىرىدىن تېپىلغان زىرائەت دانلىرىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ نەچچە مىڭ يىللار بۇرۇنلا دېھقانچىلىق مەدەنىيىتى دەۋرىگە كىرگەنلىكىنى، ئىنسانىيەتنىڭ باشقا قەدىمىي ئەجدادلىرىغا ئوخشاش تەبىئەت بىلەن كۆرەش قىلىش جەريانىدا ھاياتىنى ماددىي كاپالەتكە ئىگە قىلىش بىلەن بىرگە، ياشاش ئىقتىدارى ۋە قىممىتىنى ئاشۇرۇپ بارغانلىقىنى بىلمەك تەس ئەمەس. ئۇيغۇر تارىخىدا بۇنداق شانلىق مەدەنىيەت سەمەرىلىرى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن، مىسال كۆرسىتىپ ئولتۇرۇش ئارتۇقچە. گەپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۆز تارىخىنى چۈشىنىشى ۋە بىلىشىدە.

يېپىق جۇغراپىيىۋى مۇھىت دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولسىمۇ، سودا خاراكتېرىنى ئالغان ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا پايدىسىز. دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بىلەن بىر مىللەتنى دۇنياغا يۇزلەندۇرۇش، زامانىۋى تەرەققىيات سەۋىيىسىگە يەتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى يەر بىلەن چارۋىنى ئاساس قىلغان بۇ ئىككى تارماق ھاسىلاتىنىڭ پۈلغا ئايلىنىش جەريانى (تاۋارلىشىش جەريانى) بىر قەدەر ئاددىي ھەم ئۇزۇن بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا رىقابەتنىڭ كەسكىن بولماسلىقى تەبىئىي. رىقابەت بولمىغان يەردە يېڭىچە تەپەككۇر، تەپەككۇر بىخ سۇرمىگەن جايدا تەرەققىيات بولمايدۇ. سودا رىقابەتكە، رىقابەت تەپەككۇرغا، تەپەككۇر تەرەققىياتقا تۈرتكە بولىدىغانلىقىنى بىلەلىگەنلىكى ئۈچۈن، قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىم ۋادىسىنى دۇنيا « يىپەك يولى» سودىسىنىڭ توگۈنى ھەم مەركىزىگە ئايلاندۇرغان. شۇ پاكىت سىر ئەمەسكى، ھازىرقىغا ئوخشاش قارا تۇپراق بىلەن چارۋىنىڭ ئارقىسىدىن يىل بويى سوكۇلداپ يۇرۇشتىن ئىبارەت ياشاش ئۇسۇلى ئۇ دەۋرلەردىمۇ بار ئىدى. ئەمما ئەجدادلىرىمىز ھەرگىزمۇ ئاشلىق ۋە چارۋىسى بىلەنلا دۇنيا سودا رىقابىتىگە قاتناشقان ئەمەس! ھازىرقى ئاتۇشلۇقلارنىڭ ئاتۇشنى شىنجاڭ مىللىي سودىسىنىڭ مەركىزىگە ئايلاندۇرالمىشىمۇ ئەجدادلىرىمىزدىكى مۇشۇ ھەقىقەتنى بىلگەنلىكىدىن بولغان. مانا بۇ، «قورساق تويغۇزۇش ئۈچۈنلا ياشاش» تىن ھالقىپ كەتكەن بىر خىل ھاياتلىق پەلسەپىسى، شۇنداقلا بىر خىل روھ! بۇ روھتا ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلىش ئۈچۈن كۆرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار مەزمۇن يوشۇرۇنغان.

2. سىياسىي ئاڭنىڭ كەمچىل بولۇشى

ئادەم قورساق غېمىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ سالامەتلىكى، سىياسىي ھوقۇقى، جەمئىيەتتىكى ئورنى، تەقدىرى... ئۇستىدە تەپەككۇر قىلىشقا باشلايدۇ. بۇنىڭدا سىياسىي ئاڭ بىر قەدەر گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرىدۇ. سىياسىي ئاڭ ئىنسانىنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتى، ئىجتىمائىي توپقا ئۇيۇشۇش كۈچى، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭى.. قاتارلىق تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ. بىزنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىك ئادەملىرىمىز قورساقنىڭ سادىق قۇللىرى بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلاردا سىياسىي ئاڭ شەكىللەنمىگەن. ئەكسىچە، ھەممە ئادەم ئۆز ئۆيىنىڭ موراسىدىن تۇتۇن چىقىرىشنىڭ كويىدا تېنىمسىز كۆرەش قىلىشتىن ئىبارەت شەپقەتسىز رېئاللىق ئالدىدا، سىياسىي ئاڭ ئورنىغا چېچىلاڭغۇلۇق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئورنىغا ساتقىنلىق - مۇناپىقلىق باش كۆتەرگەن.

3. پەلسەپىۋى ئاڭنىڭ تولىمۇ كەمچىل بولۇشى ۋە مۇتەپەككۇر - پەيلاسوپلارنىڭ چىقماسلىقى

تۇرمۇش - كۆرەش دېمەكتۇر، پەقەت يۇكسەك ئەقىل - پاراسەتلىك ئادەملەرلا بۇ كۆرەشتە يېڭىپ چىقالايدۇ. ئەمما ئادەملىرىمىزدە كاللا ئىشلەتمەي ياشايدىغان تۇرمۇش ئۇسۇلى سەۋەبىدىن تەپەككۇر ۋە رىقابەت ئىقتىدارى تۇزۇك يېتىلمىگەچكە، بىزدە تارىختىن بېرى پەلسەپىۋى ئاڭ كەمچىل بولۇپ كەلگەن. مىللەتنىڭ پەلسەپىۋى تەپەككۇردىن مەھرۇم ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى بىر زور پاجىئە بولغىنىدەك، مىللەت پەلسەپە بىلەن قورالانماي تۇرۇپ، ئۆزىنى تونۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. بىزدە ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇۋاتقان ئەدەبىيات - سەنئەت تېخىمۇ شۇنداق. پەلسەپە - بىر مىللەتنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولۇش بىلەن بىرگە، مەڭگۈ خورىماس مەنىۋى بايلىقى ھېسابلىنىدۇ. مىللەتتە بۇنداق مەنىۋى بۇلاق بولمىسا، ئۇ مىللەت ئۆلگەن ياكى ئۆلۈۋاتقان مىللەتتۇر. ئەگەر ئەجدادلاردىن بىزگە مۇقام ۋە شېئىرىيەت دۇئالىرى (ئاساسلىقى مۇھەببەت ۋە مەدھىيە دۇئالىرى) ئورنىغا گېرمان ۋە گرېك پەيلاسوپلىرى يارالغان پەلسەپىگە ئوخشاش ئەقىل - پاراسەت جەۋھەرلىرى قالغان ۋە مىللىتىمىز ئەقىل مىللىتى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلەلىگەن بولسىدى،

بىز ھەرگىزمۇ ھازىرقى كۇندىكىدەك، چوڭمىزدىن كىچىكمىزگىچە قىلغىلى ئىش يوقتەك غىتىلداپ ئۇسسۇل ئويناپ يۈرمىگەن، ئادەم ئۆلسىمۇ، تۇغۇلسىمۇ قەسىدە - شېئىر توقۇپ ئۆتمىگەن، خاپا بولساقمۇ، خۇشال بولساقمۇ ھاراق ئىچىپ مەست بولۇۋالمىغان بولار ئىدۇق.

4. روھىي ھالىتىمىز ۋە ئۆزىمىزنى تونۇشنىڭ يېتەرسىزلىكى

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتمىش سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، بىز تېخى ئۆزىمىزنى تونۇيدىغان ھالغا كەلمىدۇق. ئۆزىنى تونۇش ئېكى بولمىغان مىللەتتە، مىللەت پىسخىكىسىنى ئانالىز قىلغۇدەك ئىقتىدار، مىللەتنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقىنى تېپىپ چىقىپ، مۇناسىپ چارە - تەدبىر كۆرگىدەك پاراسەت بولمايدۇ. ئۆز پىسخىكىسىنى بىلمىگەن مىللەتنىڭ ئۆزىنى ئىدىيە جەھەتتىن ئازاد قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئىدىيىسى ئازاد بولمىغان مىللەتنىڭ روھىي قۇللۇققا مەھكۇم بولۇپ، ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچى ۋە جەڭگىۋارلىقتىن مەھرۇم قېلىشى تەبىئىي ھال. پەقەت ئۆزىنى تونۇش جەريانىدا ئۆزىنى ئىسلاھ قىلالىغان مىللەتلا غايەت زور ھاياتىي كۈچى ۋە جەڭگىۋارلىقىنى نامايان قىلالايدۇ. تارىختىكى ھەر قانداق بىر ئىنقىلاب ۋە بۇيۇك ئىسلاھات، شۇ مىللەتنىڭ ئۆزىنى قايتىدىن تونۇشى، ئۆزىگە قايتىدىن باھا بېرىشى ئارقىلىقلا بارلىققا كەلگەن. بۇنداق ئىنقىلاب ۋە ئىسلاھاتتا خەلقنى ئۆزىگە ھەقىقىي ئەگەشتۈرەلەيدىغان سىياسىي كۆز قاراش ۋە تەرەققىياتقا توسالغۇ بولۇۋاتقان كونىلىقىنى ئۆزۈل - كېسىل يېڭىلايدىغان ھاياتىي كۈچ بولغانلىقى ئۈچۈنلا، ئۇ ئىنقىلاب ۋە ئىسلاھات شۇ مىللەتنىڭ تارىخىدىكى بىر بۇرۇلۇشقا ياكى دەۋر بۆلگۈچى تارىخقا ئايلانغان. ئالايلۇق، ياپونىيە تارىخىدىكى دەۋر بۆلگۈچ بۇيۇك ئىسلاھات «مېڭجى يېڭىلىقى» كۆچۈش ھەرىكىتى» نى: 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياپونىيە دۇنيا تەرەققىياتىدىن كۆپ ئارقىدا قالغان بىر فېئودال دۆلەت ئىدى. 1853 - يىلى 8 - ئاۋغۇستتا ئامېرىكىنىڭ يىراقتا يۇرۇش قىلغۇچى بىر ھەربىي پاراخوتى ياپونىيە يېرىم ئارالىلىرىغا يۇرۇش قىلىپ، توپ - زەمبىرەك ئوقلىرى بىلەن ياپونىيىنىڭ دۆلەت دەرۋازىسىنى ئاچتى. گەرچە ئارىدا ئۇرۇش بولمىغان بولسىمۇ، بۇ ۋەقە ياپونىيە پارلامېنتىنى قاتتىق ئويغا سالدى. ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن خېلى زامانىۋى قورالىلانغان ئامېرىكا پاراخوتىدىكى ھەربىي سانائەت ئەسلىھەلىرى ئالدىدا، ياپونىيە ھۆكۈمىتى ئۆزۈل - كېسىل ئىسلاھات ئېلىپ بارماستىن بولمايدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، مەملىكەت مىقياسىدا ئومۇمىيۈزلۈك ئىسلاھات دولقۇنىنى قوزغىدى. بۇ، تارىختا «مېڭجى يېڭىلىقىقا كۆچۈش ھەرىكىتى» دەپ ئاتالدى. «مېڭجى يېڭىلىقى» دىن باشلاپ ھېسابلىغاندا ئارىدىن 140 يىل ئۆتتى. 140 يىل ئىلگىرى ياپونىيە ئامېرىكا ھەربىي پاراخوتىدىكى سانائەتلىشىشىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە سانائەتنىڭ ھەرقانداق بىر تۈرىدە ئامېرىكىدىن خىلىلا ئېشىپ كەتتى. كىشىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇ بولدىكى، يېقىندا ئامېرىكا بىلەن ياپونىيە توختامغا ئىمزا قويۇپ، ياپونىيە تەرەپ ئامېرىكا «فورد» ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ تەچچە يۈز ئىشچىسىنى تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەپ بېرىدىغان بولدى! بۇ، ھەقىقەتەن ئادەمنى ھاياجانغا سالىدىغان غايەت زور ئۆزگىرىش، شۇنداقلا بىر خىل روھ. ئەگەر ئامېرىكىنىڭ توپ ئوقلىرى ۋە زامانىۋى سانائىتى بولمىغان بولسا، ياپونلار خېلى ۋاقىت كېچىكىپ سانائەت دەۋرىگە كىرىشى مۇمكىن ئىدى (بۇ بىر پەرەز بولسىمۇ). لېكىن ئۇلار توپ ئوقلىرى ۋە زامانىۋى سانائەت ئالدىدا كۆزلىرى ئالا - چەكمەن بولۇپ، ھاڭۇبقىپ يۈرمەي، ئۆزى ئۇستىدە، مىللەتنىڭ كەلگۈسى تەقدىرى ئۇستىدە ئويلاندى.

يەكۈن شۇكى، پەقەت ئىسلاھات ئېلىپ بارغاندىلا تەرەققىي قىلغىلى بولىدۇ. تەرەققىيات - كۆچ دېمەكتۇر، كۆچ - ھوقۇق ۋە ئىمتىياز دېمەكتۇر. چۈنكى تەرەققىيات بار يەردە ھوقۇق ۋە ئىمتىياز بولىدۇ. مانا بۇلار بىر مىللەتنىڭ، بىر دۆلەتنىڭ گۈللىنىش ياكى ھالاك بولۇشىدىكى ئاچقۇچ. ياپونلار پەقەت ئۆزىنىڭ مىللەت پىسخىكىسى ۋە ھالىتىنى توغرا ئانالىز قىلالىغانلىقى ئۈچۈنلا مىللەت ۋۇجۇدىدىكى ئەقىل - پاراسەت ۋە جەڭگىۋارلىقتىن تولۇق پايدىلىنالىدى. پاراسەت بىلەن جەڭگىۋارلىق بىر بۇيۇك روھ سۈپىتىدە ياپونلارنى دۇنياغا تونۇتتى.

نېمە قىلىش كېرەك؟

مەن، بالىلارغا خاس ساددا ھېسسىيات ۋە چولتا ئەقىل بىلەن مىللەتنىڭ قىممەت قارىشى ھەققىدە بىلگىنىمچە سۆزلەپ باقتىم ۋە ماقالىدە مىللىتىمىزنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولغان دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ قىممەت قارىشىنى ئاساس قىلدىم. مېنىڭچە، زىيالىيلار ۋە سودا - سانائەت ساھەسىدە مىللەتنىڭ ئومۇمىي روھىيىتىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتكۈدەك مەنىۋى قۇدرەت تېخى يېتىلمىگەنلىكى ئۈچۈن، زىيالىيلار ۋە سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەرنىمۇ دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ قىممەت قارىشىدىن ھازىرچە زور پەرقى يوق دەپ قارايمەن.

ھازىرچە دېھقان، چارۋىچىلارنى دۇنيانى تاڭ قالدۇرغۇدەك مۆجىزە ياراتسىكەن، دېيىش ئەقىلگە سىغمايدىغان ئىش. مىللەتنى زامانىۋى تەپەككۇر ۋە دۇنيانىڭ ھازىرقى تەرەققىيات قەدىمىگە يېتەكلەشتىن ئىبارەت بۇ بۇيۇك روھىيەت بىناكارلىقىنى يەنىلا زىيالىيلار ئۈستىگە ئېلىشى لازىم. مېنىڭچە، زىيالىيلار ئالدى بىلەن ئۆزىنى تونۇپ، ئىدىيىسىنى تەلتۆكۈس ئازاد قىلىپ، ئادەم بولۇشنىڭ تۇنجى ئۆتكىلىدىن ئۆتەلىسىلا چوقۇم غايەت زور مەنىۋى ئېنېرگىيىگە ئىگە مۇتەپەككۇر بولالىشىدا گەپ يوق. مۇبادا مۇتەپەككۇر بولالمايلا بىر تال كۆمۈر بولالىسىمۇ مەيلىغۇ. چۈنكى كۆمۈردىمۇ ئوخشاشلا ئېنېرگىيە بار ئەمەسمۇ؟ ئۇ بەلكىم كۈلخانغا ئايلىنىشىمۇ مۇمكىن.

قۇددۇس تۇراق فوتوسى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تۇرمە باشقۇرۇش ئىدارىسى سىياسىي باشقارمىسىنىڭ خادىمى (M1)

تۇنجى ۋادىدىن

ئابدۇقادىر جالالىدىن

تۇنجى ۋادىدىن

ئابدۇقادىر جالالىدىن

داشقازان مۇناسىۋىتى بىلەن قاچا-سىلەن

گېرمان مىللىتىنىڭ كەلگۈسىگە نىسبەتەن
ئېيتقاندا، ماڭارىپ ئارمىيىدىن بەكرەك مۇھىم.
- كارل جاسپېرس
(گېرمانىيە پەيلاسوپى)

كىمدۇ بىرى: «ھەممە نەرسە شۇ پېتى» دېگەنكەن. بىر قارىسا بۇ گەپ شەيئىيلەردىكى تەرەققىياتنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەيدىغان جاھىللارنىڭ گېپىدەك قىلىدۇ، ئەمما سوغۇققانلىق بىلەن قارىسا، ئاز - تولا ماھىيەت بار. تاج كىيىپ يۈرگەنلەر بولمىسىلا، پادىشاھلار يوقالدى، دېگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە شاھانە سالاھىيەتنى تاجنى بەلگە قىلىپلا كۆرگىلى بولمايدۇ. ھازىر ھەممە نەرسە زامانىۋىلاشتى، ئۇلارنى قاراپلا پەرق قىلىش تەس، شۇڭا، تاجدارلارنىڭ تاجىنى ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئىزدەپ يۈرۈش بىمەنىلىك. «تاج» ماھىيەتلىك مەزمۇننى يوقاتمىدى، پەقەتلا ئېنىق ئىلغا قىلغىلى بولىدىغان شەكلىنى يوقاتتى. پارقىراق مېتاللاردىن ياسالغان تاجلار گەرچە مۇزېيلاردىن ئورۇن ئالغان بولسىمۇ، تۇرلۇك شەكلسىز تاجلار ئاۋۇپ كەتتى. بۇ مودا دەۋرىدە كىشىلەرنىڭ كىيىدىغان ئورگانلىرى ۋە ئۇسۇللىرى كۆپىيىپ كەتتى. شەكلسىز تاجلار شەكلسىز باشلارغا كىيىلمەكتە. بۇنداق بولغاندا تاجدارلار ئوتتۇرىسىدا «ئۇرۇش» مۇ يۈز بەرمەيدۇ، ھەسەت ئوتلىرى ئۆز ئوچىقىدا يېنىپ، ھەر ھالدا باشقىلارنىڭ پېشىگە ئالدىراپ تۇتىشىپ كەتمەيدۇ. بىز سورۇنلاردا تاجدارلارنىڭ خۇش خۇي، ئوڭلۇق، پېقىرانە قىياپىتىنى كۆرىمىز، ئەمما ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى تاجدارلارغا خاس ھوزۇرى ئەشرەپلەرنى كۆرمەيمىز. ئاخىرى، شۇنداق بولسىلا كۆپايە بولمىدىغان بولدى. چۈنكى بىز ئادەتلىنىپ كەتتۇق. بىز ھەر قانداق ئىشقا پەقەت كۆنۈپ كەتسەكلا، شەرئىەتنىڭ ئىلغار ماددىلىرى سۇپىتىدە گۈزەل خۇلق دەپتىرىگە كىرگۈزىمىز.

ئۇنۇتۇان زامانىمىز كەسپدارلىرى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان تاج. ئۇنى كىيىپ يۈرگىلى بولمىسىمۇ، كۆتۈرۈپ يۈرگىلى بولىدۇ. ھازىر كىيىپ يۈرگەنگە قارىغاندا كۆتۈرۈپ يۈرۈش ئاقىلانىراق، چۈنكى بۇنداق تاجلار باشقا كىچىك كىيلىشىمۇ مۇمكىن، چوڭ كىيلىشىمۇ مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنۇتۇان كىيىپ يۈرىدىغان تاج ئەمەس، ئۇ، زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ شەرەپ ۋە نومۇس تۇيغۇسىغا ئۇيغۇنلاشقان ھالدا كېنىشكىغا نەقىشلىنىدۇ. ئۇ، كىشىلەرگە نامۇناسىپ بولغاندىمۇ سەت كۆرۈنۈپ

دوقمۇشتىكى پاراڭلار

دەرھال چېلىقىپ كېتىدىغان ئىشلار بولمايدۇ.

ئادەملىرىمىز پىكىرگە گاداي بولسىمۇ شەرەپ‌تۈيغۇسىغا ئىنتايىن باي. بۇنىڭدىن بىز قانداق پەخىرلىنىشنى بىلمەيلا قالىمىز. ئادەتتە ھەر يىلى ئۇنۇۋان باھالاش ھەرىكىتى يېتىپ كېلىشى بىلەنلا كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى بىردىنلا ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. يېپىق ھالەتتىكى مۇناسىۋەت ئاشكارا ھالەتكە ئۆتۈپ، سوۋۇغا - سالام ۋە تەبەسسۇملارنىڭ ستراتېگىيىلىك مەنىلىرى بالاغەتكە يېتىدۇ. كىشىلەر بۇ خىل ئەتىيلىكنى ناھايىتى روشەن بىلىپ تۇرسىمۇ، توغرا چۈشىنىدۇ. چۈنكى خىجىللىق بىلەن قىزىرىش زامانىنىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسىگە ماس ھالدا قالاق ئەخلاقىي سېزىمگە ئايلىنىپ كەتتى. سۆھبەتلەردە، رادىئو - تېلېۋىزىيە ۋە مەتبۇئاتلاردا لەنەت ئوقۇلىدىغان شەخسىيەتچىلىك قانچە قېتىم قىستىلى بولمايدىغان كۆك يۆتەلدەك ئۆزىنى ئاشكارا قىلىشقا باشلايدۇ، ھەتتا كىشىلەر ئۆزاقتىن بېرى تەقىپلەنگەن بۇ تەبىئىيەتنى ئۆز ئارا تەڭكەش قىلىۋاتقاندا، تۆت ئەتراپقا تەشۋىش ئارىلاش قاراپمۇ يۇرمەيدۇ، بەلكى لەززەت ھېس قىلىدۇ.

باشقىسىنى قويۇپ تۇرۇپ مەكتەپلەردىكى، جۇملىدىن تېخنىكوم ۋە ئالىي مەكتەپلەردىكى ئەھۋاللارغا قاراپ باقايلى. چۈنكى بۇنداق مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلارغا بىلىم بېرىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، شەيئىيلەرنى كۆزىتىدىغان ئۇسۇل ۋە پوزىتسىيىنىمۇ خاسلاشتۇرۇپ يېتىلدۈرىدىغان ئالاھىدە ئورۇن. بۇنداق ئورۇننىڭ قىياپىتى جەمئىيەتنىڭ قىياپىتىنى دېئالېكتىك مەنىدە كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. ئۇنۇۋان باھالاشنىڭ شەرتلىرى ھەر يىلى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئۆزگىرىش ئالدى بىلەن يۇقىرى ئورگان چۈشۈرگەن ھۆججەتتە ئەكس ئېتىدۇ. ھۆججەتنىڭ مەزمۇنلىرى ھەر قايسى مەكتەپلەرنىڭ جىددىي تەقەززاسىغا ماس ھالدا ستراتېگىيىلىك مەنىدە تەدبىقلىنىدۇ، ئاندىن فاكۇلتېت، كافېدرالاردا نەچچە قاتلام تەدبىقلىنىدۇ. بەلكىم پرامىدا شەكلىدىكى باشقۇرۇش سىستېمىسى دېگەن مۇشۇ بولسا كېرەك. بۇنداق سىستېمىدا يۇقىرىنىڭ يارلىقلىرى تۆۋەنگە چۈشكەنسېرى ئەسلىدىكى مەنىسى مۇجمەللەشتۈرۈلگەن ئۇچۇرغا ئايلىنىپ قالىدۇ. تۆۋەننىڭ سادالىرى پرامىدانىڭ ئەڭ يۇقىرى قاتلىمىغا بارغىچە ھالسىراپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۆز ئارا چۈشىنىش يۇقىرى بىلەن تۆۋەن ئوچۇن ئېيتقاندا، بىر غايىۋى دۇنيادىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. روشەنكى، بۇ يەردىكى «چۈشىنىش» ھەقىقەت مەنىسىگە ئىگە. جۇڭگونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىدا ھەقىقەت ئاسان تىلغا ئالغىلى بولمىدىغان نەرسە بولماي كەلگەن، ئۇ، ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان «يوسۇن» ۋە «ئەدەب» لەر ئارىسىدا پانىيلارغا مەنسۇپ بولمىغان.

ھازىرغىچە ئۇنۇۋان باھالاشتىن ئىبارەت ئۇدۇم ئۆزگەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن باھالاشنىڭ يوسۇنلىرى ئۆزگىرىپ تۇردى، ھەتتا ئۇ قوغلىشىپ ئۇلگۈرگىلى بولمايدىغان مودىغا ئايلىنىپ قالدى. شۇڭا، ئۇنۇۋان باھالاش شەرتلىرىنىڭ ھەر قېتىملىق ئۆزگىرىشى ئۆز رىسقى ئوچۇن كۆرەش قىلىۋاتقان خادىملارغا يېڭى مەسىلە بولۇپ تۇيۇلىدۇ. بۇ مەسىلە تورنى قايتىدىن توقۇش زۆرۈرىيىتىنى تۇغدۇرىدۇ. رەھبەرلەر بىلەن زىل بارىدى - كېلىدى باشلىنىش بىلەن بىرگە، خىزمەتداشلار ئارا رىقابەت، جەڭگى - جېدەل، تۆھمەتلەرمۇ بارلىققا كېلىدۇ. ماقالىسى يوقلار ئاز - تولا قەلەم تۇتقىنىغانلار ۋە تونۇش مۇھەررىرلەرگە ئىلمى كاملىق جەھەتتىكى ھاجىتىنى ئىزھار قىلىدۇ، ئۆز ئارا تاپىنىش ۋە تولۇقلاش خاراكتېرىدىكى زاكازلار ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. بىر قىسىم كىشىلەر ئاخىرى ئاشۇنداق تۇرتكە بىلەن ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا بىر - ئىككى پارچە ماقالىنىڭ ئاپتورى بولۇپ قالىدۇ. ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا بىرەر بالىنىڭ دادىسى بولۇپ قېلىشنى ئېغىر ئالمىدىغان روھىي تېپىك ھەر ھالدا ئارىسىزدىن يوقاپ كەتمىدى. ئەمما باشقىلارنىڭ مەنىۋى «پۇشتى» غا ئۆز فامىلىسىنى ماركا قىلىپ چاپلاش بۇگۈنكى جۇڭگودىكى كاتتا كەشپىياتلارنىڭ بىرى بولسا كېرەك.

«ئۇنۇۋان» دېگەن سۆزنىڭ لۇغەتتىكى مەنىسىنى ئاختۇرۇپ باقماپتىمەن، بەلكىم ئۇنىڭ ئايرىم ئىلمىي شەرھىيىسىمۇ بولسا كېرەك. مېنىڭچە، بىز ئىستېمال قىلىۋاتقان سۆزلەرنى «ئىزاھلىق لۇغەت» لەردىن تاپقىلى بولسىمۇ، لېكىن بىزنىڭ ئېرىشكەن مەنىلىرىمىز پىكىر مونوپولىيىسىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان تۆت چاسا كىتابقىلا ئۇيغۇن كېلىدۇ. جەمئىيەتنىڭ مۇرەككەپلىكى سۆزلەرنىڭ لۇغەتتىكى مەنىلىرىنى مۇئەييەن ئارخېئولوگىيىلىك جۇغلانمىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. مەسىلەن، «پروفېسسور» دېگەن سۆزگە لۇغەتلەردە تۆز، ساددا، بىۋاستە شەرھىي بېرىدۇ. ئەمما ئۇنى كىمدۇ بىرى: «ئوقۇغۇچىلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىمەن دەپ جەمئىيەتكە سوئال قويۇشنى ئۇنتۇپ كەتكەن سوغۇققان ئادەم» دېسە، بۇنىمۇ ئىنكار قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئالىي مەكتەپلىرىمىزدە ئىس - بۇسى چىقماي ئۆتۈپ كېتىدىغان پروفېسسورلارمۇ ئاز ئەمەس. مەن «ئۇنۇۋان» سۆزىگە تەبىر بېرىپ ئولتۇرماي- مەن، ئەمما مەن ئۇنىڭ كەسپىي خادىملارنىڭ تاماق قاچىسى ئىكەنلىكىنى ئىنكار قىلمايمەن. بىر ئادەم يۇقىرى ئۇنۇۋانغا ئېرىشسە، ئۇنىڭ ئازراق مائاشى ئۆسىدۇ، ئاشۇ ئۆسكەن قىسمى بىلەن پەسلەدە بىر قېتىم كەش ئېلىپ كىنىگىلى، يەنە ئۆي - تۇرالغۇ جەھەتتە نىسبەتەن ياخشى ئىمتىيازغا ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، تېخى پەخىرلەنگىلى، ماختانغىلى بولىدۇ. 1 مىلىيارد 200 مىليون ئادەم قاتناشقان نان ئىنقىلابى دەۋرىدە ئاشۇنچىلىك ئىمتىيازغا ئېرىشىش كولۇمبۇنىڭ نەتىجىسى بىلەن تەڭ تۇرسا كېرەك. دېمەك، ئۇنۇۋان مەسىلىسى كۆپ تەرەپلىمە ھۆجۇمدىن تەركىب تاپقان، ئۇنىڭغا ئادەمزات ئىجاد قىلغان نۇرغۇن تەدبىر ۋە ۋاستىلەرنى تاللىماي تۇرۇپ ئىشلىتىش مۇمكىنلىك دائىرىسىدىن ھالقىپ، قىپىالىڭاچ رېئاللىق بولۇپ قالدى.

يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسى بىز ئورتاق بىلىدىغان پاكىت. ئۇنداقتا، ئۇ نېمە ئوچۇن ئۆزگەرمەيدۇ؟ قەدىمكى گرېكلار: «خاراكتېر ئادەمنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلغانىكەن. ئەمما جۇڭگودا تەقدىر ئادەمنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ. جۇڭگو جەمئىيىتى ۋە ماۋارىپى بىر ئۆسمۇر چوڭ بولۇپ ئادەم بولغىچە ئۇنىڭ خاراكتېرىنى ئاللىبۇرۇن بېكىتىلگەن ئورتاق قېلىپ بويىچە قۇيۇپ، تەقدىرىنى پىچىپ بولىدۇ. چۈيۈەن شائىر بولۇش بىلەن

بىرگە، دۆلەتنىڭ ئەمىر - مەرۇپلىرىغا تەكلىپ بەرگەن چوڭ ئۆلىما. ئۇ ئاخىرى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، پىغانىنى باسالماي «جۇدالىق زارى» نى يازغان ۋە ئۆزىنى دەريادا تاشلاپ ئۆلگەنىدى. دۇنۇ ھۆكۈمرانلارنى ئەيىبلەپ شېئىر يازغان. لى بەي ھۆكۈمرانلارغا پەرۋا قىلماي مەي ئىچىپ يۇرگەن. ئۇلار ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنمۇ فېئودالىزم تاكى غەربلىكلەر كېلىپ جۇڭگونىڭ قىلىن ئىشكىلىرىنى قاققىچە بەخىرامان ياشاۋەرگەن. شۇڭلاشقا، جۇڭگونىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخى مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ھەق گېپىنى ئاقتۇرالماي تەركىدۇنيا بولۇپ كېتىشتەك چۈيۈەنچە ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ تارىخى بولۇپ قالغان. سۇكۇت قىلىش ئەنە شۇ تارىخ يېتىشتۇرگەن ھايات پەلسەپىسى بولۇپ، بۇنى جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سۇكۇت قىلىش دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

«ئەڭ ياخشىسى سىڭگەن نېنىڭنى يە» - مانا بۇ، جۇڭگوچە ھايات پەلسەپىسىنىڭ يەنە بىر ماددىسى. ئالدامچىلىق، يالغانچىلىق، چېقىمچىلىق، تۆھمەت، شىكايەت قاتارلىقلار ئازراق شاكىلات يالىتىلىپ، يۇقىرىقى پەلسەپىنىڭ پەشتاختىسىغا چىرايلىق تىزىپ قويۇلىدۇ. شاكىلاتنىڭ ماتېرىيالى نەدىن كەلگەن دېسەڭلار، چاقناپ تۇرغان «ئەدەب» تىن كەلگەن. ئاخىرى رىقابەتنى كۆلۈپ تۇرۇپ «ئەدەب» بىلەن تالىشىش غەيرىي تۈيۈلمايدىغان قائىدىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

مەلۇمكى، ئۇنۇان ئىنشانىسى - بىر تەشكىلىي ئىمتىياز سۇپىتىدە پرامىدانىڭ بىرەر قاتلىمى ياكى بىرەر بۇرجىكىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇ، بىر پۈتۈن پرامىدانىڭ مۇستەھكەم زەنجىرىدىن چېقىپ كېتەلمەيدىغان بىر ھالقا بولسىمۇ، ئۆزىگە خاس ئىچكى سىستېمىغا ئىگە. بۇ سىستېما يۇقىرى - تۆۋەن ئورگان ۋە يۇرۇشلەشكەن ئىمتىھان مەركىزىدىن تەركىب تاپقان. بۇ ئورۇن دۆلەتنىڭ كادىرلار ۋە كەسپىي خادىملارغا دائىر سىياسىتىنىڭ ئىجراچىسى لاياقىتىدە كۆپرەك دۆلەت سىياسىتى ۋە ئىقتىسادىدىكى ماكرولۇق پىلان ۋە تەڭشەشلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرىدۇ. كەسپىي خادىملارنىڭ ئىلمىي لاياقەت كۆلىمىنى ئاشۇ پىلانلار ئاساسىدا تۈزۈملەشتۈرىدۇ ياكى تۇراقلاشتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنۇان ئۇنۇان خىزمىتىگە ئالاقىدار ئورگانلار ئۇچۇن مۇئەييەن پىلان ۋە يۆنىلىش ئوستىگە قۇرۇلغان سىياسىي ۋەزىپىگە ئايلىنىدۇ. ئۇنۇانغا ئائىت بەلگىلىمىلەر خادىملارنىڭ ئىلمىي لاياقىتىنى توغرا ئەكس ئەتتۇرمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، ئۇنۇان شەخسلەرنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىغا ماددىي ياماق بولىدىغان ئىقتىسادىي مەسىلىگە، ئاندىن نوپۇز، دەرىجە، شان - شەرەپ مەسىلىسىگە ئايلىنىدۇ.

ئۇنۇان باھالاش شەرتلىرى سىياسەت ۋە پەرمانلارغا ئالدىنى قىلىپ قوبۇلخانىدىن قايتىدىغان قانۇنچاق. بۇ قانۇنچاق يۇرگۈزۈلۈش ئوبيېكتىگە نىسبەتەن «قانۇن» مەنىسىگە ئىگە، ئەمما ئۆزى تۇغۇلغان ئورگانغا نىسبەتەن سىياسەت مەنىسىگە ئىگە. شۇڭا كەسپىي خادىملار غىڭ قىلماي تۇرۇپ ئۇنىڭ شەرتلىرىنى بىجا كەلتۈرۈشكە تەييار. ئۇنىڭ شەرتلىرىنى ئورۇنداش ئۇچۇن ئىلىم ئەھلى بولغاندىن كۆرە، پۈرسەتپەرەس بولغان تۇزۇك. پۈرسەتپەرەسلەر باشقىلار ئانچە بىلىپ كەتمىگەن خالتا كوچىلار بىلەن نىشانغا تېزراق يېتىپ بارىدۇ. ھەقىقىي ئىلىم ئەھلىلىرى نىشانغا ھەر ھالدا كېچىكىپ يېتىسۇ، يەنىلا نەتىجىسى پۈرسەتپەرەسلەر بىلەن ئوخشاش بولۇپ چىقىدۇ - داشقازاندىن ئالىدىغان نېسۇسى تەڭ بولىدۇ. ئاخىرى ھەقىقىي ئىلىم ئەھلى ساختا ئىلمىي نوپۇزنىڭ ھەقىقەتكە بولغان بېسىمىنى بۇاستە تېتىغان تراگېدىيىلىك شەخس سۇپىتىدە ئېغىر ئوي - خىيالىلىرىنى مەڭگۇ لەيلەپ چىقماس چۆكمىگە ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ. ئامېرىكا قىتئەسىنى بايقىغان دەپ مەدھىيىلەنگەن كولۇمبۇ قارا ئاغزى ئەسكى ئۆيدە غېرىبانە جان ئۇزگەن. تارىخنىڭ مېۋىسىنى يارانقانلار ئەل شۇ مېۋىلەرنىڭ شۇپۇكلىرى ئارىسىدا خورلۇققا قالىدىغان ئەنئەنە ھەر بىر ھالال مېھنەت ئىگىسىگە يات ئەمەستۇر.

بىز بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ تۆھپىسىگە باھا بەرگەندە، ئۇنىڭ ئۆتكەن دەرسىنىڭ ۋاقىت مىقدارىغا نەزەر سېلىپ، دەرسىنىڭ سۇپىتىگە ۋە ئىلمىي قىممىتىگە كۆز يۇمدۇق. ئوقۇتقۇچىنىڭ دەرسىنى ئاڭلاپ باقمىغان باشقىلارنىڭ پەرەز ۋە سېزىمىگە ئەھمىيەت بېرىپ، بىر يىل ياكى يېرىم يىل دەرسىنى ئاڭلىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىنكاسىنى دىققەتتىن ساقىت قىلدۇق. ئۇنىڭ ئوستىگە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى تەسىرى، ئوبرازى دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ قويمىدۇق. بىز بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات ماقالىلىرىغا باھا بەرگەندە، ئۇنۇان باھالاش شەرتلىرىدە كۆرسىتىلگەن سانغا ۋە نۇقتىلىق مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش تەلىپىگە سېلىشتۇردۇق، ئەمما ماقالىنىڭ ئىجادىيلىقى، يېڭىلىقى، ئىلمىي قىممىتى، ئۇچۇر قىممىتى، تەسىرچانلىقى بىلەن ھېسابلاشمىدۇق. بۇ ئەھۋال ئادەمگە «قاپاق پۇل ئەمەس، بارالماق پۇل» دېگەن تەمسىلنى تەبىئىي رەۋىشتە ئەسلىتىدۇ.

جەمئىيىتىمىزدە ھازىرغىچە بەدىئىي ئىجادىيەت كەسپىي ئۇنۇان شەرتلىرىدىكى ئىلمىي ئەمگەكنىڭ دائىرىسىگە كىرگۈزۈلمىدى. تەبىئىي پەن ئوقۇتۇشىدا ئىشلەنگەن تەجرىبىلەر ئىلمىي ئەمگەك قاتارىدا سانالغانكەن، بەدىئىي ئىجادىيەتمۇ شۇنداق بولۇشى كېرەك. ئەدەبىيات - سەنئەت ئوقۇتۇشىدا قانۇنىيەتلىك ئىلمىي تەجرىبىلەر ئىشلەنمەيدۇ، ئەمما بەدىئىي ئىجادىيەتمۇ مۇئەييەن نەزەرىيىۋى سىستېمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەرىبىيە شەكلىگە ئايلانغانكەن، ئېستېتىك كەچۈرمىشىنىڭ زېمىنى بولغان روھىيەتتە بولىدىغان مۇرەككەپ، ئىنچىكە ھادىسىلەرنى بەدىئىي تەپەككۇر زوقى تەرىقىسىدە ئوقۇغۇچىلارغا نامايان قىلىدۇ. مانا مۇشۇنىڭ ئۆزىلا ئالاھىدە بىر خىل تەجرىبە شەكلى. نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن شائىر سىماس ھېنىي شېئىرىيەتتىكى ئۇنۇقلىرى بىلەن خارۇاد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىستېلىستىكا پروفېسسورلۇقىغا تەكلىپ قىلىنغان. بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ بەدىئىي تالانتى ئۇنىڭ نەزەرىيىسىدىن بەكرەك تەسىرى قۇۋۋەتكە ئىگە.

ئۇنۇان باھالاش دۆلەتنىڭ ئىلىم - پەن، مەمۇرىيەت سىياسىتىنى گەۋدىلەندۇرىدىغان بىر خىل ئىجتىمائىي خىزمەت، شۇنداقلا بىر خىل ئىلمىي پائالىيەت. خىزمەت ئىلمىيلىك ئوستىگە قۇرۇلغاندا ئۇنۇمگە ئېرىشەلەيدۇ. ئىلمىيلىك ئۆزىچە بارلىققا كەلمەيدۇ، ئۇ، ئىختىساس ۋە تالانت ئىگىلىرىگە بولغان مەسئۇلىيەت، كۆزىتىش،

ئىزچىل تەتقىقاتلار ئارقىسىدا شەكىللىنىدۇ. روشەنكى، ئۇنۇۋان ئىشخانىسىنىڭ خادىملىرى، شۇنداقلا ئۇنۇۋان باھالاش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى ئادەم، خىزمەت، تەتقىقات قاتارلىقلارنىڭ ماس قەدەملىك تەرەققىيات يۇزلىنىشىنى لىللا نۇقتىدىن توغرا باھالىيالايدىغان، ئىلىم ساھەسىدىكى يېڭىلىقلارنى، جەلىپكار نۇقتىلارنى ئۆز ۋاقتىدا چۈشىنىپ ماڭىدىغان كىشىلەردىن بولۇشى كېرەك. ئەپسۇسكى، بۇ ساھەدە كىتاب ئوقۇمايدىغان، ژۇرنال كۆرمەيدىغان، ھە دېسىلا خىزمەتنىڭ مېخانىك تەلىپىگە ئەگىشىپ كۆن كەچۈرىدىغان نۇرغۇن كىشىلەر بار.

ئىلىم - پەننىڭ ئۆز - ئۆزىگە بولغان خوجىلىقى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا، مۇتلەق بولمايدۇ، ئەمما خىزمەت ۋە ئىلمىي نوپۇزلارغا باھا بېرىدىغان ئۇنۇۋان ئىشخانىسىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسى ئۆزىنىڭ باشقۇرۇش چارىلىرىنى مۇتلەق دەپ چۈشەنسە تېخىمۇ بولمايدۇ. چارە ھامان سىياسەت خاراكتېرىدىن چىقىپ كېتەلمەي كەلدى، لېكىن ئىلىم دۇنياسىنىڭ ئۆزىگە خاس غورۇرى، ۋىجدانى ۋە كۆپ ئادەملەر چۈشىنىپ كېتەلمەيدىغان ھەقىقىتى بولىدۇ، ئۇنۇۋان ئىمكانىنى قەدەر ئاشۇ تەرەپلەرنى يورۇتۇشقا تىرىشىشى كېرەك.

ئۇنۇۋان مەسلىسى ھەققىدە توختالغاندا، ئۇنۇۋان ئىمتىھانىدىن چەتنەپ ئۆتكىلى بولمايدۇ. مەن ئىمتىھاننىڭ ئادەم بايقاش ئىقتىدارىغا ئانچە چوقۇنۇپ كەتمەيمەن، لېكىن ئىمتىھاننى ئىنكار مۇ قىلمايمەن. چېرچىلل ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئۆتەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇلۇغ داھىي بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ئامېرىكىنىڭ سابىق زۇڭتۇڭى نىكسۇن چېرچىلل ھەققىدە توختالغاندا، جۇڭگولۇق بىر ماتارىپچىنىڭ مۇنداق بىر سۆزىنى نەقىل كەلتۈرگەن: «بىزنىڭ تۇزۇممىزدە، بىز خەلق ئاممىسىغا ياخشى تەربىيە بېرىمىز، لېكىن چېرچىللىرىمىزنىمۇ قولدىن بېرىپ قويىمىز». بۇ يەردە ھېلىقى ماتارىپچى دەل ئىمتىھان تۇزۇمىنى كۆزدە تۇتقانىدى.

بىزدە ئۇنۇۋان تەشكىلىي ئورگىنى بەكرەك مەركەزلەشتۈرۈۋېتىلگەن بولۇپ، بيۇروكراتلىق ئېغىر. مۇۋەپپەقىيەتلىك بىر ئۇنۇۋان نۇرغۇن بوسۇقلاردىن ئاتلاپ ئۆتىدۇ، بىز بۇ بوسۇقلارنى «توسۇق» دېسەك جايىغا چۈشىدۇ. بىر كەسپىي خادىم ئۆز ئۇنۇۋانىغا مۇناسىۋەتلىك رەسمىيەتلەرنى بېجىرگۈچە ۋە بىر قاتار «توساق» لاردىن ئۆتكىچە يۈرىكى قىنىدىن قوزغىلىپ، نېرۋىسى ئاجىزلاپ، بېلىنىڭ سۆڭەكلىرى يۇمشاپ، غورۇرى پېتىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگوچە زىيالىي بولۇشنىڭ تەمىنى تېتىيدۇ. پۈتكۈل جەمئىيەتكە تونۇلغان بىر كەسپىي خادىم ئۇنۇۋان باھالاش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرىغا ئۆزىنى چۈشەندۈرەلمەي ئاۋارە بولۇپ كېتىدۇ. مانا بۇ ئالامەتلەر بيۇروكراتلىقنىڭ مەھسۇلى. بىز بۇنىڭ ئىمتىھاندىكى ئىسپاتلىرىغە قاراپ باقايلى:

بىزدە بىر ئىمتىھان مەركىزى دۇنياغا كەلدى. دېمەك جۇڭگودىكى سان - سانىقسىز ئورگانلارنىڭ قاتارىغا يەنە بىر ئورگان قوشۇلدى. باشقۇرۇش زامانىۋىلاشقانسېرى كىرىپ - چىقىدىغان ئىشكىلەر كۆپەيدى. ئۇنۇۋانغا ئىلتىماس قىلغۇچى كەسپىي خادىملار چەت ئەل تىلى ئىمتىھانىغا قاتنىشىشى كېرەك. بۇ ئەلۋەتتە لاياقەتنى سىناشتا كەم بولسا بولمايدىغان ئۆتكەل. بىراق بۇ ئۆتكەلگە بولغان ساداقەت شۇنداق خۇراپىيلىشىپ كەتتىكى، چەت ئەلدە ئىلىم تەھسىل قىلغانلار، TOEFL، WSK دىن ئۆتكەنلەر، داڭلىق تەرجىمانلارمۇ بىر تۇتاش ئىمتىھانغا قاتناشتۇرۇلدى. تەرجىمانلارنىڭ يېرىك ئىلمىي نەتىجىلىرى نەزەرگە ئىلىنمىدى. ئىقتىدار كۆپ قاتلاملىق بولىدۇ. سوئال چىقارغانلار يېرىك تەرجىمىشۇناس بولالماسلىقى مۇمكىن، بىر داڭلىق تەرجىمان ئىمتىھاندا كارامەت كۆرسىتەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن. ئۇنداقتا، ئىقتىدارنى نېمە بىلەن ئۆلچەش كېرەك؟ يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكلەرنىڭ نەزەرگە ئىلىنماسلىقى چۈشەنگىلى بولمايدىغان بىر ئىش. ئىمتىھان سوئاللىرىدا ئەكس ئەتكەن تەلەپمۇ كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغىماي قالمايدۇ، بەزى سوئاللارنىڭ تەلىپى تىلشۇناسلارغا ماس كېلىدۇ. بىر تىلنىڭ گرامماتىكىلىق قائىدىلىرىنى ئىزاھلاپ بەرگىلى بولمىغاندىمۇ، ئۇ ئىپادىلىگەن مەنىنى ئىنچىكە چۈشىنىش مۇمكىن. قەلبىنى چۈشىنىش يۇرەكنى يېرىپ كۆرۈشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە خەنزۇ تىلى ئىمتىھان سوئاللىرى بىلەن ئېنگلىز، روس، ياپون تىللىرى ئىمتىھان سوئاللىرىنىڭ سالمىقىدا روشەن پەرق بار. ئومۇمەن، مەدرىسچە ئىمتىھان سوئالىنىڭ جانلىق ئەمەلىي ئىقتىدارنى قۇربان قىلىۋېتىشىدەك ئاقىۋەتلەر بىز پات - پات ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان پاجىئەلەرنىڭ بىرىدۇر.

خوش، ئۇنۇۋان ھەقىقىي ئىقتىدارغا قارىتا ئېچىۋېتىلگەن ئىشىكمۇ؟ مەن شۇنداق بولۇشى كېرەك، دەپ قارايمەن. ئەمما تولۇق شۇنداق بولدى دېيىشكە بولمايدۇ، ھازىرچە ئاز - تولا شۇنداق بولدى دېگىلى بولار. مېنىڭچە، ئۇنۇۋان ئىلمىي ھەقىقەتنى ئەكس ئەتتۈرگەندىن كۆرە، بىر ئادەمنىڭ ياش قورامىنى، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ نان تەقەززالىقىنى، قىسقىسى، قاچا بىلەن داشقازان مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۈردى. مانا بۇ، ماتارىپىمىزدىكى ئەخلاقىي قىياپەتنىڭ بىر كەسمە يۈزى. بۇ يۈزنى كۆرۈپ يەتكەنلەر ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى «ئالتۇنكەش» تىكى مۇنداق بىر ۋەقەنى ئەسلەپ قېلىشى مۇمكىن:

بىر ئانىنىڭ ئىككى قىزى بولۇپ، بىرى ئۆز، يەنە بىرى ئۆگەي ئىكەن. ئۆز قىز ھۆرۈن، ئۆگەي قىز ئىشچانكەن. ئۆگەي قىز ئىشچان ۋە ئەخلاقلىق بولۇشىغا قارىماي، ئۆگەي ئانا ۋە ئۇنىڭ قىزىنىڭ ھاقارەت - خورلۇقلىرىغا ئۆچراپ تۇرىدىكەن. ئۇلار ياشىغان يۇرتنىڭ شاھزادىسى بىر پاي ئالتۇن كەشنى تېپىۋېلىپ، بۇ ئالتۇن كەش كىمنىڭ پۇتىغا كەلسە، شۇنى نىكاھىمىغا ئالىمەن، دەپ يارلىق چۈشۈرۈپ، ئوردا مەھرەملىرىنى خەلق ئارىسىغا ئەۋەتىدىكەن. ئۆگەي ئانا ئۆز قىزىنىڭ بەختى - تەلىيىنى كۆزلەپ، ئەسلى ئالتۇن كەش پۇتىغا كېلىدىغان ئۆگەي قىزىنى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئالتۇن كەشنى ئۆز قىزىغا كىيدۈرۈپ باقىدىكەن. ئالتۇن كەشنى ئۇنداق - مۇنداق كەيگۈزۈپمۇ پاتقۇزالماي، پۇتلىرىنى شىلىپ كەيگۈزۈپتۇ.

كەسپىي خادىملارنىڭ نەزەرىدە ئۇنۇۋان ئاشۇ ئالتۇن كەشكە ئوخشايدۇ. شۇڭا، بۇ كەشمۇ پۇتلارنى شىلىپ كەيگۈزۈشتىن خالىي بولالمىدى

رەسسام: ۋالى خوجىيى، فالى شيالى

ئاپتور: شىنجالى ماتارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ لىكتورى (M1)

«ئېچىۋېتىش»

ھەققىدە

ئويلىغانلىرىم

تۈردى لېتىپ

ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئېچىۋېتىش» دېگەن سۆز خەنزۇ تىلىدىكى 《开放》، ئىنگلىز تىلىدىكى «open» دېگەن سۆزلەرگە مەنداش كېلىدۇ. ھەتتا ياپونچىدىمۇ ئىنگلىز تىلىدىن قوبۇل قىلىنغىنى بويىچە «ئوپېن» دەپ كەتكە قوللىنىلىپ كەلمەكتە. تۈرۈپلا ئويلاپ قالدىم. ئۇيغۇر تىلىدا «ئېچىۋېتىش» دېگەن سۆز ئەزەلدىنلا بارمىدى ياكى باشقا تىللاردىن قوبۇل قىلىنغانمۇ ۋە ياكى تەرجىمە ئېھتىياجى ئۈچۈن پەيدىن ياسالغانمۇ؟

ئۆزۈمچە «سۆز قوغلىغىم» كېلىپ تەھلىل يۈرگۈزۈپ باقماندىم، كېيىنكى ئىككى خىل ئېھتىماللىق بويىچا چىقتى. ئەمما «ئېچىۋېتىش» دېگەن سۆز تارىختىن بۇيان بىزدە بار ئىكەن ئەمەسمۇ. مەسىلەن، «ئىشىك - دەرۋازىلارنى ئېچىۋېتىش»، «چاپاننىڭ ئالدىنى ئېچىۋېتىش»، «كۆڭلەكنىڭ يېقىسىنى ئېچىۋېتىش» دېگەندەك سۆزلەرنىڭ ئەزەلدىن تۇرمۇشتا قويۇق ئىشلىتىپ كەپتىمىز.

ئۇنداقتا، ھازىر ئادەملىرىمىز نېمىدەپ «ئېچىۋېتىش» دېگەن ئىبارىگە ئانچە ئادەتلىنەلمەيدۇ، ياكى شەكلەن چۈشىنىدۇ؟

بۇنىڭدىن شۇنى بىلمەك تەس ئەمەسكى، ھازىرقى ئادەملىرىمىز ئەسلىدە «ئېچىۋېتىش» سۆزىنى كونكرېت مەنىدىلا قوللىنىپ كەلگەن، ئوخشىتىش مەنىسىدە قوللىنىشقا كەلسەك، ھازىرچە تېخى بىر نېمە دېمەك تەستەك قىلىدۇ. ھەتتا بۇ سۆز قوللىنىلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە، ئادەملىرىمىز نەزەردە خۇددى ئۇيغانلىق يېرىنى ئېچىۋېتىش دېيىلۇاتقاندەك تۇيغۇ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئېڭىغا دېگەندەك سىڭمايۋاتىدۇ. چۈنكى مىللىتىمىز ئەزەلدىنلا قائىدە - يوسۇنلۇق، شەرمى - ھايالىق مىللەتتە.

دۆلىتىمىزدە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلۇاتقان مۇشۇ كۈنلەردە، زادى نېمىنى ئېچىۋېتىش كېرەك؟ چوڭ جەھەتتىكى ئەللەرگە دۆلەت دەرۋازىلىرىمىزنى كەڭ - داغدام ئېچىۋېتىپ، بېكىنمە ھالەتكە خاتىمە بەردۇق. ئەمدى كىچىك جەھەتتىنمۇ «ئېچىۋېتىش» كېرەكمۇ - يوق؟ ئاچقاندىمۇ زادى نېمىنى ئېچىۋېتىش كېرەك؟ دۆلەت دەرۋازىلىرىمىزنى كەڭرى ئېچىۋېتىش بىلەنلا قانائەتلىنىپ، بېكىنمە ھالەتتىكى قەلب دەرۋازىمىزنى ئېچىۋېتىشنى ئويلىمساق، ئېچىۋېتىلگەن ۋەزىيەتكە ماسلاشمساق، بۇ بىزگە پايدىلىقمۇ ياكى زىيانلىقمۇ؟!

شۇنىسى ئېنىقكى، بىز دەل مۇشۇ ئاچالدا تېگىرقاپ تۇرۇۋاتىمىز. «ئېچىۋېتىش» نى شەكلەن چۈشىنىپ، چەت ئەل مەدەنىيىتى دەپ چەت ئەللىكلەرنىڭ كۆزىمىز كۆرگەن، قۇلقىمىز ئاڭلىغانلىكى ئىشلىرىنى دوراپ بېقىۋاتىمىز. بۇ بىزگە ياراشسا كاشكى. ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىمىزنى تاشلاش بەدىلىگە مىڭ تەسلىكتە ئېرىشكەن بۇ بېگى مەدەنىيىتىمىز بىزنى تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرنىڭ پۇقرالىرى ئالدىدا ئۇياتقا قويۇپ، خۇددى ئەبجەق ھارۇنغا پەردە تارتقاندەك ياراشماي، ئادەملىرىمىزنى ئەسلى ئۆگىنىشكە تېگىشلىك

«خەلقنارا ئورتاق مەدەنىيەت» تىن مەھرۇم قالدۇرۇۋاتىدۇ.

«خەلقنارا ئورتاق مەدەنىيەت» دېگەن نېمە؟ يۇزەكى بىلىشمچە، تونۇش - بىلىشلەر ئوچراشقاندا ئەھۋال سورىشىش، يېڭى تونۇشقانلار ياكى ئۇزاقتا كۆرۈشكەنلەر بولسا، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش، كىشىلەر بىلەن گەپ - سۆز، مۇئامىلىدە تىلى بىلەن دىلى ئوخشاش، ئوچۇق - ئاشكارا، ئىلمىي ۋە جانلىق بولۇش، تازىلىققا ئالاھىدە دىققەت قىلىش، كىشىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشماسلىق، غەيۋىتىنى قىلماسلىق، ھەسەتخور بولماسلىق، نەگىلا بارسا شۇ يەرنىڭ قائىدە - يوسۇنىغا ھۆرمەت قىلىش، بىراۋنىڭ مال - مۈلكىگە خىيانەت قىلماسلىق، ئۆلسىمۇ ۋەدىسىدە تۇرۇش، كىشىلەرگە دەخلىسى يەتمىگەن ئاساستا ئۆزى خالىغان ئىشقا دادىل كىرىشىش، ئۆمۈرۋايەت ئۆگىنىش، كىتاب ئوقۇشنى دائىملىق تۇرمۇش ئادىتىگە ئايلاندۇرۇش، شەخسكە ئالاھىدە چوقۇنۇپ كەتمەسلىك، ئۆزىگە ياخشى كۆڭۈلدە بولغانلىكى كىشىگە مىننەتدارلىق بىلدۇرۇش، قولىدىن كەلسىلا باشقىلارغا ياردەم بېرىش، كىشىگە ئېغىرچىلىق سېلىپ قويۇشتىن ھەردائىم ساقلىنىش، ئۆزىنى ماختاپ ئۆزگىنى كەمسىتمەسلىك، ئۆز ئارا ئېلىم - بېرىمدا ئىنچىكە ھەم ئوچۇق بولۇش، ئۆمۈر بويى ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشكە تىرىشىش، پەرزەنتلىرىنى ئىلمىي تەربىيىگە ئىگە قىلىش ئوچۇن كۆپ باش قاتۇرۇش... قاتارلىقلار ھازىرقى خەلقنارا ئورتاق مەدەنىيەت ئاممىلىرى بولۇپ شەكىللىنىپ بارماقتا. شۇڭا، مەدەنىيەتلىك - تەرەققىي قىلغان ئەللەرنىڭ خەلقلىرى ئاسانلا بىر - بىرىگە ئۆزلىشەلەيدۇ.

مەن يەنە ئۆز گېپىمگە قايتىپ، «ئېچىۋېتىش» ئۇستىدە توختىلاي.

«ئېچىۋېتىش» تە زادى نېمىنى ئېچىۋېتىش كېرەك؟

مېنىڭ بۇ سوئالغا بېرىدىغان جاۋابىم: ئالدى بىلەن كاللىنى ئېچىۋېتىش، بۇنىڭ ئوچۇن ھەم سىرتتىن كىرگەن يېڭى - يېڭى ئۇچۇرلارنى كاللىمزغا سىغدۇرالايدىغان، ھەم كاللىمزدا بار بولغان ھەر خىل ئوي - پىكىر، خاھىشلىرىمىزنى ئوچۇق - ئاشكارا، دادىل ئوتتۇرىغا قويالايدىغان بولۇش كېرەك. لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ ئاغزىغا كەلگەننى ۋالاقلاپلا سۆزلەپ، كىشىلەر ئىنتىلگەنلىكىنى يەرلىرىنى بىراقلا ئېچىۋېتىش بولماستىن، بۇنىڭدا ئاۋۋال، ئەقلگە مۇۋاپىق - قوبۇل قىلىش مۇمكىنلا بولغان بارلىق ئۇچۇرلارنى ئوبدان رەتلەش، ئاندىن يېڭى، ئەھمىيەتلىكلىرىنى قوبۇل قىلىش، كاللىمزغا ئۆز رېتى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇش، ئېھتىياجغا قاراپ ئىشلىتىش، دېگەنلىكتۇر.

لېكىن، كاللىنى ئېچىۋېتىش ـ تەشۋىقات تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئىدىيىنى ئازاد قىلىش ئۇنداق ئاسانغا توختىمايدۇ. نېمىشقا دېسىڭىز، ئۇ، ئاچاي دەپلا ئېچىۋەتكىلى بولىدىغان ئىشىك ياكى دېرىزە ئەمەس. كاللىنى ئېچىۋېتىش ئۇچوڭ سىستېمىلىق كىتابىي ۋە ئەمەلىي بىلىم، ئۇچۇرلار لازىم بولىدۇ. سېلىشتۇرمىچە بىلگىلى بولمىغاندەك، ئەمدى مەن ئەتراپىمدىكى كىشىلەردىن مىسال ئېلىش ئارقىلىق، كىملەرنىڭ قانداق «ئېچىلغان» لىقىغا «دىئاگنوز» قويۇپ باقاي:

مېنىڭ بىر قىز دوستۇم بار، ئۆزى ئالىي مەلۇماتلىق. ئۇ، دائىملا دېگۈدەك يوتىسى چىقىپ قالىدىغان قىسقا يوپكا كىيىپ يۈرىدۇ. باشقا كىيىملىرى ۋە چاچ پوسۇنلىرىمۇ ئۆز ھالىتىگە ماسلاشتۇرۇشنى ئوبدان بىلىدۇ. مۇئامىلىگە ماھىر - چېقىشقاق، ئاسانلا دوست تۇتالايدۇ. لېكىن مەن ئۇنى يەنىلا «ئېچىۋېتىلگەن» لەر قاتارىغا تىزالمايمەن. نېمىشقا دېسىڭىز، قىسقا يوپكىنىڭ ئورنىغا ئۇزۇن كۆڭلەك كەيگەنده ئۆزىچىلا بىئارام بولغاندەك بولىدۇ. قىسقا يوپكا كىيىپ چوگىلارنىڭ ئالدىدىمۇ بەخىرامان يۈرەلىگەن قىز، ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ دوستلىرىنىڭ ئالدىغا چىقالمىسا، ئۇنى قانداقتۇ «ئېچىۋېتىلگەن» دېگىلى بولسۇن.

مېنىڭ بىر شائىر دوستۇم بار. ئۇ، ھەر قانداق گېپى بولسا ئوچۇق - ئاشكارا دەۋېرىدۇ، قىلچە خۇدۇكسىرىمەيدۇ. ئۆزىمۇ كۆپ كىتاب كۆرگەن. بىر يېرى، بوغما چاپان، پادىچى ئىشتىنى كەيگىنىنى زادىلا كۆرگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ دېيىشچە، ئۇنداق كىيىنىسە ئىناۋەتكە تەسىر يېتەرمىش. دېمەك، بۇ دوستۇممۇ «ئېچىۋېتىلمىگەن». ئۇ پەقەت ئاغزىنىلا ئاچقان، ئاچقاندىمۇ قويۇپلىۋەتكەن.

مېنىڭ يەنە بىر دوستۇم بار. ئۇ، ئېنگلىزلار بىلەن كۆپ ئارىلىشىدۇ. ئۆزىمۇ ئېنگلىز تىلىدا ئۆز ئانا تىلىدەك راۋان سۆزلەيدۇ. بىر كۈنى ئۇنىڭ ئاغزىدىن: «پۈلۈم تۆگسە بىرەر ئاشخانىغا كىرىپ قاچا يۇيارمەن» دېگىنىنى ئاڭلاپ قالدىم. بۇ ئافتە كىيىنىشتىمۇ ئەتراپىدىكىلەرگە قاراپ كەتمەيتتى. مەن شۇ چاغدا «ئۇنىڭ كاللىسى ئېچىلىپتۇ» دەپ ئويلىغانىدىم. كېيىن بىلدىمكى، ئۇ ھە دېسىلا باشقىلاردىن ئاغرىنىپ، ئۇنىڭ - بۇنىڭغا دەردىنى تۆكۈپ يۈرۈدىكەن. دېمەك ئۇمۇ ئېچىۋېتىلمەپتۇ. ئەگەر ئۇ ھەقىقىي «ئېچىۋېتىلگەن» بولسا، كۆڭلىنى ئاغرىتقان ئاشۇ كىشىلەرگە گەپنىڭ ئوچۇقىنىلا قىلىپ ئىچىنى بوشاتماسمىدى.

مەھەللىمىزدىكى بىر قانچە قىزلار بىراقلا ئۆزگىرىپ بەدىنى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان مودا كىيىملەرنى كىيىۋاپتۇ. مەن ئۇلارنى «ئېچىلدىمكىن» دەپ ئويلىغانىدىم. لېكىن كۆزىتىپ بېقىپ شۇنى بىلدىمكى، ئۇلار ئاشۇنداق كىيىنىۋالغىنىدىن قورۇنۇپ، ئىچىدە نومۇس قىلىپ ئارانلا تۇرۇپتۇ. دېمەك، ئۇلارنىڭ بەدىنىلا ئېچىلىپتۇ.

كوچىدا بىر - بىرىگە چاپلىشىپ، مۇرىدەپ كېتىۋاتقان بىر جۇپ قىز - يىگىتنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ، ئۇلارنىڭ ئادەم بار يەردىمۇ شۇنچىلىك بېقىنچىلىق قىلالىغانلىقلىرى ئوچۇن ئۆزلىرىچە پەخىرلىنىپ، ئۆز مۇھەببىتىنى كۆز - كۆز قىلغىنى ئىكەن. ئۇلار ئەتراپىغائالاڭلاپ قاراپ قويىدۇ. قاراپلا بىلدىمكى، ئۇلار مۇھەببەتلىشىدىغانغا ئەپلىكرەك جاي ئىزدەپ مېڭىپتۇ. لېكىن بۇلارنىمۇ «ئېچىۋېتىلگەنلەر» قاتارىغا كىرگۈزگىلى بولمىغۇدەك. نېمىشقا دېسىڭىز، «ئېچىۋېتىلگەنلەر» دىن بولسا، كوچىدا بەھۇدە چاپلىشىپ يۈرمىگەن، چاپلاشقان تەقدىردىمۇ خۇدۇكسىرەپ ئەتراپقا كۆز سېلىپ يۈرمىگەن بولاتتى.

بىر باي تۇغقۇنۇم بار ئىدى. بېقىندىن بۇيان ئۆزىنى بىراقلا ئوگشاپ باشقىچە ئادەم بولۇپ قالدى. باشقىلارغا ئاجايىب - غارايىب مۇئامىلىلەر بىلەن بېقىنچىلىق قىلىدىغان، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، مۇرىسىنى قىسىپ قويىدىغان ئادەتنى ئۆگىنىۋاپتۇ. ئۇنىڭ دېيىشچە، بۇ، سودىدىكى «ئېچىۋېتىش» خاراكتېرىمىش. مەن بۇ گەپنىڭمۇ «ۋاھ» دەپ كەتكۈچىلىكى يوقلۇقىنى ھېس قىلدىم. ئۇنىڭ بۇ قىلىقلىرى بىر قىسىملا بولۇپ، زادىلا ياراشمىغاندەك قىلاتتى. چوڭكى ئۇ ئىنسانغا خاس ئەدەب - ئەخلاقنى - سىپايىلىكنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، چەت ئەللىكلەرنىڭ قىلىقىنى شەكلەن دورىغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

زامانىمىزدىكى بەزى ياشلار ئارىسىدا داڭ چىقارغان بىر ناخشىچى ئۇستىدە گەپ ئاڭلاپ قالدىم. ئۇ، ئۇزۇن قويۇۋالغانكەن. بىر تاماشىبىن ئۇنىڭدىن نېمىدەپ ئۇزۇن چاچ قويۇۋالدىغانلىقىنى سوراپتۇ. ئۇ: «باشقىلار بۇنداق ئۇزۇن چاچ قويۇشنى بىلمەستىلا مېنىڭ چېچىم مۇشۇنداق ئۇزۇن ئىدى» دېگەندەك جاۋابلارنى بېرىپتۇ. مېنىڭچە، ئۇ ناخشا چولپىنىمۇ «ئېچىۋېتىش» دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمەپتۇ. بولمىسا، ئۇ ئۆزىنى ئاقلاپ يۈرمەستىن: «مەن مۇشۇنداق چاچ قويۇشنى ياقتۇرىمەن. سىلەرنىڭمۇ مۇشۇنداق قىلغىلار بولسا، ياردەم بېرىشنى خالايمەن» دەپ ئۆزىنىڭ چاچ ئۆستۈرۈش ۋە چاچ ئاسراشتىكى تەجرىبىلىرىنى سۆزلەپ بەرگەن بولاتتى.

«ئېچىۋېتىلگەن ئادەم» زادى قانداق بولىدۇ؟ مەنچە مۇنداق بولامدىكىن، دەيمەن: ئادەم بىلىم جەھەتتە مۇئەييەن كامالەتكە يەتكەندە ھەر ئىشقا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدىغان بولىدۇ. بۇنداق ئادەم جەمئىيەتنى، ئىنسانلارنى، تەبىئەتنى ئىنچىكە كۆزىتىدۇ. ئۆزىنى تۇرلۈك مۇھىتقا ماسلاشتۇرۇشنى بىلىدۇ. ھەتتا بەزىدە ئۆزىنى ئۇنتۇپمۇ قالىدۇ. مىللىتىنىڭ تارىخىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن، كەلگۈسى تەرەققىيات يۆنىلىشىنى توغرا مۆلچەرلىيەلەيدىغان بولىدۇ. ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولغان ھالدا، ئۆزى مۇئاپىق دەپ قارىغان ئىشقا دادىل كىرىشىدۇ.

بىلىشمچە، بىزدىمۇ خېلى بۇرۇندىن تارتىپلا «ئېچىۋېتىلگەن» داڭلىق شەخسلەر ئۇنتەكەن. مەن شۇ تاپتا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «ئاچىل» دېگەن شېئىرىنى ئېسىمگە ئېلىۋاتىمەن. (M1)

بەزدەكى

ئەبگالىق

تەكلىماكانى

پىداكارسىزلىق ۋە جەڭگىۋارسىزلىق

ئەزمە ئويلانغىچە،
تەۋەككۈلچى مەقسىتىگە يېتىپتۇ.
ـ ئۇيغۇر خەلق ماقالى

ھەق ئۇچۇن، ھەقىقەت ئۇچۇن ۋە ھەق يول ئۇچۇن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى، ھەتتا ئەزىز جېنىنىمۇ بېغىشلاش پىداكارلىق دېيىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ۋە ئۆز كوللېكتىپىنىڭ جانجان مەنپەئەتى، ھەقلىق ھوقۇقى ۋە ئىززەت ـ ھۇرمىتى ئۇچۇن تىز پۈكمەي كۆرەش قىلىش جەڭگىۋارلىق بولىدۇ. پىداكارلىق بىلەن جەڭگىۋارلىق ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ئاداققي مەۋجۇتلۇقىنى ۋە ئاقىۋەت ئىستىقبالىنى ئەمەلىي كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مەنىۋى تۇۋرۇكتۇر. پىداكارلىق بىلەن جەڭگىۋارلىق ھەر قانداق بىر مىللەتنى داغدام يوللۇق، ئۇزۇن قوللۇق، ئۆز ئىسقىدىن ئۆزى بەھىرلىنەلەيدىغان، ئۆز ھوقۇقىدىن ئۆزى ھوزۇرلىنالايدىغان قىلىدىغان زۆرۈر روھىي قۇۋۋەتتۇر. ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ پاكىتلىق ئەمەلىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ، كىشىلىك ھاياتنىڭ، مەۋجۇتلۇقنىڭ يولى پىداكارلىق بىلەن ئېچىلىدۇ. ئىستىقبالنىڭ يولى بولسا، جەڭگىۋارلىق بىلەن كېڭىيىدۇ. ھېكايەت، «تام تاغىنىڭ كەپسى» ناملىق ئامېرىكا

كىنو فىلىمىنى كۆرگەن ئادەملەر بىلىدۇ ۋە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيدۇكى، ھازىرقى ئامېرىكا نېگىرلىرىنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى بۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچ يۈز يىللار بۇرۇن ئېنگلىز سودىگەرلىرى تەرىپىدىن ئافرىقا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىن يۆتكەپ كېلىنىپ، مال ـ ئەشيا بازىرىدا ئەركىن ھالدا ئېلىم ـ سېتىم قىلىنىدىغان قارا قۇللار ئىدى. خاس قۇل بازارلىرىدا خېرىدارلار ئەركەك قۇللارنى خۇددى ئات ـ ئېشەك سېتىۋالغان پەدىدە كالپۇكلىرىنى يېرىپ تۇرۇپ چىشلىرىنى كۆرۈپ، بولجۇق گۆشلىرىنى مۇشتلاپ بېقىپ ئالاتتى. ئايال قۇللارنى ئالىدىغان چاغدا بولسا، كۆپ تۇغۇپ بېرەلەيدىغان ياكى بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلىمەز دەپ كۆكسىلىرىنى خالىغانچە مۇجۇقلاپ، ساغرىلىرىنى سىلاپ، غېرىچلاپ بېقىپ ئالاتتى. ئۆز زامانىسىدا، نېگىرلار ئامېرىكىنىڭ ھەر قايسى شەھەرلىرىدە، كان ـ كارخانىلىرىدا، ئېكىنزارلىق ـ قورۇقلاردا ئېشەكنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى، ئىتنىڭ ئورنىدا خارلاپ ئۆلتۈرۈلەتتى. بۇگۈنچۇ؟ بۇگۈنكى ئامېرىكا نېگىرلىرى ئامېرىكا زۇلۇمىغا قاتنىشىپ، زۇلۇمنىڭ نامزاتى بولالايدىغان بولدى. ئامېرىكا جەمئىيىتىنىڭ ھەر قانداق ساھەسى ۋە ھەر قانداق مەخپي ئورگانلىرىدا بەخىرامان ئىشلىيەلەيدىغان بولدى. بۇگۈنكى ئامېرىكىدا نى ـ نى نېگىر گېنېرالار، سەنئەت

ئەپسۇس

كۆكىده پارلاپ - جۇلالاپ تۇرغان نېگىر چولپانلار، تەنتەربىيە مەيدانىنى قاپلاپ، سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا قارا تۇلپاردەك چېپىپ كېتىۋاتقان نېگىر تەنھەربكەتچىلەر، سوت مەھكىمىسىدە رەت - رېتى بىلەن قارا بۇركۇتتەك ئولتۇرغان نېگىر باش سودىيەلەر نېگىرلارنىڭ مۇندىن يۇز يىللار بۇرۇنقى ھايۋان ئورنىدىكى مەھكۇملۇق ھالىتىنى تۇپتىن ئۆزگەرتىپ، ئامېرىكا دۆلىتىنىڭ ھەقلىق خوجايىنلىرىغا ئايلانغانلىقىنى مەدەنىيەت دۇنياسىغا ۋە پۈتكۈل ئالەمگە جاكارلاپ تۇرۇپتۇ. روشەنكى، بۇ ھېچبىر ئاسماندىن چۈشكەن غايىبانە ئامەتكە تايىنىپ ئەمەس، بەلكى ئەجدادتىن ئەۋلادقا مىراس پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىققا تايىنىپ قولغا كەلتۈرۈلگەن شانلىق غەلبە! مانا بۇ - پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىق روھىنىڭ بۇ ئالەمدىكى ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ كىشىلىك ھاياتتىكى ئورنى ۋە مەۋجۇتلۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان بىباھا ئەڭگۈشتەر ئىكەنلىكىگە شاھادەت بېرەلەيدىغان ئەڭ جانلىق نەمۇنە!

ئەكسىچە، ئامېرىكا ئىندىئانلىرى ياۋروپالىق بايۋەچچە سەيياھ ۋە تەۋەككۈلچى كولۇمبۇ ئامېرىكا قىتئەسىنى بايقىماستىن بۇرۇن، ئاشۇ بوز زېمىنىنىڭ ئاتا مىراس خوجايىنلىرى ئىدى. ئىندىئانلار ئۇزاق ئۆتمۈشتە، مايا مەدەنىيىتى قاتارلىق ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ قەدىمىي ۋە پارلاق مەدەنىيەتلەرنى يارىتىپ مىللەت ئىدى. بىراق ئۇلار كېيىنچە، بىپايان كەڭ زېمىندا كونا دەسمىنى يەپ ئېغىناپ يېتىۋەرگىنى، بىر كېچە - بىر كېچە ناخشا ئوقۇپ، گۈلخانىنى چۆرىدەپ ئۇسسۇل ئويناپ يۇرۇۋەرگىنى، ئەڭ مۇھىمى ئەسلىدىكى پىداكارلىق روھىنى يىتتۈرۈپ قويغىنى ۋە بۇرۇنقى جەڭگىۋارلىق خىسلىتىنى ئۇتتۇرۇپ قويغىنى ئۈچۈن، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۆزىنىڭ زېمىنىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن تەبىقىسگە، ھەتتا كۆچمەنلەردىن نان تىلەپ يەيدىغان تىلەمچىلەرگە ئايلىنىپ قالغان. مانا بۇ - يەر شارىدىكى قەدىمىي زېمىنلاردا بىپەرۋالىق ناخشىسىنى سوزۇپ توۋلاپ ياتقان، يېڭى زامان، يېڭى تەرەققىيات قەدىمگە كۆزىنى ئۇۋلىتىپ نەزەر تاشلىمايۋاتقان، تېخىچە ئۇيقۇسىنى ئاچماي، كاللىسىنى سىلكىۋەتمەي، ھۇرۇنلۇق چاپىنىنى ئۆزۈل - كېسىل چۆرۈپ تاشلىمايۋاتقان يەرلىك ئاھالىلەر. ئۇچۇن تىرىك ئىبرەتنامە!!!

مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، بۈگۈنكى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ دىققەت نەزىرى غەربىي يېرىم شارىدىكى ئامېرىكىنىڭ غەربىي قىسمىدىن ئاللىقاچان شەرقىي يېرىم شارىدىكى جۇڭگونىڭ غەربىي قىسمىغا ئاغدۇرۇلدى. ئۇلار ھازىرقى دۇنيادا تېخى ئېچىلمىغان ئۇچ چوڭ رايونىنىڭ بىرسى سانىلىدىغان تارىم - تەكلىماكان ۋادىسىغا سىناش نەزىرى بىلەن قاراپ تۇرغىلى خېلى بولدى. ئۇلارنىڭ قارا، كۆك، سارغۇچ، ھەتتا سەل قىزارغان كۆزلىرىنىڭ قارىشىدىن: «كىرىپ كېلىۋاتقان 21 - ئەسىردە ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بۇ قەدىمىي زېمىنده داۋاملىق قەد كۆتۈرۈپ، ئالغا تەرەققىي ئېتەمدۇ ياكى 12 مۇقامنىڭ كۈي - تېكىستلىرى بىلەن بىللە نىيە خارابىسىغا قوشنا بولۇپ، قۇملۇقنىڭ ئاستىغا كۆمۈلۈپ كېتەمدۇ؟» دېگەن سوئال ئوپئوچۇق بىلىنىپ تۇرىدۇ. ھالبۇكى، بىز بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇرلىرى نېمىلا قىلساق، ئۆز ئەملىي ھەرىكىتىمىز ئارقىلىق جاھان ئەھلىنىڭ يۇقىرىقى سوئالىغا جاۋاب بەرسەك بولىدۇ. ئەگەر بىزنىڭ جاۋابىمىز: «بىز ئۇيغۇرلار ئەجدادىمىز يارىتقان ئۇيغۇر تارىخ مەدەنىيىتىنى 21 - ئەسىردە، ئۆز ئىقتىدارىمىز ۋە ئىجتىھاتىمىز بىلەن زامانغا ماس كېلىدىغان يېڭى تەرەققىيات پەللىسىگە كۆتۈرىمىز جەزمەن» دېگەن جاراڭلىق ۋە كەسكىن گەپ بولىدىكەن، بۇ ھالدا خېلى بىر قىسىملىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا خېلى زامانلاردىن بېرى ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتقان پىداكارسىزلىق ۋە جەڭگىۋارسىزلىق ئىللىتى بىلەن قەتئىي ئادا - جۇدالىشىشقا توغرا كېلىدۇ.

مېنىڭچە، كۇنسايىن ئېغىلىشىۋاتقان ۋۇجۇدىمىزدىكى پىداكارسىزلىق ۋە جەڭگىۋارسىزلىق ئىللىتى ئەملىيەت ۋە تەرەپتىن بولۇپ، ئومۇمەن تۆۋەندىكىدەك ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىۋاتىدۇ:

بىرىنچى، ئۆزى قول تىقىپ ئىشلەپ، ئىجادىي ياشاشتىن باشقىلارغا يۆلىنىپ تەييارغا ھەييار بولۇپ ياشاشنى ئەۋزەل كۆرۈش.

مۇشۇ 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدا، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى دىنىي داھىي ئورنىغا چىقىۋالغان ھېلىقى: «ئەگەر يەنە پەيغەمبەر كېلىش ۋاجىب بولغان بولسا، شېكىسپىرنى جانابلىرىغا پەيغەمبەرلىك ۋەھىسى كەلگەن بولاتتى» دېگەن مۇناپىق زات ئۇيغۇر رايونىدىكى مەسچىت ئىماملىرى ۋە شۇ زامانىنىڭ دىنىي ئۆلىمالىرىغا «تۆلكىنىڭ يولۇاس بىلەن دوست بولۇشى» نامىلىق مۇنداق بىر مەسەلنى ئېيتىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ جاھاندارچىلىق پەلسەپىسىنى ئاساسلايدىكەن. مەسەل: بۇرۇنقى زاماندا تۆلكە يولۇاس بىلەن دوست بوپتۇ. بۇنى كۆرگەن ھايۋانلار تولىمۇ ھەيران بولغان ھالدا سوراپتۇ: «ئى، تۆلكە، سەن بىر ئاجىز ھايۋان تۇرۇقلۇق نېمىدەپ بۇ ئورمانىنىڭ پادىشاھىسى سانىلىدىغان ۋەھشىي ھايۋان يولۇاس بىلەن ئاغىنە بولدۇڭ، قورقمامسەن، ئەجىبا؟!». تۆلكە جاۋاب بېرىپ: «ۋەھشىي ھايۋان يولۇاس بىلەن دوست بولسام، ماڭا مۇنداق ئىككى تۇرلۇك پايدا بار: بىرسى، ماڭا بىراۋ ئالدىراپ چېقىلالمايدۇ. چۈنكى مەن يولۇاسنىڭ دوستى - دە! ئىككىنچىسى، ئاچ قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىمەيمەن. بىلىپ تۇرۇپسىلەر، يولۇاس

دېگەن بۇ ئورمان دۇنياسىدا ئەڭ كۆچلۈك هايۋان. ئۇ هېچبىر كۆچمەيلا، هەر قانداق ئوۋنى ئوۋلىيالايدۇ. مەن پەقەت ئۇنىڭ گېپىدىن چىقمىسام، ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ قويمىسام، ئانچە - مۇنچە يۇگۇر - يېتىم ئىشلىرىنى قىلىشىپ بەرسەملا، ئۇنىڭدىن ئاشقان - تاشقان نەرسىلەرنى يەپمۇ قورسىقىم تويىدۇ، كۆنۈم ئۆتىدۇ» دەپتۇ.

ناهايىتى ئېنىقكى، هامان بىر كۈنى بۇرۇندىن ئىلىنىپ قالمىدىغان هىيلىگەر تۈلكىنىڭ ۋەهشىي هايۋان يولۋاس بىلەن دوست بولۇشى سېپى ئۆزىدىن هاماقەتلىك. چۈنكى ۋەهشىي يولۋاس ئادەتتە ساغرىسىنى سىلاپ، قىنچىقان يەرلىرىنى تاتىلاپ قويمىدىغان بىرەر غالچىغا هاجىتى چۈشكەندە، ئەڭ مۇهىمى ئالڭ - ئۇۋلار خالىغان ۋاقىتتا ئۇۋلىغىلى بولمىدىغان دەرىجىدە كۆپ چاغدا، تۈلكىدەك مۇغەمبەرلەرنى: «هە، دوستۇم» دەپ قويغىنى بىلەن، ئۇۋ تاپالماي قورسىقى ئاچ قالغان چاغدا بولسا، خۇددى مۇشۇك چاشقانىنى ئويناپ تۇرۇپ يېۋەتكەندەك ئۇنى بوغۇپلا يېۋېتىشى ئابايامقى گەپ. بىراق، مەزكۇر مەسەل تەشۋىق قىلغان «كۆچلۈك بىلەن دوست بولساڭ، باشقىلار ئالدىراپ ساڭا چېقىلالمايدۇ»، «كۆچلۈكنىڭ غالچىسى بولساڭ، ئۇ يەپ تاشلىۋەتكەن سۆڭەكلەرنى غاجىساڭمۇ قورسىقىڭ تويىدۇ، كۈنۈڭ ئۆتىدۇ» دەيدىغان مەھكۇملۇققا رازى بولۇش پەلسەپىسى ئۆز زامانىسىدا «بىر بۇلۇڭدا مەسچىت بولسا، نامىزىمىزنى ئوقۇغىلى قويسىلا مەيلى، بەش ۋاق نامىز ئوقۇۋالساقلا ئۇدۇل جەننەتكە كىرىمىز» دەيدىغان مىڭلىغان - مىليونلىغان هەقىقىي ئىسلامىيەتتىن ساۋاتسىز، ئىلىم - مەرىپەتتىن خەۋەرسىز، ساددا دىل، نادان خەلقنى ئازدۇرغان. بۇ خىل جاهاندارچىلىق پەلسەپىسى بىلەن بوش ئۇششاق زىيالىيلار ئارىسىدىمۇ بازار تېپىپ كېتىپ، ئەسلىدە «ئۆزىڭ ئۇۋلاپ يېگەن توشقانىڭنىڭ گۆشى ئۆزگىچە»، «باشقىلار چاپىناپ بەرگەن ناننىڭ تەمى بولمايدۇ» دەيدىغان توغرا ئەقىدىلىك كىشىلەر جامائەتسىز، يېتىم بولۇپ قالغان. ئەلەملىك يېرى شۇكى، پۇرسەتپەرەسلەر ۋە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ غالچىلىرى ئۆتمۈشتە «تۈلكىنىڭ يولۋاس بىلەن دوست بولۇشى» مەسەلى ئارقىلىق تەرغىب قىلغان ئاشۇ «جاننى خوراتماي، بىر كۈن بولسىمۇ جان باققان ئەلا» دەيدىغان ئەزمىلىك ۋە پاسسىپ تۇرمۇش قارىشى دېموكراتىيە ۋە مىللەتلەر باراۋەرلىكى هەقىقىي يولغا قويۇلغان بۈگۈنكى زامانىدىمۇ بەزى ئۇيغۇرلىرىمىزنىڭ ئېڭىنى ئېغىر دەرىجىدە ئىسكەنجىگە ئېلىپ تۇرماقتا. ئۇنىڭ بىۋاسىتە تەسىرى خېلى بىر قىسىم قېرىنداشلىرىمىزنى هېچبىر خىجىل بولماستىن: «بىز ماشىنا ياسىيالمايمىز، ئايروپىلان هەيدىيەلمەيمىز، بۇنى ئاشۇ يولداشلار قىلمىسا بولمايدۇ» دەيدىغان ۋىجدانى مىسكىن قىلىپ قويماقتا.

ئىككىنچىسى، پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەسلىك ۋە پىداكارلارنى قەدىرلىمەسلىك.

هازىر، سېيىت نوچىنىڭ: «ئۆزىنىڭ ئۆلۈم خەتىنى دۈشمىنىگە ئاپىرىپ بەرگەن ساۋاتسىز نوچى» دەپ يارىتمايمىز. ئۇنداقتا، ساۋاتلىق نوچىلارغا بولغان چۈشەنچىمىز ۋە باهايىمىزنى كۆرۈپ باقايلى، گەپنىسە. مەسىلەن، لۈتپۇللا مۇتەللىپ قاينام ئۆركىشى. جاهان بىلىدۇ، لۈتپۇللا مۇتەللىپتە بۈگۈنكى خېلى - خېلى ئۈيغۇردا يوق ساۋات، بىلىم، ئىقتىدار ۋە ماهارەت بار ئىدى. ئۇ هەم شائىر، هەم يازغۇچى، هەم كومپوزىتور، هەم رەسسام، هەم سەھنىدە رول ئالالايدىغان سەنئەتكار - ئەدەبىيات ۋە سەنئەتنىڭ هەر قايسى تۈرلىرى بويىچە خېلى مۇكەممەل يېتىشكەن تالانت ئىگىسى ئىدى. ئەڭ مۇهىمى، ئۇ ئېغىزىدا دېگىنىنى ئۆز ئەمەلىيىتىدە، قەلىمى بىلەن يازغىنىنى ئۆز پائالىيىتىدە كۆرسىتەلەيدىغان، تىلى بىلەن دىلى بىر دەڭ بولغان مىللەتپەرۋەر ۋە پىداكار ئىنقىلابچى ئىدى. ئۇ پەقەت چىدىغۇسىز ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە قالغان خەلقنى ئازاد قىلىش مەقسەت قىلىنغان ئىنقىلابىي پائالىيەت ئۈيۈشتۈرغىنى ئۈچۈنلا، هەر مىللەت خەلقىنىڭ قېنىنى ئىچىشكە خوردا بولۇپ كەتكەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن هەپسىگە ئېلىنىپ، 1945 - يىلى 18 - سېنتەبىردە پاجىئەلىك هالدا قەتلى قىلىنغان. شۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا 23 ياشقا كىرگەن ياپياش بىر بالا ئىدى. بىراق بۈگۈنكى كۈندە ئاشۇنداق مەردانە، ئاشۇنداق نەۋقىرانە بىر پىداكار ئەجداد هەققىدىمۇ: «مۇتەللىپ دېگەن سويما»، «قارام ئىنقىلابچى»، «ئىنقىلاب قىلمەن دەپ نېمە قىلىدۇ. سىڭگەن نېنىنى يەپ، ئۆز تالانتىنى جارى قىلدۇرۇپ، شېئىر يېزىۋەرگەن بولسا، بۇ چاغقىچە ئۈيغۇرنى دۇنياغا تونۇتمامتى؟»، «ئۇ، شائىرلىقىدىن كۆرە ئۆلۈمى بىلەن شۆهرەت تاپقان» دەيدىغانلارمۇ يوق ئەمەس.

ئىنسان پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىق روهىنى تەسلىمچىلىك ۋە جانباقتىلىق ئەرۋاهىغا تېگىشىۋەتسە، ئېغىزىدىن قانداق نائەهلى گەپلەر چىقمايدۇ - هە؟! ئەمەلىيەتتە، بىر مىللەتنى دۇنياغا تونۇتىدىغان بىرىنچى ئامىل - دەل پىداكارلىقتىن ئىبارەت. ئەگەر هازىرقى دۇنيادا، بۈگۈنكى زامان ئۈيغۇرلىرىنى تونۇيدىغان ۋە ئېتىراپ قىلىدىغانلار خېلى بار دېيىلسە، بۇ، ئالدى بىلەن لۈتپۇللا مۇتەللىپكە ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش پىداكار ئەجدادلارغا مەنسۇپ! جاهان خەلقى لۈتپۇللا مۇتەللىپنى ئۈيغۇر پىداكارلىقنىڭ سىمۋولى دەپ بىلگەچكە، ئۇنىڭ جەڭگىۋارلىق ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، يۈز تۇم كىتابقا تاۋاب شاھ ئەسىرى «يىللارغا جاۋاب» شېئىرىنى ئالتۇن هەل

بىلەن يېزىپ، پارتۇ مۇزىيىدا ئۆرنەك قىلىپ ساقلاۋاتىدۇ.① دەرىخا! لۇتپۇللا مۇتەللىپ هايات بولغان بولسا، بۇ يىل ناهايىتى 75 ياشقا كىرگەن بولاتتى. بىراق شۇنىڭدا شەك يوقكى، ئۇ ئۆزىنىڭ «تېڭىرقىمايمەن دوستلار، تىلەيمەن ئالىي تىلەكلەرنى، چۈشۈرمەيمەن كۆرەشكە دەپ تۇرگەن بۇ بىلەكلەرنى» دېگەن ياڭراق شوئارى ۋە ئۆلمەس غەيۇر ئوبرازى بىلەن، تىرىك ياشاۋاتقان هەر قانداق بىر 75 ياشلىق ئادەمدىن مەڭگۈ مۆھتەرەم ۋە ئەبەدىي ئۇلۇغدۇر!

بىر مىللەت پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىسە، پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىقنىڭ قىممىتىنى، ئەھمىيىتىنى ۋە زۆرۈرىيىتىنى چىن هەقىقىتى بىلەن چۈشەنسە، ئاندىن پىداكارلارنى قەدىرلەيدۇ ۋە ئۇلارنى دائىملىق پائالىيەتلەر ئارقىلىق ياد ئېتىپ تۇرىدۇ. ئالايلۇق، ئامېرىكا نېگىرلىرى بۇ نۇقتىدا ئېنىق چۈشەنچىگە ئىگە بولغاچ، ئۆزلىرىنىڭ پىداكار ئەجدادى، 36 يېشىدا سۈيقەستكە ئۇچراپ قازا تاپقان، نېگىر ئازادلىق هەرىكىتىنىڭ ئاتاقلىق داهىيسى، مەشهۇر پوپ مارتىن لۇزېر كىڭنى دۆلەت بويىچە يىلدا بىر قېتىم خاتىرىلەيدۇ. هەر يىلقى خاتىرىلەش كۈنىدە، پۈتكۈل ئامېرىكىدىكى ئاق تەنلىكلەرمۇ، قارا تەنلىكلەرمۇ ئوخشاشلا قۇلاقلىرىنى دىك قىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ مەشهۇر نۇتقى «مېنىڭ چۈشۈم» نىڭ ئاۋاز لېنتىسىنى ئېهتىرام بىلەن ئاڭلايدۇ. بىراق بىزدە ئەهۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە، يەنى پىداكارلىق چۈشەنچىسى خۇنۇك، پىداكارنىڭ يۈزى يوق بولغاچ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىق 18 پىداكار ئۆز مىللىتى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلغان 18 - سېنتەبرنى هېچكىم ئەملىي پائالىيەت بىلەن هەمىشە خاتىرىلىمەيدۇ.

ئۇچىنچى، پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىقنى ئەملىيەتكە تەدبىقلىيالماسلىق.

پىداكارلىق دېگەن «چوقۇم هاياتىدىن ئايرىلىش، جەزمەن ئۆلۈپ بېرىش» دېگەن گەپ ئەمەس. جەڭگىۋارلىق دېگەنمۇ نوقۇل هالدىكى «مۇشت كۆتۈرۈپ چىقىش» دېگەن گەپمۇ ئەمەس. تۇپ مەنىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئاللا بەرگەن هۇشىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، هەق ئۈچۈن، ئادالەت ئۈچۈن ئۆزىنىڭ هەممە ئىمكانىيىتىنى تەقدىم قىلىش ۋە بارلىق كۈچ - قۇدرىتىنى تەسەددۇق قىلىشمۇ پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىق بولىدۇ، ئەلۋەتتە.

ئەملىيەتتە، ئۆگىنىش ئۈچۈنمۇ پىداكارلىق كېتىدۇ. دۇنيادا ئىنسانىي پۇشايمانسىز هاياتقا ئېرىشتۈرىدىغان ئەڭ خاسىيەتلىك پائالىيەت ئۆگىنىشتۇر. كىم ئۆگىنىشكە ماهىر، شۇ هەممىگە قادىر. هالبۇكى، ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ هەقلىق مەنپەئەت داستىخىنىنى تېگىشلىك نىسبەتلەر بىلەن مول قىلىشنى، ئۆزىنىڭ ئىستىقبالى تەقدىرىگە ئۆزى يول تېپىشنى ئويلايدىكەن، پىداكارلىق بىلەن ئۆگىنىشىنى كېرەك. ئالدى بىلەن قانۇن ئۆگىنىشى، دۆلەت قانۇنىنىمۇ، ئاپتونوم رايون قانۇنىنىمۇ ئوبدان ئۆزلەشتۇرۇشى لازىم. چۈنكى بۈگۈنكى زامان جەمئىيىتىدە قانۇن بىر دۆلەت، بىر جەمئىيەتنىڭ تۇرمۇش ئىنتىزامىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان قورالا ئەمەس، بەلكى يەنە شۇ دۆلەت ۋە شۇ جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان خەلقنىڭ ئۆزىنى ۋە ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش قورالى بولماقتا. كىمكى قانۇننى ياخشى بىلسە، نېمىنىڭ قانۇنلۇق ئىش ۋە نېمىنىڭ قانۇنسىز هەرىكەت ئىكەنلىكىنى ئايرىيالايدۇ. بۇ هالدا ئەگەر بىر كىم بوزەك ئەتسە، يۈرەكلىك زاكۇنلىشالايدۇ ۋە قانۇن مادداىلىرى ئاساسىدا ئۆزىنى قوغدىيالايدۇ. ئەكسىچە، ئەگەر كىمكى قانۇن بىلمىسە، تۇپتۇز يولدىمۇ يۈرەكلىك ماڭالمايدۇ، ئۆزىنىڭ ئىنسانىي هوقۇقىدىن ئۆزى مۇتلەق بەهرىلىنەلمەيدۇ. هېكايەت، $x\ x$ ۋىلايىتىنىڭ مەلۇم بىر يېرىدە، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 2 - يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان بىر ئۇيغۇر بالا قۇلىقىنىڭ ئاڭلاش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى هېس قىلىپ دوختۇرغا كۆرۈنگەن. دوختۇر تەپسىلىي تەكشۈرۈپ، بىر قانچە خىل دورا يېزىپ بەرگەندىن كېيىن، ئەگەر سەهەر تۇرۇپ ئۆزۈنغا يۈگۈرۈش تەنهەرىكىتى قىلسا، بەدەن ئەزالىرىدىكى قان ئايلىنىش جانلىنىپ، ئاڭلاش سېزىمىنىڭ نورماللىشىشىغا پايدىسى بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان. نەتىجىدە، هېلىقى بالا دوختۇرنىڭ تەكلىپى بويىچە، هەر كۈنى سەهەر تۇرۇپ يۈگرەيدىغان بولغان. يۈگرۈش تەنهەرىكىتى قىلىۋاتقىنىغا ئون نەچچە كۈن بولغان بىر سەهەردە ئۇ بالا يۈگرۈش مەيدانىدا ئۆزىنى ساقلاپ تۇرغان ئىككى نەپەر ئۇيغۇر ساقچى تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ، توختىتىپ قويۇش ئ ■ رىنغا سولانغان. بىر هەپتىگىچە هەر كۈنى ئۇرۇپ قىينىاپ، سوراققا تارتىلغان. سوئال بىرلا: «سەهەر تۇرۇپ يۈگرۈش دېگەن خەنزۇ خەلقنىڭ ئادىتى. سەن ئۇيغۇر نېمە ئۈچۈن سەهەرتۇرۇپ يۈگرەيسەن، مەقسىتىڭ زادى نېمە؟» دېگەندىن ئىبارەت بولغان. هەقىقىي ئەهۋالنى بايان قىلىپ جاۋاب بەرسە، زادىلا ئىشەنمىگەن. ئاخىرىدا، مەزكۇر ئوقۇغۇچى بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى هېلىقى دوختۇرنى تېپىپ، ئۇنىڭدىن سەهەر تۇرۇپ يۈگرۈش تەكلىپىنى بەرگەنلىكىگە ئىسپات خېتى ئېلىپ تاپشۇرغاندىن كېيىن، ساقچىلار يەنە ئىككى مىڭ يۈەن پۇل ئېلىپ، ئاندىن ئۇ بىگۇناھ بالىنى قويۇۋەتكەن.

پۈتبول ئويناپ، تەن ساغلاملىقىنى ئاشۇرايلى دېسە، پۈتبول مەيدانىغا سۇ قۇيۇپ بېرىپ، توپ ئوينايمىز دېگەنلەرنى «نېمە مەقسەت بىلەن توپ

---

① بۇ مەلۇمات شائىر مۇهەممەتجان سادىقنىڭ «شائىر بولسام، بولاي سېنىڭدەك» ماۋزۇلۇق شېئىرىدىن ئېلىندى (ئاپتور)

گوينايسەن؟» دەپ تۇتساڭ: سەھەر تۇرۇپ يۇگرۈسە «نېمىشقا يۇگرەيسەن؟» دەپ تۇتساڭ: ئۆزۈڭ ىكاردىن ىكارغا ئادەم تۇتۇپ، سولاپ، ئۇرۇپ قىيناپ بولۇپ، خاتا ئادەم تۇتقىنىڭ، ھېگۇناھ ئادەمنى ئۇرغىنىڭ ئۈچۈن سەن كەچۈرۈم سورىماي، سەن تۆلەم تۆلىمەي، ئەكسىچە يەنە ئىككى مىڭ يۆەندىن بەش مىڭ يۆەنگىچە پۇل تۆلىسەڭ، ئاندىن قويۇپ بېرىمەن دېسەڭ، سەندىكى قانۇن زادى قېنى؟! ئەمدى، شۇنچىۋالا خارلىنىپمۇ «شۇكرى دېدىم، شۇكرى» دەپ يۈرسەڭ، قانۇن ماددىلىرى بويىچە ئەھۋالنى يۇقىرى دەرىجىلىك قانۇن ئورۇنلىرىغا مەلۇم قىلىپ، ئۆزۈڭنى قوغدىيالمىساڭ، سېنىڭ بۇ زېمىندىكى قانۇنىي پۇقرالىقىڭ ۋە ئىنسانىي ھوقۇقىڭ قېنى؟! روشەنكى، ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە قانۇن ۋە سىياسەت بىلىملىرى بويىچە يېتەرلىك سەۋىيە يارىتاندىلا، ئاندىن يۇقىرىقىدەك قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنىڭ داۋاملىق سادىر بولۇشىنى ئۇنۇملۇك توسغىلى ۋە تۇگەتكىلى بولىدۇ.

ئاندىن، پىداكارلىق بىلەن ئىلىم - پەن ئۆگىنىش كېرەك. ئۇيغۇرنىڭ بۈگۈنكى دەۋردىكى ئۆگىنىش ۋەزىپىسى، مەجبۇرىيىتى ۋە بۇرچى تولىمۇ ئېغىر. پىداكارلىق بولمىسا، ھۆددىسىدىن چىقماق ھەقىقەتەنمۇ قىيىن. سەن بىر ئۇيغۇر ياشسەن، ئۇيغۇر تىلى بىلەن ماڭارىپ كۆرمىسەڭ بولمايدۇ، ئۇيغۇر تىلىنى بىلمىسەڭ بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ، ئاناڭنىڭ تىلى. ئاندىن، خەنزۇ تىلى ئۆگەنمىسەڭ بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ دۆلەت تىلى، دۆلەت ئىچىدىكى پەن - تېخنىكا تىلى. جۇڭگو پۇقراسى بولۇپ تۇرۇقلۇق خەنزۇچە بىلمىسەڭ، ئۆز دۆلىتىڭنى چۈشەنمەيسەن. شۇڭا، جۇڭگودا تۇرۇپ خەنزۇ تىلى ۋە يېزىقىنى بىلمىگەن ئۇيغۇر زىيالىي ئەمەلىيەتتە ھەقىقىي زىيالىي سانالمايدۇ. ئاندىن، ئېنگلىز تىلى ئۆگەنمىسەڭ بولمايدۇ. چۈنكى ئېنگلىز تىلى ھازىرقى دۇنيادا ئەڭ ئومۇملاشقان ئۇچۇر تىلى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنى خەلقئارا يۈزلەندۈرۈش، ئۇيغۇرنى دۇنياغا تونۇتۇشقا ئۇيغۇر تىلىنىڭ تېخى بويى يەتمەيدۇ، خەنزۇ تىلىمۇ خېلى ئاجىزلىق قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئېنگلىز تىلى قاتارلىق خەلقئارالىق تىل زۆرۈر بولىدۇ. 1995 - يىلى، تىلشۇناسلىق ئىلمىنى مۇتلەق ئۆگىنىپ باقمىغان بىر ياخشى كۆڭۈللۈك چالا ساۋات ئادەم: «21 - ئەسىردە ئۇيغۇر تىلى دۇنيا تىلى بولىدۇ» دېسە، پۈتكۈل ئۇيغۇر ئېلى دېگۈدەك شادىيانە ناغرىسىنى ياڭرىتىپ، ھەممە ئۇيغۇر دېگۈدەك ھاياجاندىن «باركاللا» ئېيتىپ، ئېتەك ئېچىپ، داستىخان سېلىپ، پۇل يىغىش قىلىپ ئۇ بىشارەتچىنى مۇكاپاتلىدۇق. شۇ ئەمەلىيەتسىزبىلەن بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇرلىرىنىڭ راستتىن گۇمانلىنىش، لاپقا ئىشىنىش پىسخىكىسىنى ئوبدانلا نامايىش قىلدۇق. دەرۋەقە، ياخشى نىيەت يېرىم دۇنيا ۋە ئىنشاڭاللا! بىراق بۈگۈنكى ئەمەلىيەت شۇكى، ئۇيغۇر تىلىنىڭ مۇشۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تىلى بولۇش ئورنىمۇ ئېغىر تەھلىكىگە ئۇچراۋاتىدۇ. شۇ تاپتا، رەھىمسىز رېئاللىق ئۇيغۇرنى ئومۇميۈزلۈك قوزغىلىپ، پىداكارلىق بىلەن ئىلىم - پەن ئۆگىنىشكە چاقىرىۋاتىدۇ: ئى، ئۇيغۇر ياش، باشقىلار سەككىز ساەت ئۇخلىسا، سەن تۆت ساەتتا ئۇخلا؛ خەقنىڭ بالىلىرى بىر كۈن ئوينىسا، سەن يېرىم كۈنلا ئوينا. جان تىكىپ ئۆگەن! پىداكارلىق بىلەن ئۆگەنسەڭ، ئۇيغۇر تىلىنىمۇ، ئۇيغۇرنىمۇ زامانىنىڭ تەرەققىيات قەدىمىگە يېتىشتۇرۇپ ماڭالايسەن، بولمىسا، تەھقىق ھەممىدىن قۇرۇق قالىسەن!

ئىتتىپاقلىشىش ئۇچۇنمۇ پىداكارلىق كېتىدۇ. پىداكارلىق يالغۇز جەڭ - كۈرەشتىلا ئەسقاتىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇ ئاشۇ جەڭ - كۈرەشلەرنىڭ غەلىبىسىنى ئەمەلىي كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان قوشۇن ئىتتىپاقلىقىنى شەكىللەندۈرۈش، ساقلاش ۋە كۈچەيتىش ئۇچۇنمۇ بەك زۆرۈردۇر. بىز پىداكارلىقنى مۇئەييەن كوللېكتىپنىڭ مەنپەئەتى ئۇچۇن، ھەق يول ئۇچۇن ۋە ئادالەت ئۇچۇن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئاتاش دەپ چۈشىنىمىز ۋە چۈشەندۈرىمىز. ئەمدى مۇشۇ خىل بېغىشلاش ۋە ئاتاشنى ئەمەلىيەتكە، رېئاللىققا ئايلاندۇرۇشتا، بىرىنچى بولۇپ دۇچ كېلىدىغان نەرسە شەخسىي مەنپەئەت، ئۆز نەپسى ۋە «مەن» نىڭ ئۆزىدۇر. پەقەت ئۆزىنى يېڭەلىگەن، ئۆز نەپسىدىن كېچەلىگەن، ئۆزىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتىنى ئۆزى رازى - رىزالىق بىلەن قۇربان قىلىش ئۆتكىلىدىن ئۆتەلىگەن ئادەملا پىداكار بولالايدۇ. شۇڭا، جاھان مۇتەپەككۇرلىرى، مەيلى پەننىي ئىلىم ئالىملىرى بولسۇن ياكى دىنىي ئىلىم سەردارلىرى بولسۇن، ئۆزىنى ئۆزى يېڭىش، ئۆز نەپسى ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش پىداكارلىقىنىڭ زۆرۈرلۈكى ۋە ئەھمىيىتى ھەققىدە ئاجايىپ ئۆتكۈر تەلىماتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئالايلۇق، دۇنيادىكى ئۇچ چوڭ دىنىنىڭ بىرسى ھېسابلىنىدىغان مۇبارەك ئىسلام دىنىنىڭ ئىجادچىسى مۇھەممەد پەيغەمبەر (ئەلەيھىسسالام) ئۆز زامانىسىدا، ئۆزى ئىشتىراكچى ۋە سەردار بولغان ئوھۇد جېڭى قاتارلىق بىر قاتار جىھاد (مۇقەددەس جەڭ) لارنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئۆز ساھابىلىرى ۋە پۈتكۈل مۇسۇلمانلارغا تولىمۇ چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ: «بىز ھازىر پەقەت كىچىك جىھادلاردا يېڭىپ چىقتۇق. چوڭ جىھاد تېخى ئالدىمىزدا، ئۇ بولسىمۇ جىھادۇننەفس (ئۆزىنى ئۆزى يېڭىش جېڭى، ئۆز نەپسىنى يېڭىش جېڭى) دۇر» دېگەن. ئەمەلىيەتتىمۇ بارلىق «مەن» لەر پەقەت ئۆزىنى، ئۆز نەپسىنى يېڭىپ چىقالىغاندىلا ئاندىن «بىز» دېگەن بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئۇيۇشالايدۇ. ئۇ پەقەت

شەخسىي غەرەزلەرنى، خۇسۇسىي مۇددىئالارنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئۆزىنى ئاشۇ «بىز» ئاتلىق گەۋدىگە پىدا قىلغاندىلا ئاندىن ئۇ مەزكۇر «بىز» نىڭ بەشى بولامدۇ ياكى قۇيرۇقى بولۇپ قالامدۇ، ھەرگىز ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدۇ ۋە «بىز» نىڭ بەشى بولالمىغانلىقى ئۈچۈنلا دەرھال خائىنلىق قىلىپ، «بىز» نىڭ مەنپەئەتىنى سېتىۋېتىدىغان ئىشنى مۇتلەق قىلمايدۇ.

مېنىڭچە، ئۇيغۇر مىللىتى 20 - ئەسىردىكى پۈتكۈل 100 يىللىق تارىخىنى ئەستايىدىل خۇلاسە قىلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ نەچچە ئەسىرلىك غەپلەت ئۇيقۇسىدىن كېچىكىپ بولسىمۇ ئويغانغىنى راست. بىراق ئۇنىڭ ۋە ئۇنتۇرۇقلىرىنى بىر مۇبىر تىزىپ كەلسە، ئۇنىڭدىن ئۇنتۇرغانلىرى يەنىلا كۆپ. نېمىشقا؟ سەۋەب، ئۇيغۇرنىڭ مىللەت سەرخىللىرى تارىخنىڭ ھالقىلىق پەيتلىرىدە «مەن» نى يېڭىپ، «بىز» بولۇپ ئۇيۇشالمىغان. گەرچە بەزىدە مېڭىبىر مۇشەققەتتە «بىز» بولۇپ بىر گەۋدىگە ئۇيۇشقان بولسىمۇ، يەنىلا شۇ «مەن» نىڭ ئېزىنتقۇلۇقىغا تاقابىل تۇرالماي، «بىز» گەۋدىسىنى داۋاملىق مۇستەھكەم تۇتۇپ تۇرالمىغان. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرنىڭ قەددىنى كۆتۈرۈش، ئۇيغۇرنى باشقا مىللەتلەر بىلەن باراۋەر ئورۇنغا ئېگە قىلىشتىن ئىبارەت بىرلا ئارزۇ - ئارمانى بار ئىدى. مېنىڭ ئەپسۇس، ئۇلار ئۆزىنى، ئۆز نەپسىنى يېڭەلمىگىنى ئۈچۈنلا بىر - بىرىنى ئېتىراپ قىلىشمىغان. ھەر قايسىسى ئۆزى سەردار، «بىز» نىڭ بەشى بولۇشنى ئويلىغىنى ئۈچۈنلا بىر گەۋدىگە ئۇيۇشالمىغان. ھەر بىرسى ئۆز ئالدىغا ئايرىم ئارقا تىرەك - خوجايىن تۇتۇپ، ئايرىم شايكا توپلاپ، ئايرىم گۇرۇھ ئۇيۇشتۇرۇپ، بىر - بىرىنىڭ كۆتىنى ئېچىشىپ، بىر - بىرىگە ئورا كولىشىپ يۇرگىنى ئۈچۈنلا ئاقىۋىتە، بىر - بىرلەپ تارمار بولۇپ كەتكەن. پىداكارلىق بىلەن ئۆز نەپسىنى يېڭىپ ئىتتىپاقلىشالمىغانلىقى ئۈچۈنلا ئاخىرىدا ئارمانىنى ئارمانلىقتا، دەردىنى دەرمانلىقتا قالدۇرۇپ، كەينى - كەينىدىن ئۇ ئالەمگە كەتكەن. خوش، ئۇ گەپلەرغۇ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى ئىشلار. بۇ مىللەت سەركەردىلىرىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى پەقەت پارتىيىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنىڭ شاراپىتىدىن ئەمەلگە ئاشتى. ئەمدى بۇگۈنكىلەرگە قاراپ باقايلى: بۇگۈنكى ئىناۋەت ئىگىلىرىمىز ئۆتمۈشتىن ئىبرەت ئېلىۋاتامدۇ ياكى ئۆتمۈشنى ئۆرنەك قىلىۋاتامدۇ؟ بۇلارنىڭ ھەر قايسىسى، ھەتتا ئولتۇرۇشلىرىدا دۇتار چېلىپ بېرىدىغان دوتارچىلىرىدىن تارتىپ ئايرىم قىلىپ، ئايرىم سورۇن تۈزۈپ، كونا دەسمىنىڭ قالدۇقلىرىنى زاكوسكا قىلىپ يەپ - ئىچىپ، پىداكارلىق بىلەن قورساق سېلىۋاتامدۇ ياكى خەلقنى، مىللەتنى ۋە ئۆلادلارنى ئانچە - مۇنچە ئېسىگىمۇ ئېلىۋاتامدۇ؟!

پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىق ئۆز مىللىتىنى، ئۆز خەلقىنى ۋە ئۆز زېھنىنى چىن دىلى بىلەن سۆيۈشنى قۇۋۋەت مەنبەسى قىلىدۇ. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، پەقەت ئۆز مىللىتىنى، ئۆز خەلقىنى ۋە ئۆز زېھنىنى چىن يۈرىكىدىن سۆيىدىغان، ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئۇلارغا كۆيۈنىدىغان ئادەملا ھەقىقىي پىداكار ۋە جەڭگىۋار ئادەم بولالايدۇ. ئەمدى ئۆز مىللىتىنى ۋە ئۆز زېھنىنى چىن دىلىدىن سۆيۈش ھەمىشە ئۆتۈپ كەتكەن ئۇزاق ئۆتمۈشكە سېغىنىپ، قۇرۇق گەپ سېتىش ۋە لاپ ئۇرۇش بىلەن ئەمەس، بەلكى رېئاللىققا چوڭقۇر چۆكۈپ ئەمەلىي ئىش قىلىش، بۈگۈنكى كۆز ئالدىمىزدىكى ئەڭ ئاددىي ئىشلاردىن باشلاپ يىراقنى كۆزلىگەن ھالدا ئەستايىدىللىق، سەمىمىيلىك ۋە تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ، ئەمەلىي ئۇنۇم قازىنىش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئالايلۇق، سەن بىر پىداكار ۋە جەڭگىۋار ئۇيغۇر ئەۋلاد بولۇشنى دىلىڭغا مەھكەم پۈككەن ئىكەنسەن، ئالدى بىلەن ئۆزۈڭنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىدىن بولغىنىڭ ئۈچۈن ئىپتىخارلان. ئەمەلىي تۇرمۇشتا «ئۇيغۇر» دېگەن بۇ شەرەپ نامغا داغ چۈشۈرۈپ قويۇشتىن ساقلان. ھەر قانداق شارائىتتا، ئۆزۈڭنىڭ ئۇيغۇرلۇقىڭدىن تانما. «ئۇيغۇر» دېمەي، «مىللىي» ياكى «مۇسۇلمان» دېسىمۇ ئوخشاش دېگەن گەپكە ھەرگىز ئالدانما. ناۋادا، سەن بىر ئاشخانا ئاچساڭمۇ، ئۇنداق «مۇسۇلمان ئاشخانىسى» دېمە. ئېنىق قىلىپ «ئۇيغۇر ئاشخانىسى» دە. چۈنكى بۇ دۇنيادا تۇڭگان مۇسۇلمانمۇ بار، مالاي مۇسۇلمانمۇ بار، ھىندى مۇسۇلمانمۇ بار. سەن دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر مۇسۇلمان ئەمەس، بەلكى مۇبارەك ئۇيغۇر مۇسۇلمانىسەن. ھالبۇكى، «ئۇيغۇر ئاشخانىسى» دېسەڭ، مەزكۇر ئاشخانا خوجايىنىنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىدىن ھېچكىم گۇمانلانمىغىنىدىن باشقا، ئۇنىڭ جاھان مۇسۇلمانلىرى ئىچىدىكى ئۇيغۇر مۇسۇلمان تەرىپىدىن ئېچىلغان ئاشخانا ئىكەنلىكى ئېنىق بىلىنىپ، خېرىدارنى ئۆچۈق مەلۇماتلىق قىلىدۇ. «ئاش - تاۋاملار دەپتىرى» دىكى «شىنجاڭ سەي»، «شىنجاڭ تامىقى» دېگەن ئاتالغۇلارنىمۇ ئۇنىڭ كونكرېت ئىگىسىنى روشەن قىلىپ «ئۇيغۇر قورۇمىسى»، «ئۇيغۇر تامىقى» دەپ ئېنىق ياز. چەت ئەللەرگە چىقساڭ، «سەن قەيەرلىك؟» دەپ سورىسا، ئاغزىڭغا كەلگەنچە ئاتىماي، ئېنىق قىلىپ: «مەن جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن، ئۇيغۇر ئېلىلىق ئۇيغۇرمەن» دېيىشنى قىل ئادەت. بىلگىنكى، ئى، قېرىندىشىم ئۇيغۇر، ئۇيغۇر زېھنىنىڭ ئىسمى مەڭگۈ «ئۇيغۇر» نامى بىلەن ياڭراق ۋە مەغرۇر! بۇ ھەقىقەتنى ئالدى بىلەن ئۆزۈڭ ئۇق، ئاندىن جاھان ئەھلىگىمۇ ئۇقتۇر!

پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىق بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ئەمەلىي كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مەنىۋى تۆۋرۈك بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ يەنە

ئۆز نۆۋىتىدە بىر مىللەتنىڭ داۋاملىق تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۆزلۈكسىز روناق تېپىشىنىمۇ ئەمەلىي كامالەتكە ئىگە قىلىدىغان روھىي تۈرتكىدۇر. ھازىرقى دۇنيادا بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئاپتونوم رايونىنى قۇرمىقى بەسىي مۇشكۈل. ئوخشاشلا بۈگۈنكى جاھاندا بىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئاپتونوم رايونىنى ئىسمى جىسمىغا لايىق قىلىپ قوغداپ قېلىشى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشىمۇ مۇشكۈلدىن مۇشكۈل. بۇنىڭغا پەلەستىنلىكلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرى مىسال بولالايدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، پەلەستىنلىكلەر 1993 - يىلى دۇنياغا كەلگەن پەلەستىن ئاپتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئاجايىپ زور پىداكارلىق كۆرسەتتى، ئاجايىپ زور بەدەل بەردى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇلار پەلەستىن ئاپتونوم رايونىنى قوغداش، مۇستەھكەملەش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا داۋاملىق پىداكارلىق كۆرسەتمەكتە. بىلمەك كېرەككى، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنى قۇرۇش ئۈچۈن ئاشۇنداق پىداكارلىق كۆرسەتكەن. دەرۋەقە، سەن - بىزمۇ بۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆز ئىمكانىيىتىمىز بويىچە توققۇز بابنى ئىلان قىلدۇق. قىسمەن بابلاردىكى ئايرىم مەزمۇنلار بەزى زۆرۈرى سەۋەبلەر تۈپەيلى قىسقارتىلدى ۋە پۈتۈن ئەسەر بابلار بويىچە تەھرىراتىمىزغا ئايرىم - ئايرىم ئەۋەتىلگەن ۋاقىت تەرتىپىگە ئاساسەن ژۇرنىلىمىزنىڭ 1996 - يىللىق 1 -، 2 (قوشما)، 3 -، 6؛ 1997 - يىللىق 2 -، 3 (قوشما) سانلىرى ۋە مەزكۇر سانىدا بېسىلدى. مۇھەررىردىن) بىلەن تاماملىدىم. خاتا دېگەن بولسام، ئەستاغپۇرۇللا. توغرا دېگەن بولسام، ئويلاپ بېقىڭلار.

مەلۇمكى، مۇئەييەن بىر شەخسنىڭ كەمچىلىكى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش جىق ئاسان ئىش. بىراق بىر مىللەتنىڭ يېتىشسىزلىك ۋە ئۆتكۈزۈۋەتمە. چۈنكى دۇنيادا تارىخى ئۆزۈلۈپ بىرەر پارچە زېمىن بىلەن مۇكاپاتلايدىغان قائىدىمۇ يوق. يەر شارىنى سوراپ يەۋاتقان ئامېرىكىلىقلار- نىڭ تارىخى تېخى 300 يىلغىمۇ يەتكىنى يوق. 1955 - يىل 1 - ئۆكتەبردە قۇرۇلغان مۇبارەك شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى ۋە ئۇنىڭدىكى رېئال مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشنى تەتقىقاتىڭنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى قىل. بۇگۈنكى ياشلارنى، ئۇيغۇر ئەۋلادلارنى تەتقىق قىلىشقا ئاك كۆپ ۋاقتىڭنى سەرپ قىل. ئاپتونوم رايون دېگەن جاھاندا ئەندىزىسى يوق، قۇرۇلما رامكىسى يوق نەرسىمۇ ئەمەس. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىڭنى شىزاڭ، ئىچكى موڭغۇل، نىڭشيا خۇيزۇ، گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونلىرى بىلەن، شۇنداقلا مەملىكىتىمىزنىڭ دېڭىز بويلىرىدىكى ئېچىۋېتىلگەن ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايونلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىل. تەتقىق قىلىپ توغرا يول تاپ. توغرا يول ئۈچۈن بارلىقىڭنى بېغىشلا، ئۆزۈڭنى ئات. گەپنىڭ نان تېگىدىغان يېرى شۇكى، سەن - بىز ئەگەر تەتقىقاتنى ئەمەلىيەتكە چەمبەرچەس باغلاپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ۋە قوغداپ، ئۇنى ئىسمىغا مۇناسىپ لاياقىتى ۋە ئېپى - سېپىدە ھالىتى بىلەن ئەۋلادلارغا ئۆتكۈزۈپ بەرمىسەك، نەۋرىلەر بىزنى: «نانقېپى ئەجداد، مۇناپىق ئەجداد» دەپ تىللايدۇ ۋە قەبرىمىزگە تۈكۈرىدۇ. بۇنى ئوبدان قىياس قىل ۋە ئويلان، ئەبگا!

1997 - يىل 26 - مارت، قاھىرە.

خاتىمە

ئۇزۇن گەپنى قىسقا قىلىش يۈزىسىدىن «بىزدىكى ئەبگالىق» (ئەسەرنىڭ ئەسلى ماۋزۇسى «ئەبگا ئۇيغۇر» بولۇپ، تەھرىرلەشتە «بىزدىكى ئەبگالىق» قا ئۆزگەرتىلگەن. مۇھەررىردىن) ماۋزۇلۇق بۇ تەنقىدىي رېئالىزم ئەسىرىمنى يۇقىرىقى ئىخچام توققۇز باب (ئەسەر ئەسلى 10 باب بولۇپ، ژۇرنىلىمىزدا ئۆز ئىمكانىيىتىمىز بويىچە توققۇز بابنى ئېلان قىلدۇق. قىسمەن بابلاردىكى ئايرىم مەزمۇنلار بەزى زۆرۈرى سەۋەبلەر تۈپەيلى قىسقارتىلدى ۋە پۈتۈن ئەسەر بابلار بويىچە تەھرىراتىمىزغا ئايرىم - ئايرىم ئەۋەتىلگەن ۋاقىت تەرتىپىگە ئاساسەن ژۇرنىلىمىزنىڭ 1996 - يىللىق 1 -، 2 (قوشما)، 3 -، 6؛ 1997 - يىللىق 2 -، 3 (قوشما) سانلىرى ۋە مەزكۇر سانىدا بېسىلدى. مۇھەررىردىن) بىلەن تاماملىدىم. خاتا دېگەن بولسام، ئەستاغپۇرۇللا. توغرا دېگەن بولسام، ئويلاپ بېقىڭلار.

مەلۇمكى، مۇئەييەن بىر شەخسنىڭ كەمچىلىكى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇنىڭدىن ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش جىق ئاسان ئىش. بىراق بىر مىللەتنىڭ يېتىشسىزلىك ۋە نۇقسان تەرەپلىرى ھەققىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ، ئۇنى نەزەرىيە يۈكسەكلىكىگە كۆتۈرۈپ تۇرۇپ خۇلاسە چىقىرىش ۋە بۇ خىل خۇلاسىنى شۇ مىللەتنىڭ ھەممە ئەزالىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئېتىراپ قىلىدىغان دەرىجىگە كەلتۈرۈش بولسا، ئېغىزدا دەپ قويۇش ئاسان، ئەمما قەغەز يۈزىگە ئېلىپ، ئەسەر قىلىپ پۈتۈپ چىقىش ھەقىقەتەنمۇ تەس ئىش.

بۇ ئەسەرنى يېزىشنىڭ ئالدى - ئارقىسىنى ئويلىسام، گەپنى 1984 - يىلى ئىراق ئەرەب جۇمھۇرىيىتىگە قىلغان باغدات سەپىرىمدىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ. شۇ يىلى 4 - ئايدا ئەرەب تىلى ئۆگەنگەنلىكىمنىڭ شاراپىتىدىن خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن، ئەسىرلەر بويى تىللاردا داستان بولۇپ كېلىۋاتقان مەشھۇر «مىڭبىر كېچە» قىسسىسىنىڭ ھېكايە مەيدانى باغدات شەھىرىگە باردىم. ئەلۋەتتە، خۇشال بولدۇم، ھاياجانلاندىم. ئىراقتا جەمئىي 18 ئاي تۇردۇم. بۇ جەريانىدا پايتەخت باغدات شەھىرىدىن باشقا، ھىللە، كۇفە، نەجەف، كەربالا، بەسرە ۋە كەركۈك قاتارلىق شەھەرلەردە بولدۇم. خىزمەت زۆرۈرىيىتى بىلەن

ئاددىي دېھقاندىن تارتىپ .نازىر، مىنىستىرغىچە، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىدىن تارتىپ ئونتۇرسىتېتنىڭ پروفېسسور، دوكتورلىرىغىچە ئارىلاشتىم. شەھەر قۇرۇلۇش مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلىش ۋە قەدىمىي ئىزلارنى زىيارەت قىلىش بىلەن بىر چاغدا، ئاشۇ قەدىمىي زېمىندا يېڭى زامان، يېڭى دەۋر تۇرمۇشىنى كۆچۈرۈۋاتقان خەلقنى، ئۇلارنىڭ روھىي كەيپىياتىنى، تۇرمۇش قارىشىنى ۋە ياشاش ئۇسلۇبىنى كۆڭۈل قويۇپ كۆزەتتىم. مەن ئۇلارنى ئۆزۈم بۇدۇنيادا ھېچقانداق بىر قەۋمگە تەۋە قىلمايدىغان مىللىتىم ئۇيغۇر بىلەن سېلىشتۇردۇم. نەتىجىدە، بەزەن ئىنىق پەرقلەرنى سەزدىم. خۇسۇسەن، تۇرمۇش پەلسەپىسىدىكى ئەمەلىيلىك ۋە ھايات ئەقىدىسىدىكى جانلىقلىق جەھەتتە، ئىراق ئەرەبلىرىنىڭ روشەن ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. سەزگەن ۋە ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ بايقىغانلىرىم ئاساسىدا، «ئىراق تەسىراتلىرى» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا نۇرغۇن خاتىرە يازدىم. بۇنىڭ ئىچىدە، «ئۇيغۇردىكى نۇقسانلار» دېگەن تارماق تېمىدىكى خاتىرىلىرىمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلىدى.

1985 - يىلنىڭ ئاخىرى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىراق تەسىراتلىرىنى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمغا، دوستلىرىمغا ھاياجان بىلەن سۆزلەپ بەردىم. «ئۇيغۇردىكى نۇقسانلار» ماۋزۇلۇق خاتىرە ئورگىنالىمنى ھەمپىكىر خىزمەتداشلىرىمغا كۆرسەتتىم، يېقىن ئۆتكەن بۇرادەرلىرىمگە ئوقۇپ بەردىم. ئۇلار بىلەن خاتىرە مەزمۇنى ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇردۇم. ئەپسۇسكى، ھېچكىمنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلمىدىم. ھەممەيلەن خۇددى بۇرۇن مەسلىھەتلىشۋالغاندەكلا: «ئۇيغۇرنىڭ نامىنى ئاتاپ تۇرۇپ قىلىنغان تەنقىدنى خەلق كۆتۈرەلمەيدۇ» دېيىشتى. كۆپىنچەيلەننىڭ ئارقامدىن: «ئۆزىچە يوغان بىر ئىش قىلغاندەك، چەت ئەلگە چىقتىم دەپ چوڭچىلىق قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىتىنىمۇ ياراتمايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ» دەپ ئەيىبلىگەنلىكىنى ئاڭلىدىم. ھەتتا بىر ئاغىنەمنىڭ: «باغدات قەشقەرچىلىك بارمىكەن؟» دېگەن سوئالىغا: «بىزنىڭ قەشقەر شەھىرىمىز باغداتنىڭ ئوتتۇرا ھال دەرىجىدىكى بىر كوچىسىغا ئاران - ئاران باراۋەر كېلىدىكەن» دەپ جاۋاب بەرگەنلىكىم ئۈچۈن، نەق مەيدانىنىڭ ئۆزىدىلا دەشنام يېدىم. مۇشۇنداق ئەھۋالدا خىرىدار قوبۇل كۆرمەيدىغان مالنى بازارغا سالماسلىق، خەلق ياقتۇرمايدىغان گەپنى ئۇلارغا دەپ ئولتۇرماسلىق قارىشى بىلەن، مەزكۇر «ئۇيغۇردىكى نۇقسانلار» ماۋزۇلۇق خاتىرەمنى رەتلەپ ئېلان قىلىشتىن ۋاز كەچكەنىدىم. بىراق ئاشۇ خاتىرەم گېزى كېلىپ بۇگۈنكى مۇشۇ «بىزدىكى ئەبگالىق» ماۋزۇلۇق ئەسىرىم ئۈچۈن خېلى قۇۋۋەتلىك خېمىرتۇرۇچ بولدى.

كېيىنچە، ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىنىڭ ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن، ماتېرىيالىستىك ئىلمىي نەزەرىيىسى بىلەن پىسخولوگىيە ئىلمىنىڭ مۇناسىۋەتلىك نەزەرىيىلىرىنى ئۆگىنىشكە توغرا كەلدى. پىسخولوگىيە ئۆگىنىش جەريانىدا ئۆزۈمنىڭ پىسخىك ئالاھىدىلىكىمنى، شۇنداقلا مىللىتىم ئۇيغۇرنىڭ پىسخىك ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەرىيىۋى ئاساسلارغا تەدبىقلاپ مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق خېلى كۆپ پايدىلىق ئىلمىي ۋە ئەمەلىي چۈشەنچىلەرنى ھاسىل قىلدىم. خۇسۇسەن، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى سۇن يۈلەن خانىم يازغان «مىللەتلەر پىسخولوگىيىسى» ناملىق كىتاب مېنىڭ ئۇيغۇر پىسخولوگىيىسىنى ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆككەن ھالدا تەتقىق قىلىش ئىستىكىمنى ئويغاتتى. بۇ كىتابتىكى، ئىنسانىنىڭ پىسخىك ئالاھىدىلىكى دەۋرنىڭ ئۆزگىرىشى، ئەتراپتىكى مۇھىتنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە كىشىلىك دۇنيا قاراشنىڭ ئۆزگىرىشى قاتارلىق ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، تەدرىجىي ئۆزگىرىپ بارىدىغانلىقىنى ۋە بۇ خىل ئۆزگىرىشنىڭ ئەمەلىي تۇرمۇشتا مۇئەييەن ئىنكاس ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغانلىقى ھەققىدىكى نەزەرىيە ئالاھىدە دىققىتىمنى قوزغىدى ۋە مېنى كۆپ ئويلاتتى. نەتىجىدە، بۇ خىل نەزەرىيىنى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر قانچە ئەسىرلىك تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرى ۋە نۆۋەتتىكى ئەمەلىي كەچۈرمىشلىرىگە تەدبىقلاپ يورۇپ، بىر مۇنچە مەسىلىلەرنى بايقىدىم ۋە بۇ مەسىلىلەرنى تەتقىقات يۆنىلىشىدىن بولسىمۇ يېزىپ چىقىپ، ئوقۇرمەنلەرگە تەقدىم قىلىشنى ئىلىم يولىدىكى بىر ئەھمىيەتلىك ئىش دەپ قارىدىم. مانا مۇشۇنداق ئۆگىنىش، تەسىرات ۋەئۇيلار ئارقىسىدا 1994 - يىل ئۆكتەبىردە «بىزدىكى ئەبگالىق» ماۋزۇلۇق بۇ ئەسەرنى يېزىش ئۈچۈن قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

مېنىڭچە، بىر مىللەتنىڭ ئومۇمىي ئەزالىرى ئىچىدىكى پىسخىك نۇقسانلار ھەققىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ يېزىلغان ئەسەر جەزمەن ئىلمىي ئاساسلىق ۋە سەمىمىي پىكىرلىك بولغاندىن تاشقىرى، شۇ مىللەت ئەزالىرىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ۋە مۇتلەق كۆپچىلىك ئەزالىرى ئېتىراپ قىلغۇدەك دەرىجىدىكى ئەمەلىيەتچانلىققا ئىگە بولۇشى لازىم. پەقەت شۇنداق بولغاندىلا، ئاندىن ئۇ ئەھمىيەتلىك بىر ئىلمىي ئەسەر بولالايدۇ. مۇشۇ چۈشەنچىنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە، مەن مەزكۇر ئەسەرنى بىر تەرەپتىن يېزىش، يەنە بىر تەرەپتىن يېزىپ بولۇنغان قىسمىنى ئىمكان بار ئۇچۇق مۇھاكىمە قىلىش، بىرىلگەن پىكىرلەر ئاساسىدا قايتا پىششىقلاپ ئىشلەشتىن ئىبارەت ئىشىكنى داغدام ئېچىپ قويۇپ ئولتۇرۇپ يېزىش ئۇسۇلىنى قوللاندىم. ئەسەرنىڭ دەسلەپكى ئۇچ بابىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن فوتو كوپىيە قىلىپ ئۇنى تونۇش مۇھەررىرلەرگە، مەسلەكداش بۇرادەرلەرگە بىر نۇسخىدىن ئەۋەتىپ پىكىر ئالدىم. مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر شۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ قارمىقىدا تەشكىللەنگەن «ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئەنجۈمەنى» نىڭ پائالىيەت كۇنلىرىدە، ياش ئەنجۈمەندىشلارغا ئوقۇپ بېرىپ، ئەسەر يورۇتماقچى بولغان مەسىلىلەرنى ئۇلارنىڭ ئىلمىي مۇھاكىمىسىگە قويدۇم.

نەتىجىدە، كۆپچىلىكنىڭ گۈلھامبەخش رىغبەتلەندۈرۈش پىكىرلىرىگە مۇشەررەپ بولغىنىمدىن باشقا، مەن ئۇچۇن تولىمۇ قىممەتلىك بولغان سەممىي تەنقىد ۋە جىددىي تەكلىپ پىكىرلىرىگىمۇ مۇيەسسەر بولدۇم. مانا بۇلار بۇ ئەسەرنىڭ نىسبەتەن قايىل قىلارلىق، قىزغىن ئالقىشلىق ۋە ئىجابىي تالاش - تارتىشلىق ئاكتىپ ئەسەر بولۇپ پۈتۈپ چىقىشىنى ئاممۇى كاپالەتكە ئىگە قىلدى.

بۇ ئەسەرنىڭ ئالدىنقى بەش بابىنى بېيجىڭلىق مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا يېزىپ تاماملىدىم. كېيىنكى بەش بابىنى بولسا مىسسۇرى قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلار ياتاق قورۇسى بولغان «ستودېنتلار شەھىرى» نامىلىق كۇزەل باغدا يېزىپ پۈتتۈردۇم. مىسسىردا بولغان كۇنلىرىمدىمۇ، ئەسەرنىڭ پۈتۈن بابلىرىنى ئۇدۇللۇق كۆپەيتىپ بېسىپ، ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا، ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقچىلىقى بىلىملىرىنى ئۆگىنىش مەقسىتىدە تەشكىللەنگەن «مىسىر ئۇيغۇر ئەنجۇمەنى» سىنىپىدىكى يېڭى ئەنجۇمەنداشلارغا ۋە ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئىسلام دىنى تەتقىقات ئىنىستىتوتىدا مەن بىللە ئوقۇۋاتقان بالام دېمەتلىك ساۋاقداشلىرىمغا ئوقۇپ بەردىم، ئۇلارنىڭ مۇھاكىمە ۋە مۇزاكىرىسىگە قويدۇم. نەتىجىدە، ۋەتەندىن بەش يىل، ھەتتا ئون يىللاپ ئايرىلىپ نىل دەرياسى ساھىلىدا ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان، ئانا ۋەتەننىڭ قەدىرىنى نەق ئەمەلىيەتلەر ئارقىلىق چوڭقۇر چۈشەنگەن، ۋەتەننى گۈللەندۈرۈش ۋە مىللەتنى روناق تاپقۇزۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى ۋە تەخىرسىزلىكىنى چىن دىلىدىن ھېس قىلغان بۇ تالىبىلئىلىم (ئىلىم تەلەپكارى) لارنىڭمۇ نۇرغۇن قىممەتلىك پىكىرلىرى ۋە رىغبەتلىك دۇئالىرىغا ئېرىشتىم. مەن بۇ يەردە، مەزكۇر ئەسىرىمنىڭ مۇقەددىمىسىنى پۈتۈشى ئۇچۇن كۆڭۈل بۆلگەن ۋە سەممىي پىكىرلىرى ئارقىلىق قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن قېرىنداشلىرىمغا چىن دىلىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن. بولۇپمۇ بۇ ئەسەرنىڭ كۆپلىگەن ئوقۇرمەنلەر بىلەن ۋاقتىدا يۈز كۆرۈشۈشى ئۇچۇن ئەمەلىي مەيدان ھازىرلاپ بەرگەن، تەھرىرلىكتە يېتىك ماھارەت، ئەسەرنى ئىلان قىلىشتا تەمكىن جاسارەت كۆرسەتكەن ژۇرنالىست، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى قۇربان مامۇت ئەپەندىمگە چىن قەلبىمدىن تەشەككۇر ئېيتىمەن ۋە سەممىي مىننەتدارلىق بىلدۇرىمەن!

ئىنسان بۇ دۇنيادا تېخى 200 يىل ياشىغۇدەك بولمىدى. ئادەمنىڭ ئەڭ ھاياتىي كۇچىكە ئىگە ئۆمرى ۋە تۆھپىكار ئالتۇن دەۋرىنىڭ ئەمەلىيەتتە بىر نەچچە ئون يىللا ئىكەنلىكى ھېلىمۇ پاكىت بولۇپ كەلدى. شۇنداق ئىكەن، ئىنسان ھەر بىر كۇن، ھەر بىر ئاي ۋە ھەر بىر يىلنى چوقۇم ئەھمىيەتلىك ئۆتكۇزۇشى، بۇنىڭ ئۇچۇن ھەر مىنۇت، ھەر سائەتنىمۇ ئەزىزلەپ، مەسئۇلىيەت ۋە مەنۇنىيەت بىلەن ئەستايىدىل ياشىشى لازىم. بۇ - مېنىڭ تۇپكى ھايات قارىشىم. ھالبۇكى، مەن بۇ ئەسەرنى ھېلىقىدەك دەپ ئېيتىۋېلىش، سۆزلىۋېلىش ۋە قورسىقىمنى بوشىتىۋېلىش ئۇچۇن ئەمەس، بەلكى ئانا سۇتىنىڭ قەرزى ۋە ئانا يەر تۇزىنىڭ بۇرچ - پەرزى ئۇچۇن ئەستايىدىل ئويلىنىپ يازدىم. بۇ ئەسەر ھېچقانداق بىر كونكرېت شەخسكە قارىتىلمايدۇ. بىراق ئۆز نۆۋىتىدە، ھېچقانداق بىر ئۇيغۇر بۇ ئەسەرنىڭ قاراتمىلىقى دائىرىسىدىن چەتتە قالمايدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇ ئالدى بىلەن مېنىڭ ئۆزۇمنىڭ سۇرىتى. مەن ئۆزۇمنى ئاشۇنداق تونۇدۇم. ئۆزۇمدە ئاشۇنچىۋالا ئىللەت ۋە نۇقسانىنىڭ بارلىقىنى سەزدىم. مەسىلىنى سەزگەن ۋە تونۇغانىكەنمەن، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرۇمدە جەزمەن نۇقسانلارنى تۇزىتىپ، ئىللەتلەرنى تۇگىتىپ، ئىسمى جىسمىغا مۇناسىپ بىر مىللەتپەرۋەر ئۇيغۇر بولۇپ ياشايمەن. ئەمدى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، مەن ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى بارلىق ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمنىڭ، شۇ جۇملىدىن تەنقىد قىلىشقا ئالدىراپ كېتىۋاتقان، غەزەپ تاشقىنلىرى تېشىپ كېتىۋاتقانلارنىڭمۇ دەسلەپ بۇ ئەسەرنى ئەستايىدىل بىر ئوقۇپ چىقىشىنى، بىر قېتىم ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىپ بېقىشىنى، ھەر كىم ئۆزىنىڭ قىلغان ۋە قىلىۋاتقان ئىش - ئەمەللىرى ئاساسىدا ئۆزى بىلەن ئۆزى ئەستايىدىل بىر مۇزاكىرە قىلىپ بېقىشىنى، شۇ ئارقىلىق ئۆز ۋۇجۇدىنى چىرماپ تۇرغان ھەر قانداق شەكىلدىكى ئىللەت ۋە نۇقسانلارنى تېز پۇرسەتتە تۇگىتىش ۋە تۇزىتىش ئۇچۇن ئەمەلىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ بېقىشىنى سەممىي ئۇمىد قىلىمەن!

12 مۇقامنىڭ ئىجادكارى بولغان ئۇيغۇر ئۇلۇغ مىللەت. بىراق ئاينىڭمۇ يۇزىدە داغ بولغىنىدەك، ئۇيغۇر ۋۇجۇدىدا بار ئاشۇنداق بىر مۇنچە نۇقسان ۋە ئىللەت. ئەگەر بىز ھەممىمىز بىردەك ئېڭىمىزدا ئۇيغۇر ئەقىدىسىنى مۇستەھكەم تىكلەپ، ئۆز ئارا ئىجىل - ئىناق، بىر گەۋدە بولۇپ، بىر - بىرىمىزنى ھەقىقىي مەنىدىكى قېرىنداش تونۇپ، ھۇرۇنلۇقنى قەتئىي چۆرۈپ تاشلاپ، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز چىن يۈرەكتىن قەدىرلەپ، ئۆز ۋەتىنىمىزنى ئۆز پائالىيىتىمىز ۋەئەمەلىيىتىمىز بىلەن ئەزىزلەپ، مەرىپەتلىك بولۇپ، پەزىلەتكە تولۇپ، بىر - بىرىمىزنى قېرىنداشلارچە سۆيۈپ، ئورتاق ئىشىمىزغا جان - دىلىمىز بىلەن كۆيۈپ، ئۇمىدسىزلىك ۋە خۇراپاتلىقنى ئۆزىمىزدىن يىراق قىلىدىغان، پىداكارلىق ۋە جەڭگىۋارلىقنى بارلىق ئىشلىرىمىزغا باش بايراق قىلىدىغانلا بولساق، شەك يوقكى، ئۇيغۇرنىڭ ئۇلۇغلۇقى تېخىمۇ تاكامۇللاشقۇسى. 21 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر زېمىنى ئۇيغۇر ئۆزى يارالقان مۆجىزە ۋە كارامەتلەر بىلەن تولۇپ تاشقۇسى!

1997 - يىل 7 - ئاپرىل، قاھىرە

ئاپتور (ئابدۇرەئۇپ پولات تەكلىماكانى): بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇرشۇناسلىق تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، دوتسېنت (M1)

ئۇيغۇر كىتابخانىسى تور بېكىتى
www.uyghurkhap.com

ھاياتى

ھەقمەتلىرى

ھېكمەتلەر

▲ مۇستەبتىلىك كىشىلەرنى تەنچى قىلىپ قويىدۇ.

ـ جون. موللىر

▲ بىزگە ئەڭ زۆرۈرى شۇكى: بىرىنچىدىن ياشاش، ئىككىنچىدىن توقلۇق، ئۈچىنچىدىن تەرەققىيات.

▲ ئادەملەر يىغلاشنى بىلگەچكە ھايۋانلاردىن تەرەققىي تاپقان.

▲ باتۇرلار غەزەپلەنسە خەنجىرنى ئۆزىدىن كۈچلۈكلەرگە تەڭلەيدۇ، توخۇ يۇرەكلەر غەزەپلەنسە خەنجىرنى ئۆزىدىن ئاجىزلارغا تەڭلەيدۇ.

▲ داد ـ پەريادلارنى، ئاھۇ ـ زار، يىلىنىشلارنى ئاڭلىغاندا چۆچۈپ كېتىشمىزنىڭ ھاجىتى يوق. تولىمۇ جىملىقنى كۆرگەندە دەققەت قىلىشىمىز كېرەك.

ـ لۇشۈن

ھېكمەتلەر

▲ تۇنجى قېتىم زەربە يېگىنىڭدە سەۋرىچان بول.

▲ قەبرىلەرنى پات ـ پات زىيارەت قىلىڭ، چۈنكى ئۇلار ئاخىرەتنى ئېسىڭىزگە سالىدۇ.

▲ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاتاڭ رازى ـ خۇدا رازى. ئاتاڭ دەرغەزەپكە كەلسە، خۇدامۇ دەرغەزەپكە كېلىدۇ.»

ـ ئەبۇئېيسا مۇھەممەد تىرمىزى

▲ بىلىمسىز كىشىلەرنىڭ كۆڭلى خۇراپاتقا مايىل بولىدۇ.

▲ ھەر بىر ئىنسانىنىڭ قەدىر ـ قىممىتى ئۆز ئىشىنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە بېجىرىشىدە ئىپادىلىنىدۇ.

ـ ئەبۇرەيھان بىرونىي

▲ ئاۋال بىلىپ ئاندىن سۆزلە، ئالتۇن تېپىپ ئاندىن خەجلە.

▲ ئەگىرى يولدىن ئۆزۈڭنى تارتساڭ توغرا يولدا مەقسەت سېنى كۈتىدۇ.

ئارماندا قالماي دېسەڭ ياماندىن يىراق بول.

ـ نىزامى گەنجەۋىي

▲ يامان ئىشتىن ئۆزىنى يىغمىغان ئادەم ئۆز قىلمىشىدىن جازاغا ئۇچرايدۇ.

▲ بەزمىدە ياشلارنىڭ سېپىدە بول، ئەمما

توپلىغۇچى: ئەخمەتجان خۇما

دانالار خەزىنىسى

گىشىنىڭ تەدبىرىنى چوڭلاردىن گىزدە.
▲ ھالايىقىنىڭ گاڭزىنى يېپىشتىن دېگىزغا كۆۋرۈك سېلىش گاسانراق.
▲ دۇنيادىن بەخت - ساۋادەت گىزدىسەڭ قېرىنداشلىرىڭنىڭ دىدارىغا باق.
▲ گەگەر سەن ھۇشيار بولساڭ جاھان سايەگدە ئۇخلايدۇ.
▲ يۈزى چىرايلىق، خۇلقى سەت كىشى گىملاسى خاتا خۇشخەتكە گوخشايدۇ.
- خۇسراۋدىھلەۋي
▲ گىنسان ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قىلىنغان ئالدامچىلىقلا گەپۇ قىلىشقا گەرزىيدۇ.
▲ بەختسىزلىكنى تېتىپ كۆرگەن ئادەمگە ھەسسىلەپ ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەك.
▲ دۇنيانىڭ ئۇستىدىن غەلىبە قازانماقچى بولساڭ ئاۋۋال ئۆز ئۇستۈڭدىن غەلىبە قازان.
▲ ئۆزىگە ماس كەلمىگەن مۇھىتتا ياشاشتىنمۇ ئازابلىق ئىش يوق.
▲ كەمبەغەللىك ئەيىب ئەمەس، بىچارىلىك ئەيىب.
▲ مەلۇن - رەزىل ئادەملا ھەر قانداق نەرسىگە كۆنۈكۈپ كېتىدۇ.
▲ تەدبىرلىك كىشىلەر تارتىنچاق بولمايدۇ.
▲ گۈزەللىك - تېپىشماق.
▲ خەلقنى بىلمىگەن ئادەم خۇدانىمۇ بىلمەيدۇ.
▲ ياشاش ياكى ئۆلۈشنىڭ پەرقى قالمىغان تەقدىردىلا ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشكىلى بولىدۇ.
▲ سۇكۇت ساقلاش - بۇيۇك تالانت.
▲ ئادەم ئۆزىنىڭ بەختلىك ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىكى ئۈچۈن بەختسىزدۇر.
▲ ئەبەدىي مۇھەببەتكە لايىق بىردىنبىر زات - خۇدادۇر.
▲ قورقۇش - ھەر خىل يالغانلارنىڭ يىغىندىسى.
▲ نىكاھ - ھەر قانداق مەغرۇر قەلبنىڭ، ھەر قانداق مۇستەقىللىقنىڭ مەنىۋى ئۆلۈمىدۇر.
- فيودور. دوستويېۋسكي

* * *

▲ بىر دانىشمەن دەپتۇ:
- دانا ئادەم ھەممىلا يەردىن ياشاش ئۈچۈن ماكان تاپالايدۇ. تەنتەك بولسا بۇ ماكاننى پەقەت ئاتىسىنىڭ ئۆيىدىنلا ئىزدەيدۇ.
▲ ھەيۋەتلىك سېپىل - قورغانلار بىلەن ئورالغان شەھەرنى كۆرۈپ بىر پەيلاسوپ شۇنداق دەپتۇ:
- بۇ، ئەركەكلەر ئەمەس، ئاياللار ياشايدىغان جايكەن.
▲ بىر پەيلاسوپتىن سورىدىلەر:
- شاھ نېمىشقا سېنى يامان كۆرىدۇ؟
ئۇ جاۋاب بەردى:
- ھۆكۈمدارلار ئۆزلىرىدىن گەقىللىك گادەمنى ياقتۇرمايدۇ.
▲ بىر دانىشمەندىن سورىدىلەر:
- گەرسىز گايال نېمىگە گوخشايدۇ؟
دانىشمەن جاۋاب بەردى:
- سۇسىز دەريالغا.
▲ ئۇستاز دېدى:
- كونىسىنى تەكرارلاش بىلەن يېڭىسىنى ئۆزلەشتۇرەلىگەن گادەملا ئۇستاز بولالايدۇ.
▲ ئۇستاز دېدى:
- گەتىسى ھەقىقەتكە گېرىشكەن كۈننىڭ گاخشىمى ئۆلسە گەرزىيدۇ.
▲ بىر دانىشمەن دېدى:
- ئەخمەق ئادەمگە ياخشىلىق قىلىش - توڭگۈزنى يۇيۇپ تاراپ زىبۇ - زىننەت تاقىغانغا، ياكى يىلاننى ھەسەل بىلەن باققانغا گوخشايدۇ.
▲ شەمسۇلمائالى قابۇس قېرىلىق سۇپەتلىرى توغرىسىدا ئوغلىغا مۇنداق دېگەن:
- ھەي بالام، قېرىغاندا يىگىتلىڭ چاغلىرىدىكى خۇي - پەيلىڭدىن يانغىن. چۈنكى قېرىغاندا يىگىتلەرنىڭ قىلىقىنى قىلىش لايىق ئەمەس. يىگىتلىكتىمۇ قېرىلارنىڭ قىلىقىنى قىلىش لايىق ئەمەس. يىگىتلىك چاغلىرىڭنى غەنىيمەت بىل ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىپ ئىش قىل. قاچانكى قېرىپ، ئاڭلاش، كۆرۈش، ئەسلەش، ھوزۇرلىنىشقا ئوخشاش لەززەتلەردىن مەھرۇم بولۇپ قالساڭ، ئۇنداق تۇرمۇشتىن ئۆزۈڭمۇ شادلىنالمايسەن، باشقىلارنىمۇ خۇش قىلالمايسەن.
ھەي بالام، مەن بىر كىتابتا: «ئادەمنىڭ قۇۋۋىتى تاكى 34 ياشقىچە ھەر كۈنى ئوخچۇپ تۇرىدۇ. 34 ياشتىن 40 ياشقىچە قۇۋۋەت كۆپەيمەيمۇ كەتمەيدۇ، كېمەيمەيمۇ قالمايدۇ. 40 ياشتىن تاكى 50 ياشقىچە ئۆزىنىڭ قۇۋۋىتىدە ھەر يىلى ئاز - تولا ئاجىزلىق سېزىلىشكە باشلايدۇ. 50 ياشتىن 60 ياشقىچە، ئادەم ھەر ئايدا ئۆزىدە جىسمانىي كەمچىللىكنى سېزىپ ماڭىدۇ. ئەگەر 60 ياشتىن ئۆتسە، ھەر سائەتتە ئۆزىنىڭ ئاجىزلىشۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. بىردەم بۇ يېرى، بىردەم ئۇ يېرى ئاغرىيدۇ. ئۆمۈرنىڭ ئەڭ قۇۋۋەتلىك چوققىسى 40 ياشتۇر. 40 ياشتىن كېيىن، ئاستا - ئاستا پەسلەشكە باشلايدۇ. : . »
دەپ ئوقۇغان.
ھەي بالام، قېرىلىق دەۋرىگە يەتسەڭ، بىر يەردە تۇرمۇش كەچۈر، قېرىغاندا سەپەرگە چىقىش ئەقىلدىن يىراقتۇر. ئەمما بىرەر سەۋەب زۆرۈرىيەتى بىلەن باشقا يەرگە كۆچسەڭ، ئۇ يەردە راھەتتە كۈن كەچۈرسەڭ، شۇ يەردە تۇرىۋەر، يەنە باشقا يەرنى ئارزۇ قىلما.

توپلىغۇچى: ئەزىزى

ھېكمەتلەر

▲ بەخت خۇددى كېپىنەككە ئوخشايدۇ، سىز

ئۇنى قوغلىغاندا، ئۇ، قولىڭىزغا قونمايدۇ، ئەمما سىز تىنچ ئولتۇرغىنىڭىزدا، ئۇ سىزنىڭ بەدىنىڭىزگە قونۇشى مۇمكىن.

- ناساننىل خوسۇئىن

▲ ئۆز ئۆيىدە بەختلىك بولغان ئادەملا بەختلىكتۇر.

- تولىستوي

▲ بىرەر قىزغا ئۇنىڭ قەددى - قامىتى كېلىشكەنلىكى ئۈچۈنلا ئۆيلىنىش، خۇددى بازاردىن كېرەكسىز بولسىمۇ كۆزگە چىرايلىق كۆرۈنگەن نەرسىنى سېتىۋالغان بىلەن ئوخشاش.

- ئا. ب. چېخوۋ

▲ دۇنيانى بىر قېتىم ئايلىنىپ چىققاندىلا، ئاندىن ئائىلىدىن ياخشى ھېچقانداق جاينىڭ يوقلۇقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

- گېرمان خەلق ماقالىسى

ئائىلىنى باشقۇرۇشقا ماھىر ئادەم، كۇنلەرنىڭ بىرىدە ۋەتىنىگە ئاپەت كەلسە چوقۇم كېرەككە كېلىدۇ.

سافكېرس

* * *

▲ سەن بەختنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ بەخت ئۈچۈن كۆرەش قىلىمەن دېمە، چۈنكى بەخت قوينىدا تۇرۇپمۇ بەختسىز، بەختسىزلىك ئىچىدە تۇرۇپمۇ بەختلىك بولۇپ قالىدىغان ئىشلار بار.

▲ قېرىلار سۆزىنى قاپچۇققا سال، ياشلار سۆزىنى يانچۇققا سال.

▲ دوست بول سىرىنى بىلىپ، باشلاپ بارار يېرىنى بىلىپ.

توپلىغۇچى: ئەخمەتجان تاشتۆمۈر

ھېكمەتلەر

▲ تارىخنى كۈچلۈكلەر ئاجىزلارنىڭ دۇمبىسىگە يازىدۇ.

شوپېنخا ئوئېر

▲ دىن، پەن، ئەخلاقتا تەۋرىنىش يوق بىرىپ كىشىلەر تايىنىدىغان يۆلەنچۈك تاپالمىغاندا، ئادەم دۇنيادىن قول سىلكىپ ئۆزى بىلەنلا بولۇپ كېتىدۇ.

- نېتزى

▲ سەن تۇزەلگەندىن كېيىن مەن ساڭا تاشقى دۇنيانى تۇزەپ كۆرسىتىمەن.

- «قۇرئان كەرىم» دىن

▲ ئىنسانلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلماقچى بولساڭ، ئىنسانلىقىڭنى ئۇنتۇ.

- جالالىددىن رۇمى

توپلىغۇچى: ئېلىتكىن

ھېكمەتلەر

رابىندىرانات تاگور

▲ دۇنيادىكى ئىشلارنى ئەڭ ياخشىسى كۆلۈپلا ئۆتكۈزۈۋېتىش كېرەك، كۆز يېشى بىلەن يۇيۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

▲ ئادەمنىڭ تۇرمۇشى مۇشۇنداق چىللىق بىلەن ئويدۇرما ئارىلىشىپ كەتكەن بولىدۇ، بۇنداق ئويدۇرمىلارنىڭ بەزىلىرىنى تەڭرى يارىتىدۇ، بەزىلىرى ئۆزى پەيدا بولىدۇ، بەزىلىرىنى بولسا ئەتراپتىكى ئادەملەر ئىجاد قىلىدۇ.

▲ جاپا - مۇشەققەتكە بەرداشلىق بەرگەندىلا ئاندىن ھەقىقىي خۇشاللىققا ئېرىشكىلى بولىدۇ.

▲ تەربىيىنىڭ ئەڭ كارامەت رولى بىزگە ئادەم بولۇشنىڭ قالتىس ئىكەنلىكىنى تونۇتقانلىقىدا.

▲ سان - ساناقسىز غايەت زور جىنايەتلەرگە قارىغاندا، ئەخمەقلىقتە چىدىماق تېخىمۇ قىيىن.

▲ ئۇستازىم ماڭا: بىر ئادەم پايدا - زىيىنىنى ئۇنتۇغان چاغقا يەتكىنىدە، ئەمەلىيەتتە ھەقىقىي كىرىمگە ئىگە بولغان بولىدۇ، دېگەنىدى.

▲ مەيلى ئوڭۇشلۇق ياكى ئوڭۇشسىز شارائىتتا بولسۇن، ئىنسان ھاياتى خىلمۇ - خىل قىيىنچىلىقلارغا قارشى تۇگىمەس كۈرەشتىن، ئازچىلىق كۆپچىلىككە قارشى تۇرىدىغان كۈرەشتىن ئىبارەت.

▲ دورامچىلىققا تايىنىدىغان بولساق، قولىمىزدىن ھېچنەرسە كەلمەيدىغان بولۇپ قالىمىز.

▲ كۆز ئالدىدىكى ئېزىقتۇرۇشلارغا تاقابىل تۇرالمىغانلار كېلەچەكتىكى بەختنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ.

▲ قورقۇنچاقلىق - ۋىجدانىمىزنى سېتىۋېتىدىغان خائىن.

▲ ھەر دائىم باشقىلارنىڭ يېتىشسىزلىكلىرى ئۈستىدە غەيۋەت - شىكايەت قىلىۋېرىش ئادەمنى ئىچى تار، بەكمۇ گۇمانخور، بەكمۇ تېتىقسىز قىلىۋېتىدۇ، خالاس.

▲ ئۇمۇمەن ئادەم ئالدايدىغانلار ئاقىۋەتتە ھامان ئۆزلىرىنى ئالدايدۇ.

▲ ھەقىقەتنىڭ بىر تەرىپى ئەركىنلىك، يەنە بىر تەرىپى بولسا چەكلىمە.

▲ دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىشلارغا ئىسپاتنىڭ كېرىكى يوق.

▲ ئەگەر سەن ھەممە خاتالىقنى ئىشكىنىڭ سىرتىغا چىقىرىپ قويىدىغان بولساڭ، ھەقىقەتمۇ ئىشكىنىڭ سىرتىدا قالىدۇ.

▲ سەن، بىر ئادەم ئۆز قابىلىيىتىنى تولۇق كۆرسەتسۇن دېسەڭ، سەن ئۇنى ئۆزۈڭ ئۈنىڭغا سېلىپ قويغان بارلىق بويۇنتۇرۇقلاردىن ئازاد قىلىۋېتىشىڭ كېرەك.

▲ بۇگۇنكى دۇنيا مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك - بىرەر دوستۇڭغا ياخشى نىيەتتە ياردەم قىلساڭ، ئۇنىڭدىن ئالىدىغان نەسىۋەڭ سەپسېلىق گەپ - ئاھانەت بولىدۇ. بۇ، ھەقىقىي دوستلۇقنىڭ ئېرىشمەك نەقەدەر قىيىن نەرسە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

▲ ئايال بولغۇچى قانچىلىك پەزىلەتلىك ۋە قابىل بولسا، ئۇنىڭ تارتقۇلۇقلىرى شۇنچىلىك چىدىغۇسىز بولىدۇ.

▲ ئەرلەرگە نىسبەتەن گېيتقاندا، ئاياللارنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان چوقۇنۇشى بىر خىل كۈتۈلمىگەن كىرىم.

▲ ئانىنىڭ ئاق سۈتىگە تايىنىپ جان باقىدىغان بوۋاق ئوزۇقلۇق تېپىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆز ئانىسىنىمۇ تاپتى.

▲ ئاتا - ئانىلار بەزىدە بالىلاردىن ئاچچىقلىنىپمۇ قالىدۇ، ھەتتا ئۇلارنى ئەدەبلەيدۇ. ئىش ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، كۆيۈمچانلىق بىلەن ئۇلارنى باغرىغا باسىدۇ، شۇڭا بالىلارغا ئاتا - ئانىلىرىدىن ئاغرىنىشقا ھېچقانداق ئاساس قالمايدۇ.

▲ نىيەت قىلماق ئادەمدىن، ئۇنىڭ ئەملىگە ئېشىشى تەڭرىدىن.

ھېكمەتلەر

▲ ئۆزۈڭ چۈشەنمىگەن نەرسىگە ھەرگىزمۇ ئىگە بولالمايسەن.

▲ ئەقىللىك كىشى بىرەر ئەخمىقانە ئىشنى قىلىپ قويغان بولسا، ئۇ ئەخمىقانە ئىش ھەرگىز ئادەتتىكى ئەخمىقانە ئىشلاردىن بولمىغان بولىدۇ.

- گىيۇتى

* * *

▲ دوستۇڭغا تولىمۇ ئىشىنىپ كېتىپ ئۇنىڭغا ئارتۇقچە مەدەت بەرمە. مۇبادا بىر كۈنى ئۇ ساڭا دۈشمەن بولۇپ قالسا، ئۆزۈڭنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن مەدەتلىرىڭ بىلەن ئۆزۈڭنى يېڭىدۇ.

▲ بىر دانادىن سوراشتى:

- پايدىسىز نەرسە نېمە؟

ئۇ شۇنداق جاۋاب بەردى:

- ئەملىگە ئاشمايدىغان ئىشتىن ئۈمىد كۈتۈش.

▲ ئۇستازدىن ھەقىقىي ئەرنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى سوراشتى.

ئۇستاز جاۋاب بەردى:

- ھەقىقىي ئەر ئاۋۋال پىلانىنى ئەملىگە ئاشۇرىدۇ، ئاندىن بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچىدۇ.

▲ ھېسداشلىق - ئىككى يۈرەك ئېسىلغان بىر ئەپكەشنى كۆتۈرۈش دېمەكتۇر.

▲ ھەر نۆۋەت ئۆزۈڭنىڭ كۆپ سانلىق كىشىلەر تەرىپىدە تۇرغانلىقىڭنى سەزگىنىڭدە، قايتا ئويلىنىپ بېقىشىڭ لازىم.

▲ تەنھالىق ۋە زېرىكىش قورقۇنچلۇق ئەمەس، ئۆزۈڭنى ئارىلىشىنى خالىمىغان كىشىلەر بىلەن بىرگە بولۇشقا مەجبۇر بولۇشىڭ ئەڭ قورقۇنچلۇق.

ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر

ئاقىلانە ھۆكۈم

ئەرەب خەلىپىلىرىدىن بىرى بىر كىشىنى شەھەر ھاكىملىقىغا ئۆستۇرۈپتۇ. خەلىپىنىڭ كاتىبى پەرماننى يېزىۋاتقانىكەن، بىر كىچىك بالا بۇ يەرگە كىرىپ، خەلىپىنىڭ تىزىغا چىقىپ ئولتۇرۇۋاپتۇ. خەلىپە بالىنى سۆيۈپ ئەركىلىتىپ، باش - كۆزلىرىنى سىلاپ، قۇچىقىدا تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ.

ھاكىملىققا تەينىلىنىۋاتقان كىشىمۇ شۇ يەردە بار ئىكەن. ئۇ، خەلىپىنىڭ بۇ بالىنى بۇنچىلىك ئەركىلىتىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ:

- بۇ، ئوغۇللىرىمۇ؟ - دەپ سوراپتۇ.

خەلىپە ئۇنىڭغا:

- ياق، بىر كەمبەغەل ئادەمنىڭ بالىسى، ئاتا - ئانىسى ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكتىن، بۇ بالىنى بېقىۋالدىم. يېتىملىكى بىلىنمىسۇن دەپ، ئۇنى ئۆز بالامدەك ئەتىۋارلاپ بېقىۋاتىمەن، - دەپتۇ.

بولغۇسى ھاكىم خەلىپىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كۆڭلى يۇمشاق، شەپقەتلىك ۋە مەرد كىشى ئىكەنلىكىگە ھەيران بولۇپ:

- مېنىڭ ئون بالام بار، باشقىلارنىڭ بالىلىرىغا ئەمەس، ھەتتا ئۆز بالىلىرىمغىمۇ چىشىمنىڭ ئېقىنى كۆرسەتمەيمەن. بالىلىرىم ئالدىمدا تىترەپ تۇرىدۇ. سىلىنىڭ يېتىم بالىغا بۇنچىلىك كۆيۈنۈۋاتقانلىقىغا ھەيران بولۇۋاتىمەن، - دەپتۇ.

خەلىپە ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، يېزىلىۋاتقان يارلىق قەغىزىنى كاتىبنىڭ قولىدىن ئېلىپ يىرتىپ تاشلاپتۇ ۋە ئەتراپتا تۇرغانلارغا قاراپ مۇنداق دەپتۇ:

- بۇ ئادەمنى ھاكىملىققا تەينىلەشتىن ۋاز كەچتىم. ئۆز بالىلىرىغا ئۇنچىلىك تاش يۈرەكلىك قىلغان كىشىدىن خەلقە قانداق ياخشىلىق كەلسۇن؟!

چېقىمچىغا بېرىلگەن مۇكاپات

بۇرۇن بىر ھاكىم ئۇۋغا چىقىپ ھەمراھلىرى بىلەن بىر يەرگە چۈشۈپتۇ. ھاكىم ئۆزىنىڭ ئات باقارىنى يېنىغا چاقىرىپ:

- مەن ئۆزۈندىن بۇيان سەن بىلەن بىر ئات چاپتۇرۇشنى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتاتتىم. قايسىمىزنىڭ ئىتىنىڭ يۈگرۈك ئىكەنلىكىنى بىر سىناپ باقمامدۇق، - دەپتۇ.

ئات باقار ماقۇل بوپتۇ. ئىككىسى ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە ئۆزلىرى چۈشكەن جايدىن خېلىلا يىراقلاپ كېتىپتۇ. بىر چاغدا ھاكىم ئېتىنى توختىتىپتۇ ۋە ئات باقارىنىمۇ توختىتىپ، ئۇنىڭغا:

- مەن ساڭا بىر گەپنى ئېيتماقچى بولۇپ، سېنى بۇ يەرگە ئېلىپ كەلدىم. ساڭا ئىشەنگەنلىكىم ئۈچۈن بۇ سىرىمنى ساڭىلا ئېيتىمەن، بۇنى سەندىن باشقا ھېچكىم بىلمىسۇن، - دەپتۇ.

ئات باقار تەزىم قىلىپ:

- سىز ماڭا ئىشىنىپ سىرىڭىزنى ئېيتقانلىكەنسىز، ئەلۋەتتە ئۇنى ھېچقاچان، ھېچكىمگە دېمەيمەن، - دەپ ھاكىمغا ۋەدە بېرىپتۇ. ھاكىم ئات باقارغا ئىشىنىپ كۆڭلىدىكى

گەپىنى دەپتۇ:

- ئىنسانلىك مۇشۇ كۈنلەردە قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىدىن گۇمانلىنىپ قالدىم. ئۇ مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولسا كېرەك. شۇڭا ئۇنى كۆزدىن يوقاتماقچىمەن. بۇنىڭدىن كېيىن يېنىمدىن يىراقلاشماي، مېنى قوغداپ يۈر.

ئات باقار هاكىمنىڭ سىرىنى ساقلاش ۋە ئۇنى قوغداشقا ۋەدە بېرىپ قەسەم ئىچىپتۇ. هاكىم ئۇۋىدىن قايتىپ ئوردىسىغا كىرىشى بىلەنلا، ئات باقار ۋاپاسىزلىق قىلىپ خىيانەت كوچىسىغا قەدەم قويۇپتۇ. بىر پۈرسەت تېپىپ هاكىمنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنىڭ ئىنىسىغا ئېيتىپ قويۇپتۇ. هاكىمنىڭ ئىنىسى بۇ خەۋەردىن خۇش بولۇپ، كەلگۈسىدە ئۇنىڭغا كۆپ ئىنئام بەرمەكچى بوپتۇ.

هاكىمنىڭ ئىنىسى ئۆزىنى هەر تەرەپلىمە ياخشى تەدبىرلەر بىلەن قوغداشقا باشلاپتۇ. كۆپ ئۆتمەي هاكىم ۋاپات بوپتۇ. هاكىمنىڭ ئىنىسى ئاكىسىنىڭ ئورنىغا هاكىم بولۇپلا هېلىقى چېقىمچى ئات باقارنى دارغا ئېسىشقا هۆكۈم قىلىپتۇ. ئات باقار هاكىمغا ئۆزىنىڭ قىلغان خىزمىتىنى سۆزلەپ ناله - زار قىلسىمۇ يېڭى هاكىم ئۇنىڭغا پىسەنتىمۇ قىلماپتۇ ۋە:

- سىرنى پاش قىلىشتىن، چېقىمچىلىقتىن يامانراق گۇناھ يوقتۇر. ئاكام سېنى ئىشىنىپ سىرىنى ئېيتقان، ئەمما سەن ئۇنىڭغا خىيانەت قىلىپ، ئۇنىڭ سىرىنى پاش قىلدىڭ، ئۇنى ماڭا چاقتىڭ. ئاكامغا ۋاپا قىلمىغان ئادەم ماڭا ۋاپا قىلارسەنمۇ؟ مانا ئەمدى چېقىمچىلىقنىڭ جازاسىنى تارت! - دەپ ئۇنى دارغا ئاستۇرۇپتۇ.

مۇۋاپىق جازا

ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىرانغا هۇجۇم قىلىپ، ئاۋۋال شەهەرنى قامال قىلدى. ئاندىن ئىران شاهى دارادىن خەزىنىدىكى مال - دۇنيانى تەلەپ قىلدى. دارا ئۇنىڭ تەلىپىنى رەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئىسكەندەر هۇجۇمنى جىددىيلەشتۇردى. ئەمما هەر قانچە قىلسىمۇ دارانى يېڭەلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىسكەندەر هىيله بىلەن دارانى يوقىتىپ، قورغاننى ئېلىشنى مەقسەت قىلدى.

دارانىڭ ئۆز قوللىرى ئارىسىدىن تاللىۋېلىپ تەربىيىلەپ، ئاخىرىدا ئۆزىگە ۋەزىر قىلىۋالغان ئىككى ۋەزىرى بار ئىدى. ئىسكەندەر بۇ ئەهۋالنى ئۇقۇپ، ئۇ ئىككىسىگە يوشۇرۇن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ خۇپىيانه هالدا قېشىغا بىر كىشىنى كېتىشىنى تەكلىپ قىلدى. بۇ ئىككى ۋەزىر تەكلىپنى قوبۇل قىلدى. ئۇلار كېچىسى هېچكىمگە تۇيدۇرماي ئىسكەندەرنىڭ يېنىغا كەلدى. ئىسكەندەر ئۇلارنى هۇرمەت بىلەن قارشى ئالدى. سۆهبەت داۋامىدا ئىسكەندەر ئۇلارغا مەقسىتىنى دېدى:

- ئەگەر سىلەر مېنىڭ ئارزۇيۇمنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ياردەم بەرسەڭلار، قىلغان خىزمىتىڭلار ئۈچۈن سىلەرگە ئەڭ يۇقىرى ئورۇن هەدىيە قىلىمەن.

بۇ ئىككى ۋەزىر ئىسكەندەرنىڭ مەقسىتىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن هەر قانداق ۋەزىپە تاپشۇرۇلسا بىجانىدىل ئورۇندىشىغا ۋەدە بەردى. ئىسكەندەر ئۇلارغا دارانى ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. ۋەزىرلەر ئەتىسى ئىسكەندەرنىڭ بۇيرۇقىنى دېگىنىدەك ئورۇنداپ كەلدى. ئىسكەندەر دەرهال دارانى دەپنە قىلىشنى ۋە ئىككى ئېگىز دار تەييارلاپ بۇ ئىككى ۋەزىرنى ئېسىشنى بۇيرۇدى.

ئىسكەندەردىن يۇقىرى مەنسەپ، قىممەتلىك ئىنئام كۈتۈپ تۇرغان ئىككى ۋەزىر ئىسكەندەرنىڭ بۇ پەرمانىنى ئاڭلاپ تەمتىرەپ قېلىشتى ۋە:

- ۋەدە بويىچە بۇيرۇقىڭنى ئورۇندىساق، بىزگە يۇقىرى مەنسەپ، قىممەتلىك ئىنئام بېرىشنىڭ ئورنىغا، ئۆز ۋەدىڭىزگە خىلاپلىق قىلىپ بىزنى ئۆلۈمگە بۇيرۇۋاتىسىز. بۇ، نامەردلىك ئەمەسمۇ؟ - دەپ ئېتىراز بىلدۇردى.

ئىسكەندەر ئۇلارغا:

- مەن نامەردلىك قىلمىدىم، ئۆزۈمگە ئىنساب، ئادالەتنى يېتەكچى قىلىپ، توغرا ئىش قىلماقچىمەن. راست، سىلەرگە مەن يۇقىرى ئورۇن بېرىشنى ۋەدە قىلدىم، مانا ئەمدى شۇ ۋەدىگە ۋاپا قىلىمەن. دارا سىلەرنى قۇللۇقتىن ئازاد قىلىپ، تەربىيىلەپ ۋەزىرلىككە كۆتۈردى. ئەمما سىلەر ئۇنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىغا يامانلىق قىلدىڭلار. ئۆز تەربىيىچىسىگە خىيانەت قىلغانلار. تۈز كور كىشىلەردۇر. ئۇنداقلاردىن ئەلۋەتته ماڭىمۇ ۋاپا كەلمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىمەن، تۈز هەققىگە هۇرمەت قىلماي، خىيانەت كوچىسىغا قەدەم قويغانلارغا مانا مۇشۇنداق مۇكاپات بېرىلىدۇ. مېنىڭ قوشۇنۇم ئىچىدە مانا مۇشۇ داردىن يۇقىرى ئورۇن يوق. مەرهەمەت قىلىپ ئۆز ئورنۇڭلارنى ئېلىڭلار! - دېدى دارنى كۆرسىتىپ.

توپلىتغۇچى: دىلئارام قۇربان (ئوقۇغۇچى) (M1)

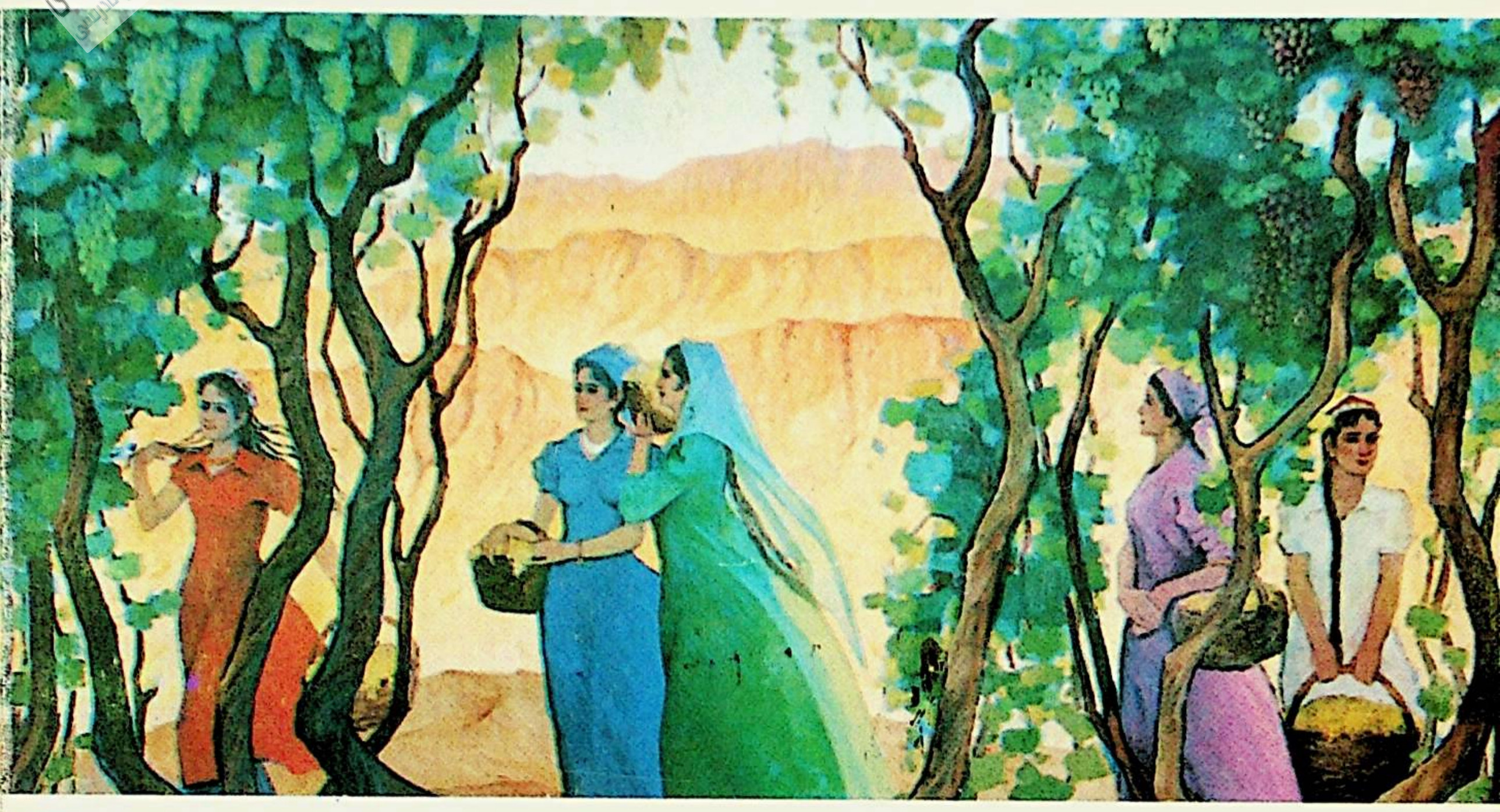
بۇ سان 1997 - يىل 10- ئىيۇلدا تىزىشقا يوللاندى، 30 - ئىيۇندا باسمىدىن چىقتى. تەهرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت (M1) ، رىسالەت مۇھەممەت (M2)

خەتنات ئابلىمىت ئوسمان

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ئىدىقۇت تېغى ئېتىكىدە (ماي بويىغا رەسىم) ئابدۇشۈكۈر كېرىم سىزغان

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 1997 - يىل 4 - سان
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر ئاممىۋى سەنئەت يۇرتى
تۈزگۈچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى 11 - قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830002. تېلېفون نومۇرى: 2306942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتېرى قوبۇل قىلىدۇ

主管:新疆维吾尔自治区文化厅
主办:新疆维吾尔自治区群众艺术馆
编辑:《新疆文化》杂志编辑部
地址:乌鲁木齐市新华南路 11 号
邮编:830002 电话:2306942
印刷:《新疆日报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى CN65－1073/I
ۋەكالەت نومۇرى: 22 - 58　　باھاسى: 3 يۈەن

国内统一刊号:CN65－－1073/I
本刊代号:58－－22 定价:3 元